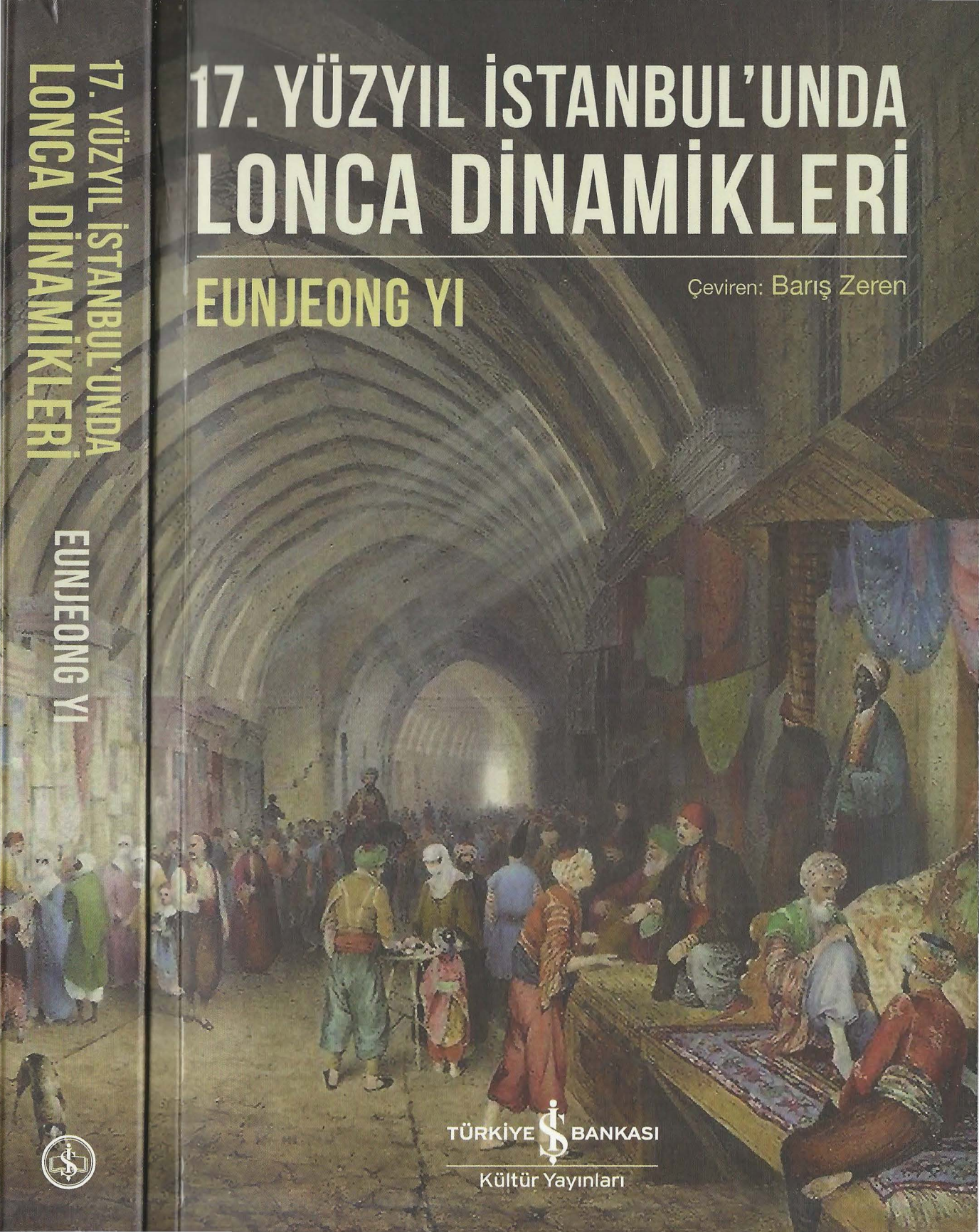
17. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA LONCA DİNAMİKLERİ

EUNJEONG YI

Çeviren: Barış Zeren

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

17. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA LONCA DİNAMİKLERİ

EUNJEONG YI

TARİH

EUNJEONG YI
17. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA LONCA DİNAMİKLERİ

ÖZGÜN ADI
GUILD DYNAMICS IN SEVENTEENTH-CENTURY ISTANBUL
FLUIDITY AND LEVERAGE

COPYRIGHT © 2004, KONINKLIJKE BRILL NV, LEIDEN

İNGİLİZCE ÖZGÜN METİNDEN ÇEVİREN
BARIŞ ZEREN

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2008
Sertifika No: 40077

EDİTÖR
ALİ BERKTAY

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

YAYINA HAZIRLAYAN
HARUN TURGAN

DÜZELTİ/DİZİN
NECATİ BALBAY

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: TEMMUZ 2018, İSTANBUL

ISBN 978-605-295-556-7

BASKI
AYHAN MATBAASI
MAHMUTBEY MAH. 2622. SOK. NO: 6 / 31
BAĞCILAR İSTANBUL
Tel: (0212) 445 32 38 Faks: (0212) 445 05 63
Sertifika No: 22749

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Genel Yayın: 4260

Eunjeong Yi

17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri

Çeviren: Barış Zeren

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Önsöz IX
Kısaltmalar XIII

Giriş 1
Terminoloji 1
Tarihyazımı ve Sorular 4
Kaynaklar ve Yöntem 19

I
Ortam: 17. Yüzyılda İstanbul 23

II
Loncaların Örgütlenmesi ve İşleyişi 49
a. Kolektif Bir Bütün Olarak Lonca:
Üyelik, Liderlik ve Lonca Faaliyetleri 49
i. Üyeliğin Akışkan Sınırları 53
ii. Eşitlikçilik, Servet ve Toplumsal Akışkanlık 67
iii. Loncaların Etnik-Dinsel Bileşimi 77
iv. Lonca Liderliği – Unvanlar, Makamlar ve Beklentiler 83
v. Loncaların Gündelik Faaliyetleri 95
vi. Loncalarda Karar Alma Süreci 102
b. Lonca Üyesi Bireyler ve Lonca 105
i. Hammadde Alımı 106
ii. İş Ortaklıkları (*Şirket*'ler) 111
iii. Lonca Kurallarının İhlali 118
c. Loncalar Arası İlişkiler 122
d. Sonuç 127

III
Loncalar, "Gelenekçilik" ve Değişim 131
a. Loncalar Ne Ölçüde "Muhafazakârdı"? – Retorik ve Gerçeklik 131
b. Lonca Sisteminde Yeni Gelişmeler 145
i. Yeni Loncalar 145
ii. Yeni Üyeler 153
iii. Yeni Kurumsal Araçlar 170
Gedik Sisteminin Ortaya Çıkması 170
Lonca Vakıfları ile Kethüdalık 183
c. Sonuç 187

IV
Devlet-Lonca İlişkileri – Lonca Mensuplarının Devlet Karşısında Pazarlık Gücü 189
a. Devletin İstanbul Loncaları ve Lonca Mensuplarına Bakışı 189
b. Lonca Sistemine Devletin Müdahalesi 199
i. Altyapı ve İaşe 200
ii. Pazarın Gözetimi ve Narh 203
iii. Düzenli ve Düzensiz Vergilerin Toplanması 213
c. Loncalar ve Lonca Mensuplarının Arz-ı Halleri ile Resmi Başvuruları 222
d. Pazarlığın Genişletilmiş Bir Biçimi Olarak Ayaklanma: 1651 İsyanı Vakası 241
e. Sonuç 264

Sonuç 267

Ekler 275
Ek A: Kanunnameler ve Narh Defterlerinde Belirtilen Mesleklerin Listeleri 277
Ek B: 1582 Yılındaki Esnaf Alayı Anlatımlarına Dayalı Meslek Listesi 291

Ek C: 1670 Yılında Dükkânı Olan Meslekler 307
Ek D: Mahkeme Sicillerinde Bulunan Mesleklerin Listesi 311
Ek E: 1092/1681-82 Yılında İhtisab Vergisine Tabi Olmayan 62 Lonca (Hirfet) 313
Ek F: Veritabanı: Arz-ı Mahzarlarda Adı Geçen Loncalar (İK 1-10 ve GK 73-80) 316

Kaynakça 341
Dizin 365

Anneme ve babama

Önsöz

Bu çalışma, "The Istanbul Guilds in the Seventeenth Century: Leverage in Changing Times" (Harvard, 2000) başlıklı doktora tezimi temel almaktadır. Osmanlı tarihi araştırmaları dersinde, İstanbul loncalarının geçit törenini betimleyen bir dizi minyatürü ilk görüşümden bu yana on yıl geçti. Loncalara merakım da o anda başlamıştı, ama Osmanlı loncaları üzerine ikincil kaynakları okudukça, bu loncalara ilişkin çalışmalarda çizilen "büyük resmin" oldukça kasvetli tonlar taşıdığını gördüm. Söz konusu yapıtlarda, genel olarak Osmanlı loncalarının, özel olarak da İstanbul loncalarının geleneklerle kısıtlanmış oldukları ve/veya devletin sıkı denetimi altında bulundukları yargısına eğilim gösteriliyordu. Capcanlı minyatürler ile tekdüze "büyük resimler" arasındaki bu büyük uçurum, önüme ürkütücü bir soru koydu: İstanbul loncaları bu kadar verimsiz, atıl, zayıf birimler miydi?

Elinizdeki kitap, bu sorunun yanıtını bulma yolunda yaptığım araştırmaların mütevazı bir sonucudur. 17. yüzyılın kadı sicillerinde, divan kayıtlarında, vakayinamelerinde ve daha pek çok belgesinde anılan tüm loncaları kapsamaya çalışan, genel (belki de aşırı iddialı) bir çalışma olduğundan, ileri sürülen görüşler okura fazla genel gelebilir. Bununla birlikte, en azından ortak bir faaliyet tarzını ve alanını paylaşan pek çok lonca için geçerli bazı davranış

örüntülerini keşfetmiş olduğum düşüncesi beni rahatlatıyor; ayrıca bulgularımın, loncalar konusundaki yerleşik aklı da ciddi biçimde değiştireceğine inanıyorum.

Yardımlarıyla bu kitabın ortaya çıkmasını mümkün kılan pek çok insana teşekkür ediyorum. İlk olarak ve en başta, Harvard'daki lisansüstü öğrenimim süresince bana büyük içgörüsüyle danışmanlık yapan Prof. Cemal Kafadar'a teşekkür etmek isterim. Onun öğrencisi olmaktan büyük mutluluk duydum ve bana tüm öğrettiklerine şükranlarımı nasıl ifade edeceğimi bilemiyorum. Tez kurulumun üyeleri olan ve taslaklarım üzerine değerli yorumlarda bulunan Prof. Roger Owen ile Edward Keenan'a da teşekkür ediyorum. Mezun olduktan sonra da Suraiya Faroqhi, Halil İnalcık, Engin Akarlı, Donald Quataert, Şevket Pamuk ve Molly Greene gibi önde gelen akademisyenlerin yorumlarından yararlanmayı sürdürdüm. Hepsine derin minnettarlık duyuyorum. Ayrıca, New York Üniversitesi'nde gerçekleştirilen emek tarihi atölyesindeki (Mart 2001) tartışmalar ile 2001 yılındaki MESA konferansında "'Guilds' in the Ottoman Empire" (Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Loncalar') başlığıyla gerçekleştirilen iki panelden de çok büyük oranda yararlandım.

İstanbul'daki arşivlerde, arşiv personelinin nezaket ve yardımları sayesinde mutlu, verimli bir çalışma dönemi geçirdim. Müftülük arşivlerinin bugünkü ve eski personeline, özellikle Abdülaziz Bayındır'a, Ömer Özkan'a, İsmail Kurt'a, zor belgeleri okumamda bana yardım etmiş, yararlı bilgiler vermiş herkese teşekkür ediyorum. İkinci kattaki ufak okuma odasının konuksever ortamını asla unutmayacağım. Ayrıca Başbakanlık Arşivleri çalışanlarına ve sorularımı hiçbir ayrıntıyı esirgemeden yanıtlayan Prof. Halil Sahillioğlu'na da teşekkür ediyorum. Süleymaniye Kütüphanesi müdürü Nevzat Kaya ile kütüphane çalışanları da belgelerin ya da edebi kaynakların mikrofilmlerini almamda her zaman bana çok yardımcı oldular. Bunların yanı sıra Topkapı Sarayı arşivlerinde Ülkü Altındağ çok nadide belgeleri okumamı sağladı, hatta kendi özel kitaplarını bana ödünç verdi. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ile Atatürk Kitaplığı (İstanbul Belediyesi Kütüphanesi) çalışanlarına

da nezaketlerinden dolayı minnettarım. Belgelerin okunmasında, beni özel olarak eğiten Yücel Demirel'e, Prof. Şinasi Tekin ile Prof. Cemal Kafadar'a ve arkadaşım Himmet Taşkömür'e de minnet borçluyum.

Bölük pörçük cümlelerimi büyük bir ustalıkla akıcı hale getirmekle kalmayıp daha net düşünmeme ve yazmama yardım eden, bilgili ve esprili yayıncım Jason J. Nash'e de en içten teşekkürlerimi bildiriyorum. Ayrıca bu kitabın ortaya çıkması, pek çok kurumun mali desteği sayesinde mümkün oldu. The Korea Foundation of Advanced Studies beş yıllık lisansüstü öğrenimimi günümüzde pek az örneğine rastlanabilecek bir cömertlikle destekledi. The American Research Institute in Turkey (ARIT) bünyesindeki tez araştırma bursu, arşivdeki araştırmalarım için kısmi mali destek sağlayıp konukevinde beni ağırladı (1996-1997). Harvard Üniversitesi Tarih Bölümü'nün 1998'de verdiği yolculuk ödeneği ile ARIT'ın doktora sonrası araştırma ödeneği, can alıcı araştırmaları sürdürebilmemi sağladı.

Son ama en önemlisi olarak, sevgili aileme yürekten teşekkürlerimi sunuyorum. Sarsılmaz desteği, parlak zekâsıyla zor zamanlarımda bana yardımcı olan kocama şükran duyuyorum. Annem ile babam da her zaman bana güvenlerini korudular ve özellikle de çocuk bakımıyla ilgili sorumlulukları benimle paylaşarak en büyük destek kaynağım oldular. Kayınpederim ile kayınvalideme çalışmamı benimsedikleri ve takdir ettikleri için teşekkür ederim. Son olarak da, annesinin aşırı ölçüde yoğun iş temposuna rağmen serpilip büyüyen, dört yaşında, sağlıklı ve mutlu bir kızım olduğu için kendimi son derece talihli hissediyorum.

Kısaltmalar

AK	Atatürk Kitaplığı
AŞ	'Atîk Şikâyet Defteri
BE	Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Âit Tereke Defterleri"
DS	TDK, *Derleme Sözlüğü*
EI[1]	*Encyclopedia of Islam*, 1. basım
EI[2]	*Encyclopedia of Islam*, 2. basım
EK	Eyüp Kadılığı
FD	Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*
Giy	Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*
GK	Galata Kadılığı
İA[1]	*İslam Ansiklopedisi* (Milli Eğitim Bakanlığı)
İA[2]	*İslam Ansiklopedisi* (Diyanet Vakfı)
İBK	İstanbul Bab Kadılığı
İFM	*İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*
IJMES	International Journal of Middle East Studies
İK	İstanbul Kadılığı
İstA[1]	*İstanbul Ansiklopedisi* (Reşat Ekrem Koçu)
İstA[2]	*İstanbul Ansiklopedisi* (Tarih Vakfı)
JESHO	Journal of the Economic and Social History of the Orient
Kf	Altay, *Kaftanlar*
KF	Ş. Sami, *Kâmus-ı Fransevî*

KK Kamil Kepeci
KT Ş. Sami, *Kâmus-ı Türkî*
MC Muallim Cevdet
MD Mühimme Defteri
MM Maliyeden Müdevver
OOT Ayanoğlu, *Ok Meydanı ve Okçuluk Tarihi*
Rh Redhouse, *Türkçeden İngilizceye Lûgat Kitabı*
RhY Redhouse, *Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük*
S Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*
Se Kumbaracılar, *Serpuşlar*
TCP Wulff, *The Traditional Crafts of Persia*
TS TDK, *Tarama Sözlüğü*
TSAB *Turkish Studies Association Bulletin*
TTK Türk Tarih Kurumu
VWGÖ Verband der Wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs

Giriş

Terminoloji

17. yüzyıl Osmanlı loncalarına ilişkin bir çalışmanın başlangıcında, öncelikle Osmanlı tarihi bağlamında "lonca" derken neyi kastettiğimi açıklığa kavuşturmam gerekir. Kuşkusuz, Avrupa tarihinden terim ödünç almak belli tehlikeler barındırmaktadır; ne de olsa o terimler, bir başka tarihsel bağlam içinde şekillenmiş, istemdışı kültürel, toplumsal ve zihinsel yapılarla doludur.[1] Avrupa tarihyazımında bile "lonca"nın tanımı, oldukça farklı zamanlarda ve mekânlarda doğan, birbirinden çok farklı örgütlenmeleri ifade ettiği için yer yer çok belirsiz olabilmektedir.[2] Avrupa-dışı tarihya-

1 Antony Black, "Decolonization of Concepts", *Journal of Early Modern History*, 1/1 (1997), s. 55-69. Bu makale, Avrupa'dan "ithal edilmiş" kavramların Ortadoğu tarihyazımında nasıl yanıltıcı biçimde kullanılabildiğine ilişkin pek çok örnek ortaya koymaktadır.

2 Avrupa'da lonca olarak adlandırılan engin çeşitlilikte teşekkül bulunsa da, en tipik olanları şehirlere özgü ticaret loncaları ve uzmanlığa dayalı zanaat loncalarıdır. Ayrıca, Avrupalı zanaatkârlar bir şehirden bir şehre oldukça sık hareket ediyorlardı. Avrupa loncaları hakkında genel bir bilgi için bkz. Steven Epstein, "Guilds and Métiers", *Dictionary of the Middle Ages*, New York, 1985; Sylvia Thrupp, "The Guilds", *Cambridge Economic History of Europe*, Londra, 1963, s. 230-80; Antony Black, *Guilds and Civil Society in European Political Thought*, Londra, 1984, Bölüm 1, 2 ve 4; Steven Epstein, *Wage, Labor and Guilds in Medieval Europe*, Chapel Hill, 1991.

zımı söz konusu olduğunda, tanımı belirsizlikler içeren bir terimi özgül tarihsel bağlam içinde yeniden tanımlamaksızın kullanmak gerçekten sorunluysa da, sıklıkla bu yola başvurulmaktadır. Ortadoğu tarihyazımı da bundan bağışık değildir. Osmanlı zanaat örgütlerine ilişkin araştırmaların "uzun süre, 'lonca' teriminin açık seçik bir tanımından yoksun" kaldığı söylenebilir.[3] Bunun yanı sıra, söz konusu terim, yanlış bir izlenim (örneğin, biçimlenmesini tamamlamış kurumsal yapıların var olduğu izlenimi) de uyandırabilir, oysa Osmanlı tarihinde bu her zaman geçerli değildir. Avrupa loncalarıyla yapılacak böyle bir örtük karşılaştırma, kimilerini, Ortadoğu'daki meslek örgütlenmelerini kendi tarihsel bağlamları içinde anlamaya çalışmak yerine, Avrupa'dakilerin benzer ama eksik bir çeşitlemesi olarak görmeye sevk edebilir.

Bu sorunlar saptanınca, şu seçeneklerden birine meyledilebilir: a) "Zanaat örgütlenmeleri" ya da "meslek örgütlenmeleri" gibi yansız, yalnızca betimleyici bir terim kullanılabilir; b) *taife* ya da *esnaf* gibi birincil kaynaklarda kullanılan yerli terimlere başvurulabilir;[4] ya da c) ne anlama geldiğini açıklığa kavuşturarak "lonca" teriminin kullanımı korunabilir. Betimleyici terimleri ardı ardına kullanmak oldukça külfet çıkarmakta, yerli terimler ise çoğunlukla sorunlu terimden, "lonca"dan çok daha fazla belirsizlik barındırmaktadır. Örneğin, *taife* ya da *esnaf*, örgütlü meslek gruplarının ötesinde, çok daha geniş yelpazedeki toplumsal kategorilere işaret edebilmektedir. Bu yüzden, kaynaklarda geçen bu tür terimleri ayrıca üzerinde düşünmeksizin "lonca"[5] olarak çevirmek, söz konusu terimler çoğunlukla –benim de aynı şekilde

3 Gabriel Baer, "The Structure of Turkish Guilds and Its Significance for Ottoman Social History", *Fellah and Townsmen in the Middle East: Studies in Social History*, Londra, 1982, s. 193 ["Türk Loncalarının Yapısı ve Bu Yapının Osmanlı Sosyal Tarihi İçin Önemi", *TAD (Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi)*, çev. Sami Ferliel, 8-12/14-23 (1975), s. 99-119].

4 Engin Akarlı "lonca" teriminin kullanımındaki özensizliğe dikkat çekmiş ve *esnaf* terimini kullanmayı yeğlemiştir. Bkz. "Law and Its Application in the Ottoman Empire: A Workshop" (Harvard Üniversitesi, Nisan 1998) adlı konferansta yaptığı sunum.

5 Örneğin, Evliya Çelebi'nin 1638 yılında İstanbul'da binden fazla lonca saydığını sıklıkla duyarız, ama bu, *esnaf* sözcüğünün basit bir biçimde "lonca" olarak çevrilmesinin bir sonucudur.

adlandırmayı tercih ettiğim– zanaat ya da hizmet gruplarını kapsıyorsa da yanıltıcı olacaktır.

Bazı açıklamalarla birlikte bu sorunlu "lonca" terimini kullanmayı uygun gördüm. Terimi Avrupa'nın toplumsal bağlamından ayrı tutarak, genel anlamıyla, bir iç hiyerarşiye ve resmi liderliğe sahip olan, şehirli zanaat/hizmet grubuna gönderme yapacak biçimde kullanıyorum. Terime her şeyden önce sağladığı rahatlık ve şimdilik daha iyi bir terim bulunmaması nedeniyle başvuruyorum. Aynı zamanda, terimin kullanılışı Osmanlı tarihçiliğinde öyle büyük bir geçerlilik kazandı ki, giderek meslek örgütlerini anlatan bir standart terim halini aldı. Osmanlı tarihçiliğinde bu sözün kullanılmasının ardında, tarihçiler arasında örtük bir uzlaşmanın varlığı yatmaktadır; buna göre Osmanlı meslek örgütleri ile Avrupa'daki muadilleri arasında, hukuksal ayrıntılar dışında önemli ortak yanlar bulunduğu kabul edilmektedir. Kabaca söylenecek olursa, bu örtük kabule göre, ikisi de belli malların üretilmesi ya da satılmasında söz sahibi olan tekelci kuruluşlardı ve iç kurallara uymayı kabul etmiş usta bireylerden oluşuyorlardı.[6] Dolayısıyla, "lonca" sözcüğü sanayi-öncesi meslek örgütlenmelerini nitelemede kullanılacak en kusursuz, nesnel ve evrensel terim olmasa da, yalnızca bu anlamıyla kullanmayı deneyebiliriz.

Lonca terimini kullanırken, saray sanatkârlarından ya da askeri kesimdeki sanatkârlardan farklı olarak, İstanbul'un sivil ekonomisi dahilinde çalışan sanatkârları ve hizmetlileri kastediyorum. Ayrıca, "lonca sistemi" terimini de İstanbul'da birbiriyle etkileşim içinde olan, her türlü meseleyi birbirinden öğrenen çeşitli loncalardan ibaret bir dünyayı ifade etmek için kullanacağım. Burada "lonca sistemi," Osmanlı tarihçiliğinde uyandırdığı çağrışımların

6 Avrupa loncaları, bu arada Ortadoğu loncaları, iktisadi verimlilikleri bakımından olumsuz (başka deyişle, gelenekçi, kısıtlayıcı ve serbest piyasa ekonomisinin gelişmesi önünde engel olarak) değerlendirilmişlerdir; bu görüş de son zamanlarda itirazlarla karşılaşmaktadır. Bkz. Charles R. Hickson ve Earl A. Thompson, "A New Theory of Guilds and European Economic Development", *Explorations in Economic History*, 28 (1991), s. 127-68. Ayrıca bkz. S.R. Epstein, "Craft Guilds, Apprenticeship, and Technological Change in Preindustrial Europe", *Journal of Economic History*, 48/3-4 (1988), s. 684-713.

tersine, kesinlikle devlet tarafından dayatılmış bir sistemi ifade etmemektedir.[7] Hiç kuşkusuz, devlet ile ona bağlı çeşitli birimler, narh koyarak, vergi toplayarak, devlet ya da ordu için tedarik garantisi sağlayarak loncalar üzerinde büyük bir iktidar uygulamışlardı. Hatta devletin ya da silahlı kuvvetlerin oluşturduğu talep muhtemelen bazı loncaların oluşumlarını kolaylaştırmıştı ama gördüğüm kadarıyla lonca sistemindeki tek belirleyici etken, devletin iradesi değildi. Lonca sistemini doğan, bölgesel gruplara bölünerek serpilen, birbirinden öğrenen, kurumsal evrim yaşayan, yeni durumlar karşısında eskiyip giden ya da kendini uyarlayabilen loncalardan oluşmuş bir alan olarak görmeyi tercih ediyorum. Her ne kadar devlet, lonca sistemine yönelik belli ölçütler belirlese de, iç dinamikler de en az devlet denetimi kadar önem taşıyordu.

Kuşkusuz örgütsüz, kenarda kalmış esnaf da vardı, ama onlar bu kitabın kapsamı dışındadır. Uzak yerlerle ticaret yapan tüccarları da kapsam dışında tuttum, çünkü bunlar her ne kadar zanaat kesimiyle belli bir ilişki içinde olsalar da, farklı koşullara bağlı olarak iş yapıyorlardı.[8] Zanaat ve hizmet kuruluşları çoğunlukla sabit olup öncelikle, yanı başlarındaki yerel pazarın gereksinmelerine yönelik çalışıyorlardı. Bu tür meslek örgütlerinin üretimleri şehir sakinlerinin gündelik gereksinmelerine –yiyecek, giysi, ayakkabı, su, yakacak vb.– doğrudan bağlıydı. Söz konusu gruplar kolektif bir bütün olarak hareket ediyor, devlet tarafından da böyle görülüyorlardı. Şehir yönetimine resmen katılmıyor olsalar da, "loncalar" şehirler için göz ardı edilemeyecek bir önem arz ediyorlardı.

Tarihyazımı ve Sorular

Osmanlı loncalarına ilişkin tarihyazımında İstanbul loncaları hep özel bir yer tutmuştur; bu durum, Osmanlı incelemelerinde

7 Donald Quataert alışılageldik anlamıyla bir "lonca sistemi"nin gerçekten var olduğundan kuşkuludur. Bkz. "Labor History and the Ottoman Empire, c. 1700-1922", *International Labor and Working-Class History*, 60 (2001), s. 101.

8 Suraiya Faroqhi, "Merchant Networks and Ottoman Craft Production (16-17th Centuries)", *The Proceedings of International Conference on Urbanism in Islam*, c. 1, Tokyo, 1989, s. 85-132.

İstanbul'a özel bir yer verilmesiyle de örtüşmektedir. Osmanlı loncalarına ilişkin genellemeler, İstanbul loncalarına yönelik özgül izlenimlere dayanmıştır.[9] Evliya Çelebi'nin ünlü seyahatnamesinde,[10] Osman Nuri[11] ile Ahmed Refik'in[12] kaynak derlemelerinde İstanbul loncalarından ağırlıklı olarak söz edilmesi nedeniyle, İstanbul loncaları hakkında diğer şehirlerin loncalarına göre daha fazla şey bildiğimizi düşünme eğilimindeyiz. Bununla birlikte, bırakalım ayrıntılı bir betimlemeyi, derinlemesine bir çözümlemenin bile çok az olması nedeniyle aslında İstanbul loncaları üzerine önemli bir bilgimiz olduğu söylenemez. Bu durum, Osmanlı tarihi alanında, merkez ve önde gelen şehirlerin aşırı vurgulandığı yolundaki şikâyetlerle çelişki oluşturuyor.[13]

İstanbul loncalarına ilişkin en canlı betimlemeler, şenlik anlatılarında (*surname*'ler) ya da esnaf alaylarını aktaran seyahatnamelerde bulunabilmektedir; esnaf alayları, hokkabazlık gösterileri ya da atışmalarla birlikte, büyük imparatorluk şenliklerinin bir parçasıydı. Örneğin, 1582 yılında, bir şehzadenin sünnetini kutlama vesilesiyle düzenlenen şenlikte –çoğu meslek loncaları olan– yüzden fazla grup tören alayına katılmıştı.[14] Her grup kendini çarpıcı, eğlenceli bir gösteriyle sunuyordu ve bu, katılan loncalar arasında

---

9 Gabriel Baer'in makaleleri bunun tipik örnekleridir. Bkz. n. 30.

10 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 10 cilt, İstanbul, 1314/1896-97-1938; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Kitap 1, ed. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, 1996; *Narrative of Travels in Europe, Asia, and Africa in the Seventeenth Century by Evliya Efendi*, ed. ve İng. çev. Joseph von Hammer, Londra, 1834.

11 Osman Nuri (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 5 cilt, İstanbul, 1914-1922. Bu notlar, yakın tarihte dokuz cilt halinde yayımlanmıştır (İstanbul, 1995). Tersi belirtilmedikçe, sayfa numaraları eski baskıya göre verilecektir.

12 Ahmed Refik (Altınay), *İstanbul Hayatı*, 4 cilt, İstanbul, 1988, ilk basım 1333/1914-15.

13 Bunun yakın tarihli bir örneği olarak, 1999'daki MESA yıllık toplantısında yer alan "Whither the Social and Cultural History of the Middle East?" başlıklı tematik söyleşide, Beshara Doumani önde gelen şehirleri ve ulusları vurgulama eğiliminin devam etmesinden duyduğu kaygıyı dile getirmişti.

14 Mehmet Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler*, Ankara, 1999, s. 229. Osmanlı şenlik geleneğinde esnaf alayları 1582 yılında başladı; gene de 16. yüzyılın başlarında da loncalar kimi zaman imparatorluk şenliklerine katılıyorlardı. Bkz. Derin Terzioğlu, "The Imperial Circumcision Festival of 1582", *Muqarnas*, 12 (1995), s. 90. 1582 şenliğine ait surnamenin transkripsiyonu için bkz. Gisela Procháżka-Eisl, *Das Sūrnāme-i Hümāyūn*, İstanbul, 1995.

güçlü bir rekabet öğesiydi. Geçit töreni sırasında en iyi giysilerini kuşanmış lonca mensupları malzemelerini ve ürünlerini sergiler, hatta at arabaları üzerine yerleştirilmiş ufak işlik örneklerinde, gerçek zanaatkârlar gündelik çalışmalarından kesitler sahnelerlerdi. Her yürüyüşçü grubunun önünde loncanın adını taşıyan renkli bir sancak bulunurdu. Lonca mensubu grubu, otağ-ı hümayunun önüne geldiğinde hürmetlerini bildirir, padişah için dua eder, mesleklerinin bir ürününü ya da değerli madenden yapılmış bir eşyayı ona sunardı. Padişah bu armağanları lütufkârlıkla alır, karşılığında çeşitli ödüller verir ya da loncanın isteklerini yerine getirirdi.[15]

Loncalar hakkındaki çağdaş literatür, loncaların şenliklerde gösterdikleri canlılığa ve işgal ettikleri merkezi konuma aykırı, bundan tümüyle farklı bir resim çizmiştir. Birincisi, lonca sisteminin Osmanlı şehir toplumundaki önemli yerine karşın bu konu fazla dikkat çekmemiştir. Her ne kadar 1980 yılından önce de loncalar konusuna odaklanan kitaplar ile makaleler yayımlanmış olsa da, bunların pek çoğu konuya hak ettiği gibi eğilememiştir. Bu çalışmalar loncaları tasavvuf, sarayın idari kaygıları ya da sarsılmaz gelenekçilik gibi "daha merkezi" bir temaya bağlı, sınırlı yönlerinin ışığında görme eğiliminde olmuşlardır.

Bütünüyle Ortadoğu loncalarına adanmış akademik çalışmaların pek az olması, konunun geçmişine ilişkin genel bir merak eksikliğini yansıtmaktadır. Bu durumun kökenini aramaya Max Weber'den başlanabilir; Weber Avrupa-dışı loncaları, tüzel kişiliğe sahip bir şehir toplumu oluşturmadıkları, bu yüzden de "sivil toplum"un oluşumuna yardımcı olamadıkları gerekçesiyle önemli bulmamıştır.[16] Weber'in Ortadoğu'ya ilişkin görüşlerinin bir uzantısı da "İslami

15 Arslan, s. 218-232; Metin And, *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*, Ankara, 1982, s. 227-248. Bazen medrese öğrencileri (*suhtegân*) ya da dervişler gibi başka toplumsal gruplar da geçit törenlerine katılıyorlar, devlet yetkililerinden benzer davranışlar görüyorlardı. Devlet şenliklerde iktidarını ve heybetini sergilerken loncalar ile diğer toplumsal gruplar da ahali önünde mesajlarını yetkililere iletebiliyorlardı. Örneğin, 1582 yılındaki törende kahveciler ile medrese öğrencilerinin istekleri yerine getirilmişti. Bkz. Terzioğlu, s. 87.

16 Max Weber, *The City*, ed. ve İng. çev. Don Martindale ve Gertrud Neuwirth, New York, 1958, s. 80-99 [*Şehir – Modern Kentin Oluşumu*, çev. Musa Ceylan, İstanbul, 2000].

şehir" literatürüdür.[17] Bu literatür, İslam şehrinin, şehir kurulu ya da loncalar gibi belediyecilik kurumlarına Ortaçağ Avrupa'sı düzeyinde sahip olmadığı görüşüne dayanıyordu. Bu söylem hukuksal bir vurguyla, tüzel kişilerden ziyade bireyleri tanıyan şeriata odaklanıyor ve İslami şehirlerin tüzel kişilerden yoksun oldukları sonucu çıkarılıyordu.[18] Dahası, söz konusu literatür, İslami siyasal yaşamın, monarşi eğilimi barındırdığını savunuyordu: Güçlü ve nüfuzlu bir merkezi yönetim ile yöneticinin tabi kıldığı zayıf toplumsal gruplar. Varsayıma göre, bu durum da kurumsal özerkliğin gelişmesine engel olmuştu.[19] Böylece İslam şehrinin, Avrupa şehirlerinin başardığı şeyi başarma potansiyeline sahip olmadığı ima ediliyordu. Durağan ve yer yer de şiddet dolu "İslam şehri" imgesinden ibaret olan bu arka plan sonucunda, Ortadoğu'daki zanaat ve hizmet birlikleri de tüzel kişi niteliklerinden mahrum görülüyor, ya da Avrupa'daki ilkörneklerin, nitelikçe daha düşük çeşitlemeleri olarak damgalanıyorlardı. Tüm diğer kültürlerin ölçütü Avrupa olduğundan ve Ortadoğu şehri de bu ölçüte kıyasla bu denli olumsuz bir konumda bulunduğundan, Ortadoğu loncaları da sosyal bilimciler ya da sosyal tarihçiler için 1980'lerin başlarına kadar pek de çekici bir konu oluşturmuyordu.[20]

---

17 Bkz. Janet Abu-Lughod, "The Islamic City – Historic Myth, Islamic Essence and Contemporary Relevance", *IJMES*, 19 (1987), 155-176. Bu, "İslam şehri" fikrinin, ilk başta Batılı Şarkiyatçılarca, birkaç Kuzey Afrika şehrini numune alarak ve birbirlerinin yetkesine yaslanarak nasıl inşa edildiğini anlatan çok önemli bir makaledir. "*İsnad* zinciri"nde William Marçais, Robert Brunschwig ve Gustave von Grunebaum yer almaktadır. Bu bakış açısının dile getirilişi için bkz. S.M. Stern, "The Constitution of the Islamic City", *The Islamic City*, ed. A.H. Hourani ve S.M. Stern, Philadelphia, 1970.

18 Bununla birlikte, Baber Johansen'e göre (*Contingency in Islamic Law: Legal and Ethical Norms in the Muslim Fiqh*, Leiden, 1999, s. 77-106, 359), İslam hukukunun grupları tanıdığı vakalar da bulunuyordu: Örneğin, İslam fıkıhçıları *el-mısrü'l-cami* (kapsayıcı şehir) tanımı ve zanaat birliklerinin (*hirfet*) diyet ödenmesine ilişkin kolektif sorumluluklarıüzerine tartışmalar yürütmüşlerdi. Gerçekten de İslam dünyasında bir gerçeklik olarak da kavram olarak da tüzel kişilik bulunmadığını söylemek, abartılı bir iddia olacaktır.

19 Stern, s. 34.

20 Burada Sabri Ülgener'den söz etmek gerekir; onun loncalar ile kapitalizm öncesi ekonomiye ilişkin görüşleri, Weber sosyolojisiyle ekonomi dışı "Ortaçağ" değerlerinin takdirini eşsiz biçimde birleştirmektedir. Her ne kadar Ülgener Osmanlı toplumu ile loncalarının içe kapalı ve tümüyle gelenekselci olduklarını vurgulasa da, bu geleneksel zihin yapısına sabır ve mükemmeliyetçilik gibi olumlu nitelikler de atfetmektedir. Bkz. yazarın *İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul, 1981.

Bunun yerine, 1920'lerden başlayarak devam eden belirgin bir eğilim, Ortadoğu loncalarını din ya da tasavvuf açısından görmek oldu. Bu eğilim Louis Massignon'la başladı; Massignon, zanaat loncalarını, Abbasi hilafetini devirmek isteyen Sünnilik karşıtı Karmati hareketinin bir yan ürünü olarak değerlendiriyordu.[21] Ona göre loncalar meslek örgütlenmeleri olmanın yanı sıra, Karmati kardeşlik cemiyetleriydi. Yüzyıllar sonra bile loncalar kendilerini tarikatlarla ve *futuvva* (Türkçede *fütüvvet*) örgütlenmeleriyle bağdaştırmayı sürdürmüşlerdi;[22] bu örgütlenmeler bağımsızdı ve bu yüzden de devlet otoritesinin gözünde kuşkuluydu. Söz konusu kuramın iki sorunu vardır: Birincisi, Karmatilik ile meslek örgütlenmeleri arasında bir içsel bağ olduğuna ilişkin net bir kanıt yoktur; ikincisi, bu kuram "İslam loncaları"nı, çok geniş bir zaman dilimi ve mekân içinde çok az değişiklik göstermiş, tekdüze bir bütün olarak görür. Massignon'un tezi bugün artık güvenilirliğini büyük ölçüde yitirmiştir ve 1970'li yılların başlarında bazı akademisyenler onun "lonca" terimini üstünkörü biçimde kullanmasını şiddetle eleştirmişlerdir.[23]

---

21 Karmatilik, 9. yüzyıl sonlarında yandaşlar bulan İsmaililiğin bir parçasıydı (W. Madelung, "Ḳarmaṭī", *EI²*). Massignon'un kuramı için şu makalelerine bkz. "Sinf", *EI¹* ve "La 'Futuwwa' ou 'pacte d'honneur artisanal' entre les travailleurs musulman au Moyen Age", *La Nouvelle Clio*, 4 (1952), s. 171-98. Ayrıca bkz. Bernard Lewis, "Islamic Guilds", *Economic History Review*, 8 (1937), s. 20-37.

22 *Fütüvvet*, birebir anlamıyla, "delikanlılık" nitelikleri demektir; terim, Müslüman Doğu'nun şehirli toplulukları içinde yer alan çeşitli hareketlere –ya da onların dinsel-ahlaksal kurallarına– gönderme yapar. Bunlar, "cömertlik" ve "konukseverlik" gibi eril erdemleri yüceltme amaçlı erkek kulüplerine benzetilebilir. Bu tür hareketler, çoğunlukla, yöredeki saygın kimselerin desteğinden yoksun, aşağı sınıftan şehirli erkekleri (genelde de esnafı) cezbediyordu. Bkz. Marshall G.S. Hodgson, *The Venture of Islam*, 3 cilt, Chicago, 1977, c. 2, s. 125-131 [*İslam'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, çev İzzet Akyol vd., 3 cilt, İstanbul, 1993]. Abbasi hilafetinin zayıfladığı ya da İlhanlıların kurulu siyasal sistemi altüst ettiği siyasal anarşi dönemlerinde, fütüvvet grupları pek çok şehirde iktidar oluşturdular. Hammer-Purgstall bunu şövalyeliğin bir biçimi olarak görmüştür ve fütüvvet de sıklıkla tasavvufla ve/veya meslek örgütlenmeleriyle bağdaştırılmıştır (Cahen ve Taeschner, "Futuwwa", *EI²*).

23 Stern, s. 36-47; Claude Cahen, "Y a-t-il eu des corporations professionelles dans le monde musulman classique?: Quelques notes et refléxions", *The Islamic City*, ed. A.H. Hourani ve S.M. Stern, Philadelphia, 1970, s. 52-56; Gabriel Baer, "The Organization of Labour", *Handbuch der Orientalistik*, Takım 1, Kitap 6, Kısım 6, c. 1 (1977), s. 30.

Bununla birlikte, Massignon'un tezi hiç değilse Ortadoğu'daki meslek örgütlenmelerinin dinsel yönlerine olan ilgiyi alevlendirmişti. Örneğin, Franz Taeschner de zanaat örgütlenmelerini, yarı dinsel rabıtaları yaratan unsurlar olarak inceledi.[24] *Fütüvvet* ile *ahi*[25] örgütlenmeleri üzerine, onların *fütüvvetname*'lerde anlatılan dinsel-ahlaksal sistemleriyle simgesel ayinleri üzerine somut incelemeler yaptı. Bu çalışmalar onu belli ölçüde Osmanlı loncalarını incelemeye de sevk etti.[26] Ahi örgütlenmeleri İlhanlı istilası sonrası Anadolu'da büyük bir siyasal iktidar boşluğu içinde serpilmiş, ama 14. yüzyıldaki en parlak dönemlerinin ardından, Osmanlı merkezileşmesi ilerledikçe azalmışlardı. Taeschner'e göre, ahilik, şehir loncaları içinde, genelde tekke ve zaviyelerle bağlantılı bir biçimde, özellikle de bir *ahi baba*'ya, yani debbağların piri olan Ahi Evran'ın halefine (ya da yerel vekiline) biat biçiminde, Osmanlı düzeninde yüzyıllar boyunca varlığını sürdürdü. Pek çok lonca yarı-dinsel cemaat etkinliklerinde yer almış olabilir, ama ahiliğin tüm mesleklerde örgütlü olduğu yolunda bir genellemeye gitmek oldukça tehlikelidir. Fütüvvetnameler üzerine çalışmış bir başka akademisyen olan Abdülbaki Gölpınarlı, loncaları da ahi örgütlenmeleri olarak görmektedir.[27] Günümüzde bile, bazı akademisyenler lonca örgütlenmelerini eleştirel bir bakışla, oldukları gibi incelemek yerine, Osmanlı loncalarının tümünü

---

24 Bununla birlikte Taeschner Karmati hareketinin loncaları yarattığı varsayımını kabul etmiyordu (Lewis, s. 26).

25 *Ahi*, fütüvvet örgütlenmesinin Anadolu'da, Selçuklu'nun son zamanlarından itibaren gelişen çeşitlemesidir. Sözcük, bu tür şehirli kardeşlik cemiyetlerine katılanları da ifade etmektedir (Taeschner, "Akhī", *EI*²). Ben *ahilik* sözcüğüyle, Ahiler tarafından benimsenen dinsel-ahlaksal ilkeleri ve o ilkelerin uygulanmasını kastediyorum.

26 Taeschner fütüvvet ile ahi literatürü üzerine birkaç önemli yapıt da kaleme almıştı; bunlar arasında *Zünfte und Bruderschaften im Islam: Texte zur Geschichte der Futuwwa*, Zürih ve Münih, 1979 ve *Gülschehrīs Mesnevi auf Achi Evran, den Heiligen von Kırschehir und Patron der Türkischen Zünfte*, Wiesbaden, 1955 de vardır. İlk yapıtta, şu çalışmadan önemli bir öncel olarak söz etmektedir: H. Thorning, *Beiträge zur Kenntnis des islamischen Vereinswesens auf Grund von Bast Madad et-Taufiq*, *Türkische Bibliothek*, c. 16, Berlin, 1913.

27 Abdülbâki Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", *İFM*, 11/1-4 (1949-50) [tüm cilt]; "Burgazi ve 'Fütüvvet-Nâme'si", *İFM*, 15 (1953-4), s. 76-153; "Fütüvvet-Nâme-i Şeyh Seyyid Huseyn ibni Gaybî", *İFM*, 17 (1955-56), s. 73-125; "'Fütüvvet-Nâme-i Sultânî' ve Fütüvvet Hakkında Bâzı Notlar", *a.g.y.*, s. 127-55.

(en azından 17. yüzyıla kadar) ahilikle özdeşleştirebilmektedir.[28] Bu yaklaşım, betimleyici olmaktan çok buyurucu olan *fütüvvet* yazmalarını temel aldığından, Osmanlı loncalarına ilişkin oldukça idealleştirilmiş bir görünüm sunma eğilimindedir. Lonca örgütlenmeleri bağlamında ahilikle ilgilenmenin haklılığı tartışılmaz olsa da, loncaların yapısının ve etkinliklerinin tümüyle bir dinsel cemaatle açıklanamayacağına da dikkat etmek gerekir.

Robert Mantran[29] ve Gabriel Baer[30] gibi başka akademisyenler, Osmanlı loncalarını temelde idari, ekonomik ve sosyolojik bakış açılarından değerlendirirler. Onların katkıları sayesinde loncalar, dinsellikten bağımsız biçimde incelenebilen bir konu haline gelmiştir; bu akademisyenler, İstanbul loncaları hakkındaki başlıca imgelerin şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır. Osmanlı ve dolayısıyla da İstanbul loncaları hakkındaki yerleşik görüşler, bunların devlet yetkililerinin katı denetimi altında mı tutuldukları, yoksa değişime direnen aşırı tutucu örgütlenmeler mi oldukları yolundaki tartışmalar etrafında biçimlenmiştir. Bununla birlikte, günümüzde bu tür kuramlara bağlı çok az akademisyen kalmıştır. Loncalara ilişkin böyle imgeler, Batılı olmayan toplumlar hakkındaki, yukarıda da söz ettiğimiz, "İslam şehri" literatüründe ya da "Doğu despotizmi"[31] nosyonun-

28 Örneğin Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara, 1997, ilk basımı 1989; Yusuf Ekinci, *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, İstanbul, 1989; Adnan Gülerman ve Sevda Taştekil, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Ankara, 1993. Ahmet Kal'a bu nosyonun kökenlerinin izini Osman Nuri'nin *Mecelle*'sine dek sürer. Bkz. *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları*, İstanbul, 1998, s. 61-65.

29 Robert Mantran, *Istanbul dans le seconde moitie de XVIIe siècle*, Paris, 1962 [*17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay ve Enver Özcan, Ankara, 1990].

30 Gabriel Baer, "The Administrative, Economic, and Social Functions of Turkish Guilds", *IJMES*, 1 (1970) ve "Monopolies and Restrictive Practices of Turkish Guilds", *JESHO* 13 (1970). Yazarın "Türk" loncaları üzerine başlıca makaleleri şu kitapta yeniden basılmıştır: Gabriel Baer, *Fellah and Townsmen in the Middle East: Studies in Social History*, Londra, 1982, Bölüm 3: "The Turkish Guilds", s. 147-222. Mısır loncaları üzerine yapıtı çok daha özgün ve daha az şematiktir. Bkz. *Egyptian Guilds in Modern Times*, Kudüs, 1964.

31 Karl A. Wittfogel, *Oriental Despotism*, New Haven, 1978, s. 117-18. Wittfogel'in "hidrolik toplum" varsayımına dayalı kuramı kendi başına çok baskın olmayabilir, ama Batılı olmayan toplumları despotik yöneticilerin boyunduruğu altında gören, uzun süre egemenliğini koruyan anlayışa dahildir.

da görünen ön kabullerle tam örtüşüyordu. Daha özelde, Osmanlı tarihyazımındaki "Osmanlı gerilemesi" paradigmasına denk düşüyordu; bu paradigma, 16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı'da herhangi bir olumlu toplumsal ya da siyasal gelişme görmüyordu.

Mantran'ın kitabı, 17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'daki toplumsal, ekonomik yaşam üzerine etkileyici bir araştırma olup loncaları tüm toplumsal organizmanın içsel bir parçası olarak ele alır. Baer'in makaleleri de Osmanlı loncalarının dinsel ya da tasavvufi yönleri karşısında toplumsal ve ekonomik yönlerini keşfetmede öncü rol oynamıştır. Bu yapıtların yayımlanmalarından sonra, İstanbul loncalarını inceleyen az sayıda kapsamlı inceleme yapılmıştır. Bu da Mantran ve Baer'in kitaplarının, İstanbul loncaları hakkındaki tarihyazımında birer klasik olduğunu göstermektedir. Mantran ile Baer'in odaklandıkları noktalar, tezleri ve sundukları ayrıntılar farklılık gösterse de, ikisi de İstanbul loncalarının doğasına ya da devletle bağlantılarına ilişkin ortak varsayımlara sahiptir.

Önce Mantran'ın İstanbul loncaları üzerine görüşlerini özetleyelim. Ona göre, yönetimin, şehirdeki ekonomik yaşam üzerinde çok büyük bir gücü vardı. "Merkezi hükümet beledi yönetim düzleminde, İstanbul kentinde bütün iktidara sahipti."[32] Kadı ve muhtesib gibi otoriteler aracılığıyla fiyatların sabitleniyor, pazarın denetleniyor olması, yazarın devlet yetkililerini otoriter ve müdahaleci (*dirigiste*) olarak nitelendirmesi için yeterli kanıt sayılıyordu. Hatta Mantran'a göre, giderek Bizans tipi loncaların yerini alan "Türk" tipi loncalar, padişah tarafından uygulanan yönetimi tamamlayıcı öğelerdi. Dahası, yazarın varsayımına göre, hükümet loncaların bölümlenmesinden,[33] *gedik*[34] çıkarılmasından ve dağıtılmasından da sorumluydu.

---

32 Mantran, *Istanbul*, s. 287-288.

33 Mantran, *Istanbul*, s. 354-357. Mantran, loncaların uzmanlıklarına göre oldukça incelikli biçimde bölümlenmesinden söz ederken, devletin, sınırlı sayıda sorumlu lonca kethüdasıyla eşgüdüm sağlayabilmek için, loncaların daha fazla bölünmesini istememiş olabileceği yorumunda bulunur.

34 Mantran, *Istanbul*, s. 368 vd. *Gedik* sözcüğü, bağlama göre çeşitli anlamlar alabilmektedir, ama sanatkârlar ve hizmet sektöründe çalışanlara gönderme yapan en yaygın kullanımında, bir lonca bünyesinde iş yapabilme hakkı anlamına gelmektedir. Gediklerin 17. yüzyılda devlet yetkililerince çıkarıldığı kanıtlanmış değilken, ileriki yüzyıllarda bu türden vakalara ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Bölüm III.

Mantran, loncalar üzerindeki devlet denetiminin çok katı olduğu izlenimini verirken, loncaların özerk ve hak sahibi oldukları birkaç konuyu da gözden kaçırmaz. Arşiv malzemelerini ilk elden inceledikten sonra, loncaların kendi yöneticilerini seçme, her işkolundaki dükkân sayısını sınırlama hakları bulunduğuna, devlet memurları idari güçlerini kötüye kullandıklarında onları yetkililere şikâyet edebildiklerine dikkat çeker. Dolayısıyla kethüdalar, hem loncaların temsilcileri olmaları hem de devlete karşı sorumlu konumda bulunmaları bakımından, belirsiz bir rol üstlenmiş durumdaydı. Öte yandan, her ne kadar devlete başvurma hakkı gibi, loncalara tanınan "büyük bir serbesti"ye ve meşru şikâyetlerin "tam bir tarafsızlık"la ele alınmasına[35] hayranlık duysa da, Mantran bu "uyum"a başlı başına bir önem atfetmez; bu ilişkiyi yalnızca, loncaların rahatsızlıklarının devletçe istenilen yöne çevrilebilmesi, esnafın daha itaatkâr hale getirilebilmesi bakımından önemli görür. Başka deyişle, loncaların özerklik hakları, devlet denetimini kolaylaştıracağı beklentisiyle devlet tarafından "bahşedilmiştir."

Mantran'a göre, loncaları devlet yetkilileri karşısında itaatkâr kılan bir başka öğe de toplum üzerindeki dinsel denetimdi. Mantran, padişahın emirlerinden pek çoğunun, İstanbul müftüsü (şeyhülislam) tarafından verilen fetvalarla desteklendiğini vurguluyordu. Devlet yetkilileri dinsel otoriteye dayandığı gibi, loncaların da dinsel önderleri (örn. *şeyh* ve *duacı*) bulunmaktaydı. Lonca bünyesinde yer alan bu dinsel önderlik –her ne kadar 17. yüzyılda etkisi zayıflamaktaysa da– iddialara göre, loncaları karışıklıklara daha az eğilimli hale getiriyordu.[36] Dinsel alışkanlıklarının ya da geleneklerinin üzerine titreyip iç toplumsal hiyerarşilerini, dayanışmalarını korudukları sürece loncalar, "bitkisel yaşama" razı oluyorlardı. Mantran'a göre, ne de olsa İslam "bid'at"ı (yenilik) yasaklayan bir dindi ve yalnızca gayrimüslim azınlıklar ile yabancılar değişime açık olabilirlerdi.[37]

35 Mantran, *Istanbul*, s. 377-378.
36 Mantran, *Istanbul*, s. 288.
37 Mantran, *Istanbul*, s. 329.

Mantran, bir bütün olarak 17. yüzyıl sonları İstanbul lonca sistemini, uyumlu bir denetim örneği olarak görüyordu: Devlet lonca meselelerine müdahale edebiliyor, ama belli bir ticari serbestlik de tanıyordu; loncalar, devlet yetkililerine şikâyetlerini iletebiliyor, ama genelde itaatkâr ve yönetimin amaçlarıyla uyumlu davranıyorlardı. Devlet ile loncalar istikrarlı ve muhafazakâr bir ekonomik ve toplumsal yapı içinde birbirlerini destekliyordu.[38] Bu tabloda, loncalara belli yasal haklar tanınmışsa da, lonca üyeleri güçlü aktörler değil, daha çok geleneklerin edilgen koruyucuları gibi duruyorlardı.[39]

Mantran'ın kitabı, 17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da ekonomik ve toplumsal yaşamı işlerken,[40] Gabriel Baer'in makaleleri kuramsal olarak 16. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm "Türk" loncalarını kapsamaktadır. Bununla birlikte, yararlandığı kaynaklardan belli olduğu üzere,[41] ağırlıklı olarak İstanbul loncalarına yoğunlaşmış ve bu şehirdeki loncaların genel olarak tüm Osmanlı loncaları için norm teşkil etmiş olması gerektiğini varsaymıştır.

Baer'in yorumunda merkezi devlet, lonca sistemindeki en önemli aktördür ve loncalar da yalnızca devlet ile şehir merkezindeki nüfus arasında bir yönetim köprüsü oluşturmaktadır. Bu

---

38 Mantran, buradaki muhafazakârlıkta hükümetten çok loncaları suçlar görünmektedir. André Raymond'un Kahire'deki tüccarlar ile zanaatkârlar üzerine görkemli yapıtı (*Artisans et Commerçants au Caire au XVIIIe Siècle*, Şam, 1973, s. 206-229) ekonomi ve teknolojideki durağanlığın kısmen lonca yapısındaki sınırlardan kaynaklandığına ilişkin kıyaslamalı bir bakış sunmaktadır. Mantran'ın İstanbul loncalarına ilişkin bakış açısı Gibb ile Bowen'ın İslami lonca nosyonlarına benzemektedir ve ondan etkilenmiştir. Gibb ve Bowen, *Islamic Society and the West*, c. 1, Bölüm 1, 1950, s. 276-281.

39 Mantran, loncaların mahkeme başvurularını, ağırlıklı olarak zaten verilmiş ayrıcalıkları koruma amaçlı oldukları gerekçesiyle önemsiz görmektedir (*Istanbul*, s. 329). Padişahın bir loncaya ayrıcalık bahşettiği vakalar dışında, hak savunusunun kolektif olmaktan çok bireysel olduğunu düşünmektedir.

40 Bununla birlikte, burada Mantran'ın, İstanbul lonca sistemine ilişkin çeşitli dönemler arasında fark gözetmeyen Osman Nuri'nin *Mecelle*'sinden de oldukça yararlandığını belirtebiliriz.

41 Yazarın başlıca kaynakları, yukarıda belirtilen Osman Nuri'nin ve Ahmed Refik'in belge derlemeleri ile Evliya Çelebi'nin seyahatnamesidir.

yüzden loncaların kendi başlarına çok az bir iktidarları ve özerklikleri olduğu varsayılmıştır. Baer, loncaların içsel yaşamlarında, iç anlaşmazlıkların bir hakeme başvurularak çözülmesi, yıllık gezintiler, yardımlaşma sandıkları ve sorun çıkaranların geçici olarak uzaklaştırılması gibi ortakçı yönlerin varlığını kabul etse de, pek çok lonca etkinliğinde, örneğin bir üyenin cezalandırılmasında, konunun devlet yetkililerinin önüne getirildiğine dikkat çeker.[42] Öte yandan loncaların bazı vakaları yalnızca kayda geçirme ya da resmileştirme amacıyla kendi iradeleriyle kadı önüne taşımış olabileceğini düşünmez.

Baer'e göre devlet, şehir zanaatlarını denetlemek için, loncaların üye sayısını sınırlama, "gelişigüzel" (lonca-dışı) iş yapmayı yasaklama, meslekte uzmanlaşmaya ve mekânsal yoğunlaştırmaya ilişkin düzenlemeler getirme gibi pek çok kısıtlayıcı önlem almıştı. Buna göre lonca tekelleri önemliydi, çünkü bu tekeller, devletin narh gibi meselelerdeki kararlarını dayandırabileceği bir temel oluşturuyordu.[43] Devlet bir mekâna yoğunlaştırma yoluyla loncaları daha rahat denetlemeyi, meslekte uzmanlaştırma yoluyla da daha uyumlu iş görmelerini amaçlıyordu. Lonca temsilcisinden ziyade "devlet temsilcilerini" andıran lonca kethüdaları, "yeni dükkânların"[44] kuruluşunu denetlemekten sorumluydu ve lonca üyelerinin dürüst davranacağı güvencesini vermek zorundaydı.[45] Lonca faaliyetleri hemen her yönüyle devletin gözetimi altında bulunuyordu.

Kısacası, Mantran'ın uzlaşıma dayalı denetim kavrayışından farklı olarak, Baer İstanbul loncalarını devletin katı ve tek yanlı denetimine itaat eden kurumlar olarak çiziyordu. Dinsel ya da etnik ayrımlar da toplumda ve lonca sisteminde devletin denetim kurmasına yardımcı olmakla birlikte, en önemli etken, devletin denetleme ya da müdahale etme iradesi ve yeteneğiydi. Devletin lonca faaliyetlerini sıkı biçimde denetleme iradesi ve yeteneğine sa-

42 Baer, "Functions", s. 43.
43 Baer, "Functions", s. 39.
44 Baer, "Monopolies", s. 147.
45 Baer, "Monopolies", s. 148.

hip olduğu, Baer tarafından herhangi bir eleştirel sorgulamaya tabi tutulmaksızın peşinen kabul edilmektedir.[46]

İstanbul loncaları üzerine bu iki en kapsamlı yapıt karşılaştırılıp çözümlendiğinde, farklılıkları vurgulayan bir bakışla, loncaları Mantran'ın görece özerk örgütlenmeler olarak gördüğü, Baer'in ise katı biçimde denetlenen örgütlenmeler saydığı söylenebilir.[47] Bununla birlikte, iki anlayışta açık ortaklıklar vardır: İki akademisyen de devlet denetimini güçlü ve otoriter olarak, loncaları da devlet karşısında ya zayıf (Baer) ya da itaatkâr (Mantran) toplumsal gruplar olarak görür; ikisi de yeterli bir kronolojik ayrıştırma yapmaz, ki bu da yazarların İstanbul loncalarındaki değişim potansiyelini en alt düzeyde gördüklerine işarettir. Bunlara ek olarak, her ikisi de dinsel inançlar ile farklılıkların devlet denetimini kolaylaştırıcı etkenler olduğu görüşündedir.

Giderek daha fazla insan bu yazarların ortaya koydukları nosyonları yeterli görmemeye başlasa da, Baer ile Mantran'ın şekillendirdiği İstanbul loncaları imgesine çok az itiraz gelmiştir. Özellikle Baer'in makaleleri, Osmanlı loncaları üzerine genel bir başvuru kaynağı olarak büyük ölçüde kullanılagelmiştir; loncalar üzerine uzmanlaşmamış tarihçiler ve Osmanlı tarihiyle ilgilenen sosyal bilimciler gözünde, Baer tartışmasız bir otoriteydi.[48]

Bununla birlikte, 1980'li ve 1990'lı yıllarda, Osmanlı loncalarını inceleyen pek çok tarihçi, yukarıda çizilen imgelerden tatmin olmamış, loncaların özerkliklerine işaret eden özelliklerine odak-

---

46 Gabriel Baer'e haksızlık etmemek için şu kısa makalesine de dikkat çekmek gerekir: "Ottoman Guilds – A Reassessment", *VIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. 2, 1976, s. 95-101. Bu makalesinde yazar, öğrencisi Haim Gerber'in Bursa üzerine yazdığı ve ileride göreceğimiz gibi, loncalar hakkında daha farklı görüşler barındıran tezden sonra, bazı aşırı saptamalarını değiştirmiştir. Bununla birlikte, sonuç olarak "bu şehirlerdeki [yani Osmanlı şehirlerindeki] loncaların temel işlevi[nin], devlet için bir idari bağlantı görevini yerine getirmek" olduğu yolundaki saptamasını terk etmemiştir.

47 Faroqhi, "Crisis and Change, 1590-1699", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, ed. İnalcık ve Quataert, Cambridge, 1994, s. 586 ["Krizler ve Değişim, 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, c. 2, İstanbul, 2004, s. 709-710].

48 Bkz. örneğin Şerif A. Mardin, "Ideology and Religion in the Turkish Revolution", *IJMES*, 2 (1971), s. 204 ve İlkay Sunar ve Binnaz Toprak, "Islam in Politics: The Case of Turkey", *Government and Opposition*, 18 (1983), s. 423.

lanmaya başlamıştır. Bursa, Ankara, Halep, Şam ve Kahire loncaları hakkındaki incelemeler, beklenenden daha özerk biçimde işleyen bir taşra loncası sistemi ortaya koymuştur.[49] 1980'lerden bu yana İstanbul loncaları hakkında da önemli makaleler yayımlanmıştır.[50] Halil İnalcık'ın incelediği, 18. yüzyıldaki bir vakada, yeni bir lonca başı, kethüdalığın babadan oğula geçmesine karşın, göreve başlamadan önce lonca üyelerinin onayını almaya gerek duyuyordu.[51] Mübahat Kütükoğlu'nun makalesi de lonca sistemi içindeki çeşitli sorunlarla, devletin yardımı olmaksızın nasıl baş edildiğini ansiklopedik bir üslupla göstermektedir.[52] Engin Akarlı'nın makaleleri ise 18. ve 19. yüzyıllarda İstanbul loncalarının, *vakıf* yönetimlerinden gelen daha yüksek kira talepleri karşısında kendilerini korumak için merkezi adalet sistemini ve var olan gedik kurumunu nasıl kullanabildiklerini sergiler.[53] Kısa süre önce sunduğu bildiri de

---

49 Bkz. Haim Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, Kudüs, 1988; Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, 1071-1920*, ed. Osman Okyar ve Halil İnalcık, Ankara, 1980, s. 1265-74; Abdul-Karim Rafeq, "Craft Organization, Work Ethics, and the Strains of Change in Ottoman Syria", *The Journal of the American Oriental Society*, 111-113 (1991), s. 495-511; Pascale Ghazaleh, "The Guilds: Between Tradition and Modernity", *The State and Its Servants: Administration in Egypt from Ottoman Times to the Present*, ed. Nelly Hanna, Kahire, 1995, s. 60-74; aynı yazar, *Masters of the Trade: Crafts and Craftspeople in Cairo, 1750-1850*, Kahire, 1999; Suraiya Faroqhi, "Ottoman Guilds in the Late Eighteenth Century: The Bursa Case", *Making a Living in the Ottoman Lands: 1480 to 1820*, İstanbul, 1995, s. 93-112. Ayrıca bkz. Amnon Cohen, *The Guilds of Ottoman Jerusalem*, Leiden, 2001 [*Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2001].

50 Kayıkçılar ya da saraçlar gibi tek tek loncalar üzerine de bazı değerli olgusal incelemeler bulunmaktadır. Bkz. Cengiz Orhonlu, "İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, İzmir, 1984; Necdet Ertuğ, "Osmanlı Ulaşım Sisteminde Kayıkçılık", doktora tezi, İstanbul, 1999. Ayrıca bkz. daha erken bir dönemde Çağatay Uluçay, "İstanbul Saraçhanesi ve Saraçlarına Dair Bir Araştırma", *Tarih Dergisi*, 3/5-6 (1951-52).

51 İnalcık, "The Appointment Procedure of a Guild Warden (*ketkhudā*)", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 76 (1986), s. 138-139.

52 Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Esnafında Oto-Kontrol Müessesesi", *Ahilik ve Esnaf*, İstanbul, 1986, s. 55-85.

53 Bkz. Akarlı, "Gedik: Implements, Mastership, Shop Usufruct and Monopoly among Istanbul Artisans, 1750-1850", *Wissenschaftskolleg-Jahrbuch* (1985-86), s. 225-31; "The Uses of Law among Istanbul Artisans and Tradesmen: The Story of Gedik as Implements, Mastership, Shop Usufruct and Monopoly, 1750-1850", *International Symposium on Legalism and Political Legitimation in the Ottoman Empire and in the Early Turkish Republic: ca. 1500 to 1940*, Ruhr, 1988, s. 1-37.

loncalarda yaşanan çeşitli tartışmaları ele alıyor ve Tanzimat-öncesi loncaların uzlaşmaya, geleneğe ve hukuk sistemine dayanarak yakaladıkları görece özerkliği çarpıcı biçimde ortaya koyuyor.[54] Donald Quataert, 19. yüzyıl ve sonrası için bazı loncaların sanayi çağında bile sergileyebildikleri esnekliğe işaret eder.[55] Bazı yeni doktora tezlerinden de söz etmeye değer. Cengiz Kırlı'nın çalışması, 19. yüzyıl İstanbul'unda lonca mensupları ile yeniçeriler arasında, kahvehaneler aracılığıyla yürütülen bağlantıları açığa çıkarırken[56] John Chalcraft loncalar ile devlet arasındaki ilişkide yarı-özerkliğin ve muteber kimseler arası siyasal çekişmelerin dışavurumlarını görür.[57] Şimdi de Osmanlı loncaları üzerine yerleşik görüşleri kapsamlı biçimde yeniden düşünebilmek açısından, yakın tarihli çalışmalardan kazanılan bu kavrayışlara başvurmak uygun olacaktır.

Tarihyazımı devlet denetimi ile loncaların özerkliği meselelerine odaklandığı için, doğal olarak ben de aynı soruları sorarak başladım: "İstanbul loncaları devlet karşısında ne ölçüde özerkti?" ya da "Devletin daha sıkı denetleme girişimlerinde bulunduğu 18. ve 19. yüzyıllarda bile İstanbul loncalarında bazı özerklik öğeleri saptanabildiğine göre, daha önceki yüzyıllarda loncaların durumu neydi?"

İstanbul örneğini inceleyerek, devlet denetiminin en katı olduğu bir yerde, en alt düzeyde bulunan lonca özerkliğinin niteliklerini ortaya çıkarabilmeyi amaçladım. Araştırmam ilerledikçe, devlet ile toplum, başka deyişle, devlet denetimi karşısında lonca özerkliği gibi bir ikili karşıtlık çerçevesinde soru üretmenin çok sınırlı yararlar sağladığını fark etmeye başladım. Birincisi, özerklik kaypak, yani ölçülmesi zor bir kavram olarak görünüyor; özellikle de –sözgelimi "bizim meslekte gelenek şöyle şöyledir ve bu yüzden de bunu korumalıyız" türü sözlerle kadı kararları etki altına alına-

54 "Law and Order in the Marketplace: Istanbul Artisans and Shopkeepers, 1730-1840", yayımlanmamış konferans sunumu, 1998.

55 Donald Quataert, *Ottoman Manufacturing in the Age of Industrial Revolution*, Cambridge, 1993 ve "Ottoman Workers and the State, 1826-1914", *Workers and Working Classes in the Middle East*, ed. Zachary Lockman, Albany, 1994, s. 21-40.

56 Cengiz Kırlı, "The Struggle over Space: Coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845", doktora tezi, Binghamton University, State University of New York, 2000.

57 John Chalcraft, "The Striking Cabbies and Other Stories: Crafts and Guilds in Egypt, 1863-1914", doktora tezi, New York University, 2001.

rak– oldukça gayriresmi yollardan uygulanıyorsa. İkincisi, devlet ile lonca arasındaki sınırlar pek çok noktada belirsizleşmektedir; örneğin devletin atadığı lonca kethüdaları mahkemede loncalarının çıkarlarını temsil etmek durumundaydı. Loncalar, gönüllü biçimde, işleriyle ilgili düzenlemeleri kadı sicillerine geçiriyorlardı; bu da devlete bağlı bir hukuk organını kullanarak özerk kararlarına kesinlik kazandırdıklarını gösteriyor. Dolayısıyla, gerçeklik, "denetim" ile "özerklik" kavramlarını ters orantılı biçimde ele alarak yaptığımız tariflerden çok daha karmaşıktı.

Bu yolda, daha çok bu karmaşık varoluşa ve 17. yüzyıl İstanbul loncalarının nüfuzlarına ilişkin sorular üretmeye başladım. Loncalar kendi kurallarınca, geleneklerce ve devlet *karşısında* tabi oldukları yükümlülüklerce belirlenen bir çerçeve içinde neler yapabiliyorlardı? Bu soru, 1970'ler boyunca hüküm süren, loncaları doğaları gereği hareketsiz ve geri olarak çizen önceki kuşak akademik görüşler göz önüne alındığında, önemli bir hal alıyor. Buradaki amacım, loncaların kendi örgütlenmeleri içinde yaptıkları değişikliklerde ya da devlet yetkilileriyle pazarlıklarında etkilerini güçlendiren ne gibi araçlara sahip olduklarını incelemektir. Bunu yaparken, gelişmesi son yirmi yılın yayınlarında somutlanan yeni yaklaşımlar, bana yararlı çıkış noktaları sağladı. 17. yüzyıl İstanbul'unun ortamı, özellikle bereketli bir zemin sunuyor; ne de olsa söz konusu dönemde lonca sistemi içinde ve dışında pek çok kurumsal değişime, iktisadi ve siyasal sorunlara tanıklık ediliyordu; bu durum da loncaları, alışageldikleri uygulamaların ötesinde, etkin bazı önlemler almaya itti. İstanbul'a yoğunlaşan biri, bu konudaki yerleşik görüşleri tam da en temellerinden sorgulama üstünlüğüne sahip oluyor.

Loncalarla ilgili pek çok başka meseleyi bu kitabın kapsamı dışında bırakmak durumunda kaldım. Loncaların ilk nasıl doğduğu, üretim teknolojileri ya da ustalık süreçleri gibi bazı can alıcı sorular hakkında çok az bilgi bulunuyor. Loncaların tarikat/fütüvvet bağları konusunda kesin bir bilgi edinebilmek de oldukça zor. Ayrıca devlet dahilinde çalışan sanatkâr ya da hizmet sektörü çalışanları da, her ne kadar sivil meslektaşlarıyla aralarındaki sınırlar epey belirsiz olabiliyorsa da, bu kitabın kapsamı dışında bulunuyor.

Kaynaklar ve Yöntem

Bu çalışmada kullanılan başlıca kaynaklar, İstanbul bölgesindeki şeriye mahkemelerinin 17. yüzyıl başlarından ortalarına kadarki sicilleridir. Şeriye sicilleri, Müslüman olsun, gayrimüslim olsun, şeriye mahkemelerine başvurmuş her türden insana ilişkin canlı muamele kayıtlarıyla doludur; bu belgeler, aynı zamanda merkezi yönetimden gelen hükümlerin kopyalarını da içermektedir. Bu nedenle siciller, vakayinamelere ve diğer resmi belgelere pek ender yansıyan kimselerin toplumsal ya da ekonomik tarihini anlamak açısından çok yararlıdır. Bazı akademisyenler tarafından çok önceleri de kullanılmış olmasına karşın, mahkeme kayıtlarına dayalı incelemeler geçtiğimiz yirmi yılda büyük tırmanış kaydetmiştir.[58] Lonca üyelerinin kendilerine ilişkin herhangi bir kayıt bırakmamış oldukları da göz önüne alındığında, mahkeme kayıtları lonca faaliyetleri için en iyi birincil kaynak olmaktadır, çünkü bu kayıtlar, loncaların gündelik yaşamından kaynaklanan anlaşmazlıkları ve anlaşmaları yansıtmaktadır. Bir loncaya ilişkin her kayıt, lonca profilini yansıtan bir "fotoğraf" sunar; mahkemeye gelen başkanlar ile başlıca üyeler listelenir. Aslında, 1980 yılından bu yana loncalar hakkındaki yukarıda söz edilen yeni incelemelerin pek çoğu da mahkeme sicillerini temel almaktadır. Her ne kadar söz konusu "fotoğraflar" kendi başlarına loncalar hakkında kesintisiz ve

58 Arşivlerde bulunan sicillerin içeriklerini ve listelerini öğrenmek için bkz. Ahmet Akgündüz vd., *Şer'iye Sicilleri*, 2 cilt, İstanbul, 1988. Sicillere dayalı sayısız araştırma için bkz. Islamic Legal Studies Program, Harvard Law School, "A Preliminary Bibliography of Studies Based on Ottoman Court Registers", konferans için hazırlanmış, yayımlanmamış daktilo nüshası, 1998. Ronald Jennings'in Kayseri mahkeme kayıtları üzerine bir doktora tezi yazmasının ardından, şeriye sicilleri Batılı akademisyenler arasında da ün kazanmıştır: Jennings, "The Judicial Registers ('*Şer'i Mahkeme Sicilleri*') of Kayseri (1590-1630) as a Source for Ottoman History", doktora tezi, University of California, Los Angeles, 1972. İstanbul şeriye sicilleri üzerine bir tanıtım için bkz. Yvonne J. Seng, "The *Şer'iye Sicilleri* of Istanbul Müftülüğü as a Source for the Study of Everyday Life", *TSAB*, 15/2 (1991), s. 307-325. Kısa süre önce, bir antropolog olan Brinkley Messick bu sicilleri, şeri mahkeme kurumunun varlığını sürdürdüğü Yemen'e ilişkin alan çalışmasıyla bir arada kullandı ve mahkeme kayıtlarının ardında yatan hukuk süreçlerine yeni ışıklar tuttu. Bkz. Messick, *The Caligraphic State*, Berkeley ve Los Angeles, 1993.

kapsamlı bilgi sağlamıyorsa da, mahkeme sistemi dahilinde temsil edildiği kadarıyla loncaların neye benzediklerini anlama konusunda bizim için çok yararlı belgeler olmayı sürdürmektedir.[59]

İstanbul merkez ve özellikle de Galata kadı sicilleri, lonca üyelerine ilişkin pek çok dava içermektedir. Bu tez için İstanbul kadı sicillerinden 1612-1620 ve 1660-1662 yıllarını kapsayan en eski 10'u ile 1650-1652 yıllarını kapsayan 73 sayılı ve 1656-1957 yıllarını kapsayan 80 sayılı Galata kadı sicillerinden yararlanılmıştır. 1620 ile 1660 yılları arasındaki uzun kesinti bir talihsizlik olsa da, neyse ki bu durum, İstanbul sicillerinde işlenen iki dönem arasında bir kıyaslama yapmaya da olanak vermektedir. 17. yüzyılın ikinci yarısından başlayan devlet belgelerine, edebi kaynaklara sıklıkla başvursam da, çalışmam temelde yüzyılın yirmili yılları ile altmışlı yılları arasında kalan dönemi kapsamaktadır.

Mahkeme kayıtlarına destek olarak, İstanbul'daki Başbakanlık Arşivleri'nde bulunan bazı divan belgelerini (*Mühimme Defterleri* ve *Şikâyet Defterleri*)[60] de kullandım. İstanbul loncalarının şikâyetlerini bildirmek üzere padişahın otoritesine kolayca başvurabildikleri düşünüldüğünde, bu belgeler de önemli kaynaklar olarak göze çarpmaktadır: Saray ile ona bağlı devlet adamları, bu loncaların yanı başlarında bulunuyordu; adil hükümdar ideolojisi, onların iddialarını dinlemeye de açıktı. *Kanunnameler* (Osmanlı yasa derlemeleri) devletin konumunu anlamada kullanılmaktadır. Resmi belge niteliğindeki kaynaklarda bulunmayan noktaları da vakayinameler ya da seyahatnameler gibi edebi kaynaklardan yararlanarak yeniden kurdum. Evliya Çelebi'nin şehre, loncalara ya da siyasal duruma ilişkin kendine özgü ve çoğunlukla da abartılı betimlemeleri de bu amaç için epey değer taşımaktadır.

Bu kaynakları çözümlerken tek bir özgün işkoluna ya da loncaya bakmaktansa, zanaat ve hizmet loncalarını genel olarak ele

---

59 Şeriye mahkemelerince verilen yargı ya da noterlik hizmetleri ücretsiz değildi. Abdurrahman Paşa, "Osmanlı Kanunnâmeleri (1676)", *Milli Tetebbular 'Mecmuası*, 3'te belirtildiğine göre bir hüccet almak ya da bir arz yazdırmak 25 akçeydi, bir kararı sicile kaydettirmek 8 akçe, kadı mührü 10 akçeydi.

60 Bunlar divan (hem bir kabine hem de en yüksek mahkeme gibi işleyen bir tür bakanlar kurulu) tutanaklarına dayalı hükümleri içeren kayıtlardır.

aldım. Böyle genel bir yaklaşımın barındırdığı tehlikelerin farkında olsam da, bu yöntem, özel meselelere göre dikkatli ayrıştırmalar yapmaya özen gösterilerek uygulandığında, bazı yararlar sağlamaktadır. Birincisi, çeşitli loncalarda ortak, gözlemlenebilir bazı davranış kalıpları olup olmadığını görmeye olanak tanır. İkincisi, görece kısa bir zaman dilimi içinde çok sayıda lonca incelendiğinde, lonca sisteminin farklı parçalarında aynı anda neler olup bittiğini görme imkânı da doğmaktadır. Böylece, loncalarla daha büyük toplumsal eğilimler arasında bağlantılar kurmak kolaylaşmaktadır. Tek loncaya yoğunlaşan bir çalışma, ister istemez onu birkaç yüzyıl boyunca izlemeyi gerektirecektir, çünkü eldeki malzeme, görece kısa bir zaman dilimi içinde derinlikli gözlemler yapmaya elverişli değildir. İncelemem birden çok loncayı ve genel olarak lonca sistemini kapsasa da, niteliksel çözümlemelere başvurmayı da ihmal etmemeye çalıştım. Lonca üyelerinin başkanlarını tanımlamada kullandıkları kavramlar ve mahkemelerde savlarını güçlendirmekte başvurdukları retorik gibi önemli ayrıntıları irdelemeye özen gösterdim.

Loncaların, zamanın çalkantılı akımlarıyla, olaylarıyla nasıl bir etkileşim içinde olduklarını, onlardan nasıl etkilendiklerini anlamak önemli olduğundan, bu çalışma da 17. yüzyıl İstanbul'unun coğrafi ve tarihsel durumunun bir betimlemesiyle başlamaktadır. Bölüm II'de loncaların işleyişi ve örgütlenmesi üç farklı düzeyde –tek tek loncalar, lonca üyeleri ve loncalar arası ilişkiler– incelenmektedir. Bölüm III'te loncalar içindeki "gelenekçilik" olarak adlandırılan şey eleştirel gözle yeniden ele alınmakta, loncaların kurumsal değişiklikler mi başlattıkları, yoksa zamanın gereklerine yanıt olarak kendilerini mevcut sisteme mi uyarladıkları tartışılmaktadır. Son olarak Bölüm IV'te loncaların devlet yetkilileriyle ilişkilerinde sahip oldukları baskı gücü, karşılıklı karmaşık çıkarlar çerçevesi içinde işlenmektedir.

I

Ortam: 17. Yüzyılda İstanbul

17. yüzyıl İstanbul loncalarını anlamada, içinde bulundukları coğrafi ve tarihsel bağlamı bilmek özellikle önemlidir. Osmanlı loncaları üzerine incelemeler, loncaların, dönemin daha geniş ölçekli siyasal, ekonomik ya da toplumsal yönelimleriyle bağlantılarını, sanki loncalar toplumun geri kalanından yalıtılmış bir konumda duruyormuş gibi, göz ardı etme eğilimindedir.[1] Oysa, içinde bulundukları coğrafi ve tarihsel arka planla aralarındaki bağlantı her zaman net olmasa bile, loncalar 17. yüzyıl İstanbul'unun özgüllüklerinin oluşturduğu çerçeve içinde işlev görüyorlardı.

İstanbul, dünya tarihinde, hakkında en çok yazı kaleme alınmış şehirlerden biridir. Bizans ile Osmanlı dönemleri boyunca gezginlerin ya da gözlemcilerin gözdesi olmuş, modern zamanlarda da bu özelliğini korumuştur.[2] Bununla birlikte, lonca faaliyetlerinin perde arkasını anlamak için, zamanın topografyasına, ticari ve kültürel coğrafyasına, bu arada tarihsel olaylarına bakmamız gerekir.

---

1 Giriş bölümünde tarihyazımı hakkındaki kısma bakınız.

2 17. yüzyılda Avrupalılarca yazılmış İstanbul seyahatnamelerinin iyi bir dökümü için bkz. Mantran'ın bibliyografyası: *İstanbul*, s. 667-76.

İstanbul gerek siyasal gerek ticari bakımdan stratejik bir konumda bulunmaktadır. Boğaz ile Marmara Denizi kıyılarına kurulmuştur ve karasal bağlantısı batıya doğru uzanır. Dolayısıyla, bir kere –ünlü Theodosius Surları'nın* bulunduğu– batı cephesi güvence altına alındığında, düşmanların bırakın şehri ele geçirmesi, şehre saldırması bile oldukça güçtü. Bizans İmparatorluğu'nun yıkılışının bu kadar uzun sürmesinin nedenlerinden biri de, şehrin etkili bir savunmaya elverişli konumudur. Ayrıca Haliç ile uzun kıyı şeridindeki derin, korunaklı limanlarıyla şehir, deniz ticareti için biçilmiş kaftandır. Gemilerle taşınan besin, tekstil ya da lüks mal akışından kesintisiz biçimde yararlanmıştır. Karadeniz ve Akdeniz'le elverişli bağlantılara sahip olup iki boğazla –Marmara Denizi'nin iki ucundaki İstanbul ve Çanakkale boğazlarıyla– korunmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu boğazların varlığı, bölgeyi ablukalara karşı da zayıf kılmıştır; nitekim bu durum, 17. yüzyıl ortalarında Venedik ablukası biçiminde somut olarak görülmüştür.[3]

17. yüzyıla gelindiğinde, İstanbul yüz elli yıldır imparatorluğun başkenti durumundaydı. Bizans'ın Konstantinopolis'i 1453 yılındaki fetihle ortadan kalktıktan sonra, hızla Osmanlı başşehrine dönüştürüldü; Fatih Sultan Mehmed ile haleflerinin himayesinde iki büyük saray, sayısız külliye, kışlalar, çarşılar ve kervansaraylar inşa edildi. Bu inşaat patlaması, 17. yüzyıla gelindiğinde, mali güçlükler nedeniyle kesintiye uğradı ve yalnızca iki büyük cami yapılabildi: At Meydanı'ndaki[4] Sultan Ahmed Camii (1609) ile 1651 yılındaki lonca ayaklanmasından sonra iktidarı eline geçiren IV. Mehmed'in annesi Turhan Sultan'ın tamamladığı Eminönü'deki Yeni Cami (1663).[5]

---

* MS 5. yüzyılda İmparator II. Theodosius tarafından yaptırılan ve bugünkü Saraybumu'ndan Haliç'e kadar uzanan kara surları - ç.n.

3 Girit Savaşı sırasında Çanakkale Boğazı üç kez Venedik ablukasıyla karşılaştı: Mayıs 1648-Mayıs 1649, Mart 1650-Mayıs 1654 ve Haziran 1656-Eylül 1657 arasında. İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, 5 cilt, İstanbul, 1950, c. 3, s. 422-23.

4 Bizans Hippodrom'u da burada bulunuyordu.

5 Yeni Cami'nin yapımına 1597 yılında başlanmış, ama kaynak eksikliği nedeniyle ertelenmişti.

İstanbul civarındaki bütün topraklar Osmanlı egemenliğine girdikten sonra, bu metropolisin doğal gelişmesi artık surlarla sınırlanmaz oldu.[6] İstanbul, hepsi birden *bilad-i selase* (üç belde) olarak adlandırılan ve hep birlikte geniş İstanbul şehrini oluşturan üç büyük dış mahallesiyle –Haliç'in kuzeyindeki Galata, kara surlarının batısındaki Eyüp ve Boğaz'ın karşısındaki Üsküdar ile– bağlarını sıkılaştırabildi. Üç belde, kendi başlarına ele alındığında, ufak kasaba merkezlerinden biraz daha büyükçeydi, ama pek çok kenar mahalleyi de hukuksal nüfuzları altında birleştiriyorlardı. İdari emirler çoğunlukla aynı anda hem İstanbul kadılarına, hem *bilad-i selase*'ye iletiliyor; kadılar bölgenin güncel sorunlarını tartışmak üzere, veziriazamın çarşamba divanında bir araya geliyorlardı.[7]

Dört belde içinde İstanbul idari, siyasal ve şehre ilişkin tüm işlevlerin merkeziydi. Saraylar, merkezi devlet kadroları ile merkezi ordunun ana gövdesi burada bulunuyordu. Büyük şehir bölgesinin en büyük pazarları, toptan satış merkezleri ile sayısız dükkân, şehrin ortasında konumlanmıştı. Bunlara ek olarak, sarayın ve devletin ileri gelenlerinin himayesi sayesinde lüks mal üretimi de serpilip gelişmişti. Dinsel kurumların merkezi ve en muteber medreseler İstanbul'da bulunuyordu. Şehir çok çeşitli bir nüfus yapısına sahipti ve surlarının içinde Rum ve Ermeni patriklikleri[8] de (sırasıyla Fener ve Kumkapı'da) bulunduğundan, Müslümanlar için olduğu kadar azınlıklar için de merkezi bir yer teşkil ediyordu. Bölümün ileriki kısımlarında da anlatılacağı üzere, dinsel çekişmelerle söylentilerin ve siyasal huzursuzlukların da sahnesiydi.

Öbür üç beldenin ise kendilerine özgü havaları vardı. Eski bir Ceneviz kolonisi olan Galata, Konstantinopolis'in fethinden sonra

---

6 Surlar içindeki şehrin büyüklüğü yaklaşık 23 kilometrekaredir.

7 Reşat Ekrem Koçu, "Bilâdi Selâse", *İstA*[1]. İstanbul kadısı, yalnızca narh tasdiki gibi konularda diğer üç beldenin kadıları üzerinde söz sahibiydi; bunun dışında kadılar bağımsızdı.

8 İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi henüz Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm Ermenilerin merkezi değildi, ama otoritesi 17. yüzyıl boyunca yükseliştedi. Kevork Bardakjian, "The Rise of the Armenian Patriarchate of Constantinople", *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Function of a Plural Society*, ed. Benjamin Braude ve Bernard Lewis, c. 1, New York, 1982, s. 89-100.

İstanbul'a eklenmişti. Bu bölgenin alınmasında hiç güç kullanılmadığından, mahal fiziksel bütünlüğünü korumuş, fetihten önceki nüfus da genelde yerinde kalmıştı.[9] Bu belde, barındırdığı nüfus bileşimi nedeniyle, doğal olarak taşralı gayrimüslim göçmenleri[10] ve Avrupalı tüccarları cezbediyordu.[11] Galata'nın Haliç'teki limanlara olan yakınlığı uluslararası ticaret için iyi bir zemin sunuyor, bölgede Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmış bedestenin[12] yanı sıra birkaç pazaryeri daha bulunuyordu.[13] Ayrıca, yakındaki askeri imalathaneler, Kasımpaşa'daki Tersane-i Âmire[14] ile Tophane semtine adını vermiş olan Tophane-i Âmire, zanaatın yerel merkezleri durumundaydı. İstanbul'la karadan bağlantıya sahip olan Eyüp'te pek çok bahçe, otlak ve dalyan[15] bulunuyordu; burası aynı zamanda mezbahaları, tabakhaneleri ve mum imalathaneleriyle, hayvancılık yan ürünlerine dayalı sanayilerin merkeziydi. Eyüp pazarında ayakkabı tamircileri, sütçüler ile oyuncakçılar çalışıyordu.[16] Ayrıca, Ebu Eyyub el-Ensari'nin (Eyüb Sultan) türbesinin bulunduğu yer olarak Müslümanlar için ruhani bir merkez de olan bölgede, ulema ile diğer ileri gelenlere ait pek çok konak, birçok cami ve medrese vardı. Boğaz'ın diğer yakasında bulunan Üsküdar da (hem Ermeniler hem de Avrupalılar için) uluslararası ticaretin önemli bir kavşak noktasıydı, ama büyük pazaryerleri olmadığından, İstanbul bölgesinin yerel ekonomisinde önemli bir konuma

9 İnalcık, "Ottoman Galata", *Varia Turcica XIII: Première rencontre internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie moderne*, ed. Edhem Eldem, İstanbul, 1991, s. 39-47.

10 Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi*, çev. Hrand Andreasyan, İstanbul, 1988, s. 38. Eremya Çelebi pek çok Ermeninin Galata mezarlıklarında, ailelerinden uzakta ve "yüzleri şarka müteveccih olduğu halde" gömülü olduklarını aktarmaktadır.

11 Bkz. Mantran, *Istanbul*, s. 76-88.

12 Bu sözcük, Arapçadaki "bezzaz" (kumaş tüccarı) sözcüğü ile Farsçada yer belirten "-s(i)tan" ekinin birleştirilmesiyle oluşmuştur. Özel olarak lüks malların depolandığı ve satıldığı sağlam binaları ifade eder (İnalcık, "Istanbul", *EI²*), bunun yanında da mecazen bir merkezi binadan başlayıp yayılan kapalı çarşıları anlatmaktadır.

13 *Evliya Çelebi*, Hammer çevirisi, c. 1, Bölüm 2, s. 52; Gökyay baskısı, 184.

14 17. yüzyılda tersanenin genel görünümü için bkz. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara, 1992.

15 Mantran, *Istanbul*, s. 67-68.

16 *Evliya Çelebi*, Hammer çevirisi, c. 1, Bölüm 2, s. 33; Gökyay baskısı, 169.

sahip değildi.[17] Bununla birlikte, üst düzey kimselerin konakları, cami külliyeleriyle Üsküdar gelişmiş bir şehir alanıydı ve tüm Doğu seferleri buradan başlıyordu.

İstanbul, muhteşem limanlarla ödüllendirilmiş bir büyük ticaret merkezi olsa da, buradaki ticaret büyük ölçüde ithalat ve ancak az miktarda ihracattan oluşuyordu;[18] ekonomisi ihracata dönük üretime değil, tüketime uygun biçimde yapılanmıştı. Saray, devlet adamları ve devasa nüfus, imparatorluğun en büyük satın alma gücünü oluşturuyorlardı; devlet de malların şehirden çıkmasını değil, şehre akışını teşvik ediyordu. İstanbul'un iaşesi büyük bir işti ve imparatorluğun diğer bölgeleri birer artbölge haline getirilmişti.[19] Aynı çerçevede, İstanbul'daki pek çok meslek ile zanaat, şehir sakinlerinin yiyecek, kumaş, ayakkabı, deri ürünleri, mum, yakıt ve mal taşımacılığı gibi gündelik gereksinmelerine yönelik iş yapıyordu. Başşehrin ekonomik yaşamı, daha çok geniş İstanbul bölgesi dahilinde tüketilecek mal ve hizmetlerin üretiminden ibaretti.

Ticaret faaliyetleri İstanbul ile Galata'daki büyük çarşılarda yoğunlaşmıştı. İstanbul'un başlıca ticaret bölgeleri, suriçinin tam merkezindeki Kapalıçarşı ile limanların, gümrüklerin, toptancı pazarlarının bulunduğu Haliç kıyılarıydı.[20]

Bu iki bölge, Fatih Sultan Mehmed'in zamanından beri padişahlar himayesinde büyük bir ticari gelişme göstermişti; bu durum, Ayasofya vakıf belgelerinde çok açık biçimde görülmektedir.[21] Ya-

17 Mantran, *Istanbul*, s. 81-82. Yazarın, burada hiç çarşı ya da yerleşik lonca bulunmadığı yolundaki sözleri oldukça aşırı görünmektedir. Bu görüş muhtemelen Evliya Çelebi'nin Üsküdar'da bir bedesten ya da bir loncaya ait pazar olmadığı yolundaki yorumundan kaynaklanmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre Üsküdar'ın sanatkârları yerleşim bakımından birbirlerine karışmışlardı (*Evliya Çelebi*, Hammer çevirisi, c. 1, Bölüm 2, s. 82; Gökyay baskısı, 204), ama bu, bölgede loncaların var olmadığını göstermemektedir.

18 Mantran, *Istanbul*, s. 90-91.

19 Bkz. Mantran, "Centralisation administrative et financière: problèmes du ravitaillement d'Istanbul aux xviie et xviiie siècle", *Istanbul à la jonction des cultures Balkaniques, Méditerranéennes, Slaves, et Orientales, aux xvie-xixe siècles*, Bükreş, 1977, s. 61-62; Edhem Eldem vd., *The Ottoman City between East and West: Aleppo, Izmir and Istanbul*, Londra, 1999, s. 162-63 [*Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul, 2003].

20 Mantran, *Istanbul*, s. 38.

21 İnalcık, "Istanbul", s. 227-29.

kın tarihli bir incelemeye göre, bu ticari bölge düzenlemesi Bizans döneminin Konstantinopolis'ine benzemekteydi ve şehrin deniz taşımacılığı yoluyla iaşesine dayalı aynı devlet siyasasının doğal bir sonucuydu: İthal edilen mallar Haliç boyunca uzanan limanlarda alınıp şehrin iç bölgelerine aktarılırdı.[22] Kapalıçarşı'nın kurulması, lüks malların satılması ya da güvenli biçimde depolanması için kurulan bir *bedesten* ile başlamış, kısa süre sonra yeni zanaatkâr dükkânları –örneğin ayakkabıcılar, terlikçiler, takkeciler, keçeciler, kuyumcular ve sarraflar–[23] asıl yapıya eklenmişti. Nihayetinde, Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı sona ermeden önce, yeni bir binayla, binden fazla dükkân aynı çatı altına alınmıştı.[24] Mevcut dükkânların Kapalıçarşı'ya eklenmesiyle kalınmamış, yörede başka dükkânlar ile pazarlar da inşa edilmişti.[25] Büyük çarşı, şehrin farklı kapılarından, limanlarından ve büyük meydanlarından geçen ana yolların kesiştiği yerde kurulmuştu. Mantran'a göre Kapalıçarşı üç ana ticaret yoluyla bağlantılıydı: Biri Mahmutpaşa üzerinden Eminönü'ne (liman bölgesindeki gümrüklere), diğeri Şehzadebaşı üzerinden Edirnekapı'ya (kara surları üzerindeki şehir kapısının bulunduğu yere) ve üçüncüsü de Aksaray mahallesi üzerinden kara surları üzerindeki Topkapı ile Yedikule'ye uzanıyordu.[26] Haliç'teki liman bölgesi her türlü ithal malı kabul ediyordu; İstanbul kara gümrüklerinden (Karagümrük) çok daha canlıydı.[27] Gümrüklerde denetimden geçen yiyecekler Yemiş İskelesi'nde ya da Haliç'in

22 Çiğdem Kafesçioğlu, "The Ottoman Capital in the Making: The Reconstruction of Constantinople in the Fifteenth Century", doktora tezi, Harvard University, Bölüm 2, 1996. Osmanlı devleti, Bizanslıların ticaret merkezlerini korumanın yanında, kalan Bizans binalarından da ticareti geliştirmede yararlanıyordu.

23 İnalcık, "İstanbul", s. 227 (894/1489 no'lu Ayasofya vakıf kayıtlarından aktarma).

24 İnalcık, "The Hub of the City: the Bedestan of Istanbul", *International Journal of Turkish Studies*, 1/1 (1979-80), s. 5-6. Ayasofya'ya ait vakıf defteri bedestan dahilinde 124 ve yöresinde 72 dükkânı içerirken, 1489 yılına ait olan belge, bedestan içinde 126 ve yöresinde 782 dükkân kaydetmektedir.

25 Doğudaki Mahmud Paşa Pazarı ve Fatih Camii içindeki Sultan Pazarı gibi (İnalcık, "Istanbul", s. 227-229). Pek çok han ve kervansaray için bkz. *Evliya Çelebi*, Hammer çevirisi, c. 1, Bölüm 1, s. 176-177; Gökyay baskısı, 134.

26 Mantran, *Istanbul*, s. 38.

27 Selma Akyazıcı Özkoçak, "Two Urban Districts in Early Modern Istanbul: Edirnekapı and Yedikule", *Urban History* 30/1 (2003), s. 26-43.

batısında bulunan un çarşısında (Un Kapanı) satılırdı. Perakendeciler açısından, toptan satış yerlerinin yakınlığı büyük bir cazibe kaynağı olsa gerektir: Örneğin fırıncılar, pastacılar, tatlıcılar Un Kapanı'na yakın bölgelerde yerleşmişlerdi.[28] Pek çok dükkân barındıran, yukarıda da sözü edilen Sultan Ahmed ile Yeni Cami külliyeleri bu liman bölgesinin yakınına inşa edilmişti. Ayrıca, Haliç'in Karaköy'den Kasımpaşa'ya uzanan Galata tarafında da bir başka canlı ticaret bölgesi kuruluydu.[29]

Çoğunlukla ticaret merkezlerinde yoğunlaşmış olsalar da, çeşitli mesleklere ait dükkânlar şehrin başka bölgelerinde de bulunuyordu. Bu tür dükkânların şehrin ana yolları boyunca dağılmış olduğu, pazarlardan sorumlu vergi tahsildarlarınca (*kol oğlanları*) kullanılan 15 farklı yol kılavuzunda net biçimde görülmektedir; 17. yüzyılın sonlarında, kol oğlanları tahakkuk eden miktarları tahsil etmek üzere İstanbul semtlerindeki dükkânları tek tek dolaşıyorlardı.[30] Aslında, besinle ilgili bazı mesleklerin (fırıncıların, bakkalların ve kasapların) hemen her yerleşim bölgesinde bulunmaları da gerekiyordu.

Dükkânlar Suriçi İstanbul'un tamamına yayılsalar da, aynı mesleği icra edenlerin dükkânları çoğunlukla aynı caddede toplanıyordu. Günümüz İstanbul'unda da pek çok cadde adı meslek adlarından türetilmiş olup, bunlar da mesleklerin tarihte hangi merkezlerde yoğunlaştıklarını gösteren işaretler olarak düşünülebilir. Öne çıkan örnekler, Yedikule ile Edirnekapı bölgelerindeki mezbaha, tabakhane ve mum imalathaneleri, Şehzadebaşı'ndaki Saraçhane (eyerciler çarşısı) ile Beyazıt'taki Simkeşhane (sırmacılar hanı) olarak sıralanabilir.[31] Belli meslekleri icra eden dükkânların böyle yoğunlaşma-

28 Eremya Çelebi'ye göre (s. 16-17), Unkapanı'nda yaklaşık 110 fırın varken Hezarfen Hüseyin suriçinde yalnızca 72 mutat fırın ve 12 özel amaçlı fırın olduğunu kaydediyordu. Bkz. yazarın *Telhîsü'l-Beyân*, ed. Sevim İlgürel, Ankara, 1998, s. 248.

29 Mantran, *Istanbul*, s. 38.

30 Bkz. Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet tasnifi, B.2, folyo 1-16; Bab-ı Defteri 25386, s. 2 vd.; Kâmil Kepeci 2056, s. 1-6.

31 İnalcık, "Istanbul", s. 226. Yazar, aynı zamanda boyacıların, dink değirmenlerinin ve yağcıların ilgili zanaat merkezlerinde mekânsal toplaşma sergilediklerinden söz etmektedir. Daha fazla örnek için ayrıca bkz. Baer, "Monopolies", s. 153-155.

sı, başka Osmanlı şehirlerinde de gözlemlenebilmektedir.[32] Bu olgu, kimi zaman devletin her bir loncayı bir bölgede yoğunlaştırarak denetleme çabalarına da örnek teşkil etmiştir.[33] Devletin çoğunlukla özgül meslekler için bina ya da altyapı olanakları sağladığı, bu tesislere yerleşen esnafın da genelde bazı hammadde ya da mallar üzerinde tekel iddia ettiği gerçekten de doğrudur, ama yıllar içinde şehrin nüfusu, dolayısıyla da talep geliştikçe bir mesleği başlangıçtaki mekânıyla sınırlamak olanaksız hale gelmiştir. Zamanla *intra muros** İstanbul'un dışında yeni yerel alt gruplar biçimlenmiştir. Ayrıca İstanbul kadısına loncalarca yapılan başvurulardan görece pek azı, ilgili loncanın belli bir pazaryerinde ya da mahallede yerleştiğinden söz etmektedir. Pek çok davada loncanın yerleşimi, genel ifadeyle, "İstanbul" olarak geçmektedir ya da şehirde belli bir bölgeye yoğunlaşmaktan ziyade, birkaç mahalleye dağılmış olarak anlatılmaktadır; bu da mekânsal yoğunlaşmanın bağlayıcı bir ilke olmadığına işaret olarak düşünülebilir (bkz. Ek F).[34]

Araştırmacılar şehirlerin ekonomik yaşantısında ana dayanak noktasını loncaların teşkil ettiğinde hemfikir olsalar da, loncaların şehir ekonomisinde tuttukları yer konusunda pek az kesin bilgi bulunmaktadır.[35] 16. yüzyıldan itibaren, herhangi bir dönemde, İstanbul'da en az yüz sanatkâr ve hizmetli grubu ayırt edilebiliyordu. Evliya Çelebi birkaç yüz lonca saymış olsa da, daha gerçekçi hesaplar da bulunmaktadır. *İhtisab* kanunnameleri, iaşe ve güvenlik açısından azami önemde yalnızca yaklaşık 70-80 kadar lonca listelemektedir (bkz. Ek A). Bunun yanında, 1582 yılındaki şenlik alayı-

32 Gibb ve Bowen, s. 279, 283; Baer, *Egyptian Guilds*, s. 28.

33 Baer, "Monopolies", s. 153-155; Ira Lapidus, *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Cambridge, 1967, s. 100.

* *intra muros*: *Lat.* suriçi - ç.n.

34 Öte yandan, Raymond (*Artisans et Commerçants*, s. 519) loncaların mekânsal bölümlenmesini lonca sistemi içindeki doğal bir gelişim olarak değil, devlet müdahalesinin sonucu olarak görür. Gruplar ne kadar bölgelere ayrılırsa, devletin bunları denetlemesinin ve doğrudan iletişim yoluyla yönetmesinin de o kadar kolay olacağı biçiminde akıl yürütür. Bununla birlikte, devletin yönetme adına bir mesleği bölgesel loncalara ayırdığına ilişkin kanıt yoktur.

35 İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, New Rochelle, New York, 1989, s. 151 [*Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ 1300-1600*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul, 2003].

na katılan lonca sayısı yüzün epey üzerindedir (bkz. Ek B). Ayrıca, Hezarfen Hüseyin (1699) İstanbul'da iddiasına göre 32.150 dükkân işleten 139 lonca sayıyor (bkz. Ek C).[36] İstanbul şeriye sicilleri üzerinde yaptığım araştırma sırasında, yüzden fazla lonca adıyla karşılaştım (bkz. Ek D). Gene de İstanbul loncalarının sayısı kesinleştirilebilmiş değildir ve bu sayıyı farklı gözlemciler farklı yollardan hesaplamıştır.[37] Bununla birlikte, kaynağı ne olursa olsun, şehir nüfusunun çok büyük bir bölümünü, lonca sistemi içinde ve dışında bulunan esnafın oluşturduğu açıktır. Her ne kadar İstanbul büyüklüğü ve yapısı bakımından Bursa'dan farklı olsa ve Haim Gerber'in kullandığı tereke defterleri tarafsız bir örneklem sayılmayabilirse de, 17. yüzyıl Bursa'sına ilişkin verdiği istatistikler yararlı bir rehber işlevi görmektedir: Zanaatkârlar ve hizmetliler nüfusun yüzde 18 ila 24'ünü oluşturuyorlar, buna tüccarlar da dahil edildiğinde, kadı sicillerine işlenen terekelerin yüzde 43'ünü buluyorlardı.[38]

Nüfus bakımından İstanbul, erken modern dönem Avrupa'sının en büyük şehirlerinden biriydi. 16. yüzyılda tüm Akdeniz bölgesinde devasa bir nüfus patlaması yaşandığından, İstanbul'un da nüfusu bu dönemde hatırı sayılır ölçüde artmış olmalıdır.[39] 17. yüzyıl nüfusu hakkında, şehre yeni göçenlerin taşraya geri gönderilmeleri amacıyla sürekli ferman çıkarıldığı dışında fazla bir bilgi bulunmuyor. 19. yüzyıldan öncesine ilişkin yaklaşık bir sayı bile bulmak güçtür; gezginlerin aktardığı sayılar da genelde abartılı izlenimler-

36 *Telhis*, s. 53-54.

37 18. ve 19. yüzyıl Kahire'sinde mevcut loncaların tanımlanmasında belli tutarsızlıklar vardı. Pascal Ghazaleh, "Organizing Labor: Professional Classifications in Late 18th-/Early 19th-Century Cairo", Middle East Studies Association of North America'nın yıllık toplantısında sunulan, yayımlanmamış bildiri, 2002.

38 Gerber, *Bursa*, s. 24, Tablolar 2-9. Ölen kimsenin mesleği pek çok örnekte bilinmediğinden, esnaf oranının daha yüksek olduğu da düşünülebilir. Yazar, nüfusun yüzde 30 ila 40'ının yoksul (20.000 akçeden az varlığa sahip) ahali olduğuna ve bunların uğraşlarının belirtilmediğine dikkat çekmektedir. Lonca dışında çalışan esnaf da bu kategoride yer almış olmalıdır.

39 Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, New York, 1972, s. 402-418 [özgün adı *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'Epoque de Philippe II* (Paris, 1949); Türkçesi *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, 1989]. Ayrıca bkz. Michael A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, Londra, 1972, Bölüm II ile s. 58-66.

den kaynaklanmaktadır. Çağdaş akademisyenlerin, vergi kayıtlarına dayalı hesaplamaları da isabetsiz sonuçlar üretmiştir, çünkü ortalama hane büyüklüğü ya da şehirde yerleşik Müslüman ve gayrimüslimlerin oranı hakkındaki varsayımları sağlam bir temele dayanmamaktadır.[40] Daha yakın bir dönemde akademideki genel uzlaşım, o dönemdeki binalar ve sarnıçlar gibi kamusal altyapıların doğası gereği, erken modern dönem İstanbul'unda nüfusun 500.000'e ulaşmış olamayacağı yolundadır. Bu dönemde çok katlı binalar enderdi ve İstanbul'da, 19. yüzyıldan önce pek çok bahçe ile açık alan bulunuyordu. Erken modern dönemdeki bir şehrin fiziksel ve hijyenik sınırlarını[41] ve 17. yüzyıl ortalarında İstanbullularca tüketilen tahıl miktarını (günde yaklaşık 250 ton) göz önüne alan günümüz akademisyenleri, erken modern dönem İstanbul'undaki nüfusun 300.000'den fazla olmadığını tahmin etmektedir.[42] Bununla birlikte, sonuç olarak İstanbul'un 17. yüzyıldaki nüfusu hakkındaki tahminler, spekülasyon düzeyinde kalmaktadır.

Yaklaşık 300.000 kişilik bir nüfus da devlet ya da şehir ahalisi açısından güçlükler çıkarmaya yeterliydi. Şehir nüfusuna yiyecek sağlamak, merkezi devletin en önemli ve zorlu göreviydi: Örneğin kasaplar, siyasal istikrar adına, zaman zaman kâr düzeyinin altında fiyatlardan satış yapmaya zorlanıyorlardı.[43] Şehrin bitişik

40 İnalcık, "Istanbul", s. 243-244. İnanılmayacak kadar yüksek nüfus tahminlerinde bulunanlara örnek olarak bkz. Mantran, *Istanbul*, s. 45-47 (daha sonra Braudel'de de temel alınmıştır; *Mediterranean*, s. 347); A.H. Lybyer, "Constantinople as Capital of the Ottoman Empire", *Annual Report of the American Historical Association*, 1916, s. 377.

41 Hem Edhem Eldem hem de İlber Ortaylı buna dikkat çekmiştir: *İstanbul'un Dört Çağı: İstanbul Panelleri*, haz. Fatma Türe, İstanbul, 1996, s. 47, 52.

42 İstanbul'un tahıl tüketimine ilişkin bu istatistiğin dayandığı kaynak: İnalcık, "İstanbul'un İaşesi", *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*. Zafer Toprak bu kaynağa dayanarak bir nüfus tahmininde bulunmuştur. Toprak 17. yüzyıl başında İstanbul nüfusunun 250.000 civarında olduğunu tahmin etmektedir. Bkz. Zafer Toprak, "Tarihsel Nüfusbilim Açısından İstanbul'un Nüfusu ve Toplumsal Topografyası", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, 3 (1992), s. 117-19. Hezarfen Hüseyin'e göre (*Telhis*, s. 248) İstanbul sakinleri günde 12.000 kile (yaklaşık 300 ton, 1 kile = 20 vukiye = 25,659 kilogram) tahıl tüketiyorlardı.

43 Faroqhi, *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia: Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650*, Cambridge, 1984, s. 228-233 [*Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, 2004]. Devlet, kasapları Osmanlı'nın merkez bölgelerindeki zenginler arasından seçmeye çalışıyordu. İstanbul'a kasap olarak atanmak genelde tefecilik suçunu cezalandırma biçimi olarak kullanılıyordu.

ahşap evleri yangın tehlikesine açıktı[44] ve yoğun nüfus ile nemli iklim salgın hastalıklara yol açıyordu.[45] 17. yüzyılda da bu tür şehir felaketleri yaşandı, bazılarında dükkânlar ile çarşılar çok büyük hasar gördü. 20. yüzyıla girilmeden hemen önceki dönemde, Avrupa'da şehir nüfuslarının, taşradan göç almadıkça kendilerini koruyamadıkları bilinmektedir.[46] Her ne kadar sık yıkanmak gibi toplumsal bir geleneğin varlığı salgın hastalıklardan ölüm oranını azaltmış olabilirse de, 17. yüzyıl İstanbul'unda da durumun böyle olduğu varsayılabilir.[47]

Sonuç olarak, 17. yüzyılda nüfus büyüklüğünün nasıl değiştiğini kesin olarak bilmek çok güçtür. Bu dönemde devlet, vergi alınacak uyruklarının kesin sayısını yansıtan tahrir defterleri tutmayı bırakmıştı; *avârız* vergileri (düzensiz vergiler) için tutulan yeni defterler, vergi birimi olarak yapay biçimde hesaplanmış hane halkı sayısını içeriyordu; bunlar, ekonomik refah düzeylerine bağlı olarak, gerçek hane halkı sayısını çok farklı verebiliyordu. Yeni gelen göçmenleri taşradaki evlerine geri gönderme amaçlı pek çok ferman bulunmaktadır; bu da yönetimin göçmen akışını fark ettiğine ve onaylamadığına işaret eder. Şehir nüfusu kendini koruyamasa da, taşradan gelen göçmenler de yetkililer tarafından hoş karşılanmıyordu. Yetkililer, çoğunlukla pek az ekonomik kaynağa sahip olan yeni göçmenleri kaygıyla karşılıyordu, çünkü göç, taşradaki vergi gelirlerinin azalması, çok büyük olasılıkla da şehirde-

---

44 Mantran, *Istanbul*, s. 36. Yazara göre, geniş İstanbul bölgesinde en az 22 yangın yaşanmış; 1633 ile 1660'ta gerçekleşenler, şehrin büyük bölümüne, bu arada birkaç önde gelen ticaret ve yerleşim yerine hasar vermişti.

45 Mantran, *Istanbul*, s. 22; İnalcık, "Istanbul", *EI²*, s. 243.

46 Roger Mols, *Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XVIe au XVIIIe Siècle*, c. 2, Gembloux, 1954-56, s. 313 vd., ayrıca s. 366-368, aktaran Nikolai Todorov, *The Balkan City: 1400-1900*, Seattle, 1983, s. 69. Ayrıca bkz. Jared Diamond, *Guns, Germs, and Steel*, New York, 1999, s. 205 [*Tüfek, Mikrop ve Çelik*, çev. Ülker Çelik, İstanbul, 2002].

47 M. de Thévenot, *The Travels of Monsieur de Thevenot into the Levant*, Londra, 1686, s. 37 [*Voyage du Levant*, 1665; kısaltılmış Türkçe çeviri: *Thévenot Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktay, ed. Stefanos Yerasimos, İstanbul, 2009]. Yazarın gözlemlerine göre "Türkler" (Osmanlı Müslümanları) genelde Avrupalılardan daha sağlıklıydılar ve bunun nedeni de bir ölçüde sıklıkla yıkanıyor, az yiyor ve şaraptan uzak duruyor olmalarıydı.

ki yaşam koşullarının kötüleşmesi, sonuçta da suç faaliyetlerinin artması anlamına geliyordu. Göçmenlerin gelişi, daha Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı (1520-1566) döneminde iaşe sorunları yaratmıştı;[48] 17. yüzyıl başlarında, insanlar Celali İsyanları'nın kargaşasından kaçıp şehir surlarının içinde sığınak aradıklarında, şehirde yeni gelenler yoğunlaşmaya başladı.[49] Muhtemelen İstanbul'da kısmen göçe bağlı nüfus artışı yaşanmaya devam etti; bu dönemde, şehrin büyüdüğüne ilişkin mimari kanıtlar bulunmaktadır. Geniş İstanbul nüfusunun yaklaşık yüzde 40'ı surdışı mahallelerde yaşıyordu; yerleşim alanları Boğaz, Haliç, Üsküdar taraflarında, camiler, medrese ve saraylar ise Eyüp'te bulunuyordu.[50]

Kültürel coğrafyaya ve demografiye ek olarak, 17. yüzyılın tarihsel konjonktürü de incelenmelidir. Aslında, dünyanın pek çok yerinde 17. yüzyıl sorunlu bir dönemdi[51] ve Osmanlı İmparatorluğu da bu bakımdan bir istisna değildi. Osmanlı tarihi bir değişim girdabında ilerliyordu, kasırganın merkezi de hep İstanbul'du. En klasik Osmanlı kurumları, örneğin hanedan, bürokrasi, vergi sistemi ve askeriye, canlı bir yeniden yapılanma süreci içindeydi. Bu dönemde kendini gösteren değişikliklerin pek çoğunun kökeni,

48 Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı*, İstanbul, 1988, s. 83-89 [ilk basım: İstanbul, 1333/1914-15].

49 "Celali" terimi daha çok 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başında (özellikle Anadolu'da) gerçekleşen taşra ayaklanmalarına atıfla kullanılır. Şeyh Celal'in 925/1519 yılındaki Amasya, Turhal ve Tokat'ı silip süpüren isyanından sonra yaygın bir terim haline gelmişti. Bu terim resmi belgelerde temelde, 1580 ile 1620 yılları arasında gerçekleşen taşra ayaklanmalarını ifade etmektedir (William J. Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, Berlin, 1983, s. 245, n. 41 [*Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611*, çev. Ülkün Tansel, İstanbul, 2000]). Eski toprak sahibi sipahinin işsiz kalmasından ve taşrada, silahlı çete faaliyetleriyle ya da adi soyguncukla geçimini sağlama derdindeki bir aşırı nüfustan kaynaklanan olağanüstü kargaşalar bu döneme damgasını vurmuştur. Bkz. Mustafa Akdağ, *Büyük Celâlî Karışıklıklarının Başlaması*, Ankara, 1963.

50 Doğan Kuban, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", *Mimarlık*, 5 (1970), s. 35-36, aktaran Zafer Toprak, "Nüfus - Fetihten 1950'ye", *İstA*[2].

51 Avrupa'da 17. yüzyılda yaşanan bunalımın farklı yönleri için bkz. Trevor Aston (ed.), *Crisis in Europe: 1560-1660*, Garden City, N.Y., 1967; özellikle de *Past and Present*'ta 5. ve 6. sayılardaki (1954) tartışmayı başlatan Eric Hobsbawm, "The Crisis in the Seventeenth Century" ile H.R. Trevor-Roper, "The General Crisis of the Seventeenth Century", s. 59-95. Daha küresel bakan bir yaklaşım için bkz. Geoffrey Parker ve Lesley M. Smith (ed.), *The General Crisis of the Seventeenth Century*, Londra, 1997.

Klasik Çağ'ın (1453-1550) son evresine, özellikle de Kanuni Sultan Süleyman devrine uzanıyordu. Bununla birlikte, dönüşüm hızı 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başında gözle görülür derecede arttı. Bu dönemde gerçekleşen değişimler, Osmanlı'nın "Altın Çağ" olarak algılanan dönemindeki klasik devlet yönetme biçimleriyle çarpıcı bir karşıtlık oluşturuyordu. Dönemin Osmanlıları da modern tarihçiler de bu değişimleri basitçe "Osmanlı'nın çöküş" emareleri olarak görme eğilimindedir.[52] Bu, tam da kuşaklar boyunca akademisyenleri, söz konusu süreci yeterince ciddi biçimde incelemekten alıkoyduğu için talihsiz bir algılamadır; öte yandan, sonunda yeni bir akademisyen kuşağı bu değişimleri başka bir gözle görmeye başlamıştır.[53] Örneğin Linda Darling'e göre Osmanlı tarihinde 17. yüzyıl "merkezileşmiş bir 'feodal' devlet şekliyle daha adem-i merkeziyetçi, daha ticari ve daha az otokratik bir rejim arasında kritik bir geçiş dönemi olarak görülmeye başlanmıştır."[54]

Özellikle I. Ahmed'in saltanatı (1603-1617) sırasında, hanedana yön veren kuralların pek çoğu değişmiştir. O zamana dek hâkim olan tahta geçme yolu –eyalet valisi olan şehzadelerin, aralarından biri İstanbul'a erişip diğerlerini öldürtene kadar kendi aralarında çatışması– I. Ahmed'in kanunlarıyla kaldırıldı.[55] Ahmed tahta çıktığında, seleflerinden farklı olarak, bebek olan kardeşi Mustafa'nın öldürülmesini önledi. Ahmed öldüğünde, taht Ahmed'in en büyük oğlu (sonradan II. Osman olarak anılan) Osman'a değil, Mustafa'ya verildi. Bu, II. Mehmed'den beri uygulanan kardeş katli kanunundan çok büyük bir kopuştu. Genç şehzadeleri, ufak

52 17. yüzyıldaki ve daha sonraki çöküş algıları üzerine kapsamlı bir tartışma için bkz. Kafadar, "The Question of Ottoman Decline", *Harvard Middle Eastern and Islamic Review*, 4/1-2 (1997-98), s. 30-75.

53 Örneğin bkz. Rifaat Abou-El-Haj, *Formation of the Modern State: the Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*, Albany, 1991; Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*, Ithaca, 1994 [*Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok, İstanbul, 1999] ve Linda Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy*, Leiden, 1996.

54 Darling, "Ottoman Politics through British Eyes: Paul Rycaut's *The Present State of the Ottoman Empire*", *Journal of World History*, 5/1 (1994), s. 79.

55 Rhoads Murphey, "The Historical Setting", Evliya Çelebi, *The Intimate Life of an Ottoman Statesman Melek Ahmed Pasha (1588-1662)*, der. ve çev. Robert Dankoff, Albany, 1991, s. 33-34.

ölçekli yönetim deneyimi kazanmaları için eyaletlere gönderme uygulaması da kaldırıldı. Artık şehzadeler ile anneleri İstanbul'daki Topkapı Sarayı'nda tutuluyor, biri tahta geçse bile, diğerleri de aynı yerde yaşayabiliyorlardı.

Bu nedenlerle, tahta geçme mücadelesi de başka bir biçim almak durumundaydı. Daha önce şehzadeler eyaletlerde kendi aralarında birbirlerinin ordularına karşı savaşırlarken, artık destekçileriyle birlikte saraydaydılar ve tüm taht kavgaları İstanbul sınırları içinde gerçekleşiyordu.[56] Bu klasik-sonrası dönemdeki taht kavgalarında yeni olan, şehzade tahta çıkıp sultan olduktan sonra sona ermemesiydi. Osmanlı siyasal bünyesi, padişah ile yakın çevresine güvenini yitirdiğinde padişahın yerine kardeşi getirilebiliyordu.[57] Saltanat artık dokunulmaz değildi. Padişahların değiştirilmesi, çeşitli devlet ricalinin, hizipler oluşturan ulema, askerler ile harem kadınlarının yer aldığı iktidar oyunlarında bir araç haline gelmişti. Bu yüzden, yeni tahta geçiş sistemi, İstanbul'da siyasal huzursuzluklara ya da belirsizliklere eskisinden çok daha fazla zemin sağlıyordu.[58]

---

56 Murphey, "The Historical Setting", s. 34.

57 Osmanlı siyasal bünyesinin demokratik bir yapıya sahip olduğunu ima ediyor değilim. Burada söylenen, bir padişahın tahttan indirilip yerine başkasının geçirilmesi biçimindeki siyasal sürece ilişkin sistematik inceleme yapılması gereğinin halen sürdüğüdür. Görünüşe göre, dolaylı biçimde de olsa, bu süreç varsayıldığından çok daha kamusal bir boyuta sahiptir. Örneğin padişahın toplumun geniş kesimlerinin gözünde bir itibara sahip olup olmaması, onu tahttan indirmek isteyenlerce epey hesaba katılabilmektedir. Bu tür siyasal süreçler, basit biçimde yeniçerilerin ya da ulemanın kaprislerine bağlanamaz.

58 Bir tahta geçiş ilkesinden öbürüne geçiş pürüzsüz bir süreç olmadı. II. Osman ile IV. Murad, tahtlarından olmamak için bazı kardeşlerini öldürmüşler, tahtı tehdit etmeyen, hanedan soyunu devam ettirebilecek olan çok küçük kardeşlerinin ise canlarını bağışlamışlardır. Saraydaki kısıtlanmış yaşam ve ağabeylerinin öldürmeye karar verip vermeyeceği kaygısı, bazı genç sultanların tahammül sınırlarını zorlamış olmalıdır. İmparatorluğun başına gelen talihsizlikleri tek tek padişahların zayıf, hatta "deli" kişiliklerine bağlamak hiçbir biçimde doğru olmasa da, ruhsal durumu istikrarsız olan ve devlet işlerinden tümüyle kopuk birkaç padişahın da bulunması hiç de şaşırtıcı sayılmamalıdır. Örneğin ağabeylerinin öldürüldüğünü gören I. ("Deli") İbrahim, tahta çıkış töreni için odasından alındığında kendisinin de idam edileceğini düşünerek tam bir ölüm korkusu yaşamıştı (*Târih-i Na'îmâ*, 6 cilt, İstanbul, 1864-66, c. 3, s. 450-51 [*Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, haz. Mehmet İpşirli, 4 cilt, Ankara, 2007].

Aynı zamanda, padişahın imparatorluk yönetimindeki rolü kişiliğinden daha bağımsız, daha simgesel hale geldi. Veziriazam ile padişahı çevreleyen şebekenin rolü önem kazandı, divan-ı hümayunu gölgede bırakır oldu. Divan-ı hümayunun,[59] II. Mehmed zamanında haftada altı olan toplanma günleri 16. yüzyıl ortalarına gelindiğinde haftada dört ya da beşe düştü. 17. yüzyılın başlangıcından ortalarına doğru haftada dört gün olarak sabitlendi, 1660'lı yıllarda, IV. ("Avcı") Mehmed'in zamanındaysa haftada yalnızca iki güne indi. Veziriazam önemli kararlarda daha fazla yetki üstlendi; Derviş Mehmed'in veziriazamlık döneminde (1654), veziriazam divanı ayrı bir yerde, sarayın tam karşısındaki Paşa Kapısı binasında kuruldu.[60] Bunun yanında, saray kadınları, özellikle padişahların anneleri[61] ile padişaha fiziksel yakınlığı olan saray görevlileri[62] perde arkasındaki siyasal çekişmelerde öne çıkmaya başladı. Bununla birlikte, tüm bunlar, padişahın devlet işlerinde sorumluluk üstlenmediği anlamına gelmez. Eğer istiyor ve yapabiliyorlarsa, II. Osman –askeri alandaki reform çabalarıyla talihsiz bir sona sürüklenmiş olsa da– ve IV. Murad gibi padişahlar imparatorluğun yönetiminde enerjik biçimde yer alıyor, askeri seferlerin bizzat başına geçiyordu.

İdeolojik ve simgesel bakımdan padişah, devletin günlük işleyişiyle ilgilenme gereği duymasa bile halen siyasetle adaletin merkezi durumundaydı. İmparatorluktaki nihai otorite olarak, bazı ahlak ve resmiyet ölçütlerini yaşatmak durumundaydı; nitekim I. İbra-

---

59 Divan-ı hümayun da, teorik olarak padişahın gözetiminde olmasına rağmen, veziriazamın başkanlığında toplanıyordu.

60 Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1988, s. 242-250. Bu dönemdeki veziriazamlardan biri olan Derviş Mehmed Paşa (1653-54) ticaretten kazandığı paralarla servet yapmış, çok zengin biriydi. Devlet adamlarının ekonomik girişimlerde bulunabilmesini etkileyici biçimde savunuyordu; onun kişisel servetinin de dönemin siyasal istikrarsızlıklarını savuşturmasına yardımcı olduğu söylenebilir. Bkz. Metin Kunt, "Derviş Mehmed Paşa, Vezir and Entrepreneur: A Study in Ottoman Political-Economic Theory and Practice", *Turcica*, 9 (1977), s. 200, 210-14.

61 Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford, 1993, s. 57-112 [*Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktay, İstanbul, 1998].

62 Metin Kunt, "The Köprülü Years", doktora tezi, Princeton University, 1971, Bölüm 1, Kısım 1. Kunt, veziriazamın gücünün bile, padişahla yakınlık kurarak kuraldışı etkilerde bulunabilen saray yetkililerince sınırlandığını söylemektedir.

him'in savurganlığı ile IV. Mehmed'in av düşkünlüğünün halk arasında pek hoş karşılanmadığı görülmüştü.[63]

16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıl başlarında askerlerin sayısı çarpıcı biçimde arttığından (bkz. Bölüm III), Osmanlı devleti için ordunun niteliğiyle birlikte niceliğini de koruyabilmek pek kolay bir görev değildi. Bu sırada Avrupa'da "Askeri Devrim" dönemi yaşanıyordu; orduların doğası ile örgütlenmeleri gözle görülür derecede değişiyordu. Avrupa'da süvari ile piyade arasındaki denge, giderek piyade lehine bozuluyor, lojistikteki yeni gelişmeler sayesinde orduların büyüklüğü kuşatma savaşı yürütebilecek kadar artabiliyordu.[64] Avrupa'da Habsburglarla sınırdaş olan Osmanlılar da Avrupa ordularına karşı savaşmak için, askeri teknolojideki ya da örgütlenmedeki yeni eğilimlere uymak zorunda kalıyorlardı. Örneğin, timarlı sipahiler stratejik bakımdan yararsızlaşmış, giderek de yok olmuştu.[65] Dönemin ordusunun daha fazla piyadeye gereksinmesi vardı; bunun nedeni piyadelerin tek tek değerli olmaları değil, savaşta harcanabilir olmalarıydı. Düzenli yeniçeri piyadeleri sayıca artarken, köylülerden seçilen (ve sekban ya da sarıca olarak adlandırılan) geçici paralı askerler daha yüksek sayıda kullanılmaya başlıyordu.[66] Barış dönemlerinde işsiz olan bu ek kuvvetler, Celali İsyanları'nda da görüldüğü üzere, yerel liderler tarafından merkezi hükümete karşı kullanılmaya hazır bir istikrarsızlık kaynağı haline

63 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 9 cilt, Ankara, 1995, c. III/1, s. 223-39, 490-93.

64 Geoffrey Parker, "'Military Revolution' 1560-1660 - A Myth?", *Journal of Modern History*, 48/2 (1976), s. 204-209. Bu "Askeri Devrim" olgusunun kısa sürede gerçekleşmediği ve birkaç yüzyıl gibi uzun bir zamana yayıldığı da anımsanmalıdır. Aslında 15. yüzyıl ortalarındaki Osmanlı ordusu askeri bakımdan epey ileriydi; ilk sürekli ordulardan biriydi ve devasa surlarla korunmasına rağmen İstanbul'u alma başarısını göstermesi (1453), Avrupa askeri çevreleri arasında da büyük çalkantı yaratmıştı.

65 Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, s. 11-21. Sipahilerin etkisizleştiği, 1590'larda Habsburglarla savaş sırasında görülmüştü. Merkezi yönetim sipahilerden kurtulmak için her vesileden yararlanıyordu; bunun en ünlü örneği, Cağalazade Sinan Paşa'nın firari yoklamasında (1005/1596) bulunmaktadır; bu yoklamayla, çarpışma sırasında cepheden geçici olarak geri çekilen on binlerce süvari, birdenbire kanun kaçağı ilan edilmişti. Kanun kaçağı durumuna düşen süvariler de yaşamlarını haydutlukla sürdürmek durumunda kalmışlar, taşrada Celali isyancılarına katılmışlardı.

66 İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, 6 (1980), s. 288-297.

gelmişti. Ordudaki oldukça maliyetli dönüşüme rağmen, Osmanlı ordusunun geçmişteki zaferlerini yineleyebilmesi artık çok zordu. Devlet, toprak genişletmenin sınırlarına ulaşınca, artan askeri harcamaları karşılamada da daha çok zorlanmaya başlamıştı. Osmanlıların 16. yüzyıl sonlarından beri sürdürdüğü bir dizi uzun savaş hazineye çok az ganimet eklemişti, buna karşılık askeri harcamalar istikrarlı biçimde yükseliyordu.[67] Bu durumdan kaynaklanan mali açıklar, madeni parada tağşişe ya da asker maaşlarının ödenmesinde aksaklıklara neden oluyordu. Bu koşullar altında, askerlerden tam itaat beklemek de olanaksızdı. Aslında isyanlar Osmanlı İmparatorluğu'yla sınırlı da değildi. Modern dönemin başlarındaki Avrupa'nın başka ülkeleri de artan askeri harcamaların körüklediği benzer mali açıklardan ve yer yer, ödenmeyen maaşların tetiklediği isyanlardan mustaripti; gene de bazıları –özellikle Hollanda– toplumlarının muazzam ticari servetini devreye sokarak bu durumla vakitlice başa çıkabilmenin yollarını bulmuştu.[68]

Oysa Osmanlı İmparatorluğu devasa bir orduyu beslemeye yetecek mali kaynakları kendi toplumu dahilinde bulacak kadar şanslı değildi. Osmanlı askerlerinin gündelik yaşayışları bozuldu; düş kırıklığı içindeki asker kesimi, askeri sorun olmanın yanında, bir de toplumsal sorun haline gelmişti. Ordu yalnızca ödemedeki eksikliklere katlanmak zorunda kalmıyor, aynı zamanda askerler, kilitlenip kalan çarpışmalarda, uzun süre cephede tutuluyordu. Tüm seferlerin İstanbul'dan başlatılması biçimindeki Osmanlı geleneği de dikkate alındığında, savaş, evden tehlikenin göbeğine doğru çok uzun, usandırıcı ve hemen hiçbir mükâfat getirmeyen bir yolculuk demekti. İstanbul'da giderek artan sayıda asker cepheden kaçmanın yollarını arıyor, bazıları ise baştan savaşa gitmeyi reddediyordu. Maaşlar, tam ödendiğinde bile, birbiri ardına gelen tağşişler ile bun-

67 Askeri harcamalar, toplam devlet giderlerinin en büyük bileşenini oluşturuyordu; bu harcamaların da en az yüzde 70'ini askerlerin ödenekleri (*mevacibat*) teşkil ediyordu (Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Viyana, 1988, s. 67). Bu ödeneklerin, 16. ve 17. yüzyıllarda tüm devlet harcamaları içindeki payı yüzde 44 ile 69 arasındaydı (Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 2000, s. 191, Tablo 4).

68 Parker, s. 209-213.

ları izleyen enflasyon nedeniyle önemli ölçüde düşmüş oluyordu. Pek çok asker geçinebilmek için şehirde iş tuttuğundan, ordudaki uzmanlıktan, savaşma gücünden tavizler verilmeye başlamıştı. Ayrıca bazıları şiddete, hatta suç işlemeye yöneliyordu. Böyle bir durumda bile, devletin askerler, özellikle de yeniçeriler arasındaki bu itaatsiz unsurları disipline sokmaya yetecek gücü yoktu. Yeniçeriler, Klasik Çağ boyunca zaman zaman siyasete müdahil oluyorlardı. Artık rahatsızlıkları, bazen kendi sorunları nedeniyle, bazen de saray içindeki bir hizbin teşvikiyle, askerleri başkaldırmaya daha yatkın hale getirmişti.[69] Gerçekten de tahta çıkmada ya da başka iktidar mücadelelerinde, askerler kilit bir güç durumundaydı. 17. yüzyılda İstanbul'da (1622, 1632, 1648, 1655, 1656 ve 1687 yıllarında) en az altı büyük yeniçeri ayaklanması yaşandı ve bunlardan üçünde (1622, 1648 ile 1687'de) padişah hal edildi – bu üç ayaklanmadan ikisinde (1622 ile 1648) padişah öldürüldü; bunların yanında sayısız üst düzey yetkili ya öldürüldü ya da azledildi. 17. yüzyılın ikinci yarısında padişahların Edirne'de yaşamayı tercih etmesindeki etkenlerden biri de pekâlâ İstanbul'daki yeniçeri ayaklanmalarının sıklığı ve bunlardan duyulan korku olabilir.[70]

Bu yeniçeri ayaklanmaları İstanbul siyaseti için, yalnızca geçici huzursuzluklar değildi. Artık bir askeri oluşum olmanın yanında bir toplumsal grup haline gelen yeniçerilere, büyük ölçüde, İstanbul'a yeni göçmüş ve geçmişiyle bağlantısını sağlayacak herhangi bir ekonomik, toplumsal ağdan yoksun, yarı-işsiz lümpen esnaftan oluşan, şehrin yoksul nüfusu eşlik ediyordu. Bu nüfus Celali İsyanları'nın ertesinde, İstanbul gibi surlarla çevrili şehirlerde çoğalmıştı. Yeniçeriler her ayaklandığında, bu kitle de onlara katılıyordu. Hem yeniçeriler hem de yerinden edilmiş şehirli yoksullar

69 17. yüzyıl yeniçeri isyanlarına ve bunların lümpen esnafla bağlantılarına ilişkin çözümlememde Prof. Cemal Kafadar'ın şu çalışmasına çok şey borçluyum: "Yeniçeri-Esnaf Relations", yüksek lisans tezi, McGill University (1981), özellikle Bölüm 5, "The Revolts."

70 Örneğin, IV. Mehmed İstanbul'dan çok Edirne'de zaman geçirmiş, Edirne sarayında yeni binalar yaptırmış ve eskilerini de tamir ettirmişti (Rifat Osman, *Edirne Sarayı*, Ankara, 1989, s. 31). Padişahın Edirne'de yaşama tercihi öyle göze batan bir hal almıştı ki, Edirne'nin yeni başkent ilan edileceği yolundaki söylentilerin ardından, İstanbul halkının kaygıları 1703 yılında kaynama noktasına varmıştı.

sürekli bir isyankârlık içindeydiler ve bir darbe düzenlemek isteyen her saray hizbinin yönlendirmesine açıklardı. İsyan kültürünün bu damar yoluyla toplumun, normalde ayaklanmaya yatkın olmayan başka kesimlerine de sızması şaşırtıcı değildir. Örneğin, 1656 yılında, Çanakkale yakınlarındaki Bozcaada (Tenedos) ile Limni (Lemnos) adalarının Venedikliler tarafından işgal edildiği duyulur duyulmaz, kimliği belirsiz İstanbullu gruplar (*halk*, *umumen kul* ve *şehir halkı*) IV. Mehmed'in Üsküdar'dan dönmesi ve Venediklilere karşı saldırıya geçilmesi talepleriyle bir gösteri düzenlemişlerdi.[71] Çarşıda düzenini kurmuş olup genelde siyasal eylemden ziyade istikrarı tercih eden insanlar bile 1651 ile 1687 yıllarında İstanbul sokaklarına çıkarak taleplerini kabul ettirmişlerdi. Saltanatın bu oldukça istikrarsız dönemi boyunca, ayaklanmalar devlet ile toplum arasında olağanlaşmış bir iletişim tarzına dönüşmüştü: Sıradan insanların sesleri ile devletten talepleri, böylece biraz ağırlık kazanmıştı.

İmparatorluğun karşı karşıya olduğu siyasal ve askeri sorunlara, ekonomik sorunlar da eşlik ediyordu. En çarpıcısı ise, 1580 yılı ile 17. yüzyıl ortaları arasındaki çok yüksek enflasyondu. Tarihçiler Osmanlı'daki "Fiyat Devrimi"nin nedenleri üzerine halen tartışmaktadır: Bazıları Amerikan gümüşünün girişi gibi parasal etkenleri vurgularken, bazıları da artan nüfus ve bunu izleyen toplam talep artışı gibi "reel" etkenlere odaklanmaktadır.[72] Gümüş

---

71 *Târih-i Gılmânî*, Viyana elyazması, s. 71b-72a; tıpkıbasım için bkz. Buğra Atsız, *Das Osmanische Reich um die Mitte des 17. Jahrhunderts: Nach den Chroniken des Vecihi (1637-60) und des Mehmed Halifa (1633-60)*, Münih, 1977. İşgal edilen adalar, İstanbul'un iaşesi için önemli geçiş noktalarıydı ve bu olay Venedik ablukalarının en ağırıyla sonuçlanmıştı.

72 Ö.L. Barkan, "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East", *IJMES*, çev. Justin McCarthy, 6 (1975), s. 16. Enflasyon 1585 ile 1606 yılları arasında doruk noktasındaydı; bu dönemde fiyatlar nominal olarak üç katına çıktı, gerçek değer olarak da yüzde 60 oranında yükseldi. Haim Gerber ise, Barkan'ın "Fiyat Devrimi"nin Osmanlı ekonomisi üzerinde çok büyük etkisi olduğu yolundaki görüşüne karşı çıkan, "revizyonist" bir bakış sunmaktadır. Reel ve nominal fiyatlar arasındaki farkı göz önüne alan Gerber'e göre, Barkan'ın iddia ettiğinin tersine, enflasyonun olumsuz bir etkisi olmamıştır. Gerber, enflasyonun gerçekten de artan nüfustan ve büyüyen ticari faaliyetlerden kaynaklanan doğal bir talebin sonucu olabileceğini öne sürer. Bkz. "The Monetary System of the Ottoman Empire", *JESHO*, 25/3 (1982), s. 316-317. Öte yandan, Gerber'in kavrayışı, söz konusu durumun yaklaşık yüz yıldır istikrarlı giden, sabit fiyatlara

hacmindeki artışı temel alan parasalcı görüş, artık Avrupa'daki "Fiyat Devrimi" olgusuna yönelik bir açıklama olarak bile eleştirilmektedir.[73] Gümüş akınının etkilerinin abartıldığı görünmektedir. Gümüş akını, Osmanlı İmparatorluğu'nda fiyat düzeylerini daha önce görülmemiş düzeyde yükseltmişse de, gümüş hızla daha doğuya, imparatorlukla arasındaki ticaret dengesi aleyhte işleyen bölgelere kaymıştı. Ayrıca, Osmanlı ekonomisinde çoktandır değeri düşürülmüş sikkeler dolaşımda olduğundan, iyi durumdaki gümüş sikkeler dolaşıma sokulmaktan ziyade, biriktiriliyordu.[74] Sonuçta, Osmanlı İmparatorluğu, Amerikan gümüşünün gelişinden sonra bile madeni para yokluğu içindeydi; gümüş, enflasyonist döngünün sürdürülmesinden çok başlamasından sorumluydu.[75] Enflasyonun ardındaki belki de daha önemli bir etken, devletin sürekli olarak sikke değerlerini düşürmesiydi, çünkü devlet yüksek askeri harcamalarının yol açtığı açıkların üstesinden gelmek için para ayarını bozma yöntemine sığınmıştı. Sikke ayarlarını bozma uygulaması öyle büyük bir ölçek kazanmıştı ki, 17. yüzyılın başlıca Osmanlı parası, o zaman en düşük değerine inmiş gümüş akçe, genelde bir ödeme aracı olarak değil, bir hesaplama aracı olarak kullanılıyordu.[76] Sık sık gerçekleşen tağşişler, eski ile yeni akçenin aynı

---

alışmış insanlar üzerindeki psikolojik etkilerini göz ardı eder ve enflasyonun resmen belirlenen ve piyasa fiyatlarına kıyasla herhalde yapay olarak düşük tutulan (nominal) fiyatlardaki yükseliş temel alınarak hesaplandığını dikkate almaz. Bkz. Kafadar, "Prelude to Ottoman Decline Consciousness: Monetary Turbulance at the End of the Sixteenth Century and the Intellectual Response", yayımlanmamış makale; bu makalenin kısaltılmış hali için: "Les troubles monétaires de la fin du XVIe siècle et la prise de conscience ottomane du déclin", *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations*, 46/2 (1991), s. 387-389.

73 Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge, 2000, Bölüm 7, s. 112-130 [*Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul, 1999]. Yazara göre, 17. yüzyılda fiyatlar düşüş halindeyken bile Avrupa'ya gümüş akını devam etmekteydi.

74 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 2 cilt, Ankara, 1971, c. 2 *(1453-1559)*, s. 332-339.

75 Kafadar, "Les Troubles Monétaires", s. 388.

76 Şevket Pamuk, "Money in the Ottoman Empire", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, ed. İnalcık ve Quataert, s. 964 ["Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ed. H. İnalcık ve D. Quataert, İstanbul, 2004, s. 1073].

anda piyasada dolaşması, durumu iyice karışık hale getirmiş olmalıdır, ama tağşişlerin, bir zamanlar Barkan'ın öne sürdüğü gibi, Osmanlı hammaddelerini Avrupalı tüccarlar için daha ucuz hale getirerek, kendi başlarına Osmanlı ekonomisinin toptan yıkımına yol açmış olmaları pek muhtemel görünmemektedir. Bu ihtimal, İstanbul'daki loncalar için özellikle düşüktür; bunların pek çoğu gündelik gereksinim nesnelerini üretmeye uygun biçimde örgütlenmişti. Bununla birlikte, lonca mensuplarının, paranın sürekli değer yitirmesi sürecinde, kaybeden tarafta oldukları da anımsanmalıdır; ne de olsa, loncalar, kural olarak, mallarını ayarı bozulmuş akçeye göre belirlenen sabit fiyatlardan satmak durumundaydı.[77] Narhlar her ne kadar zamanla yükselmişse de, akçenin gerçek değeri daha hızlı düşmüştür.

Bunların yanı sıra, mali güçlükler nedeniyle, devlet daha fazla vergi toplamaya başlamıştı; bu vergiler çoğunlukla nakit olarak, yüksek oranda değerli maden içeren sikkelerle ödeniyordu. Eskiden yalnızca acil durumlarda toplanan vergiler, artık olağan hale gelmişti. Daha önce de söylendiği üzere, tasarrufunda belli bir toprak bulunan hatırı sayılır sayıda sipahi topraklarından koparılmış, yerlerini mültezimlere bırakmışlardı; öyle ki, iltizam, imparatorluktaki hâkim vergi tahsilat yöntemi haline gelmişti.[78] 16. yüzyıldan beri var olan ticarileşme eğilimine ek olarak, devletin artan vergi talepleri de, devletin vergi ödemede şart koştuğu "iyi

77 Mantran, "Politique, économique et monnaie dans l'empire Ottoman au XVIIème siècle", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Ankara, 1980, s. 125. Sikke tağşişinin kurbanları alt sınıflar, küçük esnaf ile zanaatkârlar ve maaşlı askerlerdi. Fiyatlar 1630 ile 1680 yılları arasında yumuşak, ama sürekli yükseliş halindeyken devlet de çeşitli vergileri sağlam sikke cinsinden tahsil ediyordu. Bununla birlikte, gerçek muamelelerde hangi tür sikkenin ne oranlarda kullanıldığını bilemiyoruz.

78 İltizam genelde çöküş emareleri ve köylülüğün baskı altına alınması uygulamalarıyla özdeşleştirilir. İltizamın akademik ilgi alanı haline gelmesinin üzerinden çok zaman geçmiş değildir. Konu hakkındaki başlıca akademik çalışmalar olarak bkz. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih*, İstanbul, 1986 ile Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", *Türkiye İktisat Semineri*, ed. Osman Okyar ve Ünal Nalbantoğlu, Ankara, 1975. İltizamı anlamanın yeni bir yolu da bunu modern kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi uygulamalarıyla kıyaslamaktır; bu yaklaşıma bir örnek için bkz. Ariel Salzmann, "An Ancien Régime Revisited: 'Privatization' and Political Economy in the Eighteenth-Century Ottoman Empire", *Politics and Society*, 21/4 (1993), s. 393-423.

sikkeleri" uygun fiyattan elde etme çabasındaki sıradan Osmanlı şehirlisini ek geçim faaliyetlerine sevk etmiş olmalıdır.[79] Ekonomi ticarileştikçe[80] giderek büyüyen Osmanlı parası sıkıntısı, Avrupa sikkeleriyle, hatta bunların ayarı bozuk ya da taklit çeşitlemeleriyle kapatılmaya çalışılmıştır.[81] Kısacası, gelirleri ayarı bozuk akçe biçimindeyken vergilerini iyi (yabancı) sikkeler halinde ödemek zorunda kalan sıradan esnafın yaşamı, sürdürülemez bir hal almasa da, epey zorlaşmış olsa gerektir. Sonuç olarak da yangın, salgın hastalık ya da deniz ablukası gibi bir şehir felaketi, bu insanların yaşamlarını kolayca yoksulluk eşiğinin altına düşürebiliyordu.

Bu siyasal ve ekonomik güçlüklerin yanı sıra, İstanbul toplumu, sofu bir anlayışa sahip vaiz Kadızade Mehmed'e (ö. 1635) atfen "Kadızadeli" olarak adlandırılan ateşli bir dinsel hareketin yükselişine tanık oluyordu. Bu hareketi aşırı-ortodoks ya da "köktendinci" diye adlandırabiliriz, çünkü hareketin ilkelerini savunanlar, toplumdaki hastalıkların ancak tüm "bid'at"ların ilgasıyla ve en azından teorik olarak, Hz. Muhammed ile sahabenin yalın, ahlaklı yaşantısına geri dönmekle iyileştirilebileceğini ileri sürüyorlardı. Kahve ya da tütün içmekten zikre, ilahi söylemeye, devran ve semaya kadar her türlü bid'atı reddediyorlardı. 17. yüzyıl Osmanlı âlimi Kâtip Çelebi'ye bunlar çoğunlukla önemsiz gelişmeler gibi geliyordu ama tartışmalarda yer alanlar, söz konusu hareketi ciddiye alıyordu.[82] Kadızadelilere göre baş düşman, sufi tarikatlarıydı; bunlar pek çok bid'atın kaynağı olarak görüldüklerinden Kadızadeliler ile tarikat üyeleri arasında sık sık kitlesel kavgalar yaşanıyordu.[83] Hareketin etkili olduğu dönem 17. yüzyılın sonla-

79 Faroqhi, "Counterfeiting in Ankara", *TSAB*, 15/2 (1991), s. 284.

80 Molly Greene, *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean*, Princeton, 2000, s. 7.

81 Pamuk, "Money in the Ottoman Empire", s. 964-965 ["Osmanlı İmparatorluğu'nda Para", s. 1072-77].

82 Günün toplumsal görenekleri hakkında pek çok tartışma için bkz. Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hakk*, İng. çev. G.L. Lewis, *The Balance of Truth*, Londra, 1957 [*Mîzânü'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ehakk=En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi* (Orhan Şaik Gökyay ve Süleyman Uludağ çevirileri bir arada), İstanbul, 2008].

83 Zilfi, *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Postclassical Age (1600-1800)*, Minneapolis, 1988, s. 140-143.

rında bitse de, Kadızadeliler uzun vadede Osmanlı hukuk sistemi üzerinde kalıcı etkiler bırakmış olabilir.[84]

Söz konusu hareket, birkaç muteber camide (örneğin Ayasofya ve Fatih camileri) görev yapan bazı vaizler tarafından yaygınlaştırılmıştı; devlet ricali kadar, yoksul ve cahil avam arasında da mürit kazandı. Zaman zaman devlet katında siyasal kararlar üzerinde etkili olurken, IV. Murad (1633) ile IV. Mehmed (1662) döneminde kahvehaneler ile meyhanelerin yasaklanması vakalarında görüldüğü gibi, harekete ait fikirler payitahtın sıradan insanlarına da uygulanıyordu; vaizler, Kuran'daki "iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma" (*emri bi'l maruf ve nehyi ani'l-münker*) yükümlülüğünü yerine getirmenin, yalnızca devlet otoritesini temsil edenlere değil, tüm müminlere farz olduğunu savunuyorlardı.[85] Kadızadelilere göre inançlı bir Müslüman, sünnete uymayan ya da "yanlış" amelleri tenkitle, hatta fiziksel müdahaleyle engelleme yükümlülüğü taşıyordu. Kadızadelilerin aşırı muhafazakâr eğilimleri bir yana, bu da İstanbul'daki Müslüman nüfusun en azından bir bölümü için güç kazandırıcı bir mesaj niteliğindeydi.[86] Kadızadeli hareketinin İstanbul esnafını ne ölçüde etkilediğini net biçimde saptamak güç olsa da, Kadızadeliler ile hasımları olan tasavvuf ehli arasındaki ateşli tartışmaların çeşitli esnafları iki kamp arasında böldüğü söylenebilir.[87] Tartışmalar ya da kavgalarla kendini gösteren genel kabarışın, toplumu güncel dinsel, toplumsal uygulamalar hakkında taraf olmaya itmiş olması muhtemeldir.

---

84 17. yüzyıldan itibaren, şeriatı Osmanlı *kanun* ve *örf*'ünün üstünde görme eğilimi, en azından fıkıh çevreleri içinde boy göstermeye başlamıştı. Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, ed. V.L. Menage, Londra, 1973, s. 154-155. Çavuşoğlu, "The Kadızadeli Movement: An Attempt of Şeri`at-Minded Reform in the Ottoman Empire", doktora tezi, Princeton Üniversitesi, 1990, "Conclusion."

85 Zilfi, s. 137.

86 Çavuşoğlu, Kadızadeli hareketini konu alan tezinde, Kadızadeli hareketinin tabanının hangi toplumsal arka plana sahip olduğunu saptamanın çok güç olduğunu söylemiştir. Bu bakımdan hareket ile bir toplumsal tabaka olarak esnaf arasında doğrudan bir bağ kuramıyoruz.

87 *Naîmâ* (c. 6, s. 233) bağnaz Kadızadeliler arasında bazı esnafın da bulunduğuna işaret etmektedir. Ayrıca esnafların sufilikle bağları için bkz. Kafadar, "Self and Others: The Diary of a Dervish in Seventeenth-Century Istanbul and First-Person Narratives in Ottoman Literature", *Studia Islamica*, 69 (1989). En azından bir Halveti şeyhi, günlüğünde, tarikatının gayri resmi toplantıları sırasında pek çok esnafla iletişim kurduğundan söz etmektedir.

Avrupa karşısında Osmanlı ordusunun talihi kötüleşmeye başladığından ve mutaassıp Kadızadeliler bu dönemde padişaha ya da üst düzey yetkililere çok yakın olduğundan, Osmanlıların ünlü dinsel hoşgörüsünden belli ölçüde tavizler verilmesi çok şaşırtıcı değildir. Resmi belgeler ile edebi eserlerde gayrimüslimlerin *zimmi* yerine *kefere* olarak nitelenmesine çok daha sık rastlanıyordu.[88] Sultan IV. Mehmed ile Veziriazam Fazıl Ahmed Paşa'nın danışmanı ve ciddi bir Kadızadeli olan Vani Mehmed'in (ö. 1685) telkinleri sonucunda, şarap üretimi ile tüketimi gayrimüslimler için bile yasaklanıyor, kitlesel olarak İslamiyet'e geçiş teşvik ediliyordu.[89] Devletin bu tür eğilimlerinin dinsel ayrılıkları derinleştirip derinleştirmediğini bilmek güç olsa da, Kadızadeli hareketinin ölçeği dikkate alındığında, pekâlâ böyle bir sonuç doğmuş olabilir. Bununla birlikte, bu dönemde de Müslümanlar ile gayrimüslimlerin iş ortaklıklarında beraber hareket ettikleri unutulmamalıdır; dinsel cemaatler arasındaki uzlaşmazlıklar, karşılıklı çıkarları kollama beklentisine kesinkes üstün gelmemiştir.

Genel olarak bakıldığında, 17. yüzyıl İstanbul'unu her türlü keşmekeşi, felaketi ve güçlüğü barındıran bir sahne olarak düşünmek, durumu fazla basitleştirmek olacaktır. Kuşkusuz, 17. yüzyılda İstanbulluların geriye bakıp hayıflanacakları bir "Altın Çağ" –ister Osmanlı Klasik Çağı diyelim, ister Hz. Muhammed dönemi diyelim– vardı ama bu, 17. yüzyıldaki olayların anlamsız bir çürümeye işaret ettiği manasına gelmemektedir. Aslında Osmanlı devleti ile Osmanlı toplumu, el yordamıyla bu bunalımlardan çıkış yolu arıyordu. IV. Murad'ın demir yumruğuyla denetimi eline almasıyla birlikte (1632-1639), siyasal alanda sükûnet bir süre devam etti. Köprülü ailesinden veziriazamlar dönemine gelindiğinde (1656-1683), siyasal istikrara yönelik en yakın tehdit olan başşehir ve taşra ayaklanmalarının, yıkıcı savaşların, devasa bütçe açıklarının açtığı yaralar büyük ölçüde sarılmıştı. Bununla

88 İK 3: 88a; İK 5: 17b/120; BOA İbnülemin Maliye 381; Hezarfen Hüseyin, *Telhis*, Bölüm 11, 248 vd.

89 Zilfi, s. 151.

birlikte, devlet baş gösteren sorunları kökten çözümlerle ortadan kaldırmak yerine hafifletmekle yetiniyordu.[90]

Zorlu koşullara uyum sağlamanın yollarını arayan, yalnızca devlet kesimi değildi. Kadızadeli hareketinin de gösterdiği üzere, sıradan insanlar da toplumsal sorunların farkındaydı ve büyük ölçekli hareketlere katılmaktan çekinmiyorlardı. Yalnızca toplumsal hareket düzeyinde değil, aynı zamanda toplumsal gruplar ya da bireyler, örneğin loncalar ve lonca üyeleri düzeyinde de, ağır vergi yükü ya da loncadan olmayanların mesleğe sızması gibi çağa özgü zorluklara yanıt verme yolunda büyük çabalar sarf ediliyordu. Bazı loncalar, bu tür zorluklarla baş edebilmek ve yapılarını güçlendirebilmek için yeni kurumsal araçlar geliştirmeye başlamışlardı. Ayrıca, yukarıda sözü edilen 1651 lonca ayaklanması da siyasetin en yüksek düzeyde yeniden hizaya sokulmasını sağlayacak kadar güçlü bir gelişmeydi.

Tüm bu yapısal değişme ve pekiştirmeler sayesinde, loncalar ile lonca üyeleri toplumun diğer kesimlerle bağlantısız, yalıtılmış bir parçası olmaktan uzaktı. Yukarıda sözü edilen tüm değişmeler doğrudan ya da dolaylı biçimde loncaları etkiliyordu. Her ne kadar vakayinamelerde bulunan bir iki değinmeye dayanarak lonca mensuplarının gelişmeler hakkında ne düşündüğünü bilmek zor olsa da, padişahın tahttan indirilmesi gibi siyasal gelişmeleri titizlikle izledikleri söylenebilir (bkz. Bölüm IV). Ama net olan şudur; ortaya çıkan yeni gerçeklikler karşısında, hem lonca mensupları hem de devlet açısından loncaların önemi giderek artıyordu.

90 Köprülü Mehmed Paşa, pek çoğu makamda kısa süre kaldıktan sonra tasfiyeye uğramış, hatta bazen idam edilmiş seleflerinden oldukça farklı durmaktadır. Gene de seleflerinin birkaçıyla, örneğin Tarhuncu Ahmed Paşa'yla aynı siyasayı gütmüş, bu doğrultuda vergi gelirlerini artırmaya, padişahtan da sınırsız güç kullanma hakkı istemeye çalışmıştır (Metin Kunt, "The Köprülü Years", Bölüm 1, Kısım 2).

II

Loncaların Örgütlenmesi ve İşleyişi

a. Kolektif Bir Bütün Olarak Lonca: Üyelik, Liderlik ve Lonca Faaliyetleri

Loncalar Osmanlı dönemi İstanbul'undaki sanatkârlar ile hizmet çalışanlarının büyük bölümünü bünyelerinde barındırsa da, çalışan nüfusun tümünü kapsamıyorlardı.[1] 17. yüzyıl İstanbul'unda loncaların nasıl bir örgütlenmesi ve işleyişi vardı? Loncaların engin çeşitliliği göz önüne alındığında, tek tek her loncanın yapısını ve özgüllüklerini bütünüyle bilmek mümkün olmasa da, örgütlenmelerine ve işleyişlerine ilişkin bazı ortak noktalar ayırt edilebilmektedir. Bu bölümde, İstanbul loncalarına ilişkin geleneksel görüşle, yani devlet denetimindeki lonca imgeleriyle çelişen bir lonca sistemi resmedilecektir. Aslında loncalar işleriyle ilgili ba-

1 Donald Quataert, "Labor History and the Ottoman Empire, c. 1700-1922", s. 96; yazar devlet arşivlerini temel alan Osmanlı tarihçilerinin devletle pek işleri olmayan lonca dışı işçileri göz ardı ettiklerine dikkat çekmektedir.

ğımsız kararlar alabildikleri gibi, tabi oldukları kurallar da onlara görece bir esneklik ya da hareket serbestisi tanıyordu.

17. yüzyıl Osmanlı başşehrinde loncaların açık seçik tanımlanmış örgütlenmeler oldukları pek söylenemez; bununla birlikte, devrin lonca üyeleri her loncanın tabi olduğu kurallar hakkında muhtemelen bizden daha net bir fikre sahipti. Loncalar hakkında ayrıntılı tanımlar olmadığı gibi, mahkeme sicillerindeki lonca faaliyetlerine ilişkin kayıtlar da bu örgütlerin sınırları hakkında bize pek ender olarak net bir fikir sunmaktadır. Örneğin, lonca üyelerinin üyeliği nasıl tanımladığını, üyenin haklarıyla görevlerini, bir kimsenin hangi yollardan geçerek lonca üyesi olduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Dahası, bazı loncalar hakkında birtakım bilgilerimiz olsa da, bu bilgilerin tüm loncalar için geçerli olduğundan emin değiliz; ne de olsa loncaların çıkarları birbirinden farklıydı ve görünüşe bakılırsa örgütlenmeleri de değişiklik gösteriyordu.

Ayrıca, var olan lonca listeleri bile birbiriyle tutarlı değildir. Evliya Çelebi'nin, fazlasıyla kendi ilgi alanlarını yansıtan kayıtlarında, yaklaşık beş yüz meslek adı sayılmaktadır;[2] öte yandan başka yetkililer 70 ile 140 arasında değişen sayılar vermektedir (bkz. Ekler). Daha gerçekçi dökümler ise büyük farklılıklar arz etmekte, hatta aynı meslekleri saydıklarında bile, bunları farklı biçimde düzenlemektedir (örneğin, bir grup bazı dökümlerde bağımsız olarak, bazılarında başkalarıyla birlikte yer almaktadır). Anlaşılan, loncaların sınırları, özellikle de lonca-dışı gözlemcilerin, hatta devlet yetkililerinin gözünde kesin değildi.

Loncalarla ilgili terimler de lonca örgütlenmesinin şekilsizliğini yansıtmaktadır. Bu terimler arasında *taife*, basit anlamda herhangi bir grubu, *hirfet* ya da *sanat*, bir mesleği ya da zanaatı, *esnaf* (asıl anlamı sınıflar/türler) ise genel olarak –çoğu kez dükkân sahibi de olan– zanaatkârları ve hizmet işçilerini anlatmaktadır. Bu terimler arasında loncaları ifade etmede en çok kullanılanı, her türlü gerçek ya da kurgusal gruba gönderme yapan *taife* olmuştur. Sözcük,

2 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, Kitap 1, 368-371. Yücel Dağlı'nın dizininde "esnaf" başlığı altında yaklaşık 550 giriş sıralanıyor; ancak bunlardan bazılarının aynı loncayı ifade ettiği de düşünülebilir.

örgütlenme derecesine bakılmaksızın, her türlü etnik-dinsel, mesleki ya da genel toplumsal grup için kullanılabiliyordu. Kullanım alanı o denli genişti ki, genel olarak kadınları (*nisvan taifesi*)[3] ya da bir toplumsal tabaka olarak yeniçeri ağalarını (*ağa taifesi*)[4] ifade eden örneklere de rastlanabilmektedir. *Taife* sözcüğünün kullanımındaki bu belirsizlik, pek çok akademisyenin dikkatini çekmiştir.[5] Öte yandan, en çok kullanılan terimlerden ikincisi, *hirfet* net olarak ticari bir mesleğe gönderme yapar ve herhangi bir başka tür örgütlenme için hiç kullanılmaz. Bununla birlikte, içeriden bir bakışla, *taife* teriminin genel olarak, ister loncavari ister resmi grupları ifade eden pek çok kullanıma sahip olduğu, ayrıca bağlama bakıldığında, bu kullanımların birbirine karıştırılmayacağı da varsayılabilir. Gene de *taife* sözcüğü, belli bir grubun niteliklerine işaret etmez. Bu yüzden, nasıl faaliyet göstermiş ve nasıl kurulmuş olduğunu anlamadıkça, belli bir loncanın herhangi bir özelliğini bilmek mümkün görünmemektedir. Hatta 17. yüzyıla ait bir belgede bir *taife*'den söz edildiğinde, eğer birtakım lonca görevlilerinin yönetimindeki bir grup olarak faaliyet göstermemişse, bu *taife*'nin lonca gibi örgütlendiğinden emin olamayız.[6]

Meslek taifeleri arasında da uğraş alanının doğasına bağlı bazı yapısal farklılıklar olmalıdır. Örneğin, yetkililer, bazı uğraşları kuşkulu bulduklarından, bu özel toplumsal ve mesleki gruplar diğer-

3 İK 7: 31a.

4 Abdurrahman Paşa, "Kanunnâme", 1087/1676-77, *Milli Tetebbular Mecmuası* 1/3 (1331/1915), s. 544.

5 Baer, *Egyptian Guilds in Modern Times*, Kudüs, 1964, s. 17; Gerber, *Bursa*, s. 34; Goffman, "Ottoman *Millets* in the Early 17th Century", *New Perspectives on Turkey*, 11 (1994), s. 135-158 ile Raymond, "The Role of the Communities (*Tawa'if*) in the Administration of Cairo in the Ottoman Period", *The State and Its Servants: Administration in Egypt from Ottoman Times to the Present*, ed. Nelly Hanna, Kahire, 1995, s. 32-43.

6 Lonca sorumlularından söz edilmeyen bir taifenin hiçbir bakımdan örgütlü bir grup olmadığını varsaymak tehlikelidir. Çünkü sorumlular olmadığında bile bir zanaat/hizmet grubu toplu halde hukuksal süreçlere katılabiliyordu. Lonca sorumluları olmayan taifelerin, sorumluları olanlar kadar örgütlü olmadığı doğrudur, ama aynı zamanda daha sıkı bir örgütlenme kurma süreci içinde de olabilir: Bu tür taifelerin üyeleri daha sonra lonca sorumluları getirilmesini tercih edebiliyorlardı (GK 73: 123a, peksimetçiler; GK 80: 38a, 93b, şişeciler).

lerinden daha fazla devlet gözetimi altındaydı.[7] Nitekim dellallar ile esirciler kendi içlerinde sıkıca kaynaşmış cemaatlerdi, çünkü devlet, böyle işlerle meşgul olanların ahlaklı davranma konusunda birbirlerine kefil olmalarını talep ediyordu. Bu arada, dilenciler ya da yankesiciler[8] gibi toplumdan dışlanmış gruplar ya da işportacılar (*koltukçular*) gibi sabit bir yeri bulunmayanlar, taife olarak adlandırılsalar bile, mahkemelerde davalarını savunurken hemen hiç görünmediklerine göre, belki de düzenli bir lonca yapısına[9] sahip değillerdi. Bu çalışmada tartışılan taifeler, zanaatkârlar veya işçilerden oluşan, gözle görülür bir örgütlenmeye –bazen yalnızca mahkemede ortak hareket eden bir zanaatkâr grubundan ibaret basit bir yapıya– sahip olan gruplarla sınırlı tutulacaktır. Böyle bir sınırlamayla bile, şehirdeki her türlü zanaat ve hizmeti kapsayacak biçimde, bir dizi farklı grubu teşhis edebilmekteyiz.

Peki, 17. yüzyıl İstanbul loncalarının bu çeşitliliğine ve muğlaklığına nasıl yaklaşmalıyız? Resmi tanımlamalar olmasa da, bu loncaların yapılarında ya da davranışlarında anlamlı örüntüler teşhis edebilir miyiz? Sınırlı bir vaka dizisine dayanarak 17. yüzyıl lonca yapıları üzerine genellemeler yapmak gerçekten de tehlikelidir, ama mahkeme kayıtlarında davacı olarak geçen lonca üyelerinin listeleri, pek çok loncanın, sorumluların aynı unvanları taşıması (*ihtiyarlar*[10] gibi), sıradan üyelerin ise unvansız olması gibi benzer örgütsel özellikler barındırdığını göstermektedir. Ayrıca, yapıları

---

7 Devlet yetkililerinin, belli bir mesleği devlet gözetiminde örgütlemek amacıyla daha yakın denetim uyguladıkları loncalar da vardı. Örneğin dellallar ile esirciler, anlaşılan, devletin gözünde öyle güvenilmezdi ki, bu mesleklerdeki bireyler narh defterlerine kaydediliyordu. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul, 1983, s. 255, 287.

8 Devlet bu tür kuşkulu işler yürüten grupları sorumlu atayarak denetlemeye çalışmışsa da, üyelik ile liderlik arasındaki ilişki çok farklı olsa gerektir. Bkz. *Evliya Çelebi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, 223, Hammer çevirisi c. 1, Bölüm 2, s. 109.

9 "Düzenli" lonca yapısı, geniş anlamıyla, liderlik yapısında ya da iç denetim derecesinde vb. bazı ufak sapmaları da içeriyordu.

10 İhtiyarların işlevlerini kesin olarak belirlemek çok güçtür, çünkü çoğu vakada ihtiyarlar, mahkeme kayıtlarında lonca heyeti sıralanırken lonca kethüdalarının yanı sıra ve gelişigüzel bir biçimde belirtilmişlerdir. Bununla birlikte, bunların bir loncada, işlerin karara bağlanmasında söz sahibi olan en güçlü ustalar arasından seçilmeleri muhtemeldir.

hakkında çok şey bilmesek de, loncaların dinamikleri hakkında bize bazı ayrıntılar sunacak kaynaklara sahibiz. Burada asıl çarpıcı olan, bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, birbiriyle tümüyle ilgisiz loncaların da benzer davranış örüntüleri sergilemeleridir. Çeşitli loncalar hakkındaki bu bilgi bütününü göz önüne alarak, loncaların genel niteliklerine ilişkin bazı kavrayışlar geliştirmenin meşru olduğu da söylenebilir.

Üyelik ve liderlik hakkındaki bilgiler, söz konusu dönemdeki loncaların doğasını ve oluşumunu anlamada özellikle önemlidir. İnsanlar loncalara nasıl katılıyor, onlardan nasıl ayrılıyorlardı? Lonca üyeleri ne ölçüde türdeşti? Loncalar hangi meselelerde özerk kararlar verebiliyor, bu kararları nasıl alıyordu? Lonca liderleri nasıl seçiliyor ve atanıyorlardı? Liderler ile üyeler arasındaki etkileşim ne ölçüdeydi? Üyeler liderlerden neler bekliyorlardı? Bazılarına tam bir yanıt veremeyecek olsak da, ileriki kısımlarda tüm bu sorunlar irdelenecektir.

i. Üyeliğin Akışkan Sınırları

17. yüzyıl İstanbul'unda lonca üyesi olmak nasıl bir durumdu? Lonca üyeleri geride kendilerine ait belgeler bırakmadıklarından, resmi kaynaklar da lonca üyeliğini çok muğlak betimlediğinden, bu soruya yanıt vermek zordur. 17. yüzyıl belgelerinde, bir sanatkârdan çoğunlukla "... *taifesinden*" diye söz edilmektedir; bu taife iç hiyerarşiye sahip gerçek bir örgütlenme olabilir de, olmayabilir de; ayrıca üyenin taife içindeki konumu her zaman belgede belirtilmemektedir; tüm bunlar lonca üyeliğini belirleyen dinamikleri enine boyuna anlamayı güçleştirmektedir. Bununla birlikte, mahkemelere yansımış bazı vakalar, satır arasında bile olsa, üyeliğin nasıl elde edildiğine ve bırakıldığına, ayrıca üyelikle birlikte ne gibi hakların ya da görevlerin geldiğine biraz ışık tutabilmektedir.

Her şeyden önce, loncalar üyelikle ilgili işleri kendi başlarına görüyorlardı ve 17. yüzyılın ilk dönemlerinden ortalarına değin devlet yetkilileri de üyelik meseleleriyle loncaların kendilerinin ilgilenmelerinden memnundu. Devlet, yalnızca suç faaliyetlerine elve-

ren mesleklerdeki kişilerin kaydını tutuyor, bunları gözetim altında bulunduruyordu. Muhtemelen topluma zararlı işlere girişmelerini önlemek için, bu tür mesleklere üyelikte *kefil*[11] bulma şartı getirilmişti;[12] ama bu, diğer meslekler için geçerli değildi. Hükümetin, tüm lonca üyeleri için kefil talep etmesi, kefil bulamayanların da şehirden atılması gibi ısrarları, daha sonraları, 18. yüzyılda, nüfus baskısının daha sert biçimde hissedilmeye başladığı dönemde gündeme gelmişti.[13] Dolayısıyla, devlet, loncaların üyelik meselelerine aşırı derecede müdahil olmaya pek gönüllü değildi; lonca üyeleri ise bu meseleleri kendi çıkarları açısından yaşamsal önemde görüyorlardı. Doğal olarak, her lonca, üyeliğe ilişkin kurallar şekillendiriyor, oluşturuyordu.

Osmanlı loncaları üzerine akademik çalışmaların çoğu, tekel ve düzenleme konularına yoğunlaşmıştır. Genelde, İstanbul'un fethini izleyen yüzyıllarda lonca üyeliğinin loncanın kendisi ya da devlet yetkilileri tarafından sıkı biçimde denetlendiği vurgulanır. Bu yaklaşım, Osman Nuri'den[14] beri belirgindir ve müteakip kuşaklar da onun anlayışından ayrılmamıştır.[15] Lonca üyesi olmaya, yeni

---

11 Lonca mensupları arasında devletin koyduğu *kefalet* şartına ilişkin kaynaklar bu kefaletin konusunu belirtmiyor. Hukuksal olarak, bir kefil ya kefil olduğu kişinin borcunu ödemekten ya da kefil olduğu kişiyi gerektiğinde bulup getirmekten sorumluydu (Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, s. 247-48, 251-52). Kötü şöhrete sahip loncalar söz konusu olduğunda, ikinci tür kefaletin uygulandığını tahmin ediyorum.

12 Bazıları hür doğmuş Müslümanları yasadışı olarak satan esircilerin durumu için bkz. MD 88: 20/48. Ayrıca yukarıda n. 7.

13 AK, MC, B.10: 26a (1176/1763) Galata ile Kasımpaşa bölgelerindeki lonca mensuplarına ilişkin kayıtları içermektedir; bunlara göre söz konusu bölgelerde 41 lonca ile toplam 5.156 usta, kalfa ve çırak bulunuyordu. Bunlardan 497 kişi, kefilsiz çalıştıklarından ferman-ı hümayun ile memleketlerine gönderilmişlerdi. Görünüşe bakılırsa bu önlem, taşradan göçü engellemeyi amaçlıyordu. Bir başka örnek için bkz. C. Orhonlu, "Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği", *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, İzmir, s. 87-88. Ayrıca Münir Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 24-25, 18. yüzyıl başlarında *kafesçiler* ya da *örücüler* gibi loncalarda kefaletin gönüllü biçimde benimsendiğine ilişkin örnekler sunmaktadır.

14 Osman Nuri, *Mecelle*, s. 644-651. Yazar, Tanzimat öncesinde lonca tekelinin iki unsuru temel aldığını söylemektedir: Birincisi gedik; diğeri de yabancı kimselerin mesleğe girip istedikleri yerde dükkân açmalarını engellemek yoluyla loncanın meslek konusu mal üzerinde kurduğu denetimdir.

15 Önemli bir örnek için bkz. Gabriel Baer, "Monopolies", s. 148, n. 6.

bir dükkân açmaya kısıtlamalar getirme, lonca sisteminin önemli bir yönüydü; özellikle de dışarıdan bir rekabet söz konusu olduğunda, loncaların böyle davranmak için epey geçerli nedenleri bulunuyordu. Bununla birlikte, bu tür kısıtlamaların her lonca ve her dönem için geçerli olduğunu söyleyemeyiz. Söz konusu kısıtlamaları, uygulandıkları tarihsel bağlam içinde değerlendirmek önem taşımaktadır. Akademisyenler, lonca üyeliği konusundaki kısıtlamaları özgül zamansal çerçeveler içinde değerlendirmeye henüz başlamışlardır; Engin Akarlı'nın *gedik* (ustalık/dükkân intifa hakkı) oluşumuna ve 18. ile 19. yüzyıllarda lonca tekellerinin güçlendirilmesine ilişkin makaleleri de iyi örnekler oluşturmaktadır.[16] Bununla birlikte, 17. yüzyılda lonca üyeliği henüz ayrı bir konu olarak ele alınmış değildir. 17. yüzyılda lonca üyeliğinin yoğun denetim altında tutulduğuna ilişkin hâkim varsayım da, o döneme ait pek az örneğe, büyük ölçüdeyse sonraki yüzyıllardan kanıtlara dayandırılmış görünmektedir.

İstanbul loncalarının çok büyük bir çeşitliliğe sahip olmaları ve değişken özellikleri, üyelik yapılarının da birbirine benzememesi sonucunu doğurmuş olabilir. Evliya Çelebi'nin 1638 yılında çeşitli loncalara ilişkin olarak sunduğu dökümlere yüzeysel bir bakış bile, İstanbul'da, zanaata ya da hizmete dayalı herhangi bir meslekte tekbiçimli yapı bulma beklentisinden bizi caydırmaya yetecektir. Evliya'nın betimlediği[17] grupların büyüklükleri, mesleklerine bağlı olarak, birkaç kişiden birkaç bin kişiye kadar değişebilmektedir. (Evliya'nın kullandığı terim *esnaf*'tır ama sıraladığı *esnaf*'ların her biri lonca sayılamaz.) Evliya'nın abartma eğilimini göz önüne alarak, verdiği sayılara belli bir kuşkuyla yaklaşmak gerekse de, sun-

16 Bkz. Akarlı'nın şu makaleleri: "Gedik: Implements, Mastership, Shop Usufruct and Monopoly among Istanbul Artisans, 1750-1850", *Wissenschaftskolleg-Jahrbuch*, 1985-86; "The Uses of Law among Istanbul Artisans and Tradesmen: The Story of Gedik as Implements, Mastership, Shop Usufruct and Monopoly, 1750-1850", *International Symposium on Legalism and Political Legitimation in the Ottoman Empire and in Early Turkish Republic: ca. 1500 to 1940*, Ruhr, 1988, s. 1-37.

17 Evliya Çelebi, *esnaf* sözcüğüyle "lonca"ları kastetmiyor olabilir, çünkü her türlü toplumsal kategoriyi kapsayacak biçimde 1.100'den fazla grup sayar. Bu bağlamda *esnaf* Arapçadaki asıl anlamıyla örtüşen bir biçimde, yalnızca gruplar ya da türler anlamında kullanılmış olabilir. Osman Nuri, *Mecelle*, s. 476-478.

duğu döküm, çeşitli loncalar arasındaki büyüklük farklarını net biçimde ortaya koymaktadır. Sözgelimi, hatırı sayılır büyüklüğüyle öne çıkan ekmekçiler ("dükkânlar cümle 999, neferât 10.000"), debbağlar (700 dükkânda 3.000 kişi) ya da saraçlar (1.084 dükkânda 5.000 kişi) gibi loncalar varken, çok küçük gruplar, örneğin deri parçası satanlar ("*perâcıyân-ı tâcirân*": 10 dükkânda 15 kişi) ile fırın yapanlar da ("*esnâf-ı furūn binā idici nefer ancaḳ 10*", dükkân sayısı belirtilmiyor) bulunuyordu.[18] Evliya'nın dahil ettiği resmi görevliler, âlimler ve kenarda kalmış toplumsal gruplar bir yana konulacak olursa, bu büyüklük farkları bizi, zanaat ve hizmet kollarında iş gören loncalar arasında bile farklı örgütlenme derecelerinin söz konusu olduğu düşüncesine sevk etmektedir. İstanbul'un her yanına dağılmış yüzden fazla dükkânda iş gören daha büyük loncaların, özellikle de besin tedarik etmekle yükümlü olanların, *bölükbaşı*[19] başkanlığında bölgesel kesimlere ayrıldıklarını, dolayısıyla bir grup olarak daha az bütünlük arz ettiklerini varsaymak da mümkündür.

Bunlara ek olarak, gereken ustalık düzeyi, devlet otoritesinden bağımsız olma derecesi, coğrafi yoğunlaşma derecesi gibi her loncanın kendine özgü, benzersiz özellikleri de üyelik yapısını etkilemiş olmalıdır. Erzak sağlayan büyük loncalar, örneğin ekmekçiler ile kasaplar, devlet denetimini en ağır hissedenlerdi. Bağımsızlığıyla ünlü olan ve pirleri Ahi Evran kültüne sıkıca bağlı bulunan debbağ loncası, muhtemelen bu kültü benimseyen derviş tekkeleri[20] aracılığıyla şehirlerarası bağlantılara da sahipti; hiç değilse, Evliya

18 Evliya Çelebi, bir kişiden oluşan bir işkolundan bile söz eder (*burma işkenceci*, *Evliya Çelebi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, 300). Baer bunu işkence aleti imalatçısı olarak çevirse de (Baer, "Administrative", s. 32), bu pek de muhtemel görünmemektedir. Doğal olarak, bu kişi tek başına bir lonca oluşturamazdı; bu meslek, marangozluk işkolunun alt uzmanlık dallarından biri olmalıdır. Ayrıca, Evliya Çelebi'nin verdiği rakamlar çoğunlukla abartılıdır. Örneğin, 17. yüzyıl ortalarında kayıkçıların sayısını 7.000 olarak vermektedir; oysa Cengiz Orhonlu'nun 1751 yılındaki resmi bir kayda dayanarak (Kâmil Kepeci, nr. 7438, s. 15) verdiği daha gerçekçi rakamlara göre kayıkçı sayısı yalnızca 1.274'tür (Orhonlu, "İstanbul'da Kayıkçılık", s. 85).

19 İK 10: 74a. (Örneğin bakkalların loncasında, tüm loncaya başkanlık eden *bazarbaşı* dışında bölükbaşılar da bulunuyordu.)

20 Taeschner, "Akhi Ewran", *EI*².

Çelebi'ye göre, devlet tarafından aranan suçluları korumak ve sıkı çalışmayla terbiye etmek amacıyla yanlarına alabiliyor, sonunda da üye olarak bünyelerine katabiliyorlardı.[21] Çok yüksek düzeyde beceri ya da büyük bir yatırım gerektirmeyen bazı hizmet kollarında, örneğin sakalar ile hamallar, başkalarının mesleğe girişine karşı özellikle ihtiyatlılardı ve dışarıdan üye alma konusunda çok sıkı kurallar uyguluyorlardı (bkz. Bölüm III). Ayrıca yüksek bir bütünleşme derecesine ve coğrafi yoğunlaşmaya erişmiş loncaların da üyelikleri daha kolaylıkla denetleyebildiklerini varsayabiliriz.[22]

Her ne kadar loncaların çeşitlilikleri farklı üyelik mefhumlarına ve güdülen üyelik siyasetinde değişikliklere yol açmış olabilirse de, bazı ortak temeller olduğu da görülebilmektedir. Nitekim tüm loncaların kademeli bir üyelik yapısı vardı. Örneğin, (Farsçada öğretmen ya da yetkin insan anlamına gelen *ûstâd* sözcüğünün Türkçede aldığı biçimle) *usta* mertebesinin ayırt edici çizgilerle görülmesi olgusunu hiç değilse 16. yüzyıla dek rahatlıkla götürebiliriz; bu, bir loncada daha aşağı mertebelerin de varlığına kesin olarak işaret eder. Osmanlı loncalarını araştıran akademisyenlerin genel olarak kabul ettiği bir varsayıma göre, loncalar, hangi çağda olursa olsun, *usta*'lar, *kalfa*'lar (bu sözcük, asıl olarak vekil/ardıl anlamına gelen Arapça *halife* sözcüğünün Türkçe biçimidir) ve *çırak*'lar (*şakird*'ler) olarak ayrılmış, üç kademeli bir yapıya sahipti.[23] Bununla birlikte, ilk dönemlerden 17. yüzyıla kadar uzanan bir zaman dilimi için genellemeler yapmaktan kaçınmak gerekir. Bu dönemle ilgili net olan, ustalar ile çıraklar arasında genel bir farklılık bulunduğudur.[24] Suraiya Faroqhi 18. yüzyıldan önce kalfa mertebesinin

21 *Evliya Çelebi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, 283.

22 Faroqhi, "Urban Space as Disputed Grounds: Territorial Aspects to Artisan Conflict in Sixteenth – to Eighteenth-Century Istanbul", *Stories of Ottoman Men and Women*, İstanbul, 2003, s. 277.

23 Örneğin, Osman Nuri'nin, 19. yüzyılda Siroz (Serez) sanatkârlarına ilişkin betimlemesi (*Mecelle*, c. I, s. 690-716) genellikle Osmanlı loncalarına ilişkin bir çatı olarak kullanılmaktadır.

24 Ömer Lütfi Barkan'ın *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557)* adlı çalışmasında (2 cilt, Ankara, 1979) belirttiğine göre, 16. yüzyıl ortalarında inşaat mesleğinde yalnızca ustalar ve çıraklar bulunuyordu (c. 1, s. 185-329; c. 2, s. 173-189). 17. yüzyılda saray zanaatkârları da yalnızca usta ve çıraklar olarak bölümlenmişlerdi.

bulunduğuna kuşkuyla yaklaşmakta, söz konusu zaman diliminde bu sözcüğün çok ender kullanıldığına dikkat çekmektedir.[25] Gerçekten de 17. yüzyılda kalfa mertebesinden pek ender söz edilir, sonraları ise, yalnızca devlet yazışmalarında[26] ve Bursa'daki bazı loncalarda kullanılır.[27] Benim incelediğim belgelerde kalfa terimi bir lonca mertebesine gönderme yapacak biçimde kullanılmamaktadır. Ayrıca, çok daha iyi belgelenmiş olan saray atölyelerinden, saray zanaatkârlarının ya usta ya da çırak (*şakird*) oldukları anlaşılmaktadır.[28] Bunlara ek olarak, çıraklığa değinen çok az belge arasından birinin aktardığı vakaya göre, bir *kundakçı*'nın *şakird*'ine ustası için bir süre çalıştıktan sonra kendi bağımsız dükkânını açma izni verilmişti (1072/1661-62); bu da, söz konusu loncada kalfa mertebesinin bulunmadığını göstermektedir.[29] Aslına bakılırsa, Osman Nuri bile ustalığa yalnızca kalfa mertebesinden sonra terfi olunduğunu söylemez; terfi töreni için de *çırak çıkarma* terimini kullanır.[30] Dolayısıyla, bazı loncalarda kalfalara rastlansa da, bu mertebe pek yaygın görünmemektedir. Kuşkusuz, bu tür bir kalfalık mertebesinin olmaması, tüm çırakların ustaları nezdinde eşit olduğu anlamına gelmez; aynı dükkânda çalışan çıraklar arasında da bir kıdem sırası pekâlâ olabilir.[31]

Bu dönemde çıraklıktan üstünkörü de olsa söz eden çok az belgeye sahip olduğumuzdan, çıraklığın loncadan loncaya nasıl fark-

25 Faroqhi, "Between Conflict and Accommodation: Guildsmen in Bursa and Istanbul during the 18th Century", yayımlanmamış çalışma, 1997, s. 14-15.

26 Örneğin 17. yüzyıl ortalarında tanınmış bir âlim olan Kâtip Çelebi, kâtiplikteki mertebesine atıfla, "Hacı Halife" olarak da biliniyordu.

27 Gerber, *Bursa*, s. 41-42. Haim Gerber, *kalfa* sözcüğünün lonca üyeleri tarafından kullanıldığı bazı vakalar bulmuştur, ama burada da kastedilen, lonca bünyesinde oturmuş, belirli bir mertebe değil, yalnızca "ücretli çalışan" kimselerdi.

28 17. yüzyılda saray zanaatkârları yalnızca usta ve çıraklar olarak bölümlenmişlerdi. Bkz. Topkapı Arşivleri'nde mevacib defterleri, D 2993 (1033/1623-24), D 1072 (1037/1627-28) ve D 3410 (1060/1650).

29 İK 10: 36b.

30 Nuri, *Mecelle*, s. 582.

31 Bununla birlikte, saray sanatkârlarının bazıları (*simitçi* ve *fodlacı* gibi birtakım fırıncılar), bir usta altında net bir *meratip silsilesi* oluşturmuşlardır (Ahmed Refik, *Onuncu*, s. 7-8). Bundan yola çıkarak, lonca içinde ustaların, ekonomik güçlerine, uzmanlıklarına ve yaşlarına bağlı olarak farklı güç ve otorite derecelerine sahip oldukları varsayılabilir. İhtiyar kabul edilen bazı ustalara daha fazla önem veriliyordu.

lılıklar gösterdiğini ayrıntılarıyla bilmek güçtür. Bu bilgi kıtlığının nedeni, lonca üyelerinin, bir sorun olmadıkça mahkemede çıraklıktan söz etme zorunluluğu duymamaları olabilir; bu tür sorunlar da, ustalar ile çıraklar arasındaki tek taraflı iktidar ilişkisi nedeniyle pek ender baş göstermiş olabilir. Yukarıda söz edilen tüfek kundağı imalatçısı bağımsız olduktan sonra, kendisinden yükümlü olduğu miktardan fazla para talep ettiği için eski ustasını mahkemeye vermişti, ama bu türden çok az vaka kayıtlıdır. Bu meseleden söz eden birkaç belge arasında peksimetçilerle ilgili bir vakaya göre, lonca üyeleri, yeni seçilmiş kethüdalarından, başka ustaların çıraklarının alınması sorununu çözmesini istiyorlardı. Ustalar, başkasının çırağını almama yolunda ortak bir anlaşma yapmışlardı (... *birbirimizin şakirdini âharın yanına almayıp*...).[32] Bu da, beceri kazanmış çırakların önemli bir insan kaynağı teşkil ettiğini ve ustaların da eğittikleri öğrencilerini kaybetmekten büyük rahatsızlık duyduklarını ortaya koymaktadır.

Loncalardaki ücretli işçiler konusu ise mahkeme sicillerinde daha da ender geçmektedir. Her loncada ücretli emekçilerin ne ölçüde önemli oldukları ya da bunlara neden gereksinme duyulduğu konusunda hiç bilgimiz yok. Ayrıca, çıraklar ile –eğer söz konusu loncada varsa– ücretli emekçiler arasındaki ilişki, yanıtı aşikâr olmayan bir başka soru oluşturmaktadır. İncelediğim 17. yüzyıl mahkeme kayıtlarında bu türden yalnızca birkaç örnek bulunuyor. Bunlardan biri de Ermeni kömürcülerle ilgilidir. Kömürcüler loncasına üye Kirkor'un oğlu olan Bogos adlı bir Ermeni, gene aynı loncada çalışan ve gene Ermeni olan iki kişiyi mahkemeye şikâyet etmişti. Şikâyetin nedeni, bu iki kişinin, kendisine bir yıllık çalışmasının karşılığı olan 35 *riyal guruş*'u (büyükçe bir İspanyol gümüş sikkesidir, 1659 yılında 1 riyal guruş, yaklaşık 88 akçe ediyordu)[33] vermemiş olmalarıydı. Bogos, söz konusu iki kişiyle, bu

32 GK 73: 123a.

33 Şevket Pamuk, "Money in the Ottoman Empire, 1326-1914", s. 964 ["Osmanlı İmparatorluğu'nda Para", s. 1076-77]. 17. yüzyılda *riyal guruş* ile *akçe* arasındaki kur farkı büyük dalgalanmalar sergiliyordu.

tutardan "*kafamı icâr*" üzerinden sözleştiklerini iddia ediyordu. Davalılar bu iddiayı reddedince, hakemler araya girip tarafların 11 riyal guruşta anlaşarak meseleyi sonuçlandırmalarını sağladı. Bu vaka, lonca yapısı konusunda ya da dava konusu kimselerin bir usta-çırak ilişkisi dahilinde sözleşme yapıp yapmadıkları konusunda çok az bilgi sağlamaktadır. Bununla birlikte, en başta 35 riyal guruştan anlaşma yapıldığı ve bu rakamın da bir çırağa verilmesi muhtemel olan sembolik tutardan epey fazla olduğu dikkate alındığında, Bogos, çıraktan daha yüksek mertebe gerektiren bir işte çalıştırılmış görünmektedir.[34] Bir başka vakada, gayrimüslim bir ayakkabı imalatçısı, Yani, yılda, o dönem için gene epey yüksek bir tutar olan 4.000 akçe ödeyeceği taahhüdüyle İbn Abdullah adında bir Müslüman'ı tutmuştu.[35] Bu vakaların fazlasıyla gelişigüzel kaydedilmiş olması, loncalarda ücretli emeğin boyutları üzerine genel fikirlere varmamızı engellemektedir. Bu mesele muhtemelen loncadan loncaya farklılık gösteriyordu.

Anlaşılan, yalnızca ustalar, hakları ve görevleri bakımından tam birer lonca üyesi olarak kabul ediliyordu. Bu kimseler, lonca dahilinde ayrı birer işin başındaydı; çıraklar ise, görünüşe bakılırsa, loncalara genelde ustaları aracılığıyla bağlı bulunuyorlardı. Ustalık/tam üyelik, vergide üzerine düşen payı ödemek, meslek içi anlaşmalarla, devletin buyruklarıyla ya da ikisiyle birden saptanmış kurallara (örneğin, narhlara ya da üretim yapma ölçütlerine) riayet etmek ve diğer tüm ortak ekonomi ya da cemaat faaliyetine katılmak gibi çeşitli yükümlülükleri beraberinde getiriyordu. Bu görevleri yerine getirmenin karşılığında üyeler, loncalarca sağlanan bazı haklardan, örneğin hammaddeyi toptan alabilme hakkından yararlanabiliyorlardı. Dahası, lonca üyesi olmak, o meslekte çalışanlara lonca ve devlet nezdinde meşruluk kazandırıyordu. Üyeler yabancıların mesleğe sızmasından sıklıkla şikâyetçi oluyor ve ka-

34 İK 9: 28a. Loncalardaki çırakların çalışmaları karşılığında aldıkları ücretin büyüklüğü konusunda hiçbir gösterge yok. Bununla birlikte, herhangi bir şey almıyor ya da işlerinin ustadan görerek öğrenmeye dayalı doğası düşünüldüğünde, sembolik bir tutar alıyor olmaları muhtemeldir. Hatta yukarıda sözü edilen kundakçılar vakasında olduğu gibi, usta çıraktan para bile talep edebiliyordu.

35 İK 7: 17b.

çak işleri en azından resmi düzeyde yasaklatabiliyorlardı;[36] gene de bu, lonca üyelerinin o meslekteki tekellerini gerçekten güvence altına almalarına yetmeyebiliyordu. Zanaat loncalarında, örneğin paçacılarla ilgili bir vakada görüldüğü üzere, usta, loncaya gelen her hammaddeden belli bir *hisse* alma hakkına sahipti.[37] Hizmet loncalarında ise, her ustanın loncanın sağladığı hizmetlerden belli oranda yararlanma hakkına sahip olduğu tahmin edilebilir. Bu söylenenler, lonca tarafından hazırlanan ve hukuki olarak kural koyucu nitelik taşıyan bir belgeyle saptanmış değildir; daha ziyade, loncaların mahkeme önüne gelen anlaşmazlıklardaki işlemleriyle tekrar tekrar desteklenmektedir. Bu tür haklar ve görevler, bir tür alışveriş ilişkisi olarak düşünülebilir; örneğin, yukarıda sözü edilen paçacının, gelen paçalardan payını talep etmesinin dayanağı, diğer lonca üyeleri gibi vergisini ödemiş olmasıydı.

Yukarıda, ustaların belli haklara ve görevlere sahip tam üyeler olduklarını belirtmiştim. Peki bir kimse ustalık mertebesine nasıl yükselebiliyor, loncaya bağlı bir dükkânı nasıl işletebiliyordu? Dükkânı olan, bağımsız bir zanaatkâr haline gelebilmenin standart yolu, bir ustanın yanında çıraklığı tamamladıktan sonra lonca otoritelerinden onay alabilmekti. Bu kural ödünsüz uygulandığında, üye kabulü ve seçimi üzerinde loncaların tam denetim kurmalarını sağlayabiliyordu. Şurası çok net; loncalar da bunu, katılımın meşru yolu olarak görüyorlardı; ne de olsa, bir mesleği icra edecek kişi, yeterince uzun bir zaman boyunca, nitelikli bir ustanın yanında gerektiği gibi yetişmiş olmalıydı. Bu yüzden, loncalar, mesleğe sızanları dışlamak için *ham-dest* (niteliksiz) ve *na-ehl* (becerisi olmayan) gibi terimlere sıkça başvuruyorlardı.[38] 17. yüzyılda kırsal bölgelerde Celali isyancıları tarafından çıkarılan kargaşalar da, şehir mesleklerinde iş arayanların sayısını artırmış olmalıdır (bkz.

36 İK 3: 56a/473 (kalaycılar), İK 5: 75a (arka sakaları), İK 6: 2b/10 (yemişçiler), 25b (tavukçular), AŞ 1: 88/419 (bakkallar, sebze satıcıları ve pazar esnafı), İK 9: 190b (şerbetçiler), İK 10: 154b (ithal ayna satanlar).

37 İK 9: 70a.

38 AŞ 2: 17/66, tarih 1062/1651-1652 (aktaran Kütükoğlu, "Oto-Kontrol"). *Mühürger* (mühürcü) loncası, bir ustaya hizmet etmeden ya da lonca yetkililerinden onay almadan mesleğe sızanları, bu sözcüklerle tanımlıyordu.

Bölüm III). Çok açık ki, loncalar böyle bir rekabeti istemiyorlardı. Şerbetçiler loncasına bağlı olmayan Ömer adında biri şerbet dükkânı açtığında, şerbetçiler loncası, lonca otoritelerinden izin almamış bir kimsenin dükkân açamayacağı iddiasıyla mahkemeye başvurmuştu. Hatta lonca, bir ustanın yanında çıraklık etmemiş kimsenin dükkân açamayacağı yolunda padişah fermanı olduğunu bile öne sürmüştü (1071/1660-61).[39]

Çırakların çoğu, ustaların oğulları olmalıdır. Çok büyük olasılıkla, ustaların oğulları ilk elde loncaların dışından kişiler olarak değerlendirilmiyordu. Oğula babasının ustalık mertebesini miras bırakan gedik yoluyla üyelik uygulamasının aşama aşama pekiştirilmesinden önce de, görenekler gereği, vakıf dükkânlarında kiralama hakkı ölen kiracının oğluna devrediliyordu.[40] Bu vakalarda, erkek çocuk belli bir yaşa gelmiş, loncada da eğitilmişse, babasının ustalığını miras alıp aynı dükkânda işini sürdürmesi doğal kabul ediliyordu. Gerçekten de, mesleği miras almanın çok yaygın olduğu görülmektedir.

Her ne kadar ustalık ve lonca otoritelerinin onayı tam üyelik için olağan önkoşulsa da, loncalara katılmanın başka yolları olup olmadığına da bakmak durumundayız. Ya da, bir loncaya katılmaksızın, ondan dolaylı yollarla yararlanarak bir mesleği icra etme yolları var mıydı? Bu sorulara eğilmenin en güç yanı, mahkeme belgelerinde bireylerin resmi üyelik statüleri konusunun belirsiz bırakılmış olmasıdır. Mahkemenin, davacıların kim olduklarına ve ne konumda olduklarına ilişkin kendi beyanları dışında bir kimlik tasdiki yaptığı çok kuşkuludur. Gene de, belli bir çekince payı bırakarak, "şu ve şu sanatkâr taifesinden olma" yolundaki tarifin, kişinin yalnızca söz konusu mesleği icra ettiğine değil, (özellikle de böyle bir loncanın varlığı ve açıkça görülebilen lonca yetkililerinin olduğu başka belgelerle de doğrulandığında) lonca üyesi de olduğuna atıfta bulunduğunu varsayacağım.

17. yüzyılın ilk onyıllarında loncaların çoğu, mesleklerine katılmak ya da meslekten ayrılmak isteyen insanlara, özellikle de işleri

39 İK 9: 190b.
40 Sıdkı, *Gedikler*, İstanbul, 1325/1909-10, s. 5-6.

lonca üyeleri ve kurulu dükkân sahipleri üzerinden yürütüyorlarsa, katı düzenlemeler dayatmaya çalışmıyordu. Dükkânların satışına ya da kiralanmasına ilişkin belgeler bu görüşü desteklemektedir. Dükkânlar serbestçe el değiştirebiliyordu; belgelerde, lonca otoritelerinin duruma müdahil olduğunu gösteren pek az belirti vardı. Lonca üyeleri ancak tanımadıkları, yerleşik dükkânlarla ya da ağlarla bağlantısı olmayan bir kimse dükkân açıp kurulu düzeni bozduğunda olumsuz tepki gösteriyorlardı. Böyle durumlarda bile, bazı loncalar bu tür davetsiz misafirlere karşı oldukça müsamahakârdı. Örneğin, bazı yabancılar eyer dükkânları açmaya başladıklarında Üsküdar'daki saraç loncasının tek talebi, devletin onlara da vergi getirmesi olmuştu.[41]

Bu nedenle loncadan olmayanlar var olan düzeni bozmadan da loncaların sahasına girebiliyorlardı. Birincisi, kişi, dükkânını, mallarıyla mesleki araç-gerecini başkasına devredebiliyordu. Her ne kadar, devralan kimsenin nitelikleri hakkında, loncanın kayıt tutmaksızın bazı soruşturmalar yapması olasılığını göz ardı edemesek de, devir için ne gibi niteliklerin gerektiğine ilişkin kesin tanımlamalar bulunmamaktadır. Aktar (*attâr*), pirinç dökümcüleri (*dökmeci*) ya da ekmekçi (*habbaz*) loncalarındaki devretme işlemleri üzerine örneklere ulaşabiliyoruz.[42] Bu belgelerde, devredenler taife üyesi olarak geçerken, devralanlar için böyle bir tanım kullanılmıyor. Anlaşılan, lonca dışından bir kimse, devir yoluyla lonca üyesinden mesleği alabiliyordu.

Loncadan olmayanların mesleğe girişlerinde ikinci bir yol da, dükkânı sahibinden ya da vakıf yöneticisinden kiralamak ya da sa-

41 AŞ 2: 221/853. Ayrıca bkz. İK 3: 56a/473 (kalaycılar) ile İK6: 2b/10 (meyve satıcıları). Bu durum, Gerber'in 17. yüzyıl Bursa loncalarına ilişkin gözlemleriyle oldukça benzerlik göstermektedir. Buna göre bazı loncalar, loncadaki sorumluluklarını yerine getirdikleri sürece yeni gelenler konusunda zorluk çıkarmıyordu. Öte yandan, bazı loncalar daha baştan bazı dışlayıcı tutumlar benimsemişlerdi; Saraçhane'deki saraçlar, daha 1015/1606-7'de, lonca üyesi olmayanların dükkânlarının kapatılmasını talep ediyorlardı (Çağatay Uluçay, "İstanbul Saraçhanesi ve Saraçları", *Tarih Dergisi*, III/ 5-6 [1951-52], s. 151-54). Görünüşe bakılırsa, bir kimsenin loncasının tarihi ne kadar eskiye dayanıyorsa, loncanın dahil olduğu vakıf ne kadar muteberse, o kimsenin tekel ilan etme ihtimali artıyordu.

42 İK 1: 15a/88 (aktarlar), İK 7: 34b (dökmeciler), İK 8: 16a (ekmekçiler).

tın almaktı. Pek çok dükkân önceden özgül bir mesleğin icrasına ayrılmıştı;[43] dükkânların mal sahipleri aracılığıyla el değiştirme biçimi, bunun nedenini en azından kısmen açıklıyor: Bir lonca üyesi dükkânının kirasını ödeyemez olup işkolundan ayrıldığında –bazen bir özel mülk, bazen vakıf malı olan– dükkânın sahibi ya da vakıf mütevellisi, var olan mallarla araçları müflis lonca üyesinden satın alır, böylece sonraki kiracıya tam donanımlı bir dükkân sunabilirdi. Örneğin, bir vakada, Dimo adındaki bir gayrimüslim boyacı, Mustafa Subaşı diye birinin mülk sahibi olduğu bir dükkânı kiralamıştı. Kira sözleşmesi sona erdiğinde, Dimo kirayı tam ödeyemeyince, dükkândaki malları Mustafa'ya satmış, karşılığında Mustafa da Dimo'nun kalan borcunu silmişti.[44] Yeni kiracı aynı loncanın üyesi de olabilirdi ama mal sahibi isterse dükkânını lonca üyesi olmayan birine de kiralayabiliyordu. Safiye Hatun adlı bir Müslüman kadının bakkal dükkânını kiralayan gayrimüslimin lonca üyesi olduğuna ilişkin herhangi bir işaret yoktur.[45] Dükkân devrinde lonca kethüdasının rol oynadığı örneklere de çok az rastlıyoruz.[46] Dükkân ve mallara ilişkin muameleleri yansıtan belgelerde, loncalardan ve lonca görevlilerinden genelde söz edilmemekteydi; bu da, böyle muamelelerin ilgili bireyler arasında görüşülecek, loncayı öncelikli olarak ilgilendirmeyen bir sorun addedildiğini göstermektedir.

---

43 Örneğin, 1610'lu yılların başlarında bir kadın, babasından kendisine miras kalan "kebapçı dükkânı"nın eski kocası tarafından satıldığı şikâyetinde bulunmuştu (İK 1: 10a/58). Gene dükkânın özel bir mesleğe tahsisine bir başka örnek için bkz. İK 3: 70b/588; bu belge de bir kadının sahip olduğu bakkal dükkânıyla ilgilidir.

44 İK 4: 22a/145, 146. Tersine, dükkânın en baştan bir mesleğe tahsis edilmediği, kiracı tarafından sonradan kasap dükkânına dönüştürüldüğü bir vaka da bulunuyor. Kiracı, *beğ* unvanlı olduğuna göre askeriyeden geliyordu ve muhtemelen, kasap loncasıyla herhangi bir bağlantısı olmaksızın dükkân açmıştı (İK 2: 6b/58).

45 İK 3: 70b/588. Ulaşabildiğim kaynaklardaki kadınlar genelde etkin lonca üyeleri olarak değil, daha çok dükkân sahibi, yatırımcı, dükkân sözleşmelerinin mirasçısı olarak tanımlanıyor. Bununla birlikte istisnai olarak bir narh defterinde, esirci kadınlara ilişkin kayıtlar bulunuyordu (bkz. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, s. 256-257). Kadının üretime katkısı, çoğunlukla lonca ortamının dışında, örneğin ev içinde olsa gerektir. Kadın ipek boyacıları örneği için bkz. Suraiya Faroqhi, "The Fieldglass and the Magnifying Lens: Studies of Ottoman Crafts and Craftsmen", *Making a Living in the Ottoman Lands 1480 to 1820*, İstanbul, 1995, s. 88.

46 İK 10: 47b. Bu örnek, ekmekçiler loncasındandır.

Üçüncü yol da, kişinin bir lonca üyesiyle iş ortağı (*şerik*) olup mesleğe girmesiydi. Bazen lonca üyeleri, ilgili loncanın hoşuna gitse de gitmese de, lonca dışından iş ortağı alabiliyorlardı. Bu gibi durumlarda, lonca dışından olan ortak, lonca üyelerine tanınan ayrıcalıklardan dolaylı olarak yararlanabiliyordu. Lonca üyelerinin lonca dışından kimselerle ortaklık kurduklarına ilişkin bazı kanıtlar bulunuyor. Bununla birlikte, söz konusu ortaklıkların lonca üyeleri olarak dahil olmaları gereken meslekleri mi ilgilendirdiği, yoksa meslekle ilgisiz teşebbüsler mi olduğu konusu net değildir. Üyeliğe giden bu yolu kitabın ileriki bir bölümünde, bir lonca üyesinin işiyle ilgili muamelelerini anlatırken tartışacağım.

Lonca üyeliğinin yanı sıra, her ne kadar zanaat/hizmet taifesinden kabul edilmeseler de, bazı yatırımcıların da işkollarına girebildiklerini göz ardı etmemeliyiz. Mülk sahipleriyle devlet katlarındaki bazı muteber kimselerin dükkânlara yatırım yaptıklarına ilişkin elimizde örnekler var. Bunlar, çoğunlukla mesleğin icra edildiği taşınmazın sahipleriydi; ya da vakıf emlakini kiracıya devrediyor, bazen de hammadde dağıtımıyla meşgul oluyorlardı.[47] Bir vakada, Muharrem Ağa ile Öküz Reis adlı kişiler fırın kiralamışlar, sonra bunu, ekmekçiler loncasına üye olan iki Rum'a devretmişlerdi.[48] Ayrıca, yukarıda da söz ettiğimiz, bakkal dükkânını yılda 7.000 akçeye kiraya veren Safiye Hatun, gayrimüslim kiracısına bir de 20.000 akçe borç vermişti.[49] Yatırımcıların loncalar üzerindeki etkisine ilişkin bilgimiz sınırlı olsa da, askeri görevliler ya da zengin kadınlar gibi lonca dışından yatırımcıların lonca yapısında gözle görülür bir sürtüşmeye neden olmadıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu, bir loncanın üyeleri üzerindeki denetimini dolaylı biçimde etkileyen bir başka öğe sayılabilir.

Mahkeme kayıtları, loncadan ayrılmanın zor bir işlem olmadığına işaret etmektedir. Muharrem Ağa ile Öküz Reis'ten fırın kiralayan, ekmekçiler loncasına üye iki Rum'a ilişkin örneğimize geri

47 AŞ 2: 747/301. Bir *kapucı başı*, Galata'da bir devlet vakfından pek çok *başhane* (koyun kellesi pişiren yemekçiler) kiralamış, salhanelerdeki koyun kellesi hissesini teminat altına aldırmıştı. Kiraladığı çok sayıda başhaneyi tek başına işletemeyeceği için, bunları Galatalı *başçı*'lara devretmişti.

48 İK 5: 90a.

49 İK 3: 70b/588.

dönelim. Bunlardan biri, Anastas, iş ortaklığını bitirip ortağıyla bütün karşılıklı borçları kapatarak başka bir şehre gitmeye karar vermişti. O günden sonra, ortaklardan diğeri, aynı işi sürdürmek, dükkân kirasını tek başına ödemek durumunda kalmıştı. İlginç bir biçimde, Anastas işi bırakırken loncayla herhangi bir hesap görmemişti.[50] Anlaşılan, ekmekçiler loncası, özellikle de çalışanları arasında az çok devamlılık varsa, üyelerin dükkânlarındaki insan bileşiminin ayrıntısıyla ilgilenmiyordu. Bu durum ilginçtir, çünkü söz konusu lonca yüksek ölçüde müdahaleci olarak biliniyordu. Görünüşe bakılırsa, lonca üyeliği konusunda, mesleği bırakırken başlarken olduğu kadar titizlik gösterilmiyordu.

Yukarıdaki örneklere dayanarak, lonca üyeliğinin sınırlarının net olarak tanımlanmadığı, lonca ile lonca-dışı âlemler arasında bir gri bölgenin bulunduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu durum, dışarıdan birinin İstanbul loncaları içine girmesinin en azından 17. yüzyılda pek de zor olmadığı anlamına gelmektedir. Bunun görece kolay olduğunu loncalara gelen yeni "yabancı" unsurların varlığına işaretle sergileyebiliriz. Farklı loncalarda, pek çok Anadolu ve Rumeli göçmeni üye bulunmaktadır;[51] ayrıca 1660'lı yıllara gelindiğinde, 1610'larda olduğundan çok daha fazla yeniçeri unsuruna rastlayabiliyoruz.[52] Bu tür bir sızma olanağını göz önüne alınca, "lonca tekeli" fikrini –en azından 17. yüzyıl bağlamında– yeniden düşünmemiz gerekebilir. Bir lonca tekeli ilkesi olsa bile, üyeliğin kesin ve katı biçimde tarif edilmemiş ya da sınırlanmamış olduğu koşullarda, bu ilke istisnasız uygulanmış olamazdı. Dahası, varsayılanın tersine, devlet de loncaların tekel taleplerine mutlak bir destek vermemiştir. Kimi zaman, mesleklerindeki yerleşik loncalara karşı şikâyette bulunan "yoksul" zanaatkârlardan yana olmuştur.[53]

---

50 İK 5: 90a.

51 Örneğin, bkz. İK 9: 53a. Anadolu'dan gelmiş, ekmekçiler loncasının üyesi olmuş bir Ermeni göçmen, memleketindeki arazisini bir başka Ermeniye emanet etmişti. İstanbul'daki tacirlerin taşrada emlak devriyle ilgilendiği pek çok vaka bulunuyor; bu da, söz konusu kişilerin halen memleketleriyle bağını koruyan yeni göçmenler olduklarına işaret olarak yorumlanabilir. Bkz. ayrıca İK 7: 25b, İK 8: 26a ve 41b, İK 9: 85b, 110b, 211a ile 273a ve İK 10: 113a vd.

52 Ayrıntılar için bkz. Bölüm III.

53 MD 81: 189/421 (1017/1608). Devlet, lonca dışından "yoksul terzilerin" yerleşik terzi loncasının işlerine zarar vermedikleri sürece iş yapmalarına izin vermişti.

Bununla birlikte, 17. yüzyılda lonca sınırları hep belirsiz, hep geçirgen değildi: Birincisi, bazı loncalar, kendi topluluklarıyla yabancılar arasında kesin bir sınır mefhumu geliştirmiş olabilir, çünkü lonca kurallarını çiğneyenlere verilebilecek bir ceza olarak, loncadan "ihraç" konusu geçiyor.[54] Her ne kadar İstanbul'da ihraç vakaları görmesem de, başka şehirlerde bunların yaşandığı aktarılmaktadır.[55] İhraç yalnızca –en azından söz konusu loncanın üyeleri için– net sınırların varlığını değil, aynı zamanda, loncanın – mesleğe yeni insanların girmesini önleyemese de– sorun çıkaranları dışarıda tutma kararlılığını gösteren, önemli bir işarettir. İkincisi, 17. yüzyılın ortalarında bazı loncalar için *gedik* kavramı kullanılmaktadır; bu da, lonca sınırlarını daha az geçirgen kılmaya yönelik en azından bazı çabaların var olduğuna işaret eder.[56] Bu dönemde *gedik* sözcüğünün kesin anlamı belgelerde net biçimde açıklanmamış olsa da, anlaşıldığı kadarıyla, sözcük, verili bir loncada zanaatkârların sayısının sınırlanmış olduğuna gönderme yapmaktadır (bkz. Bölüm III). Gedik uygulaması, 18. yüzyılın ortalarından sonra yaygınlaşmış, resmileşmiş haldeyken bile, dışarıdakilerin loncalara sızmasını tümüyle önlemekten uzaktı; ancak keyfi girişleri muhtemelen çok daha zorlaştırmıştı.

ii. Eşitlikçilik, Servet ve Toplumsal Akışkanlık

Osmanlı loncalarını, iç rekabet ve kâr güdüsünü bastıran, *fütüvvet* ülküsüne, Melamiliğin çileci tasavvuf öğretisine sadık, eşitlikçi, ortakçı yapılar olarak görme eğilimindeyiz.[57] Bunun doğal bir sonucu olarak, zanaatkârlar ile tüccarlar (yani yerel satıcılar dışın-

54 İhraç olasılığının tartışıldığını anlatan yalnızca bir örnek var. Bu da, debbağlar loncası hakkında.

55 Haim Gerber, çalışmasında üç loncadan ihraç örneği sunmaktadır; *Bursa*, s. 57.

56 17. yüzyılda gedik sahibi olan loncalar arasında su satıcıları (*sakalar*), İç Bedestan tellalları, Unkapanı yakınında konuşlanmış *zelebor* (Evliya Çelebi'nin kullandığı, bugün anlamını bilmediğimiz bir sözcük) hammalları, nalçacılar ile camcılar vardı. Sakalar, gediği özellikle erken bir tarihten beri kurumlaştırmış durumdaydı; buna ilişkin en erken kanıt 1630 yılındandır (MD 85: 226/518, aktaran Mantran, *Istanbul*).

57 Halil İnalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *Journal of Economic History*, 29/1-2 (1969), s. 103-104.

da, bölgeler arası ticaretle uğraşanlar) arasındaki ilişkiler genelde düşmanca görünür; ne de olsa tüccar, yerel pazarın normlarına karşı kayıtsız davranmaktadır. Hammadde istifleyen ya da esnafın uzmanlık alanına tecavüz eden tüccarlarla ilgili şikâyetlere, loncalar arasında pek sık rastlanır. Lonca mensupları tüccarların böyle "ahlakdışı" davranışlarını *matrabazlık* olarak adlandırırlardı; bu sözcük, tüccarın (*matrabaz*) sinsi, kötücül yollarla iş gördüğü yargısını ifade etmekteydi.[58]

Herkesin kabul edebileceği gibi, pek çok lonca sınırlı bir hammadde kaynağı ile yerel bir pazara hükmedebiliyordu, bu yüzden de en alt düzeydeki kârı aralarında paylaşmaları gerekiyordu. Pazarlarındaki düzeni bozdukları için tüccarlara düşmanlık duymaları, kendileri açısından anlamlıdır. Hele lonca üyelerinden birinin lonca kurallarını çiğneyerek tüccar gibi davranması, daha büyük bir tepki doğuruyordu. Bununla birlikte, tüm bunlar, loncaların tüccarlarla olan ilişkilerinin yalnızca bir yönü olup, bu düşmanlık da loncaların mutlak eşitlikçi oldukları ya da saf bir çileci ruhla hareket ettikleri anlamına gelmemektedir. Eninde sonunda, lonca üyeleri tüccarlarla bağ kurmaktan kaçamıyorlardı.

Loncaların ne kadar eşitlikçi olduklarını ölçmek çok güçtür. Komünal törenler düzenleyen bazı loncalar içinde büyük olasılıkla eşitlikçi bir kültür egemendi. Hammaddeyi üyeleri arasında adil biçimde paylaştırmaya daha fazla özen gösteren bazı loncalar tahminen diğerlerinden daha eşitlikçiydi.[59] Bununla birlikte, eşitlikçi zihniyet, lonca üyeleri arasında ekonomik türdeşliğe doğrudan tekabül etmeyebilir. Mehmet Genç, 18. yüzyılla ilgili olarak, "aynı işkolunda en zengin ile en yoksul zanaatkâr arasındaki fark-

58 İK 6: 2b/10 (yasadışı olarak meyve dükkânı açan *bazarcılar*'a karşı yemişçiler,), 11a (kömür istifçilerine karşı *demirciler*, *kazgancılar*, kalaycılar vb. loncalarının ortak arz-ı hali). Her iki şikâyetçi grubu da, suçlanan tarafı *matrabaz* olarak adlandırıyordu.

59 Kömürcüler (İK 5: 28b/190) ile paçacılar (İK 10: 52a) hammaddelerinin hakça (*alesseviye*) dağıtılması gerektiğini söylüyorlardı. Bununla birlikte, bu sözün, her üyeye aynı miktarda hammadde verilmesi gerektiğini mi, yoksa yalnızca paylaşmanın adil yapılması gerektiğini mi ifade ettiği belirsizdir. Cohen'in öne sürdüğüne göre, lonca üyeleri arasındaki "eşitlik" her üyenin kıdemine bağlı olarak değişiklik gösterebiliyordu (Cohen, s. 165).

lılaşmanın 1/4 ila 1/7 oranını pek aşmadığını"[60] doğrulamaktadır. Bazı eşitlikçi eğilimlerin varlığını kabul edecek olsak da, bırakalım meslekler arasındakini,[61] lonca içinde bile esaslı bir farklılaşmanın bulunması olasılığını da hesaba katmalıyız.[62] Ne de olsa, belki bazı lonca üyelerinin eli altında, meslekleri için kullanabilecekleri ailevi ya da başka kaynaklar bulunuyor, belki çalışmanın olağan akışı içinde de bazıları diğerlerinden daha başarılı oluyordu. 17. yüzyılın ortalarında zanaatkârlara ilişkin veraset davalarının ele avuca gelir miktarda olmaması, bu durumu geçerli biçimde saptayabilmemizi güçleştiriyor. Bununla birlikte, eldeki birkaç tereke bile esnafın mal varlığı konusunda renkli bir tablo sunmaktadır.[63]

Bir dükkânın boyutları ya da kirası, borç-alacak ilişkileri gibi başka etkenler nedeniyle, bir zanaatkârın servetini doğrudan yansıtmasa da, bu meseleyi irdelemenin bir başka yolu da dükkân satışına ya da kiralamaya ilişkin belgelerin çözümlenmesi olabilir. Bakkal dükkânı kiralarının işaret ettiği üzere, kira tutarının bir meslek dahilinde bile büyük değişiklikler gösterebildiği açıktır. Bu vakalardan birinde, kiralama tutarı, yalnızca 300 akçe teminat ile 25 akçe aylık kiradan oluşurken, diğerinde kiracı yılda 7.000 akçe ödemek durumundaydı.[64] Ayrıca ekmekçiler loncasındaki işlerin ölçek bakımından değişiklik gösterdiğini de kanıtlayabiliyoruz. Örneğin, bir vakada, ekmekçiler loncasının gözetimi altında, kadı aracılığıyla el

60 Mehmet Genç, "Ottoman Industry in the Eighteenth Century: General Framework, Characteristics and Main Trends", *Manufacturing in the Ottoman Empire and Turkey, 1500-1950*, ed. Donald Quataert, Albany, 1994, s. 67.

61 Örneğin, ortalama bir kuyumcunun ortalama bir ayakkabı tamircisinden zengin olduğunu hemen düşünebiliriz.

62 Pascale Ghazaleh, *Masters of the Trades*, s. 76-86. Kahire'de lonca şeyhleri, bir eğilim olarak, aynı meslekteki sıradan üyelerden daha zengindi.

63 Bkz. Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, İstanbul, 1995, s. 438-493. Esnaf terekeleri ile bunların akçe cinsinden net değerlerine ilişkin örnekler arasında şunlar bulunmaktadır: Bir saray kasabı (59.702), bir saraç (11.223), bir hassa saracı (12.138), bir değirmenci (8.333), bir ekserci (19.161), bir helvacı (204.174), bir kazancı (1.713), bir saray sakası (3.215), bir balıkçı (10.413), bir başka balıkçı (800), bir esirci (50.700), sultanın hekimlerinden biri (24.400), bir kemhacı (135.905), bir nakkaş (11.500), bir keresteci (71.864), bir çadırcı kethüdası (181.900), bir takkeci (51.238), bir başka takkeci (1.366.060) ve bir nalbant (13.757).

64 İK 3: 47a/397, 70b/588.

değiştiren bir fırının toplam değeri 69.930 akçe olarak belirlenmişti ve buna buğday, un, atlar, odun ile belli araç gereç de dahildi;[65] bir başka vakada ise, bir ekmekçiler loncası üyesi (1.867 kile = yaklaşık 46 ton ağırlığındaki) unu, kredi kullanarak da olsa 280.050 akçe karşılığında tek bir muamelede satın almıştı.[66] İki vaka da aynı yıl içinde gerçekleştiğinden (1072/1661-62) muamelelerde kullanılan paranın aşağı yukarı aynı değerde olduğu kabul edilebilir. Bu nedenle, ekmekçiler loncası içinde çeşitli ölçeklerde işyerleri bulunduğunu, bunların her birinin muhtemelen farklı türlerde ekmek talebine yönelik üretim gerçekleştirdiğini rahatlıkla ileri sürebiliriz.[67]

Eşitlikçi bir zihniyet yapısı, lonca üyesini kendi meslektaşları aleyhine kâr elde etmekten caydıracaktır. Buna göre, "çok zengin" olmanın tek yolu, diğer lonca mensuplarını kızdıracak biçimde, tüccarlar gibi "vurgunculuk" yapmak ise "çok zengin" olmak ahlakdışıydı.[68] Öyleyse, vurgunculuk yapmadan biriktirilmiş bir servet –ki her şeyden önce vurgunculuğun tanımı nasıl yapılırsa yapılsın öznel olmak zorundadır– lonca gözünde meşru kabul ediliyordu. Resmi sabit fiyat sistemini gösteren *Narh Defterleri* bile olağanüstü hünerli ustaların zanaatıyla üretilmiş mallara (kâr marjını yüzde 40'a kadar çıkaran) daha yüksek fiyatlar konulmasını onaylamaktaydı.[69]

Osmanlı loncaları, fütüvvet ülküsüne derinden bağlı yapılar olarak nitelenir. Fütüvvet, İslam tarihinin Orta Dönemlerinde[70] (yaklaşık 10.-15. yüzyıllar arası) yüksek merkezi otoritenin kuru-

---

65 İK 10: 47b.

66 İK 9: 154b. Bu vakada unun fiyatı (kilesi 150 akçe) normal sabit fiyatlardan epey yüksektir – Aydıncık'tan gelen özel un bile 1656 yılında kile başına 100 ila 120 akçeden fazla etmiyordu (GK 80: 92a). Bütün bunlar, fırıncının özel bir unla geniş ölçekte, yüksek kalite üretim yaptığına işaret olabilir. Bu vaka üzerine daha fazla ayrıntı için bkz. Bölüm II b, "Lonca Üyesi Bireyler ve Lonca."

67 Bu iki fırından biri *hâs fırın* (özel yüksek kalite ekmek yapan fırın) olabilir.

68 Halil İnalcık, "Capital Formation", s. 103-104. "Lonca üyesi çok zengin olsa, meslektaşları onu loncadan dışlayabilir, ona 'tüccar' muamelesi yapabilirdi (...) alıcılar sınırlı olduğundan, biri kazancını artırdığında, diğeri muhtaç duruma düşüyordu."

69 Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, s. 58.

70 Bu dönemleştirmede şu kaynaktan yararlanılmıştır: Marshall Hodgson, *The Venture of Islam*, c. 2, s. 3-4.

lamadığı yerlerde, siyasal güç durumunda bulunan Müslüman tüccarların dinsel-ahlaksal kurallarını ifade etmektedir. Aynı zamanda bu sözcük, Ortadoğu şehirlerinde fütüvvet normlarına uygun davranan şehirli grupları/hareketleri anlatmak için de kullanılmaktadır. *Fütüvvet* "delikanlılık" anlamına gelmektedir; bu nedenle de erkeklik erdemlerini yücelten erkek cemaatlerine oldukça uygun bir addı.[71] Böyle gruplar Türk Anadolu'sunda çoğunlukla *ahi*'ler olarak adlandırılırdı.[72] Bu türden gruplarda nezaket, cömertlik, dürüstlük ile dindarlık gibi erdemler yüceltilir; açgözlülük, şiddet ile dünyevi hazlar yerilir, baştan sona ortakçı değerler ile etkinliklere vurgu yapılırdı. Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi devlet güç kazanmaya başlayınca fütüvvet/ahi toplulukları siyasal etkilerini yitirmeye başladılar, ama bunların kurallarından bazıları şehirli sanatkârlara, hizmetlilere yönelik ahlaksal öğütler biçiminde varlığını sürdürdü. Yalnızca Osmanlı'nın Klasik Çağ'ı (1450-1600) öncesinde ya da sırasında değil, sonrasında bile böyle fütüvvet değerleri *fütüvvetname*'lerde ısrarla işlendi.

Lonca mensuplarının dürüst alışveriş ya da yetkililere itaat gibi manevi özelliklerini pekiştirmeye yönelik cemaat toplantıları ve törenlerin varlığını bilsek de,[73] fütüvvet ideolojisiyle loncaların ekonomik ve toplumsal işleyişlerinin tam olarak nasıl bağlantılandığına ilişkin kesin bilgilere sahip değiliz. Birincisi, tümüyle fütüvvet ülküsüne bağlı loncaların sayısını bilmiyoruz. Hiç değilse, bazı önde gelen loncaların böyle bir ağ içinde bulunmamaları muhtemeldir; bu loncalar, bir fütüvvetnamede, fütüvvet yolundan ayrılmış olarak tanımlanıyorlardı.[74] Buna ek olarak, her ne kadar bazı Ortaçağ fü-

71 Hodgson Orta Dönemler'deki çeşitli fütüvvet hareketlerine ilişkin canlı, ilginç bir tablo sunuyor; bunlar, yerel eşraftan hamisi olmayan, alt sınıftan genç erkeklerden oluşuyordu (c. 2, s. 125-131). Ayrıca Halife en-Nâsır'ın (1180-1225) tasavvufi eğilimli fütüvvet birliklerini saltanatına kazanma çabaları için bkz. s. 281-286.

72 Fütüvvet hareketlerinin mitsel ve ilk dönem tarihi için bkz. Cahen ve Taeschner, "Futuwwa", *EI*².

73 Osman Nuri, *Mecelle* (yeni), s. 519-539.

74 D.A. Breebaart, "Miscellanea: The Fütüvvet-Nāme-i Kebīr, A Manual on Turkish Guilds", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 15 (1972), s. 208. Fütüvvet dışında sayılan taifeler arasında kasaplar (*kassâblar*), çulha dokumacıları (*çullâhlar*), tellallar, tellaklar, cerrahlar, avcılar ile çoktanrılılar (*müşrikler*) yer alıyor.

tüvvet birliklerinde gayrimüslimlerin ya da kölelerin bulunduğu öne sürülüyorsa da (Hodgson, c. 2, s. 127), fütüvvet, keskin İslami simgeselliği ve ayinleri nedeniyle, gayrimüslim olan ya da dinsel bakımdan karışık olan loncaları bünyesine katmada güçlükler yaşamış olabilir.[75] Ayrıca, bir loncanın üyeleri fütüvvet ilkesine samimi bağlılık gösterseler bile, ki pekâlâ göstermiş olabilirler, lonca içindeki eşitsiz duruma –özellikle de zengin üyelerin ortak amaca daha fazla katkısı olduğu kabul ediliyorsa– kesinkes karşı olmayabilirlerdi.

Aşağıdaki tabloda lonca içindeki ekonomik farklılaşmayı bir kazancılar (*kazgancılar*) lonca vakfı örneğinde inceliyoruz.[76] Bu, 17. yüzyılda İstanbul'da kurulu bir lonca vakfına ait şimdiye kadar bulunabilmiş tek bağış senedidir. Senette, 18 üyenin yaptıkları bağış miktarları arasında (en azından Genç'in verilerine kıyasla) büyük bir farkın olduğu görülüyor.[77]

Bu tabloya göre, ortalama bağış 3.156 akçe. Listedeki 18 kişiden 10'u 2.000 ve altında bir miktar vermiş. Dolayısıyla, Hasan bin Abdullah'ın (11.200) ve El-Hac Ali b. Abdullah'ın (7.200) bağışları diğer bazı kişilerin verdikleri miktardan birkaç kat fazla. Lonca üyelerinin aynı ölçüde cömert olduklarını kabul edersek, bu farkın en muhtemel nedeni, iş ölçeklerinin çeşitli büyüklüklerde olmasıdır. Buna dayanarak, bir ustanın daha düşük mertebedeki meslektaşlarından birkaç kat daha zengin olduğunu, bu haliyle loncanın meşru servete sahip bir üyesi kabul edildiğini düşünme eğilimindeyim. Loncaya yaptıkları büyük bağışlar hesaba katıldığında, bu görece hali vakti yerinde üyelerin, örgütlenme içinde büyük iktidar ya da otorite sahibi olduklarını düşünmek de mümkündür. Öte yandan söz konusu servet sahibi üyelerden, diğerlerine göre daha fazla katkı bekleniyor olması da büyük olasılıktır. Ayrıca yukarıda verilen liste, yalnızca büyük miktarda bağışta bulunanları içermektedir; toplam bağış miktarı 76.000 akçe iken listedeki bağışların

75 Diğer dinsel cemaatler de bu ahlaksal kuralların benzerlerini kendi aralarında muhtemelen uyguluyorlardı.

76 Bu kazancılar Trabzonluydu; adlarında "bin Abdullah" nesebinin yaygınlığı dikkate alınırsa, muhtemelen çoğu kısa süre önce İslam'a geçmişti. Görenekler gereği, başka bir dinden İslam'a geçen kimselere bin Abdullah nesebi verilirdi.

77 İBK 122: 25b-26a.

Tablo 1: *Kazgancılar* loncası vakfına ait bağış tutarları

Ad	Bağış Tutarı (akçe)
el-Hac Resul b. Murad	4.800
Hasan b. Abdullah	11.200
Hüseyin b. Abdullah	4.800
el-Hac Ali b. Abdullah	7.200
Mehmed b. Abdullah	3.200
İbrahim b. Abdullah	2.000
Mustafa b. Abdullah	1.200
Mehmed b. Hüseyin	4.800
Mehmed b. Murad	3.200
Kara Mehmed b. Abdullah	1.200
Yahya b. Hüseyin	2.000
el-Hac Mehmed b. Abdullah	3.200
Mustafa b. Osman	1.200
(bir başka) Mustafa b. Osman	1.200
Abdurrahman b. Abdullah	1.200
Mahmud b. Abdullah	1.200
Hasan b. Kurt	2.000
Hasan b. Abdullah	1.200

toplamı 56.800 akçe düzeyinde kalmaktadır. Muhtemelen, daha düşük bağışlarda bulunan, liste dışı kalmış yoksul üyeler de vardı.

Bunlara ek olarak şunlar sorulabilir: Lonca mensupları tüccarlara hep olumsuz mu bakıyor, hatta onlardan her zaman ayrı mı duruyorlardı? Kuşkusuz, yerel çarşılarda iş gören tüccar ile uzun mesafeli çalışan lüks mal tüccarı arasında bir ayrım vardı; yerel tüccar, *hisbe* (devletin pazar muameleleri üzerindeki denetimi) kurallarına tabi iken, uzun mesafeli çalışan tüccar için bu geçerli değildi. Bununla birlikte, sanatkârlar ile tüccarlar arasında net bir çizgi de çekilemez; her ikisi de oldukça gevşek biçimde tanımlanmış mefhumlardı. Bir Osmanlı terimi olan *esnaf*, her türlü zanaatkâr, hizmetli ya da küçük ölçekli girişimciyi kapsayacak biçimde kullanılıyordu. Bunlar, kimi zaman *ehl-i suk* (çarşı cemaati) gibi, kavramsal olarak hem küçük esnafı, hem lüks mal tüccarlarını

içeren son derece gevşek kategorilerle ifade ediliyordu. Çapları ne olursa olsun kıtalararası ticaret yapanlar, diğer tüccarlarla beraber İstanbul'daki *bedestan*'da dükkân açmak durumundaydı. Ayrıca, zengin tüccarların temsil edildiği grupların sıradan sanatkâr loncalarına az çok benzer biçimde örgütlendiklerini düşünmek de akla yatkındır. Dükkânların fiziksel yakınlığı, tüccarlar ile sanatkârlar arasında etkileşim doğurmuş olmalıydı, çünkü pazar, 1651 yılındaki esnaf ayaklanmasından hemen önce görüldüğü üzere, zaman zaman bir vergilendirme birimi oluyordu. Bununla birlikte, lonca mensuplarının meşru lüks mal tüccarlarına genel bir düşmanlık gösterdikleri kuşkuludur. Boyutları hakkında fikir sahibi olamadığımız Melami tarikatının etkisi, bazı lonca mensuplarını dünyevi zevklerden yüz çevirmeye itmiş olabilir, ama hepsinin kesinkes tüm tüccarlara karşıt olduklarını söylemek güçtür. Evliya, Yeni Çarşı tüccarlarını (*hacegiyan*) sınırsız servete sahip, ama dürüst insanlar olarak betimlemektedir.[78] Elbette, özellikle de Evliya'nın varlıklı bir kuyumcunun oğlu olduğu düşünüldüğünde, bu görüşün tüm esnafça paylaşıldığını söylemek güçtür. Menfur tüccar mefhumu büyük olasılıkla, istifçilik yaparak hammadde fiyatlarını artıran kimselerle sınırlıydı. *Matrabaz* ile *bâzirgân* sözcükleri daha çok, vurguncuları çağrıştırıyordu;[79] tüm tüccarların böyle olumsuz bir damga taşımaları pek olası görünmemektedir.

Sanatkârlar bazı tüccarların vurguncu uygulamalarından ne denli nefret ederlerse etsinler, hammadde sağlamada tüccarlara bağımlıydılar, bu yüzden de onlarla çalışmak durumundaydılar. Ayrıca tüccarlar ortalama bir sanatkârdan genelde daha zengin olup, ona hazır bir kredi kaynağı da teşkil ediyorlardı. Örneğin, ekmekçiler, çoğunlukla kendilerine buğday getiren kaptanlara borçlu durumdaydılar, çünkü tüm bir teslimat için tek seferde ödeme yapamıyorlardı.[80] Her ne kadar vurgunculara karşı genel bir öfke vardıysa da, en azından bazı esnaf, vurguncu olarak adlandırılan bu kimselerle, özellikle siyasal gücü de olanlarla işbirliği yapıp ek kazançlar

78 *Evliya Çelebi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, 295.
79 İnalcık, "Capital Formation", s. 103-105.
80 İK 5: 113b ile İK 6: 25b.

sağlamakta bir sakınca görmüyorlardı. Nitekim 1061/1651 yılında pek çok sanatkâr arz kıtlığından, yüksek hammadde fiyatlarından mustaripken bazıları yeniçeriden dönme girişimcilerin koruması altında rahatça iş yapıyorlardı. Söz konusu dönemde, yeniçeri ağalarının gücü zirvedeydi. Yüksek rütbeli zabitler, adamlarını kullanıp, dolaylı yollardan et ile başka günlük gereksinmelerin satışı işleriyle içli dışlı olmuşlar, fırın, bakkal ya da başka işlere yatırımlar yapmışlardı. İhtisab ağası ile yardımcıları, söz konusu zabitlerin koruması altındaki dükkânlara dokunamıyorlardı.[81] Bu koşullar altında lonca yetkilileri, yeniçeri ağalarından korktuklarından, böyle dükkânların ustalarını şikâyet edemeyebiliyorlardı.

Esnaf içinde yalnızca ekonomik durum farklılaşması yoktu, bu kategorinin dışına doğru, dikine bir toplumsal akışkanlık da söz konusuydu. Yöneten ile yönetilen arasındaki çizginin bulanıklaşması, 17. yüzyıl entelektüelleri arasında genelde üzüntüyle karşılanıyordu.[82] Geçmişte esnaf olan –dolayısıyla reayanın bir parçası olan– bazı kimseler (bir yönetici sınıf olan) *askeri* sınıfına terfi etmişlerdi. Tanınmış vezirlerle çarşıda çalışan insanlar arasında evlilikler söz konusuydu. Bir toptancı manavın (*yemişçi*) dul karısı ile en iyi müşterilerinden biri, Güzelce Mahmud Paşa, padişahın hocası Mustafa Efendi tarafından evlendirilmişlerdi.[83] Başlık parası (*mehr*) 400.000 altın gibi hayret verici bir rakamdı (1620 yılında 1 altın = 120 akçe).[84] Bu anekdotu aktaran Karaçelebizade Abdülaziz'e göre, vezirler ile çarşının önde gelen insanları arasında gerçekleşen ilk evlilik bu değildi.[85] Buna ek olarak, bazı yüksek mertebeli din ya da devlet görevlileri (ulema ile vezirler) esnaf aidiyetini çağrıştıran bazı lakaplar kullanıyorlardı. Her ne kadar bun-

81 *Naîmâ*, c. 5, s. 99, 137.

82 Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, ed. Yılmaz Kurt, Ankara, 1994, s. 50-51 (Osmanlıca), s. 57 (transliterasyon); Yaşar Yücel (ed.), *Kitâb-i Müstetâb*, Ankara, 1974, s. 3.

83 Mustafa Efendi, şehzadeliğinden beri I. Ahmed'in hocalığını yapmıştı. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4 cilt, İstanbul, 1890-93, c. 4, s. 382 [Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, eski yazıdan aktaran Seyit Ali Kahraman, yayına hazırlayan Nuri Akbayar, İstanbul, 1996].

84 Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, 34/136 (1970), s. 576.

85 Karaçelebizade Abdülaziz, *Ravzatü'l-Ebrar*, Kahire, 1238/1832, s. 499.

ların bazıları geçmiş askeri kariyerlerinde ya da lonca bağlantısıyla aldıkları adlar olabilirse de, bu lakapları taşıyan herkesin böyle mevkilerde bulunmuş olması imkânsızdır.

Geleneklere göre, kadı ya da müftü gibi bir din görevlisi olabilmek, tüm Müslüman tebaaya açık bir toplumsal akışkanlık kapısıydı. Bu bağlamda 17. yüzyılda en bilinen örnek, Debbağzade Mehmed Efendi'dir (ö. 1702); bu kişi Yedikule'deki debbağlar loncasının şeyhinin oğluydu ve 17. yüzyılın sonlarına doğru iki kez şeyhülislam olmuştu.[86] Şeyhî'nin 17. yüzyıl ulemasına ilişkin biyografik sözlüğünü inceleyen Ali Uğur, çözümlediği 735 girdiden 17'sinin ticari bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir.[87] Bu, toplamda yüzde 2'lik bir kesime tekabül etse de, ticari geçmiş yalnızca kuyumcu ya da tüccar gibi paralı meslekleri kapsamıyordu. Bu ulemanın babaları arasında bıçakçı, pabuççu ya da berberler vardı. Sultan I. Ahmed'in veziriazamlığını yapmış olan Öküz Mehmed Paşa, İstanbul'da kara gümrüğü (Karagümrük) yakınında mesleğini sürdüren bir demircinin oğluydu.[88] Sanatkâr oğullarının devlet âlemine girebilmesi, hiç değilse, bazı sanatkârların, oğullarını dükkânda çalışma angaryasından kurtarabilecek bir servetleri olduğunu gösterir. Oğullarının emeğinden feragat edebildikten sonra, onları medrese (ya da Enderun) eğitimine göndermek ebeveynlere büyük bir mali yük oluşturmuyordu. 17. yüzyılda İstanbul'daki pek çok lonca mensubu, ağır vergi yükü, narhlar, yüzyılın ilk yarısında art arda gelen devalüasyonlar nedeniyle iki yakasını bir araya getirme mücadelesi verse de, içlerinden varlıklı olanları, oğullarını eğitime gönderme, böylece farklı bir kariyer izleme fırsatına sahipti.

---

86 "Debbağzade Mehmet Efendi", *İA*². Debbağ loncasındaki bu şeyhin aynı zamanda debbağlık mı yaptığı, yoksa tam zamanlı bir din adamı olarak mı çalıştığını da sormak gerekir.

87 Ali Uğur, *The Ottoman 'Ulemā in the Mid-17th Century*, Berlin, 1986, Giriş. Yazar, Şeyhî'nin biyografik sözlüğünün bir bölümünü (yaklaşık yarısını) inceleyerek bu kimselerin ulema mertebesine rüşvet yoluyla yükseldiklerini tahmin etmektedir. Bununla birlikte, ulema mevkilerinin çoğunlukla gene ulema ailelerinden gelenlerle doldurulması yolunda [güçlü] bir eğilim varken, dışarıdan kabul edilenlerin yalnızca rüşvet yoluyla geldiklerini varsayamayız.

88 Osmanzade Ahmed Tayyib ('Oṣmānzāde Ṭā'ib Aḥmed), *Ḥadīqat ül-Vüzerā* (Der Garten der Wesire), Freiburg, 1961, s. 61-62.

Dahası, 17. yüzyılda devlet yetkililerince meşru görülmeyen başka sınıf atlama seçenekleri de vardı. Bunlar arasında askeri birliklere, özellikle yeniçerilere ya da *seyyid*'lere (Hz. Muhammed'in soyundan gelenler) katılmak bulunuyordu.[89] Esnafın yeniçeriyle karışması, klasik sonrası dönem İstanbul'unda özellikle göze çarpan bir olguydu (bkz. Bölüm III); gene de, esnaflıktan yeniçeriliğe ya da yeniçerilikten esnaflığa geçenlerin oranını kestirmek çok zordur.

Bazı loncaların ya da lonca üyelerinin eşitlikçi, ortakçı tutumları varsa da, bu, lonca içinde eşitsiz servet dağılımının ya da bazı üyelerin kâr hırsıyla davranmasının önüne geçemiyordu. Loncadaki asabiyet ne denli güçlü olursa olsun, lonca üyelerinin oğullarının loncayı tercih etmesini, toplumsal akışkanlıktan uzak durmasını sağlamıyordu. Lonca mensuplarının bu dönemdeki "eşitlikçiliği" ya daha zengin üyelerin eylemlerine hoşgörülüydü ya da tek tek üyelerin davranışlarını denetleyecek güçte değildi.

iii. Loncaların Etnik-Dinsel Bileşimi

Loncalardaki etnik ve dinsel bileşim her zaman akademik ilginin odağında olmuştur, çünkü bu konu, dinsel ya da etnik bölünmeleri aşan gündelik iletişimler ya da etkileşimler olup olmadığının iyi bir göstergesidir. Evliya Çelebi'nin lonca listesinde, gayrimüslimlerden oluşanların ayrıca belirtilmesini göz önüne alan Gabriel Baer, çok sık gönderme yapılan bir makalesinde, etnik ya da dinsel bir aidiyet belirtilmemiş tüm loncaların Müslümanlardan oluştuğunu öne sürmüştür.[90] Haksızlık etmemek için, Haim Gerber'in Bursa loncaları üzerine çalışması çıktıktan sonra Baer'in, bu varsayımında hatalı

89 Ö.L. Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, 3/5-6 (1966), s. 8'de 17. yüzyılda (bir Tesalya kasabası olan) Yenişehir'de sıradan Müslümanların vergi muafiyetleri üzerine çok ilginç istatistikler sunulmaktadır. Buradaki 756 Müslüman haneden 499'u avârız ile diğer "olağanüstü" vergilerden muaftı; muafiyetin çeşitli gerekçeleri vardı: 216'sı yeniçeri, 55'i seyyid, 71'i imam, 37'si müezzin, 16'sı hatip, 26'sı süvari, 12'si kadı, 7'si şeyh ve 11'i de müderris olduklarından, belirtilen vergileri ödemiyorlardı. Bkz. Hülya Canbakal, "Ayntab at the End of the Seventeenth Century", doktora tezi, Harvard University, 1999, Bölüm 3. Bununla birlikte, İstanbul'da nasıl muafiyetlerin olduğunu söylemek güçtür.

90 Baer, "Monopolies", s. 156-59.

olabileceğini kabul ettiği de belirtilmelidir.[91] Hemen anlaşılabileceği üzere, bu varsayımın gerisinde, farklı inançlardan insanların, bırakın lonca oluşturmayı, birbiriyle hiçbir biçimde karışamayacakları ön kabulü yatmaktadır. Bu durum, önceki tarihçi kuşağındaki, loncaları her şeyden önce bir dinsel hareketin parçası olarak görme, Ortadoğu toplumlarını da devletçe bir arada tutulan dikey örgütlenmeler olarak düşünme eğiliminin bilinçaltında bıraktığı bir miras olsa gerektir.

Oysa sonraki akademisyen kuşakları pek çok Osmanlı şehrinde bazı loncaların dinsel bakımdan karma olduğunu bulmuşlardır.[92] Artık Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok bölgesinde Müslümanların, Hıristiyanların, Yahudilerin birlikte, hatta aynı lonca içinde iş gördüklerini biliyoruz; bundan sonraki görev, çalışma yaşamında dinsel ve etnik cemaatler arasında gerçekleşen bu etkileşimin ölçeğiyle tarzını anlamaktır. Dinsel bakımdan karma loncaların, dinsel bakımdan homojen loncalara oranı neydi? Ayrıca bazı meslekler dinsel ya da etnik çizgilere göre ayrılmış sanatkâr grupları tarafından icra ediliyorduysa, bu grupların birbirleriyle ilişkileri nasıldı? Dinsel öğretiler ya da toplumsal önyargılarla (Yahudilerin kasap, Romanların rakkas olması gibi) belli bir gruba atfedilmiş olanlar dışında, bir meslek yalnızca ve yalnızca bir etnik ya da dinsel grubun tekelinde olabilir miydi?

Lonca üyelerinin –pek muhtemelen de lonca ihtiyarlarının– mahkemeye şikâyetlerinde verdikleri adlar ile unvanlar loncaların etnik-dinsel bileşimi hakkında bazı göstergeler sağlamaktadır. Şeriye sicilleri, bir akdi tasdik ettirmek ya da bir başka birey veya grubu dava etmek için kendilerine başvuran lonca üyelerini pek çok kez listelemiştir. Çok açık; bu örneklem de her lonca üyesinin mahkemeye başvurmamış olduğu gerçeğiyle maluldür. Dahası, o an mahkemede bulunan herkes de kaydedilmemiştir. Sicillerde, genelde bazı adlar ile unvanlar (birkaç kişi ya da 20'yi aşan bir sayıda) sıralanmakta, ardından "*ve sairler*" denmektedir.

---

91 Baer, "Ottoman Guilds: A Reassesment", *VIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler II*, 1976, s. 95-101.

92 Gerber, *Bursa*, s. 58; Rafeq, "Political Power and Social Networks: Popular Coexistence and State Oppression in Ottoman Syria", *Islamic Urbanism in Human History*, ed. Sato Tsugitaka, Londra ve New York, 1997, s. 23-27; Akarlı, "Law and Order in the Marketplace", s. 9-18.

Her davada lonca üyesi listesinin tam anlamıyla kapsayıcı olmadığı bilinse de, bu belgeler, başka verilerle birlikte ele alındığında bize temel bir tablo sunabilecek niteliktedir. İstanbul şeriye sicillerinin 1. ila 10. ciltleri arasında, üyelerinin adları verilen yaklaşık 50 lonca vardır;[93] adların yazımına ve nesebin belirtilme biçimine bakarak, söz konusu belgelerden, dinsel aidiyetlere ya da etnisiteye ilişkin kabaca bir fikir elde edebiliyoruz. Başka deyişle, gayrimüslim çocukların baba adından önce "*veled-i*", Müslüman çocuklarındaysa "*ibn*" ibaresi konulduğundan, bir gayrimüslim ile Müslüman ayırt edilebiliyordu. Ayrıca kimi zaman, "Murat" örneğinde olduğu gibi, Müslümanlarla aynı adı taşıyan Ermenilerin adları, "*veled-i*" ibaresinin üstünde, "dal" (د) yerine "tı" (ط) ile yazılıyordu.[94] Rumlar çoğu zaman yalnızca "*zimmi*" olarak adlandırılıyordu – mahkeme sicilleri nedense hemen hiçbir kişi ya da grubu "Rum" diye tanımlamamaktadır; oysa Ermeniler ile Yahudiler etnik kökenlerine göre ayrılıyorlardı. Belki de o dönemki İstanbul bağlamında, "*zimmi*" sözcüğü zaten "Rum" çağrışımı yapıyordu; ne de olsa şehirdeki en büyük azınlık grubu Rumlardı.

Tüm heyetleriyle birlikte kadı sicillerinde anlatılan yaklaşık 50 loncadan (bkz. Ek F) 34'ünde yalnızca Müslüman adları vardı,[95] beşinde yalnızca zimmiler,[96] üçünde yalnızca Yahudiler,[97] ikisinde

---

93 İncelememi bilerek İstanbul mahkemeleriyle sınırlı tuttum, çünkü Galata mahkeme kayıtlarını eklemek, istatistikleri Rum ve Ermenileri aşırı temsil edecek biçimde saptırabilirdi. Öte yandan, İstanbul sicillerindeki rakamlarda da Müslümanların gerçek oranlarının biraz üstünde temsil edilmiş olabileceğini kabul ediyorum.

94 Mahkemece Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında yapılan ayrımlar üzerine daha ayrıntılı tartışma için bkz. Najwa al-Qattan, "*Dhimmis* in the Muslim Court: Legal Autonomy and Religious Discrimination", *IJMES*, 31 (1999), s. 429-444. Bununla birlikte, böyle bir farklılaştırma, görünüşe bakılırsa, hükümlerde bir ayrımcılığa yol açmıyordu.

95 Bakkallar, çıkrıkçılar, yemişçiler, kavaflar, arka sakaları, kalaycılar, çömlekçiler, sığır kasapları, kazzazlar, nalçacılar, karcılar, şerbetçiler, at arabacılar, hamallar, Bezzazistan-ı Cedid'deki dükkân sahipleri, ketenciler, berberler, ekmekçiler, turşucular, arpacılar, Bezzazistan yakınında bir grup tüccar, bıçakçılar, hurdacılar, debbağlar, keçeciler, pirinççiler, hasırcılar, çamaşırcılar, nişastacılar, paçacılar, *şırugancılar* (susam yağcılar), kebapçılar ile aşçılar, tekneciler, kavukçular.

96 El-Hac Muhieddin mahallesi dükkâncıları, balıkçılar, horasancılar, simit unu işleyenler ile şişeciler.

97 "Yahudi" kazzazlar, "Yahudi" boncukçular, "Yahudi" hurdacılar.

de yalnızca Ermeniler bulunuyordu.[98] Kethüdaları Müslüman olan üç gayrimüslim lonca vardı[99] ve beşi de kesinlikle hem Müslümanlardan hem gayrimüslimlerden oluşuyordu.[100] İlk bakışta, incelenen loncalardan yüzde 65'inin sırf Müslüman loncası olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, bu sicillerin hatasız olmadıkları da akılda tutulmalıdır.[101] Hiç kuşku yok, yukarıda anılan dava kayıtlarında Müslümanlardan ibaret olarak görünen bazı başlıca loncalarda aslında gayrimüslimler de bulunuyordu.[102] Lonca üyesi olarak tanımlanan tek tek sanatkârlara ilişkin mahkeme sicillerinden bakkallar, kasaplar ile ekmekçiler gibi başlıca loncalarda gayrimüslim üyelerin de yer aldığını biliyoruz. Gayrimüslimlerden oluşan bir alt grubun temsil ediliyor olması da aynı ölçüde mümkündür; bu durumda söz konusu grubun ayrı bir lonca olarak görülüp görülemeyeceğine ilişkin tartışmalı bir meseleyle karşı karşıyayız demektir.

Ele aldığımız örneklemde çok sayıda karma lonca bulunmaması da şaşırtıcıdır. Karma loncalar ne ölçüde kaide teşkil ediyordu? Bu soruya doyurucu bir yanıt verebilmekten uzağız. Aslında, karma loncaların çokluğunun o kadar önemli bir konu olup olmadığı da sorgulanmalıdır. Kadı sicillerinde pek karma lonca görülmese de, farklı dinlerden sanatkârların birey düzeyinde ortaklık kurmaları, olağan işlerdendi (bkz. Bölüm II; ortaklıkla ilgili kısım). Sırf ortak toplumsal ya da dinsel görenekler nedeniyle de olsa, insanların dindaşlarıyla birlikte örgütlenmelerinin muhtemelen daha kolay olduğunu da unutmamak gerekebilir. Cengiz Kırlı'nın gösterdiği gibi, ustalar çalışanlarını genellikle yerleşik ilişki ağları içinden, kendi toplumsal gruplarına mensup kimseler arasından seçiyorlardı.[103]

---

98 Çilingirler ile ekserciler.

99 Çorbacılar, kömürcüler ile mumcular.

100 Kuyumcular, çörekçiler, attarlar, tüfek çakmağı satıcıları, bozacılar.

101 1838 yılında loncaların yaklaşık yüzde 50'si dinsel bakımdan karma idi. Bkz. Donald Quataert, "Ottoman Workers and the State, 1826-1914", *Workers and Worker Classes in the Middle East*, ed. Zachary Lockman, Albany, 1994, s. 25.

102 Örneğin çörekçiler, 1028/1618-19 yılında, bir mesele için karma heyet göndermişler (İK 4: 49b/348), ama daha sonra, 1071/1660-61 yılında hepsi Müslüman olan bir başka heyet çıkarmışlardı (İK 10: 12b).

103 Cengiz Kırlı, "The Struggle over Space: Coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845", doktora tezi, Binghamton University, State University of New York, 2000, s. 67-135.

Örneğin, en azından, tüm lonca üyeleri aynı gün tatil yaparsa çalışanlar arasında daha iyi bir eşgüdüm sağlanabilmekteydi.[104] Dolayısıyla, ister aynı liderlerce yönetilen tek bir lonca içinde olsun, ister ayrı liderlerce yönetilen ayrı loncalar bulunsun, bir işkolunda dinsel aidiyetlere göre alt bölümler olması eğilimi çok da şaşırtıcı sayılmamalıdır. Farklı dinlerden/mezheplerden zanaatkârların aynı lonca bünyesinde bir araya gelip gelmemeleri, ilgili grubun tercihlerine bağlıydı.

Bir loncanın nasıl oluştuğundan daha önemlisi, tek bir lonca içindeki dinsel altkümelerin ya da bir meslekteki etnik-dinsel bakımlardan ayrı loncaların birbirleriyle etkileşim kurma biçimleriydi. Bir işkolunda dinsel olarak ayrılmış loncaların olması, bu loncaların birbirine düşman olduğu anlamına gelmiyordu. Dolayısıyla, örneğin, şişecilerin meslek alanlarına nüfuzu karşısında Avrupa malı cam ürünler üzerinde tekel sahibi olduğunu iddia eden Yahudi hurdacılar loncasına, Müslüman hurdacılar loncası lehte tanıklık ederek destek vermişti.[105] Öte yandan, iki dinsel grubun tek bir lonca içinde var olması da, bu kesimlerin birbirleriyle hep dostane ilişki içinde olduklarını göstermiyordu. Örneğin *takyeciler* (takkeciler) loncasında hem Müslümanlar hem *zimmi*'ler (muhtemelen Rumlar) bulunuyordu ve bunlar, kethüdalarının hangi gruptan gelmesi gerektiği üzerine ciddi bir anlaşmazlık yaşıyorlardı.[106]

Aynı nedenle, gayrimüslim bir loncaya bir Müslüman'ın kethüda olmasını da basitçe devletin gayrimüslimleri denetleme çabalarına kanıt olarak düşünemeyiz. Devletin bu amaçla bazı Müslüman kethüdalar atamış olduğu kuşkusuz doğrudur. Bununla birlikte, burada bir başka olasılık da, devlet yetkilileriyle ilişkilerinde konumlarını güçlendireceğini umarak gayrimüslimlerin kendilerinin böyle bir hamle yapmalarıdır.[107] Gerçekten de, 1660'lı yıllarda

104 Örneğin bir grup Hıristiyan dükkân sahibi pazar günleri çalışmamakta anlaşmıştı (İK 1: 33b/224).

105 İK 10: 96b.

106 Ahmed Refik, *Onbirinci*, s. 55.

107 Akarlı, "Law and Order in the Marketplace", s. 15-16. Yahudi kasaplar kendilerini temsil etmesi için bir Müslümanı seçmişlerdi.

tüm zimmi (muhtemelen Rum) mumcuların kethüdası olan Arslan Beşe, tam da böyle bir örnektir. Ne de olsa söz konusu kişi, bir *beşe*, başka deyişle, düşük rütbeli bir ordu mensubu idi; böylelerini devletin lonca başı olarak atamasına pek ender rastlanırdı. 17. yüzyılın ilk dönemlerine ait atama belgelerinin çoğunluğu, devlet tarafından atanan kethüdaların genelde kapıkulu sipahilerinden seçildiğini, bazılarınınsa ağa (zabit) olduğunu gösteriyor (bir sonraki bölüme bakınız).[108] Arslan Beşe, zimmi mumcuların davalarında pek çok kez bulunmuş, onlar lehine söz almıştı; muhtemelen lonca mensuplarının istediği tam da buydu.[109]

Hülasa, loncalar ile etnik-dinsel cemaatlerin nasıl örtüştükleri karmaşık bir sorun teşkil etmektedir. Anlaşılan, 17. yüzyılda loncaların pek çoğu dinsel bakımdan homojen iken bazıları birkaç dinsel grubu birden barındırıyor, diğer bazıları ise tüm üyeleri gayrimüslim olmasına rağmen Müslüman kethüdalarca yönetiliyordu. Bu, dinsel cemaatler arasındaki sınırların giderek kesinleştiğinin işareti olarak yorumlanabilir mi? Kadızadeli hareketinin toplumsal ortamı göz önüne alındığında bunu kestirmek güç olsa da, bireyler düzeyinde Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki mesleki ilişkilerin yaygınlığını sürdürdüğü de unutulmamalıdır. Dahası, Müslüman ve gayrimüslim loncalarının, ücretlerinin ödenmediği gerekçesiyle devlet yetkililerine karşı açtıkları bir davada, loncalardan birinin kethüdası olan bir gayrimüslimi vekil tayin ettikleri bir vaka bile bulunmaktadır (bkz. Bölüm II c). Sonuç olarak, loncalar ile barındırdıkları etnik-dinsel ayrışma potansiyeli meselesi yalnızca istatistiklere başvurarak değil, aynı zamanda dinsel gruplar arasındaki etkileşim biçimlerini çözümleyerek ele alınmalıdır.

---

108 Öte yandan, 1648-1656 yıllarındaki kaostan sonra yeniçeriler, kapıkulu sipahilerinin tekelindeki mevkilere sızmaya başlamışlardı. Ayrıca kethüdalık bir iltizam ise, en azından teoride, gerekli ödemeyi yapabilecek herkese açık olmalıydı.

109 İK 9: 12b, 13a, 23b, 120a, 170b ile 254a. Bir keresinde de aynı lonca –mahkemeye gelen lonca yöneticilerinin adları aynıydı– davaya Arslan Beşe olmaksızın katılmıştı (İK 10: 69b).

iv. Lonca Liderliği – Unvanlar, Makamlar ve Beklentiler

Lonca liderlerinin çeşitli unvanları vardı;[110] bunlardan en yaygın olanları *kethüda* ile *yiğitbaşı* idi. Mahkemeye gelen loncaların pek çoğunda bu iki sorumlu oluyor, bazılarında ise yalnızca biri bulunuyordu. Her iki sorumlunun da hazır bulunduğu vakaların çoğunluğunda kethüda daha yüksek bir lider olarak kabul ediliyor, yiğitbaşı ise onun yardımcısı olarak görülüyordu. Bu önde gelen iki lonca sorumlusunun aralarındaki ilişki açık değildir. Kethüdalar ile yiğitbaşılar loncaları birlikte yönetiyorlardı; görünüşe bakılırsa rolleri de, en azından bu çalışmanın konusu olan dönemde ayrışmış değildi.[111] Bununla birlikte, yukarıda da belirtildiği üzere, Galata'daki peksimetçiler ya da şişeciler gibi, 17. yüzyılın ortalarına dek kethüda ya da başka unvanda bir sorumlunun liderliğinde iş görmeyen loncalar da bulunuyordu.[112] Âli'nin *Surname*'sinde,

110 Lonca yöneticilerine ait adlandırmalarda yaygın kullanılan unvan, *sakabaşı* örneğindeki gibi, "...*başı*" idi. Ama bu "...*başı*"nın *kethüda* anlamına gelip gelmediğini bilemiyoruz; söz konusu iki terim, vakadan vakaya değişen anlamlar yüklendiklerinden, böyle bir aynılık kurma konusunda dikkatli olmak gerekiyor. Evliya Çelebi'de lonca yöneticisi için "kethüda" değil, "...*başı*" unvanını kullanma eğilimi göze çarpıyor, ama mahkeme sicilleri genelde lonca yöneticilerini *kethüda* olarak tanımlıyor. Ayrıca, bakkallar loncası yöneticisinin de *bazarbaşı* olarak adlandırılması dikkate değerdir (İK 3: 25b/220); Haim Gerber'e göre bu mevkideki kişi, 17. yüzyılda Bursa'da da aynı şekilde niteleniyordu. Eremya Çelebi, *ekmekçibaşı*'nın hemen her zaman Ermeni ekmekçiler arasından seçildiğini, çünkü Ermenilerin sayıca çok olduğunu belirtmektedir (*İstanbul Tarihi*, s. 165). Eremya Çelebi'nin ekmekçi *kethüda*'sından da söz ettiği, ayrıca ekmekçiler loncasında Müslüman *kethüda*'ların varlığından da haberdar olduğumuz göz önüne alınırsa, bir loncada hem *kethüda* hem "...*başı*" bulunduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu durumda, bu iki sorumlunun birbirleriyle nasıl bir ilişki içinde oldukları da ilginç bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Rafeq'e göre ("Craft Organization", s. 497), Suriye şehirlerinde "...*başı*" unvanı, lonca içinden seçilmiş bir lidere değil, bir devlet yetkilisine gönderme yapmaktadır. Bunun İstanbul için de geçerli olup olmadığı ya da geçerliyse, ne ölçüde geçerli olduğu, net değildir.

111 Engin Akarlı 17. yüzyıldaki yiğitbaşıların özellikle de devlet tarafından atanan kethüdalar görevden alındıkları zaman loncalarında önemli roller oynadıklarını ortaya çıkarmıştır. Gerçekten de, kethüda dışarıdan atanmışsa, ikinci derecedeki sorumlunun iç anlaşmalar yapma ya da özerkliği güvence altına alma bakımından oynadığı rol daha önemli hale gelebiliyordu. Örneğin, Müslüman kethüdaları dışında tüm üyeleri Ermeni olan kömürcüler loncası, yiğitbaşılarının hammadde dağıtımını gözetim altında tutmasını sağlamışlardı (İK 5: 28b/190). Bununla birlikte, kethüdanın devletçe atandığı diğer pek çok 17. yüzyıl loncasında yiğitbaşıların rolü belirsizliğini korumaktadır.

112 Mantran, *Istanbul*, s. 373.

1582 yılındaki sünnet düğünü sırasındaki esnaf alayı betimlenirken yalnızca oradaki ustalar ile çıraklarından söz edilmekte, lonca sorumlularının adı geçmemektedir.[113] O dönemde bazı loncalarda kethüda ve/veya yiğitbaşı gibi sorumluların olduğu açıksa da,[114] bunların 16. yüzyıl sonlarında ne ölçüde yaygın oldukları net değildir. Örneğin, 1580 yılı gibi geç bir tarihte ne Kasımpaşa'daki ne de Yedikule'deki debbağların kethüdası vardı.[115] Bir loncada her iki sorumludan da bulunması yolunda yerleşik bir eğilim olsa da –nitekim mahkemelere başvuran bazı loncalar, "Biz de diğer loncalarda olduğu gibi kethüda/yiğitbaşı istiyoruz" diyorlardı– İstanbul loncalarının liderlik yapısı 17. yüzyılda bile mutlaka tekbiçimli olmak durumunda değildi (bkz. Ek F).

Bu noktada söz konusu unvanların soyağaçlarını ve kullanımlarını keşfetmek anlamlı olabilir. *Kethüda*, aslında eski Farsça bir sözcük olup "evin efendisi" ya da "ailenin reisi" anlamına geliyordu; sonra koca, aşiret reisi ya da bir köyün büyüğü gibi başka anlamlar da kazandı.[116] Terim, Selçuklular ile İlhanlılar dönemini kapsayan çok uzun bir süre boyunca, farklı anlamlar yüklenerek kullanılmayı sürdürdü. Daha Selçuklular döneminde, köy temsilcileri olarak görev yapan kethüdalar bulunuyordu.[117] Osmanlı devlet düzeninde ise bu unvan, genelde üst düzey bir bürokratın vekili olan memura gönderme yapıyordu. Unvanın lonca liderlerini ifade eden kullanımının diğer kullanımlarla ilişkisi olup olmadığı bir yana, unvanın nasıl lonca liderlerini ifade eder hale geldiği de bilinmemektedir. Bununla birlikte, lonca kethüdalığını, belgelerde bulunan diğer örgütlenmelerdeki kethüdalıklarla karşılaştırmak mümkündür. Loncalar, etnik-dinsel cemaatler gibi büyük ölçüde mahallelerle ya da askeri birimlerle de örtüşen çeşitli toplumsal gruplarda, kethüdalığın karşılaştırmalı olarak incelenmesi pek çok nedenle oldukça ge-

113 Terzioğlu, s. 90-91.

114 Ahmed Refik, *Onuncu*, s. 120-122, 127-130, 135-136.

115 Faroqhi, "Urban Space as Disputed Grounds: Territorial Aspects to Artisan Conflict in Sixteenth to Eighteenth-Century Istanbul", *Stories of Ottoman Men and Women*, İstanbul, 2001, s. 222.

116 *Kethüda* sözcüğünün kullanımına ilişkin tartışmada, *EI²*'de Cengiz Orhonlu ile Gabriel Baer'in yazdığı "Ketkhudā" maddesi temel alınmıştır.

117 Ann K.S. Lambton, *Landlord and Peasants in Persia*, Londra, 1953, s. 175.

reklidir. İnalcık'a göre bu toplumsal grupların kethüdalarında bir ortak nokta bulunuyordu: Gruplarını devlet karşısında temsil edip onlara hatırı sayılır ölçüde özerklik temin etmek.[118]

Yiğitbaşı da, bir genç erkek grubunun (*yiğitler*) *başı* olarak çözümlenebilecek bire bir anlamı dikkate alındığında çok ilginç bir unvan olmaktadır; bu özelliğiyle terim, delikanlılığın ideal erdemlerini öne çıkaran fütüvvet/ahi geleneğinin mirası gibi görünmektedir. Gene de, unvan başlı başına fütüvvet unsuruna işaret ediyorsa da, bir loncada yiğitbaşının olması, o loncanın mutlaka tasavvuf kültürüne dayalı fütüvvet ideolojisine bağlı olduğu anlamına gelmemektedir; ne de olsa, yiğitbaşı giderek pek çok İstanbul loncasında, hatta gayrimüslim loncalarda da görülebilen, yaygın bir unvan halini almıştı.

Kethüda ile yiğitbaşının yanında, bazı loncalarda, debbağlar loncasındaki *ahi baba*'lar[119] ya da başka loncalardaki (örneğin berberler, sakalar, nalçacılar, çamaşırcılar) *şeyh*'ler[120] gibi dinsel liderler de bulunuyordu. Bununla birlikte, 17. yüzyıl mahkeme kayıtlarında söz edilen loncalarda dinsel unvanlar taşıyan görevlilere pek fazla rastlamıyoruz; bu da, Mantran'ın saptadığı gibi, bu türden görevlilerin rollerinin azalmasına bağlı olabilir.[121] Bu

118 İnalcık, "Comments on 'Sultanism': Max Weber's Typification of the Ottoman Polity", *Princeton Papers in Near East Studies*, 1 (1992), 62-63: "Osmanlı toplumunda loncalardan yeniçerilere kadar neredeyse her grup kethüdalık etrafında örgütlenirdi."

119 Debbağlardaki, *ahi baba*'ya bağlı çalışma geleneği, bunların 13. yüzyılda yaşamış efsanevi pirleri Ahi Evran'a dek uzanmaktadır. Ahi Evran'ın Kırşehir'de bir türbesi bulunmaktaydı; burası aynı zamanda ziyaretgâh olarak kabul ediliyordu. Taeschner bu türbede ki *ahi baba* unvanlı *şeyh*'in, imparatorluğun Anadolu ve Rumeli eyaletlerindeki debbağlar ile onlarla ilgili loncalar üzerinde büyük etkisi olduğunu ileri sürmektedir (F. Taeschner, "Akhi Ewran", *EI²*). Bunların yanında, her şehirdeki grupların ahi babaları, "tüm loncaların çıraklarına, intisap töreninde şed (kuşak) bağlama" hakkının yalnızca kendilerinde olduğunu iddia ediyorlardı; gene de diğer loncaların, bu tek yanlı iddiayı kabul etmiş olmaları pek muhtemel değildir. Bkz. İlhan Şahin, "Ahi Evran", *İA²*.

120 İK 3: 39b/338, İK 5: 72b, 72a, İK 9: 8a, 189a, İK 10: 146b. Ayrıca Evliya Çelebi, İstanbul'da 105 lonca şeyhinin bulunduğunu ileri sürmektedir (aktaran Osman Nuri, *Mecelle*, c. I, s. 561).

121 Mantran, *Istanbul*, s. 364. Yazar, 17. yüzyılda, loncalarda dinsel tarafın idari, pratik uygulamalara tabi hale geldiğini, bu yüzden de din görevlilerinin etkisinin azaldığını öne sürmektedir; buna karşın, törenlerin kotarılmasında din görevlilerine halen gerek duyuluyordu. Yazarın başvuru kaynağı, Osman Nuri, *Mecelle*, c. I, s. 561'de söz edilen Hüseyin Hüsâmeddin Efendi'dir.

sorumluların da kethüda ve yiğitbaşı gibi mutat görevlilerle yan yana var oldukları dikkate alındığında, rollerinin lonca yaşamının ticaret dışındaki kısımlarıyla ilgili olduğu söylenebilir. Öte yandan, Yedikule debbağları Eyüp debbağlarını mahkemeye verdiklerinde, Eyüp debbağlarının yalnızca ahi babası ile ihtiyarları yazılmıştı, kethüda ya da yiğitbaşıları yoktu.[122] Dolayısıyla, standart lonca görevlilerinin yokluğunda, asıl işlevi dinsel ya da manevi olan bir otorite figürü, iş yaşamında da grubu temsil edebiliyordu.[123] Berberler loncasında üyelerin kendilerini dinselliği, erkek birliğini çağrıştırır bir tarzda "*cümlemiz ihvan* (hepimiz kardeşiz)" sözleriyle niteledikleri dikkate alındığında, bu loncadaki şeyhlerin komünal etkinliklerde belli bir role sahip olduklarını düşünmek mümkündür.[124]

Yukarıda söz edilenlerin dışındaki lonca yetkilileri –örneğin *nakib* (sözcük anlamıyla, "lider"),[125] *duacı*[126] ve *çavuş* gibi hem Evliya Çelebi'de hem Osman Nuri'de belirtilenler– 17. yüzyıla ait belgelerde ender olarak geçmektedir.[127] Bunların 17. yüzyıl loncalarında

122 İK 10: 113b-114a. Ayrıca Eyüp debbağlarının ihtiyarları olarak kaydedilen kimselerin, debbağlıktan başka –iğneci, kahveci ya da tirşeci gibi– kendine özgü meslekler icra ettiği belirtiliyordu. Öte yandan Yedikule debbağları (İstanbul debbağları içindeki en eski grup olarak) daha yerleşik bir örgütlenmeye sahip görünmektedir; bunların yazılma sırasıyla, bir ahi babası, ayrıca kethüda ile yiğitbaşıları vardı. Yazıldıkları sıraya bakarak bunlardan hangisinde daha fazla yetki ya da iktidar olduğunu kestirmek güçtür, çünkü başka bir vakada da kethüda ile yiğitbaşı, ahi babadan önce yazılmıştı (İK 10: 104b).

123 Bununla birlikte, debbağlar en bağımsız ve özgün lonca olarak kabul ediliyordu. Bkz. *Evliya Çelebi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, 283-84.

124 İK 9: 8a.

125 Evliya Çelebi'nin anlatımına göre, çırağın loncaya kabul edilme törenini bir *nakib* yönetirdi. Adı *şeyh*, *duacı* ve *kethüda* ile birlikte anılmaktadır (ed. Orhan Şaik Gökyay, 213-214). Evliya Çelebi, ayrıca İstanbul loncalarında 300 nakib bulunduğunu da belirtmektedir ("*Esnaf-ı nakībān-i ehl-i hıref*", *Mecelle*, c. I, s. 562).

126 *Duacı* unvanı, kethüdalarının değişmesi için mahkemeye başvuran çamaşırcılar arasında geçmektedir, ama söz konusu belgede bundan daha ayrıntılı bir bilgi bulunmuyor (İK 10: 12b). Evliya Çelebi'nin dökümleri dışında, kaynaklarım arasında duacıya bir tek bu belgede rastladım. Osman Nuri de 19. yüzyıla dek berberler loncasında bir duacının bulunduğunu aktarmaktadır; buna göre söz konusu görevli, kabul/terfi törenlerinde önemli rol oynuyordu (*Mecelle*, c. I, s. 563).

127 Osman Nuri, *Mecelle*, c. I, s. 561-563. Bu konuda elimdeki yegâne örnekte, muhtemelen Tersane-i Âmire'de devlet için çalışan (*miri*) kalafatçıların *çavuş*'undan söz edilmektedir; bu kişi, kendisi de miri kalafatçı olan Ali Ağa'nın vekili olarak çalışı-

yaygın olarak var olup olmadıklarını ya da lonca örgütlenmesi bağlamında tam olarak ne gibi işlevler üstlendiklerini bilmiyoruz. Her ne kadar Evliya bize çok sayıda şeyh, nakib, duacı ile çavuşun var olduğunu anlatsa da, edindiğimiz izlenim, bunların sayılarının azaldığı, görevlerinin de belirsiz olduğu yolundadır. Burada tek istisna, lonca vakfının, daha çok ihtiyarlar arasından seçildiği anlaşılan yöneticileri olabilir.[128] Kaynaklarda kethüda, yiğitbaşı ve şeyh dışında bir lonca görevlisinden çok az söz edilmesi, nedenlerini bilmediğimiz bir standartlaştırma eğilimini yansıtıyor olabilir. Bunun dışında, bu eğilimin, loncaların devletle etkileşimi nedeniyle, ayrıca loncaların birbirini taklit etmesine bağlı olarak doğduğu da düşünülebilir.

Lonca kethüdaları göreve nasıl geliyorlardı? Bunun temelde iki yolu vardı: lonca içi seçim yoluyla ya da dışarıdan, devletin ataması yoluyla.[129] Zanaat ya da hizmet loncalarına devlet tarafından kethüda atamasına İstanbul'da çok sık rastlanırken, aynı durum, o dönemin taşra şehirlerinde pek enderdi.[130] Lonca tarafından seçilen

---

yordu (GK 80: 14b). Bu vakada, çavuşun görevlerine ilişkin herhangi bir şey belirtilmiyor. Bunun yanında, bir çavuşun bulunması, lonca için özgün bir durum olarak da görülebilir, ne de olsa devlet tarafından istihdam edilen sanatkâr gruplarının yapısı, sıradan loncalardan farklılık gösterebiliyordu. Miri kalafatçıların sivil değil, *askeri* (yöneten sınıftan) olması çok büyük olasılıktır; dolayısıyla *çavuş* unvanı da bir lonca görevlisinden çok, askeri bir rütbe olabilir. Evliya Çelebi, kuyumcular arasında da çavuşların bulunduğunu aktarır, ama bunların işlevleri de belirsizdir. Söz konusu çavuşlar taşralı kuyumcuları "Kâğıthane teferrüçlerine" davet eden "padişah emirlerini" götürmüşlerdir; ama bu da gündelik bir işlev olarak değerlendirilemez (ed. Orhan Şaik Gökyay, 272). Evliya Çelebi 415 lonca çavuşunun olduğunu da bildirmektedir (*esnāf-ı çavuşān-ı ehl-i sanāyi'*).

128 İK 5: 47b/331, İBK 122: 25b-26a. Ayrıca genelde kethüdalar vakıf loncalarının yöneticisi olarak da çalışıyordu. İK 9: 89b ile 199b.

129 Her iki kategoriye de uymayan özgün bir örnek vardır. İpek simsarları taifesinde işlerin karışık yürüdüğünü gören ipek tüccarları, bir Yahudi simsarı yeni kethüda olarak tayin edip mahkemeden de onay almışlardı. Her ne kadar böyle vakaların sıklığını bilmesek de, muhtemelen güçlü bir loncanın, ona bağlı bir alt koldaki kethüda seçimine müdahale edebilmesi mümkün oluyordu.

130 Her ne kadar, Edirne'de ekmekçiler loncasının kethüdasında olduğu gibi, üst düzey bir yönetim şehrinde, önemli bir gıda loncasının lideri yukarıdan atanabiliyorsa da (MD 81: 193/430), bu durum diğer şehirlerde, İstanbul'da olduğu kadar yaygın değildi. Haim Gerber, eksikli de olsa tüm bir 17. yüzyılı kapsayan Bursa kadı sicillerinde böyle bir vakadan hiç söz etmemektedir. Bursa'nın siyasal merkeze yakınlığı dikkate alındığında, bu durumu devlet yetkililerinin taşrada lonca yöneticilerinin seçimine ender olarak karıştıkları biçiminde yorumlamak mümkündür (Gerber, *Bursa*, s. 40).

liderlerin devletçe atananlara oranını belirlemek güçtür, çünkü tüm atamalar kayıtlı değildir. Bununla birlikte, her ikisinin de epey yaygın olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Devletçe atanan görevliler çoğunlukla kethüda olsa da[131] tüm kethüdalar yukarıdan atanmıyordu.

Kethüdası atamayla gelen loncalar hangileriydi? Elimizde 1610' larda kethüda atamasına ilişkin kayıtlar bulunuyor; bu kayıtlar, ekmekçiler,[132] sığır kasapları,[133] sıradan (koyun kesen) kasaplar, mumcular,[134] sakalar,[135] aşçılar,[136] kahveciler[137] ve öküz arabacıları loncalarını içeriyor. Söz konusu loncaların pek çoğu, şehrin iaşesine önemli katkıda bulunan büyük gruplardı. Bunlara atananlar, çoğunlukla kapıkulu ocaklarından, özellikle de kapıkulu sipahileri arasından seçiliyordu. Vergi ödemelerini güvence altına almak, daha adil iş yapmalarını sağlamak üzere, devlet büyük loncaları daha sıkı denetlemek istemiş olmalıdır. Öte yandan, bu atamalar, devletin mali güçlükler içinde bulunduğu dönemlerde (özellikle de emekdar/emekli) zabitlere aylık bağlamanın da bir yoluydu. Bazı emekli zabitler aylıklarını hazineye (*beytülmal*) bağışlıyor, sonradan kethüda olarak atanıyordu. Buradaki mantık, devletçe atanan kethüdaların gelirlerini loncalardan çıkaracaklarıydı.[138] Ayrıca, balık-

131 Burada tek istisna, ekmekçiler loncasının yiğitbaşısıdır; bu kişi kapıkulu sipahileri arasından atanmıştı. İK 5: 142 (1029/1619-20).

132 İK 5: 19b/134. Ekmekçi kethüdalığı, kapıkulu sipahilerinin 9. bölüğünden bir *emekdar*'a verilmişti (1029/1619-20). Ayrıca yaklaşık aynı tarihte yiğitbaşı da yukarıdan atanmıştı. Devletin ekmekçiler loncasını denetlemeye özel bir önem verdiği göz önüne alındığında, bu çok da tuhaf değildir.

133 İK 5: 19b/138 (1029/1619-20). 13. silahdar bölüğündeki mülazımlar arasından Ahmed diye biri, sığır kasapları loncası kethüdalığından feragat etmek istemiş, bu isteğine rağmen atanmıştı. Peki neden kethüdalıktan feragat etmek istemişti? Kasaplık işinin yapay olarak sürdürülen düşük fiyat siyaseti nedeniyle özellikle riskli olması (Faroqhi, *Towns and Townsmen*, s. 228-233), dolayısıyla kethüdalığın o kadar kazançlı olmaması, bunda bir etken olabilir miydi? Aynı lonca bundan yalnızca iki yıl önce de, yukarıdan atamanın loncalarının geleneğine aykırı olduğunu söyleyerek bu mültezim-kethüdayı reddetmişti (İK 3: 86a/700).

134 İK 3: 1a/6. Kethüdalık, nitelikleri belirtilmemiş bir emekliye verilmişti (1027/1618).

135 İK 5: 19b/139. 158. silahdar bölüğünden emekli bir kimse, sakalar kethüdalığına atanmıştı (1029/1619-20).

136 İK 5: 19b/135. Kethüdalık 106. silahdar bölüğünden bir mülazıma verilmişti (1029/1619-20).

137 İK 5: 19b/137. Kethüdalık kapukulu sipahilerinin 58. bölüğünden bir mülazıma verilmişti (1029/1619-20).

138 Mehmet Genç, "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri", *Ahilik ve Esnaf*, İstanbul, 1986, s. 120-21.

çılar, sığır kasapları ya da bozacılar loncalarında olduğu gibi, lonca kethüdalığı bazen düpedüz iltizam olarak satılıyordu.[139] 17. yüzyılın başlarında devlet bütçesinin sıkılaştırılmasıyla birlikte devlet, bu tür mültezim-kethüdaları, daha iyi bir aday ortaya çıktığında, henüz sözleşme dönemlerinin ortasında olsalar bile değiştirmekte tereddüt etmez oldu. Yukarıda söz edilen vakalarda, balıkçılar loncası kethüdasının atanmasından birkaç gün sonra azledildiği; mültezim olmak isteyen bir kimsenin, henüz mevcut mültezim devletçe tanınıyorken bozacılar loncasının işlerine müdahale etmeye başladığı görülüyor. Bozacılarla ilgili vakada devlet, yeni ortaya çıkan istekliye iltizamı ancak hem mevcut mültezimin hazineye borcu olan miktarı ödemesi hem de bir kefil bulması durumunda verecekti.

Bu atanmış görevliler loncalara yabancı mı oluyorlardı? Mültezim kethüdalar için durum, özellikle de devlet, sonu gelmez gelir artırma arayışları nedeniyle sık sık kethüda değiştirdiği zaman, pekâlâ böyle olabilirdi. Bir davada, arpacılar loncasının kethüdası olup muhtemelen yukarıdan atanmış bulunan Ahmet Beğ, lonca işlerine pek ilgi göstermiyordu; seferler için alınan özel askeri vergileri toplamayı vekiline bırakmıştı ve lonca üyeleri ile vekil, tahsil edilen miktarı onaylatmak için mahkemeye geldiklerinde bile kethüda orada bulunmuyordu.[140] Dolayısıyla, devletçe atanan bir kethüdanın loncanın iç işlerinden kopması oldukça mümkündü. Gene de, tüm dışarıdan gelmiş kethüdalar da belli başlı lonca faaliyetlerinden uzak duruyor değildi. Loncanın ihtiyarları tarafından üzerinde karar verilmiş konularda bile loncayı bir kethüda temsil etmeli, lonca adına o konuşmalıydı; gerçekten de, lonca dışından kethüdaların her türlü meselede loncalarını mahkemede temsil ettikleri pek çok vaka bulunuyor.[141]

---

139 İK 3: 16b/139 (balıkçılar), 86a/700 (sığır kasapları), 92a/721 (bozacılar).

140 İK9: 104b (1071/1660-61). Adı geçen Ahmed Beğ'in atandığına ilişkin elimizde bir belge yok ama söz konusu loncadaki ihtiyarlardan hiçbiri askeri rütbe taşımıyorken bu kişi "Beğ" unvanı taşıdığına göre, atanmış bir kethüdaydı.

141 Örneğin, ekmekçiler loncasında Mehmed Ağa çok etkin bir kethüdaydı; dükkân devirlerine müdahil oluyor, hatta ekmekçilerin borçları hakkında tanıklık bile yapıyordu. Çok büyük olasılıkla devletçe atanmış bir kethüdaydı, çünkü kendisinden *fahrü'l-âyan* (üst düzey yetkililer için kullanılan bir unvan) olarak söz edilmekteydi; ekmekçiler loncasında bundan önce de dışarıdan atamalar görülüyordu (İK 10: 47b).

Bununla birlikte, devletçe atanmış olmak, kethüdaya loncası üzerinde sorgulanmaz bir güç vermiyordu. Kethüdanın, etkin biçimde iş yapabilmek için meslektaşlarının yardımını sağlaması gerekiyordu. Elimizdeki uç bir vakada –iltizam olarak– 10.000 akçe ödeyip sığır kasapları loncasında mevki elde etmiş bir kethüda, lonca üyeleri kendisini ittifakla reddettiklerinden, bir türlü göreve başlayamıyordu; lonca üyelerinin gerekçesi, kethüda seçme tarzlarının eskiden beri böyle olmamasıydı. Üyelerin, loncalarına kethüda olamayacağına tanıklık ettikleri adam kızmış, hazineye ödediği paranın iade edilmesini istiyordu.[142] Benzer biçimde, lonca mensupları devletçe atanan kethüdalarını belli bir süre geçtikten sonra, icraatlarına bakarak reddedebiliyorlardı. Örneğin, öküz arabacılar loncası atanmış kethüdalarını –yeni gelen de devletçe seçilmiş olsa da– değiştirebilmişti.[143]

Bunlara ek olarak, liderlerini kendi içinden, özerk biçimde seçen loncalar da kethüda seçimi üzerine daha canlı, ayrıntılı bir tablo sunmaktadır. Debbağlar, berberler, pirinççiler, nişastacılar, piyade sakalar, *çameşuylar* (çamaşırcılar), kavukçular, keçeciler, simit unu işleyenler ile *kettancılar* (ketenciler) kethüdalarını kendi içlerinde seçiyor ya da görevden alıyorlardı. Kethüdanın görevden alınması, istifası ya da ölümü durumunda, yeni biri seçiliyordu.

Lonca üyelerinin bir kethüdayı neden seçtiklerine ya da görevden aldıklarına ilişkin kayıtları, kethüdanın neler yapması gerektiği, üyelerin bir kethüdada neleri erdem ya da düşkünlük olarak gördüğü hakkında epey bilgi sağlamaktadır. Bir loncanın neden kethüdaya gereksinmesi vardı? Lonca yöneticisinin hizmetleri arasında neler yer alıyordu? Yahudi boncukçulara göre, eskisi öldüğünde, hammaddeyi lonca üyeleri arasında adil biçimde paylaştırması için yeni bir kethüda gerekiyordu.[144] Peksimetçiler de yaşadıkları "ihtilal" döneminde iç işlerinin iyiye gitmesini sağlayacağını düşündükleri için loncaları bünyesine kethüda makamını

142 İK 3: 86a/700 (1027/1617-18). Bununla birlikte, kısa süre sonra, 1029/1619-20 yıllarında aynı makama Ahmed adında birinin getirilmesiyle lonca bir başka devlet atamasıyla karşı karşıya kalacaktı.

143 İK 1: 36a/239.

144 İK 10: 71a.

başarıyla yerleştirmişlerdi.[145] Bazı kethüdalar loncanın mali kaynaklarının yönetimine etkin biçimde katılıyor, bu konuda yaptıklarından sorumlu tutuluyordu; örneğin, keçeciler loncasının kethüdası mali kaynağı kötü kullandığı için görevden alınmıştı.[146] Ayrıca kethüdalar, özellikle de devletçe atanmış olanları, loncalarından bazı vergileri toplamak durumundaydı. Peksimetçilerin kethüdalarından bazı yeni vergilendirme meseleleriyle ilgilenmesini istedikleri göz önüne alındığında, lonca içinden seçilmiş kethüdaların da vergi toplama işini yönettikleri anlaşılmaktadır. Bunun yanında, kethüda, kişinin kendi parasını emanet edebileceği bir otorite figürü oluşturuyordu; gene de, bir çizmecinin başına geldiği gibi, bazen kethüdanın hiç de güvenilir olmadığı fark ediliyordu.[147] Genel olarak bakıldığında, lonca içinden seçilmiş kethüdalar her türden lonca faaliyetine etkin biçimde katılıyor, bunları düzenliyordu.

Bununla birlikte, lonca içinden seçilmiş kethüdalar ile dışarıdan atanmış olanlar arasında çok net bir çizgi çekmek de mümkün değildir, çünkü gördüğümüz üzere, en azından bazı atanmış kethüdalar da lonca içi meselelere büyük ölçüde dahil oluyordu. Atamaya ilişkin belgelerin kıtlığı nedeniyle belli bir loncanın kethüdasının tam olarak nasıl seçildiğini saptayamıyoruz. Lonca kethüdalarından söz eden mahkeme kayıtlarının çoğu, bu sorumlunun lonca içinden mi seçildiği yoksa dışarıdan mı atandığı konusunda ipucu vermiyor. Gene de çoğu vakada kethüdalar, temelde aynı işlevleri, örneğin mahkemede loncayı temsil etme, iç meseleleri yönetme, vergi toplama gibi işleri görüyorlardı.

Makama nasıl gelmiş olursa olsun, kethüdanın resmi olarak göreve başlayabilmek için *berat* alması zorunluydu. Piyade sakaların kethüdası devletten berat almıştı; muhtemelen zaten lonca üyesi olup, lonca içinden seçilmişti.[148] 17. yüzyılda kaç lonca kethüdasına

145 GK 73: 123a. Üyeler *harc*'ların adil biçimde (*alesseviye*) yüklenilmesini sağlayarak, ayrıca ustaların birbirlerinden çırak çalmasını yasaklayarak düzeni yeniden kurmak istiyorlardı. Kethüda seçimi için fırın başına yılda 10 guruş ödemede anlaşmışlardı.

146 İK 9: 199b.

147 İK 4: 36a/252.

148 İncelediğim 12 mahkeme sicilinde yalnızca bir berat gördüm. O da, piyade sakalar kethüdasına verilmiş berattı (İK 3: 95b/735). Yeni kethüda muhtemelen öncekiyle aynı ailedendi, her ikisinin de nesebi "Alioğlu" idi.

berat verildiği belirsizdir, çünkü bu dönemden geriye çok az belge kalmıştır; gene de, bu muamele sonraki yüzyıllarda bir standarda bağlanmış görünüyor. Büyük olasılıkla, devlet yalnızca kentin iaşesi için önemli görülen büyük loncaların kethüdalarına berat veriyordu.

Lonca üyelerinin tariflerine göre, kethüdalığa layık davranışlar ile bu makama yakışmayan davranışlar nelerdi? Lonca üyeleri kethüdalarını değiştirmek üzere mahkemeye geldiklerinde, genelde yeni kethüdaları olarak başka bir adayı destekleme kararı aldıklarını ifade edip bu adayda olumlu olarak gördükleri nitelikleri tanımlıyorlardı.[149] Kimi zaman da yeni kethüda seçimi, lonca mensuplarının güvenini yitirmiş mevcut sorumlunun görevden alınmasından sonra gerçekleşiyordu. Yukarıda da belirtildiği üzere, o dönemde kethüdayı görevden almanın, lonca vakfını kötü yönetmesi gibi, çok somut gerekçeleri bulunuyordu. Bununla birlikte, pek çok vakada kethüdalığa layık davranışlar ile yakışmayan davranışlar soyut nitelikler ile kabiliyetler üzerinden tanımlanıyordu. Örneğin bir kethüda işinde tembellik (*tekâsül*) ya da ihmalkârlık etmemeliydi (*müsamahası olmak*). Simit unu işleyenler ile çamaşırcılar kethüdalarını tam da bu nedenlerle görevden almışlardı.[150] Tamahkârlık da tepki uyandıran bir özellikti, çünkü hakkaniyet ilkesini körelten bir biçimde işleyebiliyordu. Ketenciler kethüdası, tamahkâr olduğu, aynı zamanda görevini yerine getirme kabiliyetine sahip olmadığı için (*hidmetine iktidarı olmayup*) makamını kaybetmişti.[151] Pirinççiler mevcut kethüdanın yerine yiğitbaşılarını geçirmişlerdi, çünkü kethüda kendisinden beklenen hizmetleri yerine getiremeyecek kadar yaşlanmış ve istifa etmişti (... *pir ve ihtiyar olup eda-yi hidmete bir vechile kudreti olmayup tasdir itmeğin yeri hali olmağla*).[152] Demek ki lonca yöneticisinin görevlerini yerine getirebilecek yeterlilikte olması önemli bir konuydu.

149 Cemaat liderlerinin önce cemaat içinde özerk bir seçimle belirlenip ardından mahkemede tasdik edilmesi, yalnızca loncalarla sınırlı bir muamele değildi. Örneğin, Galata'da bir mahalle camiinin temsilcileri yeni bir imam istediklerini dile getirmişlerdi (GK 80: 79a).

150 İK 9: 270b, İK 10: 12b.

151 İK 8: 27b.

152 İK 9: 249a.

Yeni seçilen yönetici hakkında lonca mensuplarının mahkemelerdeki tanıtımlarda yaptıkları betimlemeler ise, yukarıdaki betimlemelerin tamı tamına karşıtıdır. Ketenciler kendi adaylarını, gerekli hizmetler hakkında bilgili, dindar ve dürüst (*mustakim*) olarak betimliyordu.[153] Çamaşırcılar, bir başka arzu edilen niteliği vurgulamıştı; adaylarının *pir ve ihtiyar* olup bu nedenlerle göreve uygun görüldüğünü söylüyorlardı.[154] Bu da, lonca mensuplarının, bir kethüdanın kendisinden beklenen görevleri yerine getiremeyecek kadar yaşlı olmasını istemeseler de, işleri görebildiği sürece kişinin yaşça büyük olmasını olumlu bir özellik olarak gördüklerine işaret etmektedir. Kavukçular vakası, bu bağlamda çok ender, ilginç bir örnek oluşturuyor. Kendileri için sekiz yıl boyunca çalışmış kethüdalarını öyle beğenmişlerdi ki, ondan başkasının bu makama getirilmemesine karar vermişlerdi. Ondan öncekiler görev için yeterli değil ya da ihanet içinde iken (*kadir olmayup... hiyaneti zuhur itmişdir*), bu kişi lonca içindeki meseleleri ele alırken çok sağduyulu davranmış, sorumluluklarını eksiksiz yerine getirmişti. Onun söz ve davranışlarından herkes memnun, herkes ona müteşekkirdi. Lonca üyeleri yukarıda belirtilen kararı aldıktan sonra aday yeniden makama atandı, bu kişinin kethüda olarak görevini sürdürmesinde anlaşıldı.[155] Bununla birlikte, lonca üyeleri makama istekli başka kimselerin, örneğin eski kethüdaların önünü kesmek için de yalnızca mevcut kethüdayı istediklerini ilan etmiş olabilirler.[156] Buraya kadarki incelemelerde, kethüdaların görevlerini yerine getirmeye yeterli olmalarının beklendiği, manevi otorite ile kıdemin de aranan nitelikler olduğu net biçimde görülüyor.

Her ne kadar çoğu lonca kethüdayı oybirliği ile seçse de, zaman zaman bu mevkiye oturmayı isteyen rakipler çıkabiliyordu;

153 İK 8: 27b. Burada "dindarlık" ile "dürüstlüğün" yan yana kullanılması dikkate değer; sanki dindarlık, dürüstlük için bir güvence oluşturuyordu. Öte yandan ahlaksal nedenlerle görevden alınan kethüdalara ise imansızlık gibi bir suçlama getirilmiyordu.

154 İK 10: 12b.

155 İK 10: 134b: "... *kethüda nasb olundukda ol dahi kabul ve hidmet-i lazımesin edaya taahhüd...*"

156 Osman Nuri, *Mecelle*, c. I, s. 574 benzer bir örneği 1660'lı yılların ortalarından veriyor; buna göre bir lonca, yiğitbaşısına destek olarak, eskisinin müdahalesine karşı durmuştur.

lonca mensuplarının da zamanla kethüdalarından rahatsızlık duymaya başlayabildiklerini söylemeye bile gerek yok. Özellikle eski kethüdalar, mevcut kethüdanın otoritesini tanımayı reddederek sorunlar çıkarabiliyorlardı. Örneğin, berberler loncasında bir eski kethüda, lonca işlerine karışmayı sürdürüyordu; bunu yaparken de, yeniden kethüda olduğunu temelsiz bir biçimde öne sürüyordu (*kendi halinde olmayup ben kethüda oldum diyü*). Loncanın şeyhi ile ihtiyarları mevcut kethüda lehine ifade verip onun görevinde *müstakim* ve *perhizkâr* olduğunu, buna karşılık eskisinin ise soğuk ve sürekli tartışma çıkaran bir kişi olduğunu (*her halinde... müte'ellim ve müteşekki olduğu ecilden*) söylemişlerdi.[157] Bir başka vakada, debbağlar kendi aralarından birini, kethüda olmaya heves etmekle suçlamışlardı; bununla birlikte, meslektaşları ona onay vermiyorlardı, çünkü loncaya "ne olduğu kuşkulu" bir üretim yöntemi sokuyordu.[158] Önceden söz edilen peksimetçiler vakasında da gördüğümüz üzere, kethüdalığa bağlı bazı ek gelirler de olabiliyor, bu da makamı daha çekici kılıyordu.

Hem peksimetçiler hem kavukçular loncasında kethüda, atanmasından sonra görevleri mahkeme önünde üstlenmişti (*taahhüd*).[159] Başka vakalarda, atama sürecinin bu aşamasına ilişkin bir kayıt yoksa da, kethüdanın gerekli tüm hizmetleri yerine getireceğine ilişkin söz vermesinin standart bir uygulama olduğunu varsayabiliriz. Verilen bu söz, bir mumcunun dul eşinin yeni atanmış vekilinin mahkemede söylediklerinden çok da farklı değildir: Vekâleti kabul etmiş, görevleri yerine getirmeye razı olmuştu.[160] Kethüdalık yaygın olarak gerçekleşen sıradan vekâlet sözleşmelerinden çok da farklı değildi; bu da en az iki tarafın, belli yetkilerin, yükümlülüklerin atanmışa devredilmesinde anlaşmaya varmasına dayanıyordu. Yemin istemek, muhtemelen bir makamı üstlenmeyi geçerli kılmaya yönelik yasal bir formüldü. Lonca üyelerinin yönetimi kendisine

157 İK 9: 8a. Çok ilginç, aynı sayfada yazılı kayıtlarda, loncanın şeyh ile yiğitbaşısının da ayrı mahkemelerde öncellerine karşı mücadele ettikleri belirtiliyor.

158 İK 10: 108b.

159 Benzer kethüda taahhütlerine ilişkin başka örnekler için bkz. GK 73: 123a (peksimetçiler), İK 8: 27b (ketenciler) ile İK 10: 23b (nişastacılar).

160 İK 9: 210b.

devretmelerine karşılık kethüdanın yemini, onunla lonca üyeleri arasında bir sözleşme oluşturuyordu. Başka deyişle, kethüda işini doğru yapmazsa, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere, lonca mensupları onu görevden alma hakkına sahipti. Lonca içinden seçilmiş olsun, devletçe atanmış olsun (gerçi atanmışların da yemin edip etmedikleri belirsizdir), bir lonca lideri makamda kalabilmek için belli ölçütleri tutturmak zorundaydı.

v. Loncaların Gündelik Faaliyetleri

17. yüzyılın ilk yarısında loncalarda gerçekleştirilen başlıca kolektif faaliyetler nelerdi? Birincisi, iş faaliyetlerinde gözetecekleri kuralları, örneğin hammaddeler, üretim ya da satışla ilgili düzenlemeleri masaya yatırırlardı. Hammaddelerin satın alınması ile dağıtımına ilişkin kolektif anlaşmalar yapmak bu işlevlerin en önemlisiydi.[161] Anlaşılan, loncalar belli yerlerden, kendilerine ayrılmış hammaddeleri sabit fiyatlarla alabiliyorlar ya da en azından almaları bekleniyordu. Ayrıca, hammadde şehir dışından geliyorsa, bu toplu alım, vergi ödemek için de vesile oluyordu, çünkü gümrük vergileri (*resm-i kapan*) rıhtımda ödeniyordu. Yağcılar loncası iyi bir örnek oluşturmaktadır. Kendi ifadelerine göre, Ayazma kapısının yakınındaki rıhtımdan susam ile keten tohumu alıyorlardı. Önce *bazarbaşı* (bakkallar loncasının başkanı) malları teslim alıyor, vergiyi ödedikten sonra kethüda, yiğitbaşı ve ihtiyarların gözetiminde yağcılar malları kendi aralarında dağıtıyorlardı. Bu nedenle, aralarından iki kişi başka bir rıhtımda vergi ödemeden sabit fiyatın üstünde bir fiyat vererek malları gizlice alınca lonca üyeleri kızmıştı.[162]

Diğer pek çok lonca için de, gerek yeterince hammadde elde etmek, gerek bunları adil biçimde dağıtmak temel kaygıydı. Yedikule debbağları loncasının bir üyesi, toplu alım kuralını gözetmek yerine Eminönü mahallesindeki bir salhaneden gizlice (448 parça)

161 Lonca mensupları toplu alım (hasırcılar, İK 9: 262b) ya da adil dağıtım (*alesseviye kimseye ziyade ve noksan virilmemek*) için (kömürcüler, İK 5: 28b/190 ile paçacılar, İK 10: 52a) anlaşmalar yapıyorlardı.

162 İK 10: 74a.

keçi postu alınca, lonca tarafından mahkemeye verilmişti; diğer lonca mensupları, bu üyeyi lonca içi anlaşmayı çiğnemek, böylelikle de düzeni bozmakla suçluyorlardı. Buna yanıt olarak, kabahatli üye ise hatalı davrandığını itirafla, bir daha aynı şekilde kuralı çiğnerse loncadan atılmayı hak etmiş olacağını kabul ediyordu.[163]

Bunların yanında loncalar üretim standartlarının, yöntemlerinin korunmasına, satış güzergâhlarına ilişkin kurallar da saptıyorlardı; bununla birlikte, elimizde bu faaliyetlerle ilgili örnek görece azdır. Örneğin çörekçiler loncası, çöreklerinin belli ağırlıkta olması gerektiğini saptamıştı.[164] Bir başka davada debbağlar, kuraldışı üretim yapan bir üyelerini mahkemeye vermişlerdi.[165] Bununla birlikte iki davada da lonca mensupları olağan çalışma kurallarının neler olduğunu açıklamıyordu. Ayrıca mumcular da hangi mumcunun hangi dükkâna mum sağlayacağını tek tek dükkânlar ölçeğinde belirlemiş, bu tür düzenlemelerle ilgili tüm loncayı bağlayan anlaşmalar yapmıştı.[166]

Bir grup olarak loncanın var olan düzenlemeleri korumaya eğilimli olduğu düşünülebilirse de, bu, söz konusu anlayışın hiç değişmeden kaldığı anlamına da gelmiyordu. Belli hammaddelerin ya da malların arzı eksik ya da istikrarsız olmaya başlayınca loncalar bunları elde edebilecekleri yeni kanallar aramaya başlıyordu. Örneğin ipek tüccarları düzenli arz sağlayamadıklarında ipekli imalatçıları (*kazzazlar*) kendilerine ham ipek getirmesi için bir Yahudi tüccara izin vermeyi kararlaştırmışlardı.[167] Bir başka örnekte, bedestanın kethüdası ile ihtiyarları, standart gerekleri karşılayamaz olduğu için Bursa'dan gelen ipekli kumaşları almamaya karar veriyorlardı.[168] Açıkça görülüyor ki oturmuş bir toplu alım uygulamasında bile yeniden düzenlemeler ya da kaymalar ortaya çıkabilmekteydi.

---

163 İK 9: 145b.

164 Standart ağırlık, resmi fiyat belirleme işinde önemli bir unsurdu, çünkü satıcılar fiyat düşük saptandığında ağırlığı da azaltmaya yelteniyorlardı.

165 İK 10: 12b ile 108b-109a. Ayrıntılar için bkz. Bölüm II 2 b/iii, "Lonca Kurallarının İhlali."

166 İK 9: 12b, 120a ile 254a.

167 İK 3: 96a/736.

168 İK 7: 33b.

İkincisi, loncalar, bazı vergileri de kendi bünyelerinde üyelerinden tahsil ediyorlardı. Gabriel Baer'in, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer şehirlerindeki loncalardan farklı olarak "Türk" loncalarının vergi toplama işlevi olmadığı düşüncesinin tersine,[169] 17. yüzyıl İstanbul loncaları aslında kendi içlerinde vergi topluyorlardı. İstanbul loncalarına getirilen çoğu verginin *ihtisab ağası* ile adamları (*kol oğlanları*) gibi devlet yetkililerince toplandığına ilişkin düşünce çok uzun bir süre varlığını korumuştur.[170] Bununla birlikte, 17. yüzyıla ait İstanbul kadı sicilleri, bunun tam tersi uygulamalar olduğuna ilişkin pek çok vaka barındırmaktadır. Bunlara göre lonca mensupları, ilgili loncalar arasında vergi dağılımına ilişkin düzenlemeler üzerinde anlaşmaya varmak için mahkemeye geliyordu.[171] Yukarıda da söylendiği üzere, bazı lonca kethüdalıkları iltizam olarak satılıyordu; bu da belli vergilerin kethüdalar aracılığıyla toplandığını kanıtlamaktadır. Yalnızca devlet tarafından atanan kethüdalar değil, lonca içinden seçilmiş kethüdalar da vergi yönetiminde yer alıyorlardı. Anlaşılan, loncanın devlet yetkililerinin müdahalesi olmaksızın vergi toplama işlevini yerine getirmesi, örtük bir biçimde, loncanın özerkliğine ilişkin bir ölçüt olarak kabul ediliyordu; ancak, bunu açıkça dile getiren bir ifade bulunmamaktadır.[172] Bu durumun izleri, İstanbul loncaları ile (Mısır'daki gibi) diğer şehirlerdeki loncaların arasında kurulan karşıtlıkta da görülebilmektedir; buna göre, diğer şehirlerdekiler vergileri saptama, paylaştırma ve toplama işlevleriyle yükümlüyken İstanbul'dakiler bunların hiçbirini uygulamıyordu.[173] Devlet görevlileri yerine loncalar kendi

169 Baer, "Functions", s. 35-36. Baer, 19. yüzyıl İstanbul'u söz konusu olduğunda, imdadiye tahsilatı gibi bazı istisnaları kabul eder. Haim Gerber'in 17. yüzyıl Bursa'sı üzerine çalışması da loncaların gördüğü mali işlevleri sergilemektedir (*Bursa*, s. 45-48).

170 Mantran, *Istanbul*, s. 310-323 ve Baer, "Functions", s. 35. Loncalara getirilen vergilerle ilgili olarak, Mantran yalnızca devlet yetkililerince toplanan vergileri listesine dahil eder. Baer, "Türk" –yani İstanbul– loncaları ile Mısır loncaları arasındaki temel farkın, İstanbul loncalarında vergi toplama türü mali işlevlerin bulunmaması olduğunu öne sürmektedir.

171 Vergi ödeme konusunda çıkan çatışmalar daha çok yamak loncanın ana lonca tarafından ödenecek vergiye ne ölçüde katkı yapacağı konusunda yoğunlaşmaktadır. Bkz. Bölüm II c.

172 Örneğin Rafeq, "Craft Organization", s. 505. ("Özerk bir bünye olarak *taife* önemli ekonomik ve mali işlevler üstlenmişti.")

173 Baer, *Egyptian Guilds*, s. 88-93 ve "Functions", s. 35.

vergilerini toplamakla görevlendirildiğinde, vergi yükünü gerek lonca içinde gerek ilgili diğer loncalar arasında dağıtmada daha esnek davranabiliyorlardı. Bu açıdan da İstanbul loncaları aykırı bir örnek sergilemektedir. Bir yanda loncalar vergilerden bazılarını kendi içlerinde bölüştürüp yönetebiliyor, ama öte yanda bu işler bazı loncalarda (aynı zamanda kethüdalık da yapan) mültezimler aracılığıyla yerine getiriliyordu; bunlar, kuşkusuz daha fazla gelir elde etmek için lonca mensuplarını sıkıştırabiliyorlardı.[174]

Mahkeme sicilleri, lonca ortamındaki iltizamlar üzerine ayrıntılı bilgi sağlamamaktadır. Kimi zaman hazineye (*beytülmal*) peşinen ödenen toplam miktarı, örneğin 1027/1618-19 yılında balıkçılar loncası için 6.000 akçe ile sığır kasapları loncası için 10.000 akçe[175] gibi rakamları kaydediyorlardı; bunlar muhtemelen kethüda-mültezimin ilgili loncanın üyeleriyle vergi yükü dağılımı konusunda uzlaşması gerektiği anlamına geliyordu. Lonca içinde toplanan vergiler, çoğunlukla genel anlamda vergiler (*rüsum* ya da *tekâlif*) olarak geçiyordu. Bununla birlikte, düzenli ihtisab vergilerinin devlet görevlilerince toplandığı göz önüne alındığında, loncaların da *ordu akçesi* ya da *kürek ve kazma akçesi*[176] gibi "düzensiz" vergileri topladıklarını varsayabiliriz. Örneğin, 1660'ların

174 Bu durum Faroqhi'nin şu yapıtındaki anlatımlarına da benzerdir: "Ottoman Guilds in the Late Eighteenth Century: The Bursa Case", *Making a Living in the Ottoman Lands: 1480-1820*, İstanbul, 1995, s. 100.

175 Balıkçılar loncası (İK 3: 16b/139) ile sığır kasapları loncası (İK 3: 86a/700) hakkında iki ilginç iltizam vakası bulunmaktadır. Daha yüksek teklif veren bir aday çıkınca, balıkçılar loncasının kethüdası makama geleli daha 11 gün gibi kısa bir süre geçmişken görevden alınır. İlginç bir biçimde, hazine kendisinden vaat ettiği parayı istediğinde, devlete artık görevde olmadığını söylemesi gerekmiştir. Sığır kasaplarının kethüdası ise göreve başlayamaz bile, çünkü lonca onu hemen reddeder. O da, önceden anlaşılan vergi miktarını ödemekten kurtulmak için kethüdalığa başlayamadığını kanıtlamak zorunda kalmıştır. Bu davalar, devletin iltizamı ya çok özensiz, dikkatsiz yürüttüğünü ya da görevden azledilmiş mültezimlerden bile, bunlar görevden alındıklarını kanıtlayamadığı takdirde alabildiği kadar para almaya çalıştığını göstermektedir.

176 Düzensiz vergiler (avârız) üzerine daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Bölüm IV. Bu vergilerin doğaları gereği düzensiz oldukları varsayılabilir, çünkü sefer-i hümayun yıllarında gündeme gelmektedirler. Belki *kürek ve kazma akçesi* de, hendek kazma ya da istihkâm kurma gibi askeri mühendisliğe ilişkin harcamaları karşılamak amacıyla konulmuştu (Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, c. II, s. 107, 132). Ayrıca *avârız* vergisinin de loncalardan toplanıyor olması da mümkündür (örneğin, *piyade sakalar*, İK 3: 95b/735).

başlarında arpacılar loncası, askeri vergileri vekili aracılığıyla topluyordu;[177] pek çok ana ya da yamak lonca da kendi aralarında verginin nasıl bölüneceği konusunda tartışmalar yürütüyorlardı. Böyle düzensiz vergiler 17. yüzyılın ilk yarısında kimi zaman rutin haline gelebiliyordu; süregiden savaşlar, değişen askeri teknoloji ile dönemin getirdiği mali yük düşünüldüğünde bu çok da şaşırtıcı olmasa gerektir.[178]

Zaten var olan ihtisab vergilerine ek olarak, "düzensiz" vergilerin ağırlığı ya da tam olarak ne zaman düzenli hale getirildikleri konusunda kesin bilgilerimiz olmasa da, bu vergiler, en azından loncaları bunların ödenmesine özel kaynaklar ayırmaya sevk edecek kadar ağırdı. Örneğin, 1610'lu yılların sonlarında, *kullabcılar* loncası, *ordu mühimmatı* vergisi için nakit biriktirmek üzere vakıf kurmuştu; vakıf yöneticisi değişikliğini kaydeden belgedeki kısa bir notta bu belirtiliyordu.[179] Gene 1640'larda, aslen Trabzon bölgesinden olan kazancılar da büyük bir lonca vakfı oluşturmuşlardı (bkz. Bölüm II a/ii).[180] Lonca üyeleri değişen miktarlarda bu ödeneğe katkıda bulunmuşlar, sonunda 76.000 "iyi ve yeni" akçe biriktirilebilmişti. Vakfın çalışma koşulları ile amaçları üzerine anlaşmaya vardıktan sonra nakit ödeneğin faize yatırılması öngörülüyordu; faizden elde edilecek gelir de ordu mühimmatı ile ayni (bal, yağ, sabun vb.) olarak ödenecek devlet vergilerine harcanacaktı. Her yıl vakfın hesapları kethüda, yiğitbaşı ve başkaları tarafından incelenecekti. Başka lonca vakfı davalarına da rastlıyorsak da, bunlarda vakfın ne amaçla kurulduğu açıklanmıyor; gene de vergi ödemenin birincil kaygı olduğunu varsayabiliriz.[181] Elbette, tek kaygı bu değildi; siciller, lonca vakıflarının ziyafetler düzenlemede ya da saraçlar örneğinde de görüldüğü üzere, loncadaki

177 İK 9: 104b.

178 17. yüzyılda loncalara getirilen vergilere ilişkin genel bir değerlendirme için bkz. Bölüm IV.

179 İK 5: 47b/331. Belgede vakfın boyutlarına ya da ödeneğin nasıl toplandığına ilişkin bilgi bulunmamaktadır.

180 İBK 122: 25b-26a. Kazancıların İstanbul'a ne zaman geldikleri belirsizdir.

181 İK 9: 199b. Örneğin keçeciler loncası "çeşitli gereksinmeler" için nakit biriktirmek üzere bir vakıf kurmuştu.

yoksulları doyurmada (*tabh-i taam ile Sarraçhane fukarası it`am oluna*) kullanıldıklarını göstermektedir.[182]

Lonca faaliyetleri arasında komünal ya da yarı-dinsel törenler ile dönem dönem düzenlenen, dış mahallelere yönelik geziler de bulunuyordu. Loncalar zaman zaman ziyafetler düzenleyebiliyorlardı. Örneğin *arka sakaları*[183] mahkemede yeni seçilmiş yiğitbaşının üyelere ziyafet vermesi gibi bir gelenekleri olduğunu ileri sürmüşlerdi.[184] Belki de bu, yeni bir lider seçildiğinde o lider etrafındaki dayanışmayı tasdik edecek, üyelerin loncaya bağlılıklarını güçlendirecek önemli bir olaydı.

Evliya Çelebi, kuyumcular[185] loncası örneğinde, lonca gezileriyle kabul törenlerine ilişkin ilk elden çok değerli bilgiler vermektedir. Evliya Çelebi bir kuyumcubaşı çocuğu olduğundan, gözde bir mesire yeri olan Kâğıthane deresine yapılan lonca gezilerine katılma fırsatı bulduğunu, ayrıca loncaya çırak olarak kabul edildiğini aktarmaktadır. İçeriden bir anlatıcı olarak, mesleğindeki törenleri yüceltme, idealiz etme eğiliminde olsa da, günümüze kalmış yegâne doğrudan gözlemler olarak anlatımları eşsiz değerdedir. Evliya bu Kâğıthane gezilerinin her 20 yılda bir devletin mali desteğiyle ve Kanuni Sultan Süleyman'ın vakfettiği mutfak eşyasıyla gerçekleştirildiğini söyler.[186] Anlattığına göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerindeki kuyumcular Kâğıthane'de bir araya geliyor, şölen 20 gün sürüyordu. Tahttaki padişah, görevdeki veziriazam ve şeyhülislam bile bu toplantıya katılıyordu(!); "*hulasa-i kelām bu teferrüce bir esnāf mālik olmamışdır.*" Evliya'nın yaptığı betimlemelerin

182 İK 9: 89b. Bu vakada vakıf, mal varlığının üçte birini bağışlayan tek bir kişi tarafından kurulmuştu; bu da 20.000 akçe olup Saraçhane'nin birbirinin yerini alan kethüdalarınca yönetiliyordu.

183 Metinde "*arka sakaları*"nı da, "*piyade sakalar*"ı da "*water-carriers without mounts*" ("binek hayvanı olmayan sakalar") diye çeviriyorum, çünkü muhtemelen bunlar aynı grubu ifade ediyor. Söz konusu iki terim hiçbir listede yan yana kullanılmamıştır.

184 İK 3: 39b/338. İlginç bir biçimde, arka sakaları, yeni yiğitbaşılarını atanmasından sonra ziyafet vermemekle suçlarken, yiğitbaşı da ancak ve ancak daha önce lonca cemaati için yaptığı masraflar karşılanırsa ziyafet vereceğini söylüyordu. Üyeler, sonunda ziyafet taleplerinden vazgeçtiler.

185 *Kuyumcu* aynı zamanda değerli süs eşyası satanlar için de kullanılıyordu.

186 Evliya Çelebi'ye göre padişah da kuyumcu olarak yetiştirilmişti. *Evliya Çelebi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, 272.

her ayrıntısına inanmak mümkün olmasa da, en azından vakfedilen değerli mutfak eşyası konusu sonraki yüzyıllardan benzer örnekler olduğuna göre doğru görünüyor.[187]

Evliya'nın kabul törenine ilişkin anlatımı, kuyumcular mesiresi anlatımı kadar gösterişli değildir. Tarikatlardakine benzeyen intisap töreninin, nakib yönetiminde nasıl gerçekleştiğini betimler. Nakib toplanan insanları törenin gerektirdiği bir üslupla selamlar, insanlar da ona karşılık verir. Ardından çırak adayına (*ferzend*) bir post verir; bu post, kilimin ikamesidir ve genç erkeğin artık kendi aralarında yer alacak nitelikte olduğunu ifade eder. Sonra nakib ile bir başka kişi (çavuş yahut kapıcı) çırak adayına iki yanında eşlik ederek onu ustasına götürüp teslim ederler. Usta, adayın beline peştemalını bağlar, üzerine başka bazı nesneler de iliştirebilir; ayrıca ferzende bir de asa verir. Usta çocuğa birtakım öğütlerde bulunur, sonra da, törenin bir parçası olarak, adayın sağ kulağını çekip ensesine tokat atar. Buna karşılık olarak, ferzend hazır bulunan herkesin elini öpüp saygılı bir biçimde geri geri yürüyerek oradan çıkar. Törenin her aşamasına hayır duaları eşlik eder. Kuşkusuz, böyle bir tören usta ile çırak arasındaki bağı derinleştirir, ona mesleki boyutun ötesinde bir anlam katar. Öte yandan, loncanın aynı zamanda bir tasavvuf tarikatı olması pek muhtemel değildir. Evliya, öğrencinin başka tariklerden pirlerin ellerini öptüğünü söylediğine göre, anlaşılan törende loncanın kıdemlilerinin yanında, dışarıdan konuklar da bulunmaktadır. Büyük olasılıkla, ferzendlerin intisabı için lonca daha büyük bir tarikat tekkesine başvuruyordu. Gayrimüslim kuyumcular –Evliya'ya göre, Müslümanların yanı sıra Rum, Ermeni ve Yahudi kuyumcular da vardı– İslami tonun baskınlığı aşikâr olan bu törenlere belki katılıyor, belki katılmıyordu.

Loncalardaki dinsel görevliler konusunda olduğu gibi, bu komünal/dinsel etkinliklerin, lonca mensuplarının yaşamlarında tuttuğu yeri ya da etkilerinin ölçeğini saptamak çok güçtür; bunun da

187 Örneğin, İBK 218: 82a-b'de (1173/1759-60) büyük tabak çanak, kap kacak, sürahiler ve kepçelerin de konu edildiği, camcılar arasında kurulmuş bir vakıf vakası görülüyor.

nedeni, özellikle resmi kayıtlarda konudan pek ender olarak söz edilmesidir. Emin olunabilecek nokta; yukarıda saraçlar örneğinde de görüldüğü üzere, loncaların harcamalarını karşılayabilmek için vakıflar bulunduğudur. Her ne kadar 17. yüzyıl İstanbul loncaları arasında bulduğum tek örnek bu olsa da, başka zamanlarda ya da yerlerde, benzer durumlar görülebiliyordu.[188]

vi. Loncalarda Karar Alma Süreci

Lonca mensuplarının, çeşitli lonca faaliyetlerinde karar alma süreçlerinde, *âdet* ve *ittifak* gibi bir çift tema kendini yineleyerek gösteriyordu. Lonca mensupları büyük ya da küçük, her türlü kararlarında bu ikisinden birine gönderme yapıyorlardı. Lonca mensuplarının ortak arzlarını içeren 93 kadı sicilinin 50'si alışılageldik uygulamalara (*âdet*), 32'si anlaşmalara (*ittifak*) ve 19'u da her ikisine birden gönderme yapmaktadır. Geleneğe gönderme yapılması meşrulaştırıcı belagatin güçlü bir öğesiyken, anlaşmaya başvurulması loncaların gerçek işleyişine yeni bir ışık tutabilir.

Lonca mensupları, hammadde dağılımı, lonca başı/kethüda/yiğitbaşı seçimi,[189] üretim ölçütlerinin saptanması, lonca vakfı kurulması, hatta her üye için ayrı satış güzergâhları belirlenmesi gibi konularda anlaşmalar yapıyorlardı. Peki anlaşmaların bu denli belirleyici olması 17. yüzyıl İstanbul loncaları bağlamında neye işaret etmektedir?

17. yüzyılda Bursa'daki kadı sicillerini enine boyuna inceleyen Haim Gerber gibi, bu anlaşmalar lonca özerkliğinin bir parçası olarak değerlendirilebilir.[190] Buna göre, lonca sisteminde en azından iç işler doğrudan konuyla ilgili taraflar arasındaki, bir loncanın üyeleri ya da iki veya daha fazla loncanın üyeleri arasındaki anlaşmalar doğrultusunda karara bağlanmaktaydı. İttifak yönte-

188 Faroqhi, "The Bursa Case", s. 104-105. Yazar, 17. yüzyılda Bursa'da cemaat yemeklerine (*taamiye*) tahsis edilmiş görece küçük nakit birikimine sahip lonca vakıflarından söz etmektedir.

189 Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumları", s. 1273-74, 16. ile 17. yüzyıllarda, Bursa ile Ankara'daki mahkeme sicillerinde yer alan, lonca liderlerinin, "*cümlesinin reyi ile*", "*ittifakları üzere*" seçildiği vakalar sunmaktadır.

190 Gerber, *Bursa*, s. 42-45.

mi, çoğunlukla gelenekler olarak adlandırılan lonca düzenlemelerini oluşturmada ve/veya korumada önemli rol oynuyordu. Yazar, ayrıca şuna da dikkat çekmektedir: Kadı genelde loncaların iddialarını doğrulamak için geçmiş sicillere bakmazdı ve lonca düzenlemelerinin nasıl yorumlanacağı gene loncanın kendisine bağlıydı.

Bu söylenenler 17. yüzyıl İstanbul loncaları açısından da büyük ölçüde doğru olmakla birlikte, loncaların neredeyse kendi kaderini tayin eder konumda olmalarını "özerklik" olarak adlandırmanın tek sakıncası, burada tam özerkliğin söz konusu olmamasıdır. Pek çok kez, özellikle çözülmeyen anlaşmazlıklar baş gösterdiğinde, lonca meselelerinde son söz devletindi.[191] Lonca özerkliği denen şeyin boyutlarının, iç anlaşmalarla belirlenmiş ölçeği aşamadığı söylenebilir. Dahası, devlet, İstanbul'un iaşesini sağlayan büyük loncaların işlerine müdahale ediyor, onlara sorumlu atıyordu; öte yandan, bu sorumlular da lonca üyelerinin güvenini kazanmak durumundaydı.[192]

Meşveret ve ittifak uygulamaları mutlaka demokratik biçimde ya da tam uyum içinde gerçekleşiyormuş gibi görülmemelidir. Nitekim (anlaşmalarla onaylanmış) lonca kurallarının çiğnenmesi örneklerinden de bildiğimiz üzere, anlaşma her zaman uyumun güvencesi olamıyor, bazen hoşnutsuzlar çıkabiliyordu. Bu yüzden loncaları yöneten iç düzenlemelerin her zaman tam uyum ifade eden bir zemin üzerinde işlediği söylenemez. Aslında lonca anlaşmalarını aktaran belgelere daha yakından bakıldığında, ironik biçimde şu ortaya çıkar; anlaşmalar, kurulu düzen üyelerce ya da yabancılarca tehdit edildikten hemen sonra, tarafların önceki uygulamaları yeniden oturtmalarını sağlamak üzere yapılmaktadır.[193]

---

191 Gerber'in yasalcı bir eleştirisi için bkz. Timur Kuran, "Islamic Influences on the Ottoman Guilds", *The Great Ottoman Turkish Civilizations*, ed. Kemal Çiçek vd., 2: 50-53. "Dışarıdan bir güç hürriyetlerden herhangi birini istediği zaman ilga edebildiği sürece, lonca tam anlamıyla özerk olamaz."

192 Ayrıca John Chalcraft'ın Gerber'e itirazına bakılabilir; buna göre, Gerber'in lonca özerkliği kavramı, devlet ile toplum arasında kaskatı bir dikotominin varlığı fikrine dayalıdır. Chalcraft'ın şu çalışmasına bakınız: "Striking Cabbies of Cairo and Other Stories", s. 14-15.

193 İK 9: 145b. Örneğin, debbağlar, ilgili kural çiğnendiği zaman toplu alım anlaşmalarını yeniden onaylatmışlardı. Benzer örnekler için bkz. kömürcüler (İK 5: 28b/190) ile hasırcılar (İK 9: 262b).

Lonca mensuplarının ihlalciyi mahkemeye verme nedeni, çoğunlukla ona anlaşmayı gözeteceğine ilişkin yemin ettirmektir. Anlaşmalar ile onlara dayalı düzenlemelerin, etkilerini sürdürebilmek için zaman zaman yeniden onaylanmaları gerekmektedir.

Bunun yanında, loncaların söz konusu anlaşmaları nasıl yaptıklarını da incelememiz gerekiyor. Lonca anlaşmaları fazla bir resmiyet gerektirmezdi,[194] çünkü zaten gayet iyi tanışan insanlar arasında gerçekleşiyordu. Anlaşma yapmanın çeşitli lonca faaliyetlerini belirlemede temel öğe olması, her lonca üyesinin eşit söz hakkı olduğu anlamına gelmiyordu; ne de olsa loncalarda bir hiyerarşik kuruluş söz konusuydu. Örneğin, ihtiyarların karar almada bırakalım çırakları, sıradan ustalara göre bile[195] daha fazla söz hakkı olduğunu düşünmek gayet mantıklıdır. İnalcık'ın Osmanlı'daki *meşveret* geleneğini abartmamak gerektiği yolundaki uyarısını anımsamak doğru olacaktır: Daha düşük konumdaki insanlara danışma (*meşveret*) söz konusuydu ama karar alma hakkı gene de yüksek mevkideki insanlara aitti.[196] Azınlıktakilerin görüşleri sorulmayabiliyor, dikkate alınmayabiliyordu; var olan anlaşmalardan hoşnutsuz olup kuralları çiğneyen kimseler çıkabiliyordu. Bu yüzden, anlaşmaların muhtemel yetersizlikleri, lonca içindeki her katmanı temsil etmeyebilecekleri konusunda uyanık olmalıyız. Tahminen yerleşik uygulama, çatışmaların dozunun düşürülmesi, önceden verilmiş kararların ittifak yoluyla meşrulaştırılmasıydı.

Bunlar kabul edilse de, lonca bağlamında bu kadar çok sayıda anlaşmanın ne anlama geldiği hâlâ daha derinlemesine araştırmayı beklemektedir. "İttifak"ın tüm olası sınırlarına rağmen, bu durum loncalara sözleşmeci bir nitelik kazandırmaktadır. Örneğin, hammadde alımına ilişkin anlaşmayı çiğneyip, loncadan atılmamak

194 Burada David Hume'un, ortak çıkarın gerçekleştiğine yönelik genel duygudan doğal bir gelişme içinde çıkan anlaşma ya da uzlaşmanın herhangi bir resmi güvenceye gerek bırakmadığı yolundaki düşüncesi anımsanabilir. Bkz. Hume, *A Treatise of Human Nature*, Londra, 1966, ilk basım 1738 [*İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, 2009].

195 Nitekim *ihtiyar* sözünün aynı zamanda hür iradeyi ifade etmesi rastlantı sayılmamalıdır.

196 İnalcık, "Decision-making in the Ottoman State", *Decision-Making and Change in the Ottoman Empire*, ed. Ceasar E. Farah, Missouri, 1993, s. 9-18. Yazar loncalar ile divandaki acil oturumlardan örnekler vermektedir.

için bir daha böyle yapmayacağına ilişkin yemin eden debbağı anımsayalım. Genel olarak, loncanın bir parçası olmak, özünde, anlaşmaları kural olarak benimseyip bunlara uymaya razı olmak demekti. Loncaları, ister dışarıdan ister içeriden dayatılmış olsun, düzenleme (regülasyon) ve tekelin cisimleştiği örgütlenmeler olarak görme eğilimindeyizdir. Oysa bu kanı, kurallarla belirlenmiş faaliyetleri önceleyen anlaşma ya da, sözcüğün geniş anlamıyla, sözleşme gibi önemli bir süreci gözden kaçırır. 17. yüzyıl başlarında lonca üyeliğinin sınırlarının akışkan olduğu dikkate alınınca, çekirdek bir grup insan arasında anlaşma yoluyla meslekte kuralları belirleyip meslekteki herkesi de buna uymak zorunda bırakma gücü, lonca etkinliği içinde can alıcı önemdeydi.

b. Lonca Üyesi Bireyler ve Lonca

Loncanın üyeleri üzerinde ne derece iktidarı vardı? Lonca üyesi bireylere, loncadan bağımsız olarak iş yapma hürriyeti belli ölçülerde de olsa tanınıyor muydu? Buna ek olarak, loncanın kendisine haksızlık ettiğini düşünen bir üye buna ne kadar itiraz edebiliyordu? Bu sorulara kesin yanıtlar vermek güç olup yanıtların loncadan loncaya değişebileceği de göz önüne alınmalıdır. Bununla birlikte, mahkeme belgelerine kaydedilmiş, lonca mensubu bireylerle ilgili pek çok muamele, bu kişilerin belli serbestlikleri olduğuna işaret etmektedir.

Loncayı bir grup olarak anlamaya öyle eğilimliyiz ki, lonca üyelerinin her zaman toplu hareket ettiklerini farkında olmaksızın kabul ediyoruz. Lonca faaliyetlerinde belli bir kolektif boyut mutlaka var olsa da, 17. yüzyılda İstanbul'da her dükkânın ayrı bir işletme olduğu unutulmamalıdır. Dahası, gördüğümüz gibi, dükkânlar da boyutları bakımından tekbiçimli değildi ve bu da, gerçekleştirdikleri ekonomik faaliyetin ölçeğinin değişiklik gösterdiğine işarettir. İşleri için sermaye bulmak, insanların isteklerini karşılamak tek tek üyelere düşüyordu.

Lonca mensubu bireyin sahip olduğu hürriyeti ölçmek zordur; bu konuda ancak kısır bir belgelemeye dayalı olarak akıl yürü-

tebiliyoruz. Ayrıca, görünüşe bakılırsa, lonca üyelerine tanınan serbest hareket alanı, meseleden meseleye değişmekteydi. Örneğin, narhların ya da üretim standartlarının ihlali çok ciddiye alınıyor, devlet ile lonca yetkilileri bu tür davranışlara karşı sert tepkiler veriyordu.[197] Öte yandan bireyler hammadde alımı, ortaklık kurma gibi konularda belli bir esneklik gösterebiliyorlardı, ama bunun da lonca tarafından arzu edilen bir durum olup olmadığı belirsizdir.

i. Hammadde Alımı

Kimi zaman loncanın toplu[198] hammadde alımı meselesindeki denetimine ilişkin genel kabul görmüş kanıyı destekleyen kayıtlara rastlasak da, loncanın hammadde dağılımını ne ölçüde denetlediğini tam bilemiyoruz. Hatta tüm loncaların, üyelerince alınan hammaddeyi denetlemeye çalışıp çalışmadığı da net değildir. Toplu hammadde satın alırken loncaların kaygısı, daha çok diğer benzer gruplarla rekabet içinde, kendileri için yeterli malzemenin sağlanmasını güvence altına almak ya da her üyeye ayrı ayrı her muamelede nezaret etmektense, herkesin aynı kaynaktan satın almasını sağlamak gibi görünüyor.[199]

Lonca mensubu bireylerin hammadde alımına ilişkin belgeler, lonca denetiminden ender olarak söz ediyor. Her vakada, muamelenin her iki tarafında da tek bir birey ya da ortaklık kurmuş birkaç kişi bulunuyor, lonca müdahalesine ilişkin herhangi bir iz ise görünmüyor. Bundan neredeyse hiç söz edilmemesi insanın aklına şu kuşkuyu da getiriyor: Belki de loncalar üyelerinin muamelelerinde o denli etkindiler ki, bundan söz etmek bile gereksiz

197 İK 3: 89b/712. "Kapu Ağası Vakfı"na ait bir fırın, ürettiği beyaz ekmekler gerekli ağırlığı karşılamadığı için devlet yetkililerince kapatılmıştı.

198 Burada "toplu" sözcüğünü, lonca mensubu herkesin tek bir grup olarak alım yaptığı anlamında değil, pek çok lonca üyesi bireyin bir yerde toplanıp yaptıkları alımları ifade etmek için kullanıyorum. Loncanın bir seferde kütlesel miktarda alım yapıp bunu üyeleri arasında dağıtması da mümkündür, ama bunun yaygın bir uygulama olup olmadığı belirsizdir.

199 Yedikule'deki debbağlar ile mumcuların rakiplerinden önce hammadde sağlama çabalarına örnekler için bkz. Mühimme Defteri 93: 27/157 ile 38/207 ve AŞ 3: 56-57/185 ile 57/186.

görülüyordu. Bu durum bazı loncalar için mümkün olsa da, salt lonca gözetiminin varlığı bireysel muamelelerin mutlaka kısıtlanmış olduğu anlamına gelmemektedir. Parametreler bir kez lonca tarafından belirlendikten sonra, üye bireylere belli bir hareket alanı bırakılıyordu.

Örneğin, *uncu*'dan buğday alan bir Ermeni *etmekçi* (ekmekçi) buğdayın parasını ödeyememiş, bu nedenle mahkeme tarafından uncuya olan borcunu ödemesi konusunda uyarılmıştı. Bu belgede, ilgili iki loncanın da gözetimine ilişkin en ufak bir ibare yok. Ekmekçilerin tüm şehre dağılmış ve 17. yüzyıl payitahtının iaşesinde temel bir yer tutan her iki loncanın çok büyük olması nedeniyle, tüm üyeleri özel olarak belirlenmiş bir yerden topluca un almaya ya da satmaya sevk edecek bir eşgüdüm kurmak herhalde zor olmuştur. Uncu da, ekmekçi de dava konusu buğdayın miktarını ilginç bir biçimde dile getirmektedir. Taraflar miktarı "*beynimizde mikdarı malum buğday*" olarak tanımlamaktadır; bundan da ana muamelede öncelikle yalnızca bu iki tarafın bulunduğu anlaşılmaktadır.[200]

Bir başka davada Yorgi adında bir kasap, *kınadar*[201] olarak et satın alması için aynı loncadan Yani'ye iş verir. Bir aracıya başvurarak hammadde ayırtmak, lonca mensupları arasında sık rastlanan bir durum gibi görünüyor.[202] Bu alımın ayrıntıları verilmemiş, ama tüm hesaplamalardan sonra Yorgi, Yani'den 4.500 akçe alacağı olduğunu iddia ediyor, Yani ise iddiayı reddedip borç miktarının yalnızca 1.100 akçe olduğunu söylüyor. Bir kanıt ya da tanık sunamayan Yani, "İsa'ya İncil'i gönderen"[203] Tanrı üze-

200 İK 9: 102a.

201 Bu terim Osmanlıca sözlüklerde bulunmuyor, ama *kınâ* sözcüğü (Arapçada kâr ya da getiri anlamına gelen *kunye* sözcüğünün çoğul hali) üzerinden anlamı hakkında akıl yürütebiliriz. Terim, para işleriyle görevli kimseyi, yani bir şirketin hazinedarını ifade ediyor ya da, Farsçada paylaşmayı ima eden "-dar" sonekine bakarak, kârı paylaşan kimseye gönderme yapıyor olabilir. İlginç bir biçimde, bu sözcük sıklıkla kasaplarla ilgili davalarda kullanılmaktadır (İK 8: 25b, 35a ile İK 9: 68a).

202 Bir yoğurtçunun, kendisine bir köyden yoğurt ile süt getiren, ama atını geri getiremeyen çalışanı hakkındaki şikâyetine ilişkin bir belge vardır (İK 8: 42b).

203 Bu, Hıristiyanların mahkemede yemin ederken söyledikleri bir kalıptı. Najwa al-Qattan, 18. ile 19. yüzyıl Şam mahkemelerinde gayrimüslimler için farklı yemin düzenlemeleri yapıldığını gözlemlemiştir; bkz. Najwa al-Qattan, s. 438.

rine yemin ediyor ve mahkeme de bu yemini kabul ediyor. Burada dikkate değer olan, her iki tarafla ilgili olarak kasap loncasından bir yetkilinin ya da üyenin mahkemeye çağırılmamasıdır. Lonca bireysel tedariki sıkı gözetim altında bulundursaydı, Yorgi'nin Yani'ye başta verdiği tutar değilse de, satın alınan miktar ile et fiyatı başkalarınca da bilinirdi.[204]

Bu arada, *kazgancılar* loncasıyla ilgili bir dava, farklı bir resim sunuyor. Bu davada, bir yeniçeri kazancı olan Bostan, ortağı Konstantin'i, ikisinin de sahip oldukları bakırı, kendisi uzaktayken satmasına rağmen kârın yarısını kendisine vermediği için mahkemeye şikâyet ediyor. Kazancının neden bakırı kullanmayıp 20.000 akçe kâr için sattığını belgeden anlayamıyoruz. Konstantin, Bostan'ın iddiasını reddedince, kethüda ile diğer lonca üyeleri Bostan lehine tanıklık ediyorlar. Kazgancılar loncasının sorumluları yalnızca Konstantin'in bu belirli alışverişten ne kadar kâr ettiğini değil, ortaklığa başlarken var olan sermaye büyüklüğünü bile biliyorlardı.[205] Kuşkusuz, lonca sorumlularının bu tanıklığı rastlantısal olabilir, ama öyleyse bile, örnek, küçük bir loncada liderler ile sıradan üyeler arasında sıkı bağların var olduğunu göstermektedir. Teorik olarak, küçük loncaların, üye bireyler üzerinde daha sıkı denetim kurabildikleri düşünülebilir. Bununla birlikte, söz konusu vakada, hammaddelerini kâr için satan üyelere loncanın itiraz etmediği ve ancak mahkemede, *udûl* (ehil ve yansız tanıklar) olarak duruma müdahil oldukları anlaşılmaktadır; bu da, eldeki hammaddenin nasıl değerlendirileceğine ilişkin kararların öncelikle ortaklarca verildiğini gösterir.

Bütünlüklü bakıldığında, hammadde alımına ilişkin bu vakalara dayanarak, loncaların söz konusu türden muamelelerin ayrıntılarını lonca mensubu bireylerin kararlarına bıraktığı varsayılabilir. Her ne kadar kimi zaman (paçacılar vakasında olduğu gibi) hammaddenin adil biçimde dağıtılmasıyla görevli sayılsalar da, loncalar –özellikle de büyük olanları– her muameleyi denetleyemez durumdalarsa esnaf bireyler muhtemelen epey bir serbestlikle pazarlık yürütebiliyorlardı.

204 İK 9: 68a.
205 İK 9: 61b.

Bazen bir muamele sırasında narhlar bile uzlaşmayla delinebiliyordu. Yukarıda aktarılan uncuyla ilgili iki örneğe dönersek, bunlarda, ekmekçinin, nedeni ne olursa olsun, narhın çok üzerinde bir fiyattan un alabildiği görülüyor. Bir uncu, Uzun Kosta, ekmekçi Mehmed Çelebi'ye 1.867 kile (yaklaşık 46 ton) unu 280.050 akçeden (yani kilesi 150 akçeden) satıyordu.[206] Aynı yıl (1072/1661-62) görülen bir başka davada ise kadı tarafından gönderilmiş bilirkişiler, *ehl-i vukuf* ile yansız (*bi-garez*) Müslümanlar dükkânın birinde depolanmış unların değerini kile başına 45 akçe olarak saptamışlardı. Güvenilir bulunan bu hesaplama (*tahmin-i sahih*) narhlarla uyumlu olsa gerektir.[207] Bu durumda iki fiyat arasındaki farkı nasıl açıklayacağız? Bir olasılık, iki farklı un türü söz konusudur. Narhlar, un türlerine göre belli değişiklikler gösteriyordu. Ayrıca, mevsim farklılığını da göz önüne almak gerekir, çünkü tahıl fiyatı yaz hasadından sonra yıl boyunca adım adım artış gösteriyordu.[208] Bu vakada 150 akçe/kile Ekim ayında, 45 akçe/kile ise Mayıs'ta kaydedilmişti; bu da yıllık doğal fiyat eğilimleriyle örtüşmemektedir. Dolayısıyla, narhın ihlal edildiğini hesaba katmadıkça, bir un türüne ait sabit fiyatın bir başka tür un fiyatının üç katından fazla olmasını anlamak epey güçtür. Örneğin 1640 yılına ait narh defterinde, farklı un türlerinin fiyatları kilesi 50 ile 80 akçe arasında değişiklik göstermektedir.[209] O dönemde narhlarla gerçekte uygulanan fiyatlar arasında uçurumlar olması mümkündür.[210] Bu yüzden, belki sabit fiyat ilkesi bile mutlak olarak bağlayıcı değildi, satıcılar ile alıcılar arasındaki pazarlığa tabiydi. Böyle büyük bir fiyat çeşitliliğinin, lonca gözetiminde mi yoksa onun denetimini

206 İK 9: 154b (Sefer'in 8'inci günü, Ekim başları).

207 İK 10: 47b (Ramazan'ın 16'sı, Mayıs başları).

208 Başka deyişle, tahıl fiyatları dışarıdan bir denetime tabi değilken ve hasat da az çok istikrarlıyken bu geçerliydi. Pisa'daki tahıl fiyatlarında dalgalanma (1633-1682) üzerine aylık fiyat değişmelerine ilişkin verilere dayanan bir çözümleme için bkz. Karl Gunnar Persson, *Grain Markets in Europe: 1500-1900*, Cambridge, 1999, s. 67, 118.

209 Kütükoğlu, *1640 Tarihli Narh Defteri*, s. 92. Aydıncık'ın özel unu bile Mayıs 1657'de, Venedik ambargosu henüz kaldırılmamışken, kilesi 100 ila 120'den fazla etmiyordu (GK 80: 92a).

210 Kafadar, "State Supervision over the Marketplace: Thoughts on Ottoman Market Codes in the Light of the Book of the Eparch", Princeton'da sunulan yayımlanmamış makale, 1994, s. 20.

atlatarak mı gerçekleştiği, tümüyle o dönemki koşullara bağlı bir meseleydi. Şu halde, kadı sicillerine işlenmiş önceki vaka, ya kilesi 150 akçe gibi bir fiyatın halen izin verilen esneklik sınırları dahilinde olduğunu ya da şeriye mahkemesinin, ihtilafa ilişkin ayrıntıları dikkate almadığını göstermektedir.

Lonca mensubu bireyler, hammadde sağlamada ya da değerlendirmede bir hareket alanına *de facto* (fiilen) sahip oldukları gibi, hammadde bölüşüm sürecinin adaletsiz olduğunu düşündüklerinde mahkemeye de başvurabiliyorlardı. Paçacılar buna iyi bir örnek oluşturuyor. Bu loncanın yetkilileri, hammadde sağlanması ve bölüşümüne, önceki vakalarda ekmekçiler ya da kasaplar loncalarıyla ilgili olarak görülene oranla daha doğrudan müdahil oluyorlardı. Başka deyişle kethüdaları koyun ya da dana kellesi ve paçası temin edip bunları her dükkâna adil paylarla bölüştürmekle (*tevzi olundukta kârhane sahiblerine hisse virilmek*) yükümlüydü.[211] Böyle denetimli bir hammadde dağıtımının diğer loncalarda da uygulanıp uygulanmadığı belirsizdir. 1071/1660-61 yılında loncanın birinde Mehmed Beşe, belli bir süredir mesleği icra ettiği, diğer üyeler gibi loncayla ilgili vergileri ödediği halde hak ettiği payı alamadığı gerekçesiyle kethüdayı mahkemeye şikâyet etmişti.[212] Bir yıl içinde aynı loncadan yetkili sıfatında olmayan dokuz üye, koyun ve dana kelleleri ile paçalarının kimseye daha az ya da daha çok değil, herkese eşit biçimde paylaştırılmasını öngören ittifakı yeni kethüdalarının huzurunda tasdik ettirmek için mahkemeye gelmişti: "... *alesseviye, kimesneye noksan ve ziyade virilmemek içün biz ittifak eyledük.*"[213] Sıradan lonca üyelerinin belgenin üst kısmında davacılar olarak zikredilmesi, ittifakın onların inisiyatifiyle gerçekleştiğini ima etmektedir. Demek, sıradan üyeler de gereksinmelerini karşılama yolunda, var olan düzenlemelere yaslanabiliyor ya da yeni bir anlaşma için girişimde bulunabiliyorlardı.

---

211 Bu metindeki *kârhane sahibleri* ifadesi epey karışıktır. *Sahib* sözcüğü, bir yerin maliki anlamına gelse de, bu vakada "sorumlu usta" biçiminde anlamak daha uygun görünmektedir, çünkü dükkânların yasal malikleri dükkânlardaki işlerin gidişatına karışmayabiliyorlardı.

212 İK 9: 70a.

213 İK 10: 52a.

ii. İş Ortaklıkları (*Şirket*'ler)

Üye bireylerin yararlanabildiği serbestliğin bir başka göstergesi de aralarında sıklıkla, kısıtlamayla karşılaşmaksızın iş ortaklıkları (*şirket*) kurabilmeleridir. 17. yüzyıla ait belgelerde bu tür düzenlemelere yaygın olarak rastlanmaktadır. Elimizde 1612 ile 1620 yılları arasını kapsayan döneme ilişkin 6, 1660'lı yıllara ilişkin 20 vaka bulunuyor; ayrıca 1650'lerde de Galata mahkemesindeki iki sicilden biri bu konuyla ilgili. Belge sayısı çarpıcı görünmemekle birlikte, ortaklık konularının genelde sözlü olarak anlaşmaya bağlandığını, esnafın da ancak bir sorun çıktığında mahkemeye geldiğini dikkate almak gerekir. Lonca mensupları büyük oranda dükkânlarına mali kaynak bulmak ya da onları işletmek için *şirket*'ler kuruyorlardı. Bu kurumun ne denli uzun bir tarihe ve meşruiyete sahip olduğu göz önüne alınınca, lonca mensuplarının onu son raddesine dek kullanmış oldukları düşünülebilir, ne de olsa bu yolla sermaye toplayarak dükkânlarındaki işlemlere mali kaynak sağlıyorlardı. Buna ek olarak, *şirket* kurmak, kendi dükkânını işleten bir usta olmaya giden yoldaki darboğazları aşmayı kolaylaştırabiliyordu.

Ortadoğu'da iş ortaklığı kurumu, şeriat hukukunda 7. ve 8. yüzyıllardan beri kabul ediliyordu; "loncalara" Hz. Muhammed ile halifesi Hz. Ali'nin devrine[214] dek uzanan tasavvufi bir köken yüklemeye dayalı efsanevi anlatıları dikkate almasak da, ortaklık kurmak her türlü zanaat ve hizmet örgütlenmesinden bile daha uzun bir tarihe sahiptir. Kısa süre önce yayımlanan bir monografiye göre, Ortadoğu usulü ortaklıklar, Ortaçağ Avrupa'sında *commenda* ile diğer ortaklıklara da esin kaynağı olmuş, bunlar sonradan daha karmaşık, kapitalizme özgü girişimler oluşturacak biçimde gelişmişlerdir. Bununla birlikte Ortadoğu'da iş ortaklıkları sıçramalı bir evrim değil, biraz daha birikerek artmaya dayalı, tedrici bir evrim geçirmişlerdir.[215]

---

214 *Evliya Çelebi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, 212.

215 Çizakça, *Comparative Evolution of Business Partnerships: The Islamic World and Europe, with Specific Reference to Ottoman Archives*, Leiden, 1996 [*İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, İstanbul, 1999]. Ortadoğu ortaklıklarının ilk dönemlerinin tarihi ile *commenda* bağlantısı için bkz. Abraham L. Udovitch, *Partnership and Profit in Medieval Islam*, Princeton, 1970.

Osmanlı zamanındaki şirketler, İslam'ın klasik döneminde olduğu gibi, iki ya da daha fazla bireyin, sermayelerini, emeklerini ortaya koyarak ya da borç vererek, sonunda kârını paylaşacakları bir iş kurmak üzere yaptıkları sözleşmelere dayanmaktadır.[216] Bir şirket sözleşmesi, teklif ile kabulden ibarettir.[217] Bu tür sözleşmelerin geçerli olması için belgelenmesi gerekli değildir. Her birey başkalarıyla istediği gibi sözleşmeler yapabilir, ortaklar sözleşmeyi istedikleri zaman bitirebilir.[218]

İslam fıkhında yasal ortaklık kategorileri titizlikle ve teknik nitelikleriyle birlikte sıralanır; kuşkusuz kategorilerin açıklanması mezhepten mezhebe farklılık gösterir ama bu konu çalışmamızın kapsamı dışında bulunuyor. Pek çok şirket türü içinde lonca mensubu ortaklıklarında en fazla başvurulanı, *mudarebe* ile *şirket-i akd*'in çeşitli alt kategorileridir.[219] Mudarebe, ilgili işin yatırımcısı ile yöneticisi arasında katı işbölümünü öngören ortaklık türüdür; taraflardan biri yalnızca başlangıç sermayesi sağlar, diğeri kazancı en yükseğe çıkaracak biçimde çalışır. Bu ilişkide yükümlülük öğesi sınırlı bir yer tutar, çünkü yönetici, sermayenin kaybından sorumlu olmadığı gibi, yatırımcı da daha büyük bir kayıp durumunda, kendi başlangıç sermayesinden olmak dışında, zararı paylaşma sorumluluğu taşımaz.[220] Bu yüzden, bu tür şirketler kimi zaman zanaat ile hizmetler için de kurulmuş olmakla birlikte, genelde kıtalararası tehlikeli ticarette kullanılırdı.[221]

---

216 Çizakça'ya göre, Osmanlı döneminde iş ortaklıkları, İslam'ın Klasik Çağ'ında olduğundan daha esnek biçimde uygulanmıştır; çünkü *mudarebe* sözleşmesi nakit dışındaki mal varlığını da kabul eder ki bu, İslam'ın ilk dönemlerinde yasaktı (İK 25: 261 1179/1765, aktaran Çizakça, *Partnership*, s. 72-73).

217 Bilmen, *Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, c. 7, s. 79-80.

218 Bu bölümde daha önce gösterildiği gibi, fırın ortaklarından birinin başka şehre taşınmak istediği bir vakada şirketin aniden dağıldığını görüyoruz. Ayrıca ortaklardan biri öldüğünde de şirket dağılmış sayılırdı, dolayısıyla sözleşmenin koşulları değişmeli ya da taraflar yeni bir sözleşme yapmalıydı.

219 *Şirket-i akd* ile *mudarebe*'nin tanımı ve betimlenmesi için bkz. Bilmen c. 7, s. 57-62, 79-81, 101-102; İbrahim bin Muhammed el-Halebi, *Mülteka'l-ebhûr*, çev. Mevkufati, İstanbul, 1290/1873, s. 360-364 ile Çizakça, *Partnership*, Bölüm 1, s. 3-9.

220 Çizakça, *Partnership*, s. 4-7.

221 İncelediğim belgelerin hiçbirinde *mudarebe* olarak nitelenen bir ortaklığa rastlamadım, ama en azından hurdacılarla ilgili bir tanesi açıkça mudarebeyi andırmaktadır (İK 8: 18a); ayrıca dışarıdan yatırımcıların lonca ustalarıyla mudarebe ortaklığı

Şirket-i akd (sözleşmeli ortaklık) çeşitli ortaklıkları bünyesinde toplar; ortaklar, eşit ya da farklı oranlarda, aynı türden katkılarla ortaklık içinde yer alır. Üç temel kategorisi vardır: sermaye ortaklığı (*şirket-i mal*), emek ortaklığı (*şirket-i amel*)[222] ile borç (*vücuh*) ortaklığı. Adlarından da görüleceği üzere, bunlardan her biri, ortakların birlikte sermayelerini yatırdıkları, birlikte çalıştıkları ve itibarlarına göre birlikte borç aldıkları bir ortaklık türünü ifade etmektedir. Söz konusu ortaklıklar kolaylıkla birleştirilebilir: Sözgelimi, ortaklar sermaye ile emeklerini ya da borçları ile emeklerini bir araya getirebilir.

Her *şirket-i akd* türü, *müfaveze* (sınırsız yatırım ortaklığı) ile *inan* (sınırlı yatırım ortaklığı)[223] olarak iki alt gruba ayrılır. Bunlardan ilki, ortakların her bakımdan, örneğin dinsel aidiyetleri, cinsiyetleri, yatırdıkları sermaye miktarı ile kârdan alacakları pay bakımından eşit olmasını gerektirir. Ayrıca, bu türden sözleşmeyle bir araya gelmiş ortaklar iş muamelelerinde de birbirlerini temsilen yer alabilirler; birbirlerine kefil durumundadırlar ve bu da söz konusu türden ortaklığın ancak birbirine tam güven duyan insanlar arasında kurulabileceği anlamına gelir. Bunun tersine *inan* ise, daha esnek olup ortaklar arasında farklılıklar bulunmasına izin verir; ortaklar farklı dinsel gruplardan gelebilir, işe farklı miktarlarda para yatırabilir, iş sonucundaki kârdan da farklı getiriler elde edebilir. Birbirlerine kefil olabilirler, ama bu zorunlu değildir. Bu türden sözleşmenin koşulları, tarafların kararlarına göre belirlenir.

Öyleyse 17. yüzyıl İstanbul'unda lonca mensupları bu kurumu nasıl kullanıyorlardı? Ulaşılabilen sınırlı sayıdaki belgeden bile, ekmekçiler, kasaplar, bakkallar, mumcular, debbağlar, uncular, yüncüler, hurdacılar, kazancılar, celepler ile meyhaneciler gibi çeşitli taifelerin şirket/ortaklık kurumunu benimsediklerini anlıyoruz; bunlardan

---

kurmuş olması büyük olasılıktır. Çizakça (*Partnership*, s. 72) 18. yüzyıldan (1765 yılından) kunduracı dükkânına yatırım yapmış bir tüccara ilişkin mudarebe örneği vermektedir.

222 *Şirket-i amel* aynı zamanda *şirket-i tekabbül* ya da *şirket-i sanayi* olarak da geçmektedir. Sicillerde rastladığım, bu tür bir şirkete ilişkin tek vaka (İK 3: 59b/502) *pabuççılık*'tadır.

223 Terimler Udovitch'in kitabından alınmıştır.

ekmekçiler ile kasaplar, şirketlerle ilgili sicillerde en çok kayda geçenlerdir. Dolayısıyla, ortaklığın loncalar arasında hayli yaygın olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ortaklıkların pek çoğu iki kişi arasında gerçekleşse de, üç ya da dört kişiden oluşanları da az değildir; bundan daha büyük şirketlere ise çok az rastlanmaktadır.[224] Ayrıca, lonca mensupları arasındaki ortaklıkların ömrü de genel olarak bilinmiyor, ama gayrimüslim ekmekçiler arasındaki bir sözleşmenin en az 12 yıl sürdüğünü aktaran bir kayıttan, şirketlerin görece uzun dönemler boyunca ayakta kalabildiği sonucunu çıkarabiliriz.[225] Dolayısıyla, ortaklıkların ölçeği epey genişleyebiliyor, ömrü de uzun olabiliyordu.

Sanatkârlarca kurulan şirketlerin ilginç bir özelliği de dinsel sınırları aşıyor olmalarıdır. Buna ilişkin, 1610'lardan 2 örnek,[226] 1660'lardan da 5 örnek var;[227] bu da incelediğimiz tüm ortaklık (*şirket*) vakalarının dörtte birini oluşturuyor. Söz konusu durum, sanatkârların hatırı sayılır bir yüzdesinin, ortaklık kârlı olmayı sürdürdükçe, ortaklarının diniyle ilgilenmediğini göstermektedir. Her şeyden önce, Hanefi fıkhında Müslüman ile gayrimüslimin kuracağı *inan* ortaklığı, tümüyle yasaldı.[228] Dolayısıyla, yalnızca bazı loncalar dinlerarası biçimde örgütlenmiş olmakla kalmıyor, üyeleri de etkin biçimde birbiriyle kaynaşıyor, ortaklıklar kuruyorlardı. Sanatkârlar iş ortağı ararken kimin dininin kendisininkinden farklı olduğuna bakmadıkları gibi, dinlerarası muameleye ilişkin pek çok kaydın da gösterdiği üzere, alışveriş yaptıkları kişilerin dinsel aidiyetiyle çok daha az ilgileniyorlardı. Ayrıca, aslında "İslami" olan bu iş ortaklığı türleri, Rum Ortodokslar ya da Ermeniler gibi dinsel azınlıklarca da yaygın biçimde kullanılıyordu.[229]

---

224 GK 73: 66a (9 Müslüman debbağ söz konusudur), İK 2: 25b/212 (6 zimmi kasap).

225 İK 9: 211a.

226 İK 3: 73b/612 (kasaplar) ile İK 5: 111b (ekmekçiler).

227 İK 9: 15a (kasaplar), 61b (kazancılar), 211a (ekmekçiler), 235b (kasaplar), İK 10: 148a (kasaplar).

228 Udovitch, s. 126. Öte yandan, böyle bir ortaklık *mekruh* sayılıyor, Müslüman ortağın gözetimi altında bulundurulması gerekiyordu.

229 Çizakça, s. 79. Ayrıca gayrimüslimler arasında ortaklığın İslam hukukunda tanımlandığı biçimiyle kullanılması daha 9. ya da 10. yüzyıllarda bile oldukça yaygındı. Bununla birlikte, İslam'ın yükselişinden önce de ortaklıkların var olduğu, Ortadoğu'daki gayrimüslimlerin de büyük olasılıkla bu tür kurumları kullanmış oldukları unutulmamalıdır (Udovitch, s. 8).

Bununla birlikte, belgelerden verili şirketin türünü anlamak zordur, çünkü pek çok vakada ortaklığın ait olduğu kategori belirtilmemektedir. Dahası, belgelerin pek çoğu ortaklık düzenlemesine ilişkin hemen hiç ayrıntı vermez, yalnızca, kimin ortağına falanca miktar borcu olduğu ya da şu ve şu ortakların birlikte belli miktar mal almış oldukları özet olarak geçilir. Tüm bunlar, yukarıda saydığımız ortaklık türlerinin hepsinde gerçekleşebilecek muameleler olup yalnızca sonuncusu, mudarebeye pek uygun düşmemektedir; ne de olsa *mudarebe* ortaklıklarında yatırımcılar, ilke olarak iş faaliyetine doğrudan katılmazlar. Dolayısıyla geriye elimizde, sanatkârlar ile hizmetlilerin kurdukları şirketleri göz önüne getirmeye yetmeyecek kadar az ayrıntı kalıyor.

Ortaklıkla ilgili vakaların azlığına, elimizde ancak izlenimler verebilecek tasvirlerin bulunmasına rağmen, bazı gözlemler yapabilmekteyiz. Sanatkârların kurduğu şirketler hakkında bazı örüntüler gözlemleyebiliyoruz. Bunlardan bir tanesi, tüm tarafların her faaliyete az çok eşit ortaklıkla, etkin biçimde katıldıkları bir şirket örneği; bir başkası da bir tarafın daha çok sermaye ile tesis sağladığı, diğerinin ise işi yürüttüğü türden bir ortaklığa örnek oluşturuyor. Birincisi "eşit," ikincisi "eşitsiz" şirket türleri olarak adlandırılabilir.[230] Birincisi, düzenlemelere bağlı olarak *müfaveze* de, *inan* da olabilirken, diğeri ya *mudarebe* ya da *inan*'dır. Bunlardan *inan*'ın, esnekliği nedeniyle lonca mensuplarınca en çok kullanılan şirket türü olduğunu sanıyorum; çünkü müfaveze Müslüman ile gayrimüslimin ortaklığını –her ne kadar 17. yüzyılda bu tür ortaklıklar bolsa da– yasaklıyor; mudarebe ise, ilke olarak, yatırımcıyı yöneticiden ayırdığından kıdemli lonca mensupları için pek çekici bir seçenek oluşturmuyordu. Her koşulda, yukarıda söz ettiğimiz nedenlerle şirketin türünü her zaman net olarak bilemesek de, hem "eşit" hem de "eşitsiz" türlere, esnaflar arasında oldukça yaygın biçimde rastlanmaktaydı.

Ortakların "eşit" konumda bulundukları bir şirket örneğinde, 19.000 akçelik ortak sermayelerinin 2.400 akçesini kaybetmiş iki

230 Bu terimleri geniş anlamda, gelişigüzel biçimde kullanıyorum; aralarında net ayrımlar da bulunmuyor.

kasap, zararı eşit biçimde, 1.200'er akçe olarak paylaşıyorlardı (İK 10: 148a). Bundan, sermayeye yaptıkları katkının da aynı olduğu görülmektedir. Bir başka örnekte meyhaneciler Yorgi ile Petro, *vücuh* ortaklığı kapsamında bir üçüncü kişiden birlikte –1.400 akçesi Yorgi, 2.600 akçesi de Petro tarafından olmak üzere– borç para alırlar; ama ortaklıkta üstlendikleri rollerin farklı olduğuna ilişkin başka bir gösterge yoktur. Petro'nun borcunu ödemesinden sonra Yorgi, Petro'yla ve ortaklıkla artık bir ilişkisinin kalmadığını ilan eder; bu da ortaklığın birlikte borç para almakla sınırlı olduğunu ima etmektedir.[231] Ayrıca, ekmekçiler loncasından iki Ermeni kardeşle ilgili bir örnek daha bulunuyor. Mahkeme kaydı, şirketin sonra ermesinden sonra kardeşlerden birinin öbürüne borcu olduğu dışında pek bir bilgi vermese de, kardeşler olarak bu iki kişinin ortaklıkta eşit konumda bulunduklarını varsayabiliriz. Muhtemelen gediği miras almış, paylaşmışlardı.[232]

Öte yanda, "eşitsiz" ortaklığa ilişkin bir örnekte de, kıdemli bir usta, yanında çalışan bir kişiyle ortaklık kurar. Böyle bir ortaklıkta, anlaşılan genç ortağa gündelik işleri yürütmek düşmüşse de bu, yaşlı ortağın da bu işlerden tümüyle koptuğu anlamına gelmemektedir. Bir ekmekçi, daha önce hem tezgâhtarı, hem ortağı olan bir kişiyi ödemediği bir meblağ yüzünden mahkemeye verdiğinde, tezgâhtarın ekmekçiye iddia edildiği kadar borçlu olmadığı ortaya çıkar; çünkü ekmekçi ona, meblağın bir kısmını Ahmed adında bir kaptana vermesini söylemiştir.[233] Bu davada, genç ortağın dükkândaki para akışını yürütmekle yükümlü olduğu anlaşılmaktadır.

Bunlara ek olarak, bir de hurdacılık ortaklığı vakası vardır; ortaklardan birinin 40.000 akçe yatırıp diğerinin dört teslimatçıyı yöneterek işi yürüttüğü bu ortaklık, fazlasıyla mudarebeyi çağrıştırmaktadır. Bu kişilerin, lonca üyesi olarak geçmedikleri için, hurdacılar loncasına üye olduklarından emin değilsek de –iki ortak (Marmara Denizi kıyısındaki) Aydıncık'ta oturuyorlardı– İstanbul'da iş yaptıklarını tahmin edebiliyoruz, çünkü borç davası İstanbul'da

231 İK 8: 26a.
232 İK 9: 53a.
233 İK 10: 144b.

kayıtlı görünmektedir. Bununla birlikte, bir hizmet mesleğinde mudarebe ortaklığına rastlamak her şeye rağmen dikkate değerdir.[234]

Aynı zamanda, gerçek yaşamdaki ortaklıklar, fıkıh literatüründe tarif edilenden çok daha karmaşıktı, çünkü ortaklığa, en başta taraf olmayan kimseler de dahil oluyordu.[235] Örneğin, işlevleri halen kesin olarak bilinmeyen *kınadar*'lar ve *vekil*'ler, ortaklıklara kenardan eklemleniyorlardı. Kazancılar loncasına ilişkin yukarıda belirttiğimiz vakada, Bostan Beşe uzaktayken ortağı Konstantin'in, dava edilmesine neden olacak biçimde, bakır satarak kazanç sağladığına tanıklık eden, gene Bostan Beşe'nin vekiliydi.[236] Ayrıca, bir kasap dükkânının ortakları Ali Beşe, Foti ile Kosta kınadarları olan bir başka Kosta'yı mahkemeye vermiş, bu kişinin önceki yıl kendisine emanet edilen 11.000 akçe tutarındaki kârı tüketerek suiistimal ettiği şikâyetinde bulunmuşlardı.[237] Bu aracılar ile kınadarlar şirketin bünyesi içinde sayılmıyor, ama işleyişinde can alıcı roller oynuyorlardı.

Loncalar, muhtemelen şirketin faaliyeti loncanın temsil ettiği meslek uzmanlığı içinde kaldığı, lonca kurallarını ihlal etmediği sürece, şirketleri tümüyle sıradan gündelik bir kurum olarak görüyorlardı. İşin bu yanı kesindir, çünkü lonca üyeleri olan ortaklar arasında anlaşmazlıklar çıktığında ilgili loncanın yetkilileri de bazen mahkemeye tanık olarak çağrılıyorlardı. Kazancılar ile ekmekçiler loncasından buna ilişkin örnekler bulunmaktadır.[238]

Bununla birlikte, zaman zaman bazı şirketler lonca sınırlarının ötesine geçebiliyordu. Lonca mensuplarının loncadan olmayanlarla şirket kurmasının lonca yetkililerince nasıl karşılandığını bilemesek de, sorunlu bulunduğunu şeriye mahkemelerinde görebiliyoruz. Bir davada, bir yeniçeri[239] ile –muhtemelen lonca üyesi olan– bir

234 İK 8: 18a.
235 *Mülteka*, s. 363.
236 İK 9: 61b.
237 İK 9: 15a. Bu kınadarın ortaklığa katılıp katılmadığı belirtilmemiştir. Özellikle kasaplık yapan yeniçerilerin kınadar kullandıklarını belirtebiliriz (İK 8: 25b ile İK 8: 35a).
238 İK 9: 61b ile İK 9: 211a.
239 Bu kişi kayıtta yalnızca yeniçeri olarak geçtiğine göre herhangi bir loncanın resmi üyesi değildi.

mumcu ortaklık kurmuşlardı; ama bu ortaklık mum yapıp satmakla değil, odun alıp satmakla ilgiliydi.[240] Bir başka davada, mesleği belirtilmemiş Osman adında biri ile kayıkçı Receb, bakkal işinde ortaklık kurmuşlar, iş Osman'ın Receb'e borçlu kalmasıyla sona ermişti.[241] Osman bakkallar loncasının üyesi ise, sonuçta mesleğine bir yabancı almıştı. Osman üye değil ise, o ve ortağı loncanın alanına tecavüz etmişti. Mahkeme bunları meşru vakalar olarak değerlendirip, bir kusur bulmamıştı. Dahası, Osmanlı döneminin ünlü fıkıh kitabı *Mülteka'l-ebhûr*'un, farklı mesleklerden insanların kurdukları şirketleri de caiz saydığı görülüyor. Metinde, *şirket-i sanai*, öbür adıyla *şirket-i amel* tanımlanırken, şirketin, örneğin iki terzi arasında da, birlikte çalışan bir terzi ile boyacı arasında da kurulabileceği söylenmektedir.[242] *Mülteka*'nın sorgulanamaz otoritesi göz önüne alındığında, böyle şirketlerin meşruiyeti en azından hukuken tamdı. Bu örneklerdeki gibi, lonca mensupları, dışarıdan kişilerle ortaklıklar kurmada yasal engellerle karşılaşmıyorlardı.

Bununla birlikte, yerleşik loncalar ile lonca sınırları dışına taşan şirketler arasında bir çatışma olasılığı bulunduğunu da göz ardı etmememiz gerekir.[243] Bir bakkal ya da fırıncı ile kayıkçı arasındaki ortaklığın, resmi hammadde sağlama sistemini baltalayabileceği düşünülebilir. Lonca yetkililerinin, böyle ortaklıklardan gelecek zevalden kaygılanmaları için yeterli nedenleri vardı.

iii. Lonca Kurallarının İhlali

Lonca üyeleri mevcut iç kuralları çiğnediklerinde ne kadar ciddi cezalarla karşılaşıyorlardı? İhlalciler daha çok mahkemeden uyarı alıyorlar, artık kurallara uyacaklarına ilişkin yemin etmeye zorlanıyorlardı. İhraç cezasına ilişkin kayıtlar o denli azdır ki, incelediğim sicillerde bu tür bir vaka belirtilmemiştir; oysa aynı dönem-

240 İK 10: 38b.

241 İK 8: 17/3.

242 *Mülteka'l-ebhûr*, s. 363.

243 Örneğin Filibe (Plovdiv) abacılarının bir açıklamasında lonca, bir ustanın ancak aynı loncadan bir başka ustayla ortaklık kurabileceği hükmünün de yer aldığı kurallar belirliyordu (Todorov, *The Balkan City*, s. 224).

de Bursa sicillerinde saptanan vakalarda durum böyle değildir.[244] İhraç, kusurun yinelenmesi halinde başvurulan bir son çare olsa gerektir. Bununla birlikte, suç işlemiş bir debbağ, lonca kurallarını bir kez daha ihlal edecek olursa loncadan çıkarılmayı kabul edeceğine yemin ettiğine göre, bu herhalde herkesçe bilinen bir olasılıktı.[245] Ayrıca olaya herhangi bir başka özel hukuk davasındaki gibi yaklaşan şeriye mahkemesinin bu tutumu, oldukça ilginçtir. Kadılar, lonca kurallarını ihlal edenleri, tıpkı özel sözleşmeleri ihlal edenleri, örneğin borcunu ödemeyen borçluları uyardıkları gibi uyarıyorlardı. Mahkemeler ihlalcileri hiçbir zaman kendi inisiyatifiyle yargılamıyor, ancak kişiler bu suçlamayla loncalarca mahkemeye şikâyet edildiklerinde meseleyle ilgileniyordu.[246] Bu da, lonca kurallarının çiğnenmesinin lonca içi mesele olduğuna işaret etmektedir. Muhtemelen mahkemelerin bu tutumunda istisna oluşturabilecek tek konu, mal ve hizmet narhlarının ihlali oluyordu, çünkü bu, yalnızca loncaları değil, devleti de ilgilendiren bir meseleydi.

Seçilmiş şeriye sicilleri ile divan sicilleri arasında, lonca kurallarına aykırı davranıp lonca mensubu meslektaşlarınca mahkemeye bildirilen kimselere ilişkin pek az vaka bulunuyor.[247] Kuralların yinelenen biçimde ihlali, doğal olarak lonca yetkililerini yasal önlem almaya sevk ediyordu. Örneğin, birkaç çörekçi, loncanın üretim standartlarını ihlal etmekle suçlanmıştı. Deniyordu ki, çörekleri "... *daima nâkıs işlediklerinden gayri reyimize muhalefet idüp*..." Bu şikâyet, aralarında kethüda ile yiğitbaşının da bulunduğu ondan fazla insanın tanıklığıyla mahkemeye getirilmişti. Üretim standartlarını ihlal yetmezmiş gibi üstlerin görüşlerine de uymamakla suçlanmaları ilginçtir. Çok açık olarak görülüyor ki üyenin lonca yetkililerine itaat etmesi gerekiyordu.[248]

---

244 Gerber, *Bursa*, s. 57'de üç ihraç vakasından söz ediliyor.

245 İK 9: 115b.

246 Şeriye mahkemelerinin güttüğü bu siyaset, aynı döneme ilişkin Kayseri kadı sicilleriyle de doğrulanmaktadır. Jennings, "The Judicial Registers of Kayseri (1590-1630) as a Source for Ottoman History", doktora tezi, UCLA, 1972, s. 119.

247 İK 9: 145b (debbağlar), İK 10: 12b (çörekçiler), 74a (yağcılar), 109a (debbağlar) ile AŞ 2: 118/460 (nalçacılar).

248 İK 10: 12b.

Lonca, kurallarına ya da yetkililerine daha açıkça karşı gelen, kural tanımaz ya da başına buyruk üyeleri disipline sokmak için mahkemeleri kullanabiliyordu. Suçlanan bireyler loncalarında oldukça güçlü konumda olduklarında, loncalar onlara söz geçirebilmek için mahkemeye başvurmak zorunda kalıyorlardı. Örneğin divan önünde, bir nalçacı törelere aykırı biçimde, *cümlesinin icaresinde olan nalçacı dükkân*'ında her gün çalışıp, sırası gelen başkalarına izin vermemekle suçlanıyordu. Bu dükkânda sıklığı tam olarak bilinmemekle beraber, herkesin sırayla birer gün çalışması gerekiyordu.[249] Loncanın dükkânı ortak kullanması ve arada bir her üyenin burada birer gün çalışması bize oldukça özgün bir durum gibi görünüyor. Bunun bir nedeni, dükkân bir şekilde boşaldıktan sonra, dükkânı devralacak uygun bir usta bulunamayınca lonca mensuplarının onu kaybetmek istememeleri olabilir. Böyle bir sonucu önlemek için muhtemelen loncadaki varlıklarını hep birlikte korumaktaydılar. Bir lonca, bünyesindeki herkese eşit fırsat sağlamak istemişse, işi sıra esasına göre yapmak iyi bir çözümdü. Bu vakada da, diğer üyeler ihlalciyi durdurmak için divana başvurup hüccet aldıklarına göre, ihlalcinin loncada biraz güçlü (belki de sevilmeyen) biri olması olasılığı göze çarpıyor.[250]

Evliya Çelebi'ye göre, bir keresinde cemaatlerine sığınan suçluları yetkililere teslim etmeyecek kadar bağımsız olan Yedikule debbağları,[251] kuşkulu işler yapan bir kimsenin uyarılması için mahkemeye başvurmuşlardı. Loncanın ahi babası ile kethüdası başka üyelerle bir araya gelerek, el-Hac Mehmed adında birini, *kârhane*'sinde *oda* inşa ettiği, orada *havâsına tabi'* (mizacına uygun) insanları toplayıp onlara *hiyal* (hileler) öğrettiği gerekçesiyle mahkemeye vermişlerdi. Burada olağandışı olan, lonca üyelerinin şikâyet edilen kimseyi mahkemeye getirmemeleriydi; sanki bu, altından kalkamayacakları bir işti. Loncanın ihtiyarları mahkeme-

249 Nedeni ne olursa olsun, nalçacılar böyle bir uygulamaya eğilimliydiler. Galata'da bir başka toplulukta da bir tezgâhta sırayla çalışan 12 ihtiyar bulunuyordu ve bunlar sırayla Yağkapanı'ndaki bir dükkânda belli günler çalışıyordu (bkz. Bölüm III).

250 AŞ 2: 118/460

251 *Evliya Çelebi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, 283, Hammer'in çevirisi, c. 1, Bölüm 2, s. 206.

den, kişinin kârhanesini incelemek ve onu, hem dükkânında yalnızca debbağ araçları kullanması, hem içeri yabancıları almaması yolunda uyarmak için birisini göndermesini istiyorlardı; çünkü ihtiyarlar bu kişiyi, kendi işinde gücünde biri olarak görmüyorlardı ("*kendi halinde olmamağla...*"). El-Hac Mehmed kârhanesinde sorgulandığında, debbağlıkla ilgisi olmayan aletler getirmemeyi, yabancıları içeri almamayı kabul etmiş, dava da böylece kapanmıştı. Bununla birlikte, içlerinde belki de debbağlar ya da onlarla ilişkili esnaf olmak üzere 16'dan fazla komşusu –birinin adı da Ahizade idi– şikâyet edilen kişiyi desteklemiş, onun için "... *sulehadan olup kendi halindedir*" demişlerdi. Tanıklıklar, el-Hac Mehmed'in lonca yetkililerince bir debbağhane için kabul edilemez görülen bir faaliyet içinde olduğuna, ama bu faaliyetin komşularınca işin bir parçası sayıldığına işaret ediyor. Muhtemelen bu kişi, rakiplerince *hiyal* olarak değerlendirilen bir tür yeni dibagat yöntemi bulmuştu. Ayrıca, bu el-Hac Mehmed, lonca yetkilileriyle iyi geçinmese de, kethüdalıkta gözü olmakla suçlandığı dikkate alınırsa –kendisi bu iddiaları reddetse de– herhalde kendi çapında etkili bir kimseydi.[252]

Lonca düzenlemeleri ile bunlara kadı tarafından verilen desteğe odaklanıldığında, lonca düzenlemelerinin tepeden inme, yasaklayıcı, standart ve alışılmış uygulamaların dışına çıkmaya karşı tahammülsüz nitelikte olduğu akla gelebilir. Öte yandan, sicillerde görülen cezalandırma eylemlerinin seyrekliğiyle hafifliği de dikkate alınmalıdır. Mahkeme kayıtlarını içeren 12 defterdeki davaların hiçbirinde ceza, kusurlu kişinin kadı tarafından uyarılmasının ötesine geçmemektedir. Haim Gerber, ihlalciyi kadıya götürmenin başlı başına bir cezalandırma biçimi olabileceği sonucuna varmaktadır. Bu durum da, lonca içi ikna sürecinin uyarma ile bir araya geldiğinde daha etkili olduğunun, loncaların da üyelerin yaptıkları her ihlali sezecek, önleyecek kifayette olmadıklarının belirtisi olabilir. Büyük olasılıkla, sanatkâr bireyler, resmi olmayan belli bir hareket alanından yararlanabiliyordu.

252 İK 10: 108b-109a.

Lonca üyeliği, sanatkârı ait olduğu loncaya tabi hale getirse de, bu düzenleme kişinin iş faaliyetlerinin yönünü baştan aşağı belirlemiyordu. Sanatkâr hâlâ mali kaynak bulma, ortaklıklar kurma (ya da kurmama), hammadde sağlama, hatta lonca içindeki ilkelerle töreleri ya da devletçe belirlenmiş narhları nereye kadar izleyeceği üzerine pek çok karar vermek zorundaydı.

c. Loncalar Arası İlişkiler

17. yüzyılın metropolü İstanbul birçok loncayı barındırıyordu; İstanbul'daki lonca sistemi üzerine genel bir resim arayan herkesin en sık başvurduğu kaynak olan Evliya Çelebi, birkaç yüz lonca sıralamıştı.[253] Peki İstanbul'daki bu lonca kalabalığı nasıl bir etkileşim içindeydi?

Loncalar arası oluşabilecek her ilişki türünü bilmek güç olsa da, birkaç göze çarpan meseleye odaklanabiliriz. İlki, *yamak loncalar* sorunudur. Bazı loncalar, daha büyük, daha önemli loncalara eklemlenmiş olup, onların vergi ödemelerine katkıda bulunmak durumundaydı. Kadı sicilleri, devlet belgeleri ve Evliya Çelebi bu düzenlemenin varlığını doğruluyor. Söz konusu uygulamanın Osmanlı'daki başka merkezlerde de var olduğu netse de,[254] yamak düzenlemelerinin nasıl işlediğini yine de araştırmak gerekiyor.

Evliya Çelebi'nin ana loncalar ile onlara bağlı yamak loncaları betimleme tarzı, bize bu düzenlemelerin sabit ve katı olduğu izlenimini veriyor. Bu durum bir ölçüde Evliya'nın anlatımlarındaki ortamdan kaynaklanıyor; anlatımlarında loncalar, IV. Murad'ın Bağdat seferi öncesinde padişah ile devlet ricalinin önünde askeri düzene benzer bir biçimde yürüyerek geçit töreni yapıyorlar. Bu resim bir ölçüde gerçekliği yansıtsa da, ana lonca ile yamak lonca arasındaki günlük ilişkilerin bir tören ortamındaki kadar belirli ve sabit olduğu kuşku götürür.[255]

---

253 Mantran'ın hesabına göre Evliya Çelebi 1.107 lonca saymıştır (*Istanbul*, s. 353). Bununla birlikte, bu sayıyı biraz indirmemiz gerekir, çünkü anılan taifelerden pek çoğu zanaat ya da hizmet loncası olarak değerlendirilmeye uygun değildir.

254 Baer, *Egyptian Guilds*, s. 41; Gerber, *Bursa*, s. 45-47.

255 Sağırcıların yamaklık ettikleri debbağlar loncasıyla anlaşmazlık içinde olup geçit törenine kılıççıların yamağı olarak katıldıklarını bizzat Evliya Çelebi aktarmaktadır, ed. Orhan Şaik Gökyay, 266.

Örneğin, bir loncanın bir başkasına yamak olup olmadığı her zaman net biçimde saptanmış değildir. Bir vakada, *hurdafüruş* (hurda satıcıları) loncası, kendilerini yamakları olarak niteleyip, kürek ve kazma akçesi ödemeye katkıda bulunmaları gerektiğini iddia eden nalçacılar loncasına itiraz eder. Hurda satıcıları, sefer zamanında yılda 30.000 akçelik vergiyi zaten bağımsız olarak ödediklerini öne sürerler. Ellerinde, bu avarız ödemesine dışarıdan kimsenin müdahil olmaması gerektiğine ilişkin *emr-i şerif* olduğunu iddia etseler de, anlaşılan, nalçacılar loncası konuyu tartışılmaz görmemektedir. Davanın Mühimme Defteri'ne girmiş, birkaç kez arka arkaya emr-i şerif verilmiş olması, bize sorunun çok sık tekrarlandığını anlatmaktadır.[256]

Ayrıca, iki ya da daha fazla lonca, ana ve yamak loncalar olarak tanımlandığında bile, aralarında hâlâ çözülmesi gereken somut sorunlar çıkabiliyordu. Nitekim 1071/1661 yılında ekmekçiler loncası çörekçiler ile börekçileri mahkemeye verdi; şikâyeti, yamak loncaları, yani çörekçiler, börekçiler, francelacılar, simitçiler vb. ordu akçesini ödemede kendilerine yardım ederken, bu düzenlemenin giderek bozulmasıdır.[257] Bu yüzden ekmekçiler ile yamakları yeni bir düzenlemede anlaşırlar; buna göre yamaklar bir kethüda ile bir yiğitbaşı aracılığıyla iki ordu akçesi kalemini (*sayf* [yaz] *ordıyya* ile *koyun ordıyya* vergilerini, sırasıyla 16.500 ile 30.000 akçe olmak üzere) ödeyecekler, diğer vergilerin ödenmesi konusunda da ekmekçiler loncasının müdahalesini kabul edeceklerdir. Bir başka örnekte, çilingirler ile onların yamak loncası olan ekserciler, yamak loncanın ödemesi gereken kürek ve kazma akçesi miktarını onaylatmışlardı. Bu vakada bir anlaşmazlık yoktu, ama geleneksel olarak ödedikleri, gelecekte de ödeyecekleri miktarın aynısını (400

256 MD 88: 129/337.

257 İK 9: 52b. Burada, belgede kullanılan ifadelerden yamak loncaların nasıl gruplandığına ilişkin net bilgi elde edemiyoruz. Anlaşılan çörekçi ile börekçi loncalarının önceden ortak bir yiğitbaşıları bulunuyordu, bu yüzden zamanında tek bir taife halinde olduklarını varsayabiliyoruz. Çörekçi loncasına ilişkin yukarıdaki dava, çörekçilerin bir yıl sonra ayrı bir lonca haline geldiğini göstermektedir (İK 10: 12b), ama mahkemenin özensiz davranarak börekçilere de, çörekçilere de çörekçi demiş olması da mümkündür.

akçe) onaylatmak istemişlerdi.[258] Ödenecek miktarı bir kez daha teyit etme arzuları, bu konunun da oldukça değişiklik gösterdiğini bilmelerinden kaynaklanıyor olsa gerek.

Loncalar arası meseleleri incelemede başvurduğumuz vakalara bakarak, yamak loncaların vergi ödemeye ilişkin düzenlemelerde eşit söz hakkına sahip olmadıklarını pekâlâ varsayabiliriz. Genelde büyük loncalar karar alma süreçlerinde yamaklarından daha belirleyici oluyorlardı. Örneğin, yukarıda ekmekçiler ile yamakları davasında, her ne kadar anlaşma hem ekmekçiler hem çörekçiler ile börekçilerin temsilcileri tarafından onaylanmış olsa da, düzenlemeden etkilenecek diğer loncaların temsilcileri mahkemede bile bulunmuyorlardı. Bu, diğer loncaların anlaşmadan rahatsız olduklarını, ama bir şekilde ona itiraz edecek güce sahip olmadıklarını gösteriyor olabilir. Bununla birlikte, loncaların sorunlarını anlaşmalar biçiminde çözmek istediklerini anımsamak önemlidir; bu karar alma süreçlerinde bir taraf ağır bassa bile, bu böyledir.

Benzer türde loncaların görüşüp çözüme bağlamaları gereken bir başka mesele de tekel ve uzmanlaşmaydı. Akademisyenler şimdiye kadar, işkollarının dar uzmanlaşma alanlarına sahip loncalara bölünmesinin devlet müdahalesi, devletin denetleme iradesi sonucunda gerçekleştiğini varsaymışlardır.[259] Loncaların dar uzmanlaşma alanlarına bölünerek gelişmesinde devletin ne gibi rolü olduğunu tahmin etmek için hâlâ çok erken. Bununla birlikte, özellikle de uzmanlık konusu olmuş mallar üzerine tartışmalara ya da anlaşmalara bakılırsa, loncaların kendiliklerinden bu tür küçük bölünmelere gitmiş olmaları daha muhtemeldir. Devlet ancak lonca bir mal üzerinde geleneksel olarak uzmanlaşmış olmasına rağmen, lonca dışından olanların bunu ihlal ettiğine ilişkin şikâyette bulunduğunda, ihlal edenleri uyarıyordu; devletin bu meseledeki yegâne açık seçik müdahalesi buydu. Devletin loncalardan gelen tekelci iddiaları destekleme eğilimi uzmanlaşma eğilimini kışkırtmış olabilir, ama devletin iradi ve yapay bir biçimde sanatkârları dar uzman grupları halinde böldüğünü düşünmek güçtür. Aslında bazı mal-

258 İK 10: 14b.

259 Mantran, *Istanbul*, s. 356-57; Baer, "Functions", s. 33.

lar, özellikle de herhangi bir loncanın ana ürünü olmayan mallar üzerindeki tekel hep tartışmalı oluyor, böyle tekeller oluşturma konusunda belli uzlaşmalara varılıyordu. Mahmud Paşa Pazarı'ndaki Yahudi *hurdafüruş* (hurda satıcıları) loncası Galatalı şişecileri, yurtdışından ayna, gözlük, sepet vb. ithal edip satarak kendi sahalarına tecavüz ettikleri gerekçesiyle dava etmişlerdi; iddialarına göre, bu malların satışı uzun süredir kendi uzmanlık alanlarına giriyordu.[260] Şişeciler de böyle mallar ithal edip sattıklarını kabul etmekle birlikte, söz konusu malların Yahudi hurdafüruşa "mahsus" olduğunu reddediyorlardı. Ancak Uzunçarşı'daki Müslüman hurdacılar da bu malların Yahudi meslektaşlarına mahsus olduğu yolunda tanıklık edince dava kapanmıştı. Müslüman meslektaşların tanıklığı, söz konusu mallara dokunmayarak Yahudi loncasının uzmanlık iddiasını benimsediklerine, ona saygı duyduklarına işaret etmektedir. Bu durum, bir loncanın uzmanlık alanını, muhtemelen kural belirlemede birlikte davrandığı ilgili loncalardan oluşan çok dar bir çevre dışında, baştan sona kimsenin bilmediğini ortaya koymaktadır. Görüldüğü üzere, özgül düzenlemelerden habersiz olan mahkeme, ilgili bir başka loncanın ya da başka "bilir" kişilerin tanıklığına gerek duymuştur. Bunların dışında kalan ihlalciler, bu kesimlerin varlığından habersiz biçimde tekel iddiasına itiraz etmiş olabilirler.

Bozacılar loncası ile aşçılar ve kebapçılar loncası tarafından açılmış bir dava, uzmanlaşmayla ilgili anlaşmaların gerçek bir örneğini sunmaktadır. Bozacılar loncasının üyeleri mahkemede, ciğer kebap yapımının uzun süredir kendi alanları olduğunu,[261] köfte ile et kebabı yapımının ise aşçılar ile kebapçıların uzmanlık alanına girdiğini söylüyorlardı. Mevcut anlaşma bu iken, her iki lonca da

260 İK 10: 96b. Burada "*abroad*" ("yurtdışı") olarak çevirdiğim sözcüğün aslı, "darü'l-harb" olup, gayrimüslimlerin yönetimindeki toprakları ifade etmektedir. Şişeciler muhtemelen malları Avrupa'dan, özellikle de Venedik'ten ithal ediyorlardı. Venedik'ten gelen Murano cam eşyası Osmanlılar arasında pek gözdeydi ve İstanbul'da iş gören yerel camcılar da onu çok başarılı biçimde taklit edebiliyordu. Bkz. Fuat Bayramoğlu, *Turkish Glass Art and Beykoz-Ware*, çev. Leyla M. Kermenli, İstanbul, 1976, s. 38-42.

261 Bozacıların nasıl olup da kebap işine girebildikleri belirsizdir. Bununla birlikte, böyle bir durumun varlığı, bir loncanın, kendine ayrılmış alanla doğrudan ilişkisi olmayan bir üretimi de uzmanlık alanı kapsamına alabileceğini göstermektedir. Anımsayacağımız üzere, şişeciler de hurdacılar tarafından engellenip başarısızlığa uğramadan önce, ithal ayna satmaya çalışıyorlardı.

birbirlerinin özel mamullerini üreterek sahalarını karşılıklı ihlal etmişlerdi. Sonunda varılan anlaşmaya göre ilk uygulamaya bağlı kalacaklar, ancak ve ancak bir müşteri çiğ et getirip özellikle o loncadan bunu pişirmesini isterse, bir başkasının özel mamulünü üretebileceklerdi. Buradan da görebildiğimiz gibi, titiz ayrımlar içeren düzenlemeler yapılıyor, ama müşterinin arzularına göre belli bir esneklik de tanınıyordu. Bazen, bir mesleği icra etmede gereken ustalık diğerinden çok farklı olmadığı için de benzer mesleklerdeki lonca mensupları birbirlerinin alanını ihlal edebiliyordu. Bununla birlikte, bireyler düzeyinde ne kadar ihlal yapıldığına bakılmadan, ilgili loncaların liderleri birbirlerinin asıl alanlarına bağlı kalmada anlaşmaya varıyorlardı; bunun nedeni de, muhtemelen kendi ürünlerine ilişkin hakları ellerinde tutmak istemeleriydi.[262] Benzer bir vakada, iki kavaf (kunduracı) grubu, farklı cins ve büyüklükte ayakkabı satmada anlaşmaya varmışlardı.[263]

Birbiriyle bağlantılı ya da rakip loncalar aralarında anlaşmazlıklar, uzlaşmalar olsa da, aslında ortak bir sorun çıktığında birlikte hareket ediyorlardı. Örneğin, bir davada Galata pazarındaki bakkallar, sebze satıcıları ile *bazarcılar* bir araya gelmiş, üç *koltukçu*'nun loncalarının uzmanlık alanlarına giren –sabun, meyve, kuru üzüm, patlıcan, kabak gibi– malları, bakkalların önündeki kaldırımda satmasının yasaklanması için arz-ı hal vermişlerdi.[264] Ayrıca demirciler, kazancılar (*kazgancı*), kalaycılar ile diğer ilgili loncalar, hep birlikte, bazı vurguncuların (*matrabazlar*) aşırı pahalıya kömür satmasının yasaklanmasını istemiş, bu yönde emr-i şerif almışlardı.[265] Bir başka örnekte, farklı bölgelerden demirciler, çilingirler, ekserciler (çivi yapanlar) ile bunlarla alakalı loncalar, ekserciler loncasına (gayri-

262 İK 10: 93a ile 94b.

263 İK 3: 35a/298. İki kavaf grubu, diğer özel mallara ek olarak, *narenci*'leri (turuncu ayakkabı) birisinin *on yaşına varınca* (kadar), diğerinin ise *on yaşından yukarısı*'na satması konusunda anlaşmışlardı. İlk bakışta metindeki sözcüklerin ayakkabılara gönderme yaptığı sanılabilir, ama Türkçede normalde *yaş* sözcüğü, kişiler için kullanılmaktadır. Dolayısıyla, burada muhtemelen 10 yaşındaki çocuğun giyebileceği ayakkabı büyüklüğü kastedilmektedir.

264 AŞ 1: 88/419.

265 İK 6: 11a. Bu arz-ı hale katılan bir başka lonca da *davulcu* olarak geçmektedir; bunlar da belki metal davul yapıyorlardı.

müslim, muhtemelen de Rum) bir kethüda seçmişlerdi; bir hisar yapımında kullanılmak üzere yapıp teslim ettikleri büyük çiviler karşılığında ücretlerini ödememiş devlet yetkilileri aleyhine açacakları davada, bu kişinin kendilerini temsil etmesini istiyorlardı.[266]

Bu tür ortak şikâyetlerde ilgili loncaların kethüdaları ve/veya yiğitbaşıları işbirliği yaparak davalarını divana ya da şeriye mahkemesine sunuyorlardı. Lonca yetkililerinin ve ihtiyarların birbirleriyle ortak sorunları tartıştıklarını kolaylıkla zihnimizde canlandırabiliyoruz. Aslında böyle loncalar arası ilişkiler herhalde kolay, hatta yaygın biçimde gerçekleştirilebiliyordu; ne de olsa loncalar, birbirlerine yakın yerlerde konumlanmışlardı. Örneğin İstanbul surlarının dışındaki Yedikule bölgesi, çok uzun süredir, hayvansal yan ürünlerle ilgili loncaların, örneğin debbağların, kasapların ya da mumcuların merkezi durumundaydı.[267] Saraçhane, Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulduğu zamandan beri, orduya iş yapan zanaatkârların merkezi olarak tasarlanmıştı.[268] Ayrıca, birbiriyle ilgili loncaların hammadde bölüşümü, uzmanlık alanlarının belirlenmesi, vergi ödeme düzenlemeleri gibi konularda işbirliği yapmak durumunda olmaları, loncalar arası diyaloğu daha da gerekli kılıyordu. Yasal ya da başka türlü (*arz-ı mahzar*'lar ya da ender durumlarda ayaklanmalar gibi) ortak eylemlerin temelinde, muhtemelen bu tür bir etkileşim yatmaktadır.

d. Sonuç

Bu bölümde, loncaların örgütlenmeleriyle faaliyetlerini üç ayrı düzeyde gözlemledik: tek bir lonca, lonca üyesi birey ile loncalar arası ilişkiler. Her durumda, 17. yüzyılda İstanbul loncaları, tahminimizden daha büyük bir akışkanlık ve esneklik gösteriyordu.

---

266 İK 7: 9b-10a.

267 MD 93: 27/157 ile 38/207.

268 En azından demirciler ile bakırcılar, ordu için önemli zanaatlar olarak, Saraçhane bölgesinde bulunuyorlardı. Doğan Kuban, *Istanbul: An Urban History*, İstanbul, 1996, s. 226. Ayrıca eyer imalatına girdi sağlayan pek çok loncanın Saraçhane'yle bağlantısı için bkz. S. Faroqhi, "Urban Space as Disputed Grounds: Territorial Aspects to Artisan Conflict in Sixteenth to Eighteenth Century Istanbul", yayımlanmamış konferans sunumu, 1997.

Her ne kadar kaynaklar söz konusu dönemdeki loncaların üyelik yapısına ilişkin kesin ayrıntılar bakımından pek verimli değilse de, loncaların üye kitlesini ustalar ile çıraklar olarak böldüğü açıktır. Loncadan olmayanlar, loncadaki ustalarla ya da lonca dükkânlarının mal sahipleriyle bağlantılar kurarak kolaylıkla loncalara dahil olabiliyorlardı. Devlet, genelde lonca ayrıcalıklarını destekliyorsa da, tekel iddialarına her zaman itibar etmiyordu. "Tekel" 17. yüzyılda loncalar açısından bir temenni olmaktan öteye geçemiyordu.

Üye kitlesinin bağdaşık olup olmadığına gelince; eşitlikçi fütüvvet zihniyetinin, lonca mensupları benimsesin benimsemesin, üyelerin çok zengin olmasının loncalar tarafından engellenmeye çalışılacağı ya da üyelerin genel olarak tüccarlarla aralarındaki uzaklığı koruyacakları kadar baskın olduğunu söyleyemiyoruz. Farklı meslekler arasında olduğu kadar, bir loncadaki esnaf içinde de belli ölçüde ekonomik farklılaşma vardı; gene de bu servet farkının lonca içinde ya da loncalar arasında ihtilaflara yol açtığına ilişkin elimizde bir işaret yok. Loncaların etnik ya da dinsel oluşumu loncadan loncaya hatırı sayılır farklılıklar gösteriyordu; tek dinli loncaların sayıca açık üstünlüğü olsa da, dinsel bakımdan karma loncaların ya da bireysel düzlemde karma ortaklıkların varlığı da istisnai sayılmazdı.

17. yüzyılda lonca yetkilileri de bir standartlaşma sürecindeydi; hemen her loncada kethüda ile yiğitbaşı olmak üzere iki makam kuruluyordu. Dinsel ya da başka görevlilerden ise ancak debbağlar, berberler, çamaşırcılar gibi birkaç ayrıksı lonca dava konusu olduğunda söz edilmektedir. Lonca lideri, lonca içinden seçilmiş olsun ya da olmasın, üyelerin çıkarlarına ve taleplerine göre hareket etmeliydi. Kethüdalar mültezim olarak dışarıdan devlet tarafından atanmış olsalar bile, lonca üyelerinin ortak kararıyla görevden alınabiliyordu. Aynı kural yiğitbaşı ile diğer tüm lonca görevlileri için de geçerliydi.

Lonca liderlerinin seçilmesi ya da görevden alınmasında olduğu gibi, lonca mensupları pek çok kararı kendi aralarında anlaşarak çıkarıyor, meşrulaştırıyordu. Lonca içinde hammadde bölü-

şümünden uzmanlık alanına ilişkin loncalar arası düzenlemelere kadar çeşitli konularda bu tür anlaşmalar (*ittifak*) yapılıyordu. Kuşkusuz, lonca sistemi içindeki ittifak mekanizması, güçlü bireyler ya da loncalar lehine işleyebiliyordu; gene de, bu mekanizmaya başvurma sıklığı göz önüne alındığında, anlaşılan, önemini koruyordu. Ayrıca ittifak, loncalarla ilgili her türlü önemli karar alma sürecinde o denli merkezi yer tutuyordu ki loncayı, uzlaşmayla belirlenmiş, herkesin uyması gereken düzenlemeler dizisinden ibaret bir sözleşmeli bağ olarak düşünebiliriz. Karar almada başvurulan bu anlaşma biçimi, muhtemelen tüm lonca üyelerinin belli kuralları izlemesi yolundaki yükümlülüklerini de pekiştiriyordu; gene de bu kurallar zaman zaman ihlal ediliyor, yeni ittifaklarla tazelenmeleri gerekiyordu.

Tek tek ustaların, lonca çatısı altında kendilerine göre, farklı işler yürüttükleri kolayca gözden kaçırılabilir. Lonca mensubu bireyleri lonca yetkililerince gözetim altında tutulan, birörnek, birbirinden ayırt edilemeyecek ölçüde benzer esnaflar olarak görme eğilimindeyiz; ama durum hiç de böyle olmayabilir. Lonca mensupları, bireysel muamelelerinde önemli bir hareket serbestliğine sahipti, bu bazen lonca kurallarını ihlale bile varabiliyordu. Ayrıca esnaflar, bağlı oldukları loncanın müdahalesi olmaksızın, serbestçe ortaklık kurabiliyor, lonca dışından ortak alabiliyor, asıl meslekleriyle ilgisiz bazı yan işlerle meşgul olabiliyorlardı.

Loncalar arası ilişkiler de farklı loncaların pazarlıklar yürüttüğü, vergi ödemede daha kazançlı bir paylaşıma gitmek ya da daha kazançlı işbölümü gerçekleştirmek için rekabet ettiği canlı bir alandı. Birbiriyle bağlantılı loncalar, ortak düşmanlarına, örneğin hammadde fiyatlarını yukarı çeken tüccarlara ya da paralarını ödemekte geciken devlet görevlilerine karşı birlikte mahkemeye başvuruyorlardı. Şu âna kadarki akademik çalışmalarda, bu tür ortak lonca faaliyetleri düzlemine odaklanılmamış, çünkü loncalar daha çok devlet-lonca ilişkileri bağlamında ele alınmış, birbirleriyle olan bağlantıları açısından gözlemlenmemiştir.

17. yüzyılda İstanbul loncaları, her düzeyde tahmin edilenden daha esnek, daha dinamikti. Lonca mensubu bireyler, lonca ör-

gütlenmeleri ve birbiriyle ilişkili loncalardan oluşan gruplar, belli sınırlar içinde kendi işlerini belirleyebiliyorlardı. Başka deyişle, devlet fiyat sabitleme ya da vergi toplama gibi meselelerde müdahale ediyor ve loncalar arası ya da lonca içi kurallara uyulması gerekiyordu. Bununla birlikte, bütünüyle bakıldığında, lonca sistemi, lonca mensuplarının çeşitli dönüşler yapabilmesini, pazarlıklar yürütebilmesini sağlayan boşluklara yer vermeyecek denli katı da değildi. Gelenekler ile kuralların varlığına rağmen anlaşmalar, anlaşmazlıklar ve tavizlere dayalı uzlaşmalar da bulunuyordu. Lonca örgütlenmeleriyle faaliyetlerine genel bir bakış getiren bu bölüm, şu izlenimi uyandırıyor: 17. yüzyılda İstanbul loncaları çok da kısıtlayıcı olmayan bir örgütlenmeye sahipti ve çeşitli yönlerde içsel değişimlere izin verecek denli akışkandı. Bunları saptadıktan sonra, lonca sisteminin geçirdiği değişimleri incelemeye devam edebiliriz.

III

Loncalar, "Gelenekçilik" ve Değişim

a. Loncalar Ne Ölçüde "Muhafazakârdı"? – Retorik ve Gerçeklik

Osmanlı loncalarının göreneksel uygulamalarına sıkı sıkıya bağlı oldukları, dolayısıyla zamanla pek değişim geçirmedikleri izlenimini hepimiz az çok taşıyoruz. Bu izlenim hem birincil kaynaklardan hem de lonca meselelerini konu eden ikincil literatürden kaynaklanıyor. Pek çok şeriye mahkemesi davasında, padişaha verilen arz-ı hallerde, çeşitli sorunların eski uygulamalara dönülerek çözülmesini isteyen sanatkâr ya da hizmetli grupları sıklıkla görülebiliyor. Hatta loncaların bu tür durumlarda kullandıkları "*yapılageldüği üzere*", "*kadimden berü*" ya da "*mutad değil iken*" gibi birkaç basmakalıp söz de var ve araştırmacı birkaç belge okuduktan sonra bunlara hemen alışıveriyor. Dolayısıyla tarihçi, Osmanlı loncalarının Avrupa'dan gelen sanayi mamulleri akınına kadar gelenek sınırları içinde bitkisel bir yaşam sürdükleri ve devletin kanatları altındaki konumlarının tadını çıkardıkları gibi bir sonuca kolaylıkla varabiliyor.[1] Dahası, Osmanlı loncalarına ilişkin bu anla-

1 Bkz. Mantran, *Istanbul*, s. 299, 329: Raymond, *Artisans et Commerçants*, s. xvii, 215, 227 vd.

yış, Osmanlı tarihinin ikinci yarısını kapsayan uzun çöküş dönemi nosyonuyla ya da tüm sanayi öncesi Ortadoğu toplumlarını eli kolu gelenekle bağlı kabul eden modernist görüşle de pekâlâ örtüşüyor.

Lonca mensuplarının kullandığı bu gelenekçi retoriğin ardında neyin yattığını çözümleme zorunluluğumuzun yanında, pek çok lonca üyesinin geleneği olumlu bir şey olarak görmüş, onu olabildiğince uzun süre korumaya çabalamış olması olasılığını da ciddi biçimde göz önünde bulundurmamız gerekiyor. Dar uzmanlaşmaya, görece sabit satış yollarına, fiyat düzenlemelerine dayalı olan karmaşık dokulu pazar ilişkileri içinde, en ufak değişmelerden bile kolayca etkilenen küçük üreticiler olarak lonca mensuplarının pek çoğu, var olan haklarını koruyabildikleri sürece kendilerini güvende hissediyorlardı. Lonca üyeleri iş örüntülerindeki istikrarın, ister hakkı olmadığı halde faaliyet alanlarına girenler, ister devlet görevlileri tarafından baltalanmasından doğal olarak hoşlanmıyorlardı.

Dahası, uzun dönemler boyunca başarı ve refah içinde yaşamış her toplumda olduğu gibi, Osmanlı başşehrinin sakinleri de gelenek, "*âdet*" kavramını olumlu değerlendiriyorlardı. Doğru, hemen her modern öncesi toplum gelenekçi bir retorik kullanmıştır, ama Osmanlı devletinin göz kamaştırıcı yükselişine, kurduğu istikrara tanıklık etmiş Osmanlılar böyle bir retoriğe daha da yatkındı. Esnaf gibi sıradan insanların derin bir Osmanlı tarihi duygusu bulunmasa da, geleneğin vaat ettiği huzuru, düzeni onlar da istiyordu. Sıkça söz edildiğine bakarak, geleneğin hem devlet hem de tebaa açısından çeşitli meseleleri çözmede başarılı ve etkili olduğunu göstermiş bir yöntem ya da uygulama anlamına geldiği söylenebilir. Dolayısıyla bu nosyon, eski refah düzeyini korumak ya da yakalayabilmek için bazı "geleneksel" yöntemlerin ya da uygulamaların yeniden göz önüne alınması gerektiğini ima etmektedir.[2] Gelenekten tam olarak ne anlaşıldığı, ona başvuran kişinin amaçlarına bağlı olarak büyük farklılıklar gösterebiliyordu ama 16. ya da 17.

2 Fleischer, "Royal Authority", s. 200. Osmanlı münevverleri arasında, 17. yüzyıl ortalarında yaşamış olan Kâtip Çelebi ve 18. yüzyılda Naima, imparatorluğun "düşüşü" olarak algıladıkları sürecin eski ve daha muzaffer döneme ait klasik kurumların yeniden kurulmasıyla tersine çevrilebileceğini düşünüyorlardı.

yüzyılda pek çok ıslahat layihasının klasik Osmanlı kurumlarına genel olarak özlemle bakması hiç de şaşırtıcı değildir.[3]

Geleneğe başvurmayla amaçlanan, basitçe geçmişi yeniden kurmak değil, günün yakıcı sorunlarına çare bulmaktı. Ne de olsa, Hodgson'ın söylediği gibi, hiçbir geleneksel toplum basitçe ve körü körüne göreneksel uygulamalarına sadık kalarak ayakta duramaz, çünkü sürekli olarak yeni sorunlarla, bunalımlarla karşılaşır ve gelenek bunlara doğrudan yanıtlar üretemez.[4] Gerçekten de "tözde esneklik ile emsallere formel bağlılık," geleneksel toplumlar olarak adlandırılan şeyin gelenekçiliğini en iyi ifade eden birleşimdir.[5]

İstanbul sanatkârları ile hizmet çalışanları geleneğe-göreneğe dayalı uygulamalara belli ölçüde ciddi bir bağlılık duysalar da, bu "gelenekçiliğin" öğelerini çözümlemek isteyen birinin lonca mensuplarının kullandığı o muhafazakâr retorik yüzeyinden daha derinlere inmesi gerekir. Sanatkâr ve hizmetli gruplarınca yapılan mahkeme başvurularında ya da merkezi yönetime verilen arz-ı hallerde, iddiaların yarıdan fazlası göreneksel düzenlemelere dayanmaktadır.[6] Bazı loncalar, geleneklerinin uzun tarihi nedeniyle daha sahici olduğunu ima ediyordu. Bir davada çeşitli loncalar göreneklerinin Fatih Sultan Mehmed'in zamanına dek dayandırılabileceğini iddia etmişti.[7] Devlet yetkilileriyle pazarlıklarda da geleneğe yaslanmak lonca mensupları arasında oldukça yerleşmiş bir alışkanlıktı. Öyleyse, gönderme yapılan gelenek nelerden oluşuyordu ve ona gönderme yapılması neye işaretti?

---

3 Bkz. Kafadar, "The Myth of the Golden Age: Ottoman Classical Consciousness in the Post-Süleymanic Era", *Süleyman the Second and His Time*, ed. İnalcık ile Kafadar, İstanbul, 1993, s. 42-43. Gelenekçi zihniyete dayalı reformları savunanlar arasında bile en azından iki farklı grup vardı: Osmanlı kanun-merkezli zihniyetini taşıyanlarla Hz. Muhammed'in ilkelerine geri dönülmesini (*selefilik*) isteyenler.

4 Hodgson, c. 3, s. 181-182.

5 Eric Hobsbawm ve Terrence Ranger (ed.), *Invention of Tradition*, Cambridge, 1983, s. 2 [*Geleneğin İcadı*, İstanbul, 2005].

6 Örneğin lonca mensuplarının ortak şikâyetlerini içeren 93 şeriye sicilinden 50 kadarı göreneksel uygulamalara gönderme yapmaktadır.

7 Bkz. hasırcılar (İK 9: 262b) ile Yedikule debbağları (Ahmed Refik, *Onbirinci*, s. 30-31) örnekleri. Fatih Sultan Mehmed zamanından beri var olan ve/ya da onun verdiği vakıf binalarında yerleşmiş eski loncalar, genelde kendi hammaddeleri üzerinde tekel iddia ederlerdi. II. Mehmed'le bağlantı kurmalarının onlara sorgulanmaz bir meşruiyet sağlıyor olması da muhtemeldir.

Bu soyut soruya yanıt vermeye, neyin gelenekten, "*âdet*"ten dönmek olarak görüldüğünü anlamakla başlamalı. "Âdet" kavramının karşıtı *bid'at*[8] kavramıydı; bu kavram, çoğunlukla olumsuz bir çerçevede, örneğin şeriatı ihlal durumu için kullanılıyordu. Bu nedenle bazı bağlamlarda bid'at sözcüğü "yasadışılık" olarak da çevrilebilir.[9] Kâtip Çelebi *Mîzânü'l-Hakk*'ta iyi bid'at (*bid'at-ı hasene*) ve kötü bid'at (*bid'at-ı seyyie*) olduğu görüşünü teorileştirse de,[10] bid'at konusundaki hâkim anlayış, ona, düzenlilik karşısında "kargaşa" (*ihtilal*) gibi olumsuz çağrışımlar yüklüyordu. Benzer biçimde, âdet de hemen her zaman olumlu bir çağrışıma sahipti.[11] Ne var ki tüm bunlar, Osmanlıların eski olan her şeyi olumlu, yeni olan her şeyi de olumsuz gördükleri anlamına gelmemektedir; neyin nasıl görüleceği, tanımlamalara, ince ayrıntılara bağlıydı. Genellikle bir şeyin bid'at olarak nitelenmesi için hem yeni hem de yasalara, toplumsal göreneklere karşıt olması gerekiyordu. Aynı şekilde, bir şeyin geçmişte sıkça yinelenmesi, âdet olarak kabul edilmesine yetmiyordu; yalnızca yararlı oldukları farz edilen eski görenekler, âdet halini alıyordu.

Resmi belgelerde zanaat ve hizmet loncalarının "âdet"ten söz ederken daha önce yapılmış olan ya da gelenekçe değerli görülen

8 Burada *bid'at* sözcüğünü *innovation* olarak çevirmedim, çünkü bu sözcüğün modern İngilizcede kesin bir olumlu çağrışımı bulunuyor. [Yazar *bid'at* karşılığı olarak *novelty* sözcüğünü kullanıyor - ç.n.]

9 Linda Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy*, Leiden, 1996, s. 297.

10 Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hakk*, İstanbul, 1280/1863, s. 74-76, Lewis, s. 89-91 [*Mîzânü'l-Hakk fi İhtiyâri'l-Ehakk*, İstanbul, 2008, s. 64-65 (Orhan Şaik Gökyay çevirisi), s. 192-193 (Uludağ çevirisi)]. Benzer biçimde, tanınmış bir 17. yüzyıl hukukçusu olan Hayruddin er-Ramli de iyi ve kötü bid'atlardan söz eder (Haim Gerber, *Islamic Law and Culture: 1600-1840*, Leiden, 1999, s. 97-104).

11 Bir kanunnamede aktarılan ilginç bir vakaya göre, Edirne pazarlarında zararlı bir âdet vardı; ama bu âdetin içeriği metinde belirsizdir. "Edirne İhtisab Kanunnamesi", *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, haz. Ahmed Akgündüz, 9 cilt, İstanbul, 1990-1996, c. 2, s. 395. "Ve dahi içlerinde bir `âdet var imiş ki, ana *helke* (= *heleke*) derler imiş, andan bu halka hayli zarar görünür imiş, muhtesib anı gözleye, etdirmeye." *Helke* Yunancada bakır kova ya da kazan anlamına geliyor. Bkz. Tietze, "Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch", *Oriens* 8 (1955), s. 244. Öte yandan, Nicoară Beldiceanu, *helke* sözcüğünü "kayıp" (Fransızcada "*perte*") olarak çevirmiştir (*Recherche sur la ville Ottomane au XVe siècle: étude et actes*, Paris, 1973, s. 264).

şeylerin tümünü kastetmemeleri dikkat çekicidir; loncalar genellikle somut uygulamaları ya kadim görenekleri doğrultusunda ya da onlara aykırı olarak niteleyip ayrıntılarıyla tanımlıyorlardı. Bunun nedeni, lonca arz-ı hallerinin belli bir anda önlerine çıkan özgül meseleleri işlemesi olabilir.[12] Yetkililere başvururken göreneklere yaptıkları alışılagelmiş göndermeler, gündelik uygulamalarda çıkan karar alma sorunlarına odaklanıyordu.

Loncalar, pek çok iç ya da dış meseleyi âdetlerine dayanarak ele alabiliyorlardı. Âdet söylemini genellikle hammadde bölüşümünün tarzı ya da yolu üzerine anlaşmazlıklarda,[13] loncadan olmayanların meslek alanlarına izinsiz olarak girmeleri durumunda[14] ve loncalarıyla ilgili diğer özgül iş düzenlemelerinde, örneğin nalçacıların dükkânda sırayla çalışmaları üzerine[15] ya da mumcular arasından hangisinin hangi bakkala mum vereceği üzerine[16] yürütülen tartışmalarda kullanıyorlardı. Loncalar arası ilişkilere gelince, âdet retoriği şikâyetçi lonca mensupları açısından en etkili silahtı (elbette rakipleri yetkililerin gözüne girmeyi başaramadıkları sürece).

Loncalar aynı söylem dizisini, vergi yükünün bağlantılı loncalar arasında nasıl bölüştürüleceğine ilişkin çatışmalarda ya da pazarlıklarda da kullanıyorlardı. Bir mesleğin bölgesel kolları ya da birbiriyle bağlantılı olan loncalar, ortak ödemek zorunda oldukları vergi yükünün bölüşülmesi üzerine tartışmaları ve uzlaşmaları âdetlere başvurarak yürütüyorlardı. Hem İstanbul'daki ana lonca hem de kolları ya da yamak loncaları, savlarını güçlendirmek için göreneksel uygulamalara gönderme yapabiliyorlardı. Örneğin helvacılar kethüdası, Galatalı ve Kasımpaşalı helvacıları önceden kendileriyle birlikte vergi öderken artık ödemedikleri için suçlu-

12 Lonca mensupları zaman zaman genel anlamıyla geleneğe atıfta bulunuyordu. Loncalarında kethüdalığı başlatmak isteyen Galata peksimetçileri vakası (GK 73: 123a, tarih 1061/1650-51), gelenekten genel anlamda söz edilen ender örneklerden birini sunmaktadır. Peksimetçiler, kethüda atanmasına ilişkin anlaşmalarında, kethüdanın göreneksel uygulamalar doğrultusunda (*mutad üzere*) iş görmesini şart koşuyorlardı.

13 İK 9: 145b (debbağlar), 262b (hasırcılar), İK 7: 33b (bedestandaki ipekçiler).

14 İK 9: 121a (sahtiyancılar), 190b (şerbetçiler), İK 9: 113b-114a ve İK 10: 104b (debbağlar), GK 80: 52a (*hayyât*'lar –dikiciler– karşısında kalafatçılar ve marangozlar).

15 GK 73: 104b ve 109a, AŞ 2: 118/460.

16 İK 9: 12b, 13a, 23b, 120a, 254a.

yordu.[17] Aynı şekilde, *kullabcı*'ların Galata kolu, ana loncayla birlikte sakız vergisini ödemelerini isteyen İstanbullu kullabcılar karşısında davayı kazanmıştı; söz konusu isteği reddederken dayanakları, *kadimden bu âna gelince* Galata'da vergiyi ayrı olarak ödemekte olduklarıydı.[18] Gelecekte böyle tartışmaların çıkmasını önlemek için, çilingirler ile yamak loncaları olan ekserciler, yamak loncanın kürek ve kazma akçesine katkı miktarı üzerinde anlaşmaya vararak bunu sabitlemişlerdi.[19]

Geleneğe dayalı savlar, devletin arzulanmayan müdahalelerine karşı da öne sürülüyordu. İstanbullu ve Galatalı varilciler yükümlü kılındıkları bir vergi kalemine (*tokmak akçesi*) itiraz ediyorlardı; gerekçeleri, geçmişten beri *tokmak akçesi* adında bir vergi ödememiş olmalarıydı. Devlet görevlilerinin kendilerinden İstanbul dışındaki bölgeler için tasarlanmış bir vergi olan tokmak akçesi isteyerek *kadimden olıgelmişe muhalif* davrandıklarını ileri sürüyorlardı.[20] Muhtemelen, bu vergi padişah emriyle getirilmiş ya da ihtisab defterlerinde belirtilmiş değildi, çünkü merkezi yönetim hiç tereddütsüz, bu tahsilatı iptal etmişti. Devlet, vergi ödeme konusundaki bu tür "âdetler"e dayalı itirazları, görevlilerinin vergi toplama gücünü zayıflatmasına rağmen isteyerek kabul ediyordu; oysa belki de yeni vergi sıkı bütçe uygulamalarını bir ölçüde gevşetecek, bu arada kişisel olarak bazı görevlilere yararlar sağlayabilecekti.[21]

Bazen loncalar, özellikle devletçe atanmış görevlileri kabul etmenin göreneklerine uymadığını söyleyerek böyle görevlileri katı biçimde reddedebiliyordu. Buna iyi bir örnek, devletçe atanmış kethüdalarının göreve başlamasını, kethüda mültezim olarak mevkiyi kiraladıktan sonra engelleyen sığır kasaplarıdır.[22] Ayrıca bakkallar, şeriye mahkemesine gelerek yeni kurulan *nazır* maka-

17 GK 73: 134b (1061/1650-51).
18 GK 73: 39a (1061/1650-51).
19 İK 10: 14b.
20 GK 73: 134b.
21 Darling, *Revenue-Raising*, Bölüm IX, s. 281-306. Yazarın öne sürdüğü gibi, devletin, ek gelirden olma pahasına, sıradan insanlardan gelen şikâyetleri dinlemedeki bu gönüllülüğü, meşruiyet ve adalet kaygısını yansıtıyor olabilir.
22 İK 3: 86a/700. Bununla birlikte, iki yıl içinde devletçe atanan bir kethüdaları oldu.

mı hakkında şikâyette bulunmuşlardır; bu makam da belki devlet müdahalesinin bir biçimiydi. Bu lonca mensuplarına göre, Receb Çelebi adında biri, *bir tarikle* bakkal loncasının *nazır*'ı olmuştu, oysa öteden beri loncada *nazır* yoktu. Receb Çelebi'nin devletçe atanmaktan başka bir yolla bu makama oturmuş olmasını düşünmek güçtür. Loncanın, daha önce böyle bir makamın bulunmadığı, makamın oluşmasıyla çıkan anlaşmazlık yüzünden loncanın iki kanada bölündüğü, kargaşa doğduğu yolundaki şikâyetleri üzerine şeriye mahkemesi Receb'in loncayla ilişkisini kesme kararı vermişti.[23] Devletin aldığı kararlar bile, eğer daha yüksek bir yetkeye –padişah yetkesine– yaslanmıyorsa, lonca mensuplarının geleneğe dayanarak geliştirdikleri direnişle tersine çevrilebiliyordu.

Loncalar gibi sanatkâr bireyler ve hizmet çalışanları da devlet yetkilileriyle tartışmalarında eski uygulamaları dayanak yapabiliyorlardı. Bunun geçerliliği, yalnızca bütün bir loncanın geleneğinin söz konusu olduğu vakalarla sınırlı değildir. Bireylerin daha önce sorunsuz görülen uygulamaları da meşru, kurulu düzenle uyumlu sayılıyordu. Has ekmekçiler, devletten resmi izin isterken, belli bir süreden beri has ekmek (*nan-ı has*) yapageldiklerini ısrarla öne sürmüşlerdi.[24] Ayrıca, mumcular loncası hiçbir üyesinin Yeniçeri Meydanı'ndaki kasaplardan içyağı almaması yolunda bir anlaşmayı onaylattıktan sonra bile, lonca üyelerinden biri Yeniçeri Meydanı'ndaki kasaplardan ve diğer kasaphanelerden almakta olduğu içyağı payının, *koltukçu*'ların (seyyar satıcıların) *hâdis* olmasıyla kaybolduğundan şikâyet edebiliyordu.[25]

Gelenekçi mantığın kullanılması pek çok bireye davalarını duyurmada başarı sağlamış olsa da, loncaların bundan sağladığı yarar daha büyük olmalıdır; ne de olsa, liderlerinin neyin âdet olduğunu, neyin olmadığını belirleme yetkesi bulunuyordu. Mahkeme, birisi doğrudan itiraz etmediği sürece, lonca liderlerinin lonca âdetlerine ilişkin ifadelerine güveniyordu. Lonca liderleri örgütlenmelerine

23 İK 3: 25b/220.
24 GK 73: 127a (1061/1650-51).
25 İK 9: 170b ile 184b (1072/1661-62). Mahkeme iddiayı kaydetmekle yetinmiştir, sonra ne olduğu belirsizdir.

özgü âdetler üzerinde pek çok bakımdan tartışmasız yetke sahibiydi. Doğrudan kendi loncalarını değil de, bağlantılı başka loncaları ilgilendiren anlaşmazlık konularında da tarafsız tanık olarak çağrılıyorlardı. Âdet retoriğini kullanmadaki bu neredeyse tekelci egemenlik, doğal olarak loncalara, âdet olarak adlandırılan şeyden yararlanma, onu yönlendirme kapısını da açıyordu. Dahası, lonca sorumluları âdetleri tanımlayıp yeniden yorumlayabildiklerinden, mesleklerinde düzenin işleyip işlemediği konusunda yargı oluşturma yetkisine uygulamada sahip oluyorlardı. Loncalar başvurularında, çok tipik bir biçimde, her türlü kargaşanın kadim âdetleri ihlalden kaynaklandığını savunuyorlardı (*kulli ihtilala bâis olmuşdur*).[26] Bunu söylerken de, lonca âdetlerinin kargaşaya panzehir olduğunu ima ediyorlardı; böyle bir savlama, 17. yüzyıl Osmanlı yetkilileri üzerinde muhtemelen en etkili olanıydı. Bu anlatılanlar, lonca mensuplarının birincil kaygısının başlı başına âdetleri sürdürmek değil, daha çok kendi çıkarlarını güvence altına almak, korumak olduğunu gösteriyor. Geleneği kendi isteklerini desteklemek üzere gündeme getiriyorlar, soyut kavramlar yerine somut düzenlemelere gönderme yapıyorlardı. Devletin, âdetlere dayandırılan iddiaların hemen hepsini kabul ettiği göz önüne alındığında, resmi belgelerle ancak zaman zaman pekiştirilebilen "mutad" uygulamalara göndermelerin sağladığı etki çok çarpıcıdır. Çeşitli mahkeme kayıtlarıyla doğrulayabildiğimiz kadarıyla, loncalar açısından geleneğin önemi, başlı başına barındırdığı değerden çok kullanışlılığından kaynaklanıyor gibi görünmektedir.

Burada şu sorulabilir: "Tebaasının âdetlere dayanan iddialarını çoğunlukla kabul ettiğine göre, acaba burada geleneği temsil eden taraf, devletin kendisi olamaz mı?" Bazı tarihçiler, böyle olduğunu söylemektedir.[27] Devletin âdet retoriğine başvurduğu, ona karşı duyarlı olduğu doğrudur, ama belki de gerçekte yalnızca idare-i maslahatçıydı. Osmanlı devleti hiçbir biçimde toplumsal huzursuzluk istemiyordu, bu yüzden de toplumsal âdetlere saygı göster-

26 İK 9: 145b. Debbağlar da kadılarca kaleme alınmış belgeleri kullanarak "âdetlerini" pekiştiriyorlardı (... *hücec-i müteaddidede mestur oldığı üzere...*).

27 Mehmet Genç, "Ottoman History in the Eighteenth Century", *Manufacturing in the Ottoman Empire and Turkey, 1500-1950*, ed. Donald Quataert, Albany, 1994, s. 59.

mek zorundaydı. Bununla birlikte, Osmanlı döneminin ikinci yarısında meydana gelen sarsıcı reform çabaları hesaba katıldığında, devletin doğası birçoklarının varsaydığı kadar gelenekçi olmasa gerek. Osmanlı *kanun*'unun geleneğe dayandığı varsayılıyorsa da, Osmanlılar geleneğin tam olarak neyi kapsadığı konusunda sıklıkla anlaşmazlığa düşmüşlerdir.[28]

"Âdet"leri temel alan savlamalarla kazanılmış davaların sayıca bu kadar fazla olması, geleneğe dayalı kuralların bir o kadar da ihlal edildiğini göstermektedir. Hammadde bölüşümüne ilişkin vakaların da gösterdiği üzere, "mutad" kuralları ihlal edenler çoğunlukla lonca içindekiler oluyordu. Bazı örneklerde bu tür ihlalciler hemen boyun eğmiyor, yerleşik olduğu söylenen âdeti tartışmaya açıyor, sorguluyordu. İhlalciler, o geleneğe ilişkin kendi yorumlarını sunmak yerine, varlığı ileri sürülen geleneği toptan inkâr ediyordu. Loncaların bu "ihlalcilere" karşı çoğunlukla kendi savlarını kanıtlayabilmesi, söz konusu tartışmaların önemini azaltmaz, çünkü bunlar bir lonca içinde, "âdet"in mutlak ya da karşı çıkılmaz olmadığını göstermektedir. Örneğin, yağcılar (*şıruganci*) loncası iki üyesini mutad satın alma yolundan sapmakla suçladığında, suçlanan üyeler lonca yetkililerince eski âdet olarak anlatılan şeyin aslında hiç de mutad olmadığını ileri sürmüşlerdi. Bakkal loncasının başı tanıklık için huzura gelip şıruganculların ihtiyarlarınca öne sürülen savın doğruluğu yolunda ifade verene dek dava çözüme kavuşturulamamıştı.[29] Buradaki ihlalcilerin ya satın alma âdetlerinden anladıkları lonca yetkililerininkinden farklıydı ya da geleneğe bilerek ve isteyerek karşı çıkıyorlardı. Her iki durumda da gelenek tek parçalı bir bütünlük sergilememektedir.

Neden aynı âdeti tekrar tekrar vurgulayan sözleşme kayıtları bulunduğunu ele aldığımızda, âdet olarak betimlenen şeyin bitmemiş ve değiştirilebilir olduğu, daha da berrak hale gelmektedir: Çünkü bu kayıtlar, söz konusu âdetlere yönelik ciddi ihlallerin sürekli bir olasılık olduğunu göstermektedir. 1029/1619-20 ve 1072/1662

28 Baki Tezcan, "The 'Kanunname of Mehmed II': A Different Perspective", *The Great Ottoman-Turkish Civilization*, yay. yön. Kemal Çiçek, 5 cilt, Ankara, 2000, c. 3, s. 657-665.

29 İK 10: 74a.

yıllarında karcıların şerbetçiler dışındaki gruplara (örneğin koltukçulara) satış yapmaması, nakliye maliyetini karcıların üstlenmesi, şerbetçilerin de kar parasını geciktirmemesi ve kar parasının *yük* başına şu kadar olduğu konularında, karcılar ile şerbetçiler arasında anlaşmalar yapılmıştı. Temelde, elli yıl arayla yapılmış bu iki anlaşma arasında, belirlenen fiyat dışında bir fark yoktu.[30] Her iki belge de anlaşmaların geleneksel uygulamalara dayandığını iddia ediyordu. Aynı anlaşmaların yinelenmesi pekâlâ "âdet"in birtakım pekiştirmeler olmaksızın ayakta kalamayacağının göstergesi de olabilir.

Ayrıca "âdet" belli bir grubun çıkarlarına hizmet edecek biçimde yönlendirilebiliyor, loncalar bazen geleneği çok seçmeci bir tarzda kullanabiliyorlardı. Başka deyişle, daha önce yapılmış her şey, lonca geleneği olarak geçerli görülmüyordu. Lonca üyeleri yalnızca kendilerine yarar sağlayan yanları "âdet" olarak değerlendiriyordu; takkecilerle ilgili aşağıdaki ferman bunu açıkça ortaya koymaktadır:

İstanbul kadısına hüküm ki:

> Mahmiyei İstanbulda Bezzazistan kurbinde vaki müslüman takyeci tayifesi süddei saadetime arzuhal idüb kadimden takyeciler hirfetinde müslüman az olub kefere tayifesi ziyade ve kesir olmağla hirfetleri kethüdası kefere tayifesinden olagelüb lâkin hâlâ hirfetimizde müslüman artub ziyade olmağla kefere tayifesinden olan kethüdanın üzerlerine hükûmet itmesin şerefi islâmlarına binaen tahammül itmedikleri ecilden hirfetimiz kethüdası içlerinde olan müslimînden biri nasıb ve tayin olunub üzerlerinden zimmînin kethüdalığın men'e kadır olduklarına şeyhül islâmdan fetvayi şerife ve fermanı âlişan olmağla içlerinden Yusuf nam kimesneyi kethüda nasıb (...) olunmuşken zimmî tayifesi kanaat itmiyüb ol hücceti şer'iyyeye ve fetvayi şerife mugayir bizim dahi elimizde emri şerif ve mucibince hücceti şer'iyye vardır deyu kendi üzerlerine zimmîden bir kethüda nasıb ve tayin itdirüb kadimden olıgelâne muhalif bir hirfetde iki kethüda olduğın bildirüb zimmî tayifesinden olan men' ve ref' olunub hücceti şer'iyye ve fetvayi şerife mucibince kethüdaları bir ve müslimden olmak babında emri şerifim reca eyledikleri ecilden (...).[31]

30 İK 5: 40a/272. İK 10: 72a. Fiyat 1029/1619-20'de 56 akçeden 1072/1662'de 128 akçeye çıkmıştır.

31 MD 92: 23/109. Ahmed Refik, *Onbirinci*, s. 55.

Hidmet defterleri'ne başvuran divan tek bir kethüda bulunması gerektiğini kabul etmiş, Müslüman takkecilerin arzuları doğrultusunda bütün lonca için yalnızca Müslüman kethüda olmasına karar vermişti. Burada dikkate değer nokta, Müslüman takkecilerin, göreneklerinin yalnızca kethüdalıkla ilgili kısmını meşru kabul etmiş olmalarıdır. Başka deyişle, *kadim* olarak yalnızca tek bir kethüdanın bulunması durumunu kabul etmişler, bu kethüdanın gayrimüslim olmasını ise *kadimden olıgelen* saymamışlardır. Bu vakada fetvalar ile mahkeme belgeleri de işin içine girmişse de anlaşmazlık, iki grup arasında meşru geleneğin hangisi olduğu konusundaki fikir ayrılığında yoğunlaşmaktadır. Aslında, divan mahkemesinin verdiği nihai karar Müslüman üyeler lehine olsa da, her iki tarafa da verilmiş, birbiriyle çelişkili hükümler ve belgeler bulunduğu anlaşılmaktadır. Görüldüğü kadarıyla devlet yetkilileri, mahkeme davayı kesin karara bağlamak zorunda kalıncaya dek, her seferinde başvuran tarafın talebini onaylamaktan başka şey yapmamışlardı.

Burada *kadimden olıgelen*, kişinin iddialarını kabul ettirmesinde çok kullanışlı bir araç olduğundan, loncalar devlet yetkilileriyle pazarlıklarında meşruiyet sağlamak için ona sıklıkla başvuruyorlardı. Bu yüzden, eylemlerinin akılcı temeli olarak "göreneğe" işaret etmenin o denli yaygın olması da çok şaşırtıcı değildir; ne de olsa resmi belgeler bazen var olan uygulamaların çarpıtıldığını ya da fazla gevşek yorumlandığını ortaya koymaktadır.[32] Haim Gerber, 17. yüzyıl Bursa mahkeme sicillerinde göreneğin bu tür kullanımını gözlemlerken, bir lonca için göreneğini devlet yetkililerine tescil ettirmenin, lonca özerkliğini güvence altına almada önemli bir yol olduğuna dikkat çekmektedir.[33] Tam bir özerkliğe kavuşmuş olmasalar da, loncalar âdetlerine dayandıklarında devlet yetkilileriyle pazarlık yürütürken muazzam bir nüfuz gücü elde ediyorlardı. Dahası, loncaların "geleneği" hangi bağlamda gündeme getirdiklerine

32 AŞ 2: 50/205. İstanbul'daki *başçı* (koyun kellesi pişirenler) loncası, Tophane'de dükkân açılmasının bid'at olduğunu iddia etmişti; oysaki dükkânın "eskiden beri" başçı dükkânı olduğu ortaya çıktı. Bundan sonra İstanbul başçıları koyun kellesi arzını Galata, Tophane ve Beşiktaş'takilerle paylaşacaklardı.

33 Gerber, *Bursa*, s. 42-45. Yazar, ipek boyacılarının çıkarlarını gütmek uğruna işi gelenek uydurmaya kadar vardırdığı bir vaka da sunmaktadır.

bağlı olarak, etkisi lonca özerkliği meselesini aşıyor, loncalar arası ilişkilere, loncanın üyeleriyle ilişkilerine dek uzanabiliyordu.

Lonca mensuplarının geleneği ne kadar çok kullandıklarından söz etmemizden, geleneklere yönelik sinsi, suiistimal edici bir tutum içinde bulundukları sonucu çıkarılmamalıdır. Lonca mensuplarının sözlü gelenekleri değiştirilmeye hayli açık olup, doğal olarak çeşitlenmelere, farklı yorumlamalara yol açabiliyordu. Bu nedenle, yalan iddialar öne süren, gelenekleri bilerek çarpıtanlar varsa da, lonca mensuplarının çoğu, icat edileli fazla zaman geçmese bile, "âdet"ten kendi anladıklarının geçerli olduğuna samimiyetle inanıyordu.[34]

Geleneğe yaslanma tarzındaki genel eğilim, loncaları eskiye gönderme yapmaksızın yeni uygulamaları yürürlüğe sokmaktan alıkoymuyordu.[35] Lonca mensupları değişikliklere gitmek istediklerinde, yeni kurumların ya da uygulamaların geleneklerine dayandığını ileri süremezlerdi. Bunun yerine, değişimin gerekliliğini vergi yükünün ağırlaşması, iç kargaşa çıkması gibi yeni koşullarla açıklıyorlardı. Loncaları için kethüdalık kurumuna gerek duyduklarını ilan eden Galatalı peksimetçiler ile Arap Pazarı esnafı böyle örneklerdendir; muhtemelen diğer loncaların kethüdalarca yönetildiğini gözlemlemişlerdir.[36] Ayrıca İstanbullu *muhzırlar* (şeriye mahkemesi mübaşir-

34 Edward Shils, *Tradition*, Chicago, 1981, s. 263-267. Yazar burada geleneğin nasıl farklılık gösterebildiğine ilişkin teorik açıklamalar sunmaktadır. "Bireyler [çoğunlukla bilinçsizce] hüküm süren biçimi, kendilerine daha uygun bir başka biçime doğru bükerler" ve "gelenek savunucularının çoğu, onayladıkları gelenek hakkında çok muğlak bir anlayışa sahiptir."

35 Çağdaş antropologların kabul ettikleri üzere, geleneksel kurumların, inançların, değerlerin elde tutulması, büyük değişikliklerin meydana gelmesini dışlamaz. Modern Hindistan üzerine bir örnek için bkz. Milton Singer, *When a Great Tradition Modernizes: An Anthropological Approach to Indian Civilization*, Chicago, 1972, s. 245-249, 298-366.

36 GK 73: 123a ile GK 80: 2a. Ayrıca GK 80: 38a'da, şişecilerin de geçmişte bazen kullandıkları kethüdalık kurumunu kalıcı biçimde yerleştirmek istediklerine ilişkin bir vaka bulunmaktadır. Şişeciler, kethüda gereksinmeleri çoktandır bilinen bir olgu değilmişçesine, zaman zaman gündeme gelen vergi tahsilatları ve başka işler için bir kethüdaları olması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Oysaki belgenin devamından anlaşıldığına göre, aday gösterdikleri Marko daha önce de loncanın kethüdası olmuştu (1650-51 yılında bir kethüdaları, bir de yiğitbaşıları vardı [GK 73: 46b] ve kethüdaları da aynı Marko'ydu). Marko şeriye mahkemesince onaylanıp atanmış, ama kethüdanın gerekli olup olmadığı konusunda lonca içinde anlaşmazlık çıkmıştı (GK 80: 93b).

leri) muhtemelen mesleği dışarıdan icra edenlerin doğurduğu karışıklığa, kargaşaya son vermek için üye sayılarını sınırlandırma kararı almışlardı; bu grubun zanaat ya da hizmet loncalarıyla karşılaştırılabileceği tartışmalı olsa da, yapısı onlarla benzerlik gösteriyor.[37]

Peki, değişime gerek duyulduğu zaman, lonca mensupları tam olarak neler yapabiliyorlardı? Başka deyişle, loncalar değişikliğe gitmede hangi mekanizmaları kullanabiliyorlardı? En göze çarpan yol, üyeler arasında belli meselelerle ilgili "ittifak"lar yapmak, böylece değişikliği herkes için bağlayıcı kılmaktı. İttifak yöntemine genelgeçer biçimde başvuruluyor, her zaman açıkça konu edilmese de, loncada alınan her türlü önemli kararda, ister belli âdetleri korumak için, ister yeni uygulamaları devreye sokmak için, hep anlaşmalara gidiliyordu. Loncaların geleneksel uygulamalara derin saygı beslediklerı dikkate alındığında, daha önce yaptıklarını değiştirmek, loncalarına yeni bir şey sokmak için yeni ittifaklar yapmaya gerek duydukları anlaşılmaktadır. Lonca mensuplarının önemli değişmeler gerçekleştirdikleri pek çok vakada, bu değişmeleri doğuran ittifaklardan doğrudan ya da dolaylı olarak söz edilmektedir.

Bununla birlikte, lonca sistemi içindeki her değişme de lonca mensupları arasında iç anlaşmalar yoluyla gerçekleştirilmiyordu. Bazen, anlaşmazlıklar da örgütsel yeniden yapılanmayla sonuçlanabiliyordu; anlaşamadıkları debbağların yerine kılıççı/*seyyaf*'ları üst loncaları olarak kabul eden *sağrıcılar* buna bir örnek oluşturuyor.[38] Ayrıca, loncalara yeni vergiler getiren devlet politikaları ya da loncalara askeriyeden, taşralı göçmenlerden pek çok kimsenin dahil olması gibi, sanatkâr ve hizmetlilerin denetiminin ötesinde gerçekleşen değişmeler de vardı. Bunlar başlı başına, lonca mensuplarının değiştiremeyeceği, verili etkenler durumundaydı, ama bu aleyhteki eğilimlere yanıt verme çabaları, başka değişmeler için de onlara belli bir ivme kazandırmış olabilir. Düzensiz vergilerin getirilmesi karşısında bazı loncalara kethüdalık kurumunun sokulması, tam da böyle bir örnektir.

37 İK 7: 42b. Muhzırlarda da lider olarak kethüda, ona bağlı da altı bölük vardı. Her bölükteki üye sayısını sınırlamış, gerekçe olarak da, aralarında kaç kişi olduğu bilinmeyen *ehl-i garez*'in (bencil tutkuları olanların) varlığını göstermişlerdi. Ayrıca bazı kimselerin muhzır olarak çalışmasını da yasaklatmışlardı.

38 *Evliya Çelebi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, 266.

17. yüzyılda İstanbul loncaları değişime sırf değişim aşkına yönelmemişlerdi. Bir esnafın, loncası içinde açıkça yeni kurumlar oluşturmaya, çalışma uygulamalarını değiştirmeye çabaladığını görmek pek enderdir; tersine, gelenek ve göreneklere tutunmaya çalışıldığına ilişkin bolca örnek bulmak mümkündür. Bununla birlikte, daha fazla araştırma yapmaksızın, bundan İstanbul loncalarının doğaları gereği muhafazakâr oldukları sonucunu çıkarmak da doğru olmaz. Âdet-temelli retoriğin genel kabul gördüğü bir toplumda, yapılan değişikliklerin, yeniliklerin tanıtımından kaçınılmış da olabilir. İstanbul loncalarında gerçekleşmiş pek az teknik yenilik biliyoruz; bulduğum en yakın örnek, diğer debbağlarca "hileli" olarak nitelendirilen, dolayısıyla tekrarlanması engellenen "kuşkulu" bir yöntem uygulamış debbağ örneğidir.[39] Bununla birlikte, bundan, hiç teknolojik gelişme olmadığı sonucu da çıkarılmamalıdır. Bazı Ortaçağ Avrupa'sı loncalarında olduğu gibi, sanatkârın pek ortaya koymadığı, herkese göstermediği, lonca ortamı içinde kalmış bazı teknolojik ilerlemeler[40] gerçekleşmiş olabilir.[41] Dışarıda, ulufesiz yeniçeriler ya da taşradan gelmiş yoksul göçmenler gibi onca potansiyel rakip varken, bir lonca mensubunun yeni bir teknolojik ilerleme gerçekleştirdiği sözünü yaymakla kazanacağı bir şey yoktu. Loncalar dahilinde onay görmüş bazı teknolojik gelişmeler gerçekten olduysa da, bunlar muhtemelen lonca üyelerinin teknolojik düzeyini yükseltme amacıyla, hepsinin yararlanacağı biçimde uygulanabiliyorlardı.

---

39 İK 10: 108b.

40 Loncalar içindeki teknolojik gelişmeler üzerine akıl yürütmek bile güçtür, çünkü eldeki kaynaklar, teknolojiye ilişkin ayrıntıları yansıtmamaktadır. Bununla birlikte, en azından Osmanlı'da (İstanbullu) şişecilerin 17. yüzyıldan önce, Venedik'in Murano camı gibi Avrupalı cam işlerini taklitte epey başarılı oldukları belirtilebilir. 19. yüzyılın ilk dönemlerinde Beykoz'da renkli ve yaldızlı cam işçiliğinde (*Beykoz işleri*) önemli gelişmeler gerçekleşmiştir (Fuat Bayramoğlu, s. 38-42). Ayrıca ipekli perdahlamadaki teknolojik sıçrama örneği için bkz. Donald Quataert, *Ottoman Manufacturing in the Age of Industrial Revolution*, Cambridge, 1993, s. 109-110 [*Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, çev. Tansel Güney, İstanbul, 1999].

41 S.R. Epstein, "Craft Guilds, Apprenticeship and Technological Change in Preindustrial Europe", *Journal of Economic History*, 48/3-4 (1998), s. 693-705. Ortaçağ Avrupa loncaları teknolojik atılımlarını ilan etmiyorlardı, çünkü böyle yapmaları için bir itkiye sahip değillerdi; henüz patent hakkı da bulunmuyordu.

Lonca mensupları, her ne kadar geleneğe saygı gösteriyor, onun değerine inanıyorduysa da, geleneği sıklıkla kendi çıkarlarına uyacak biçimde kullanıyor, yönlendiriyorlardı. Bununla birlikte, geleneğin lonca mensuplarının gözünde bu kadar önemli olması, onları değişime tümden karşıt bir kesim haline getirmiyordu. Lonca mensuplarının değişime yönelik tutumlarını –örneğin örgütlenmeleri içinde değişimleri ne kadar canıgönülden başlattıklarını ya da kabul ettiklerini– doğrudan bilme olanağımız yok, çünkü o dönemde yaşananların ancak küçük bir parçasından haberdarız. Öte yandan, 17. yüzyılın inişli çıkışlı tarihinde, loncaların esnek ve uyum sağlamaya hazır yönlerini gösterecek bir biçimde, lonca sisteminde bazı önemli yeni özellikler de beliriyordu. İstanbul lonca sisteminin çehresi ile unsurları değişirken, loncalar bu yeni koşullara ayak uydurmak zorunda kalıyorlardı. Böyle bir süreçte gelenek, insanların sırtında bir yükümlülük olmaktan çok, sırtlarını yaslayacakları kıymetli bir varlık durumundaydı. Bir sonraki başlık altında, 17. yüzyılda İstanbul lonca sisteminde meydana gelen bu daha geniş ölçekli değişimleri, yani yeni loncaların, yeni lonca üyeliği biçimlerinin, yeni kurumsal araçların oluşmasını inceleyeceğiz.

b. Lonca Sisteminde Yeni Gelişmeler

i. Yeni Loncalar

17. yüzyıl lonca sistemi, yeni loncalara alan tanıyor muydu? Her ne kadar yerleşik loncalar, özellikle de bir çıkar çatışması olasılığı durumunda, yeni loncaların ortaya çıkmasından pek hoşnut olmuyor, yer yer onları yasaklamaya çalışıyorsa da, devletin ya da loncaların mutlak biçimde yeni örgütlenmeleri engelledikleri ne ilişkin bir işaret bulunmamaktadır. Osmanlı loncaları hakkındaki geleneksel tarihçilik, yeni loncaların kurulmuş olabileceğini hiç reddetmemekle birlikte, çeşitli zaman aralıklarında oluşmuş yeni loncaların varlığını vurgulamada yetersiz kalmıştır. Zamanla yeni loncaların ortaya çıkıp çıkmadığı meselesi halen ele alınmayı beklemekte; bu koşullarda lonca sisteminin değişmez olduğuna ilişkin genel kanı varlığını sürdürmektedir.

Bununla birlikte, bir *taife*'nin yeni olup olmadığını belirlemek de kolay bir iş değildir. Çalışmamın kapsamındaki belgelerde, bir loncanın yeni doğduğuna ya da eskiden gayriresmi biçimde çalışırken o tarihte mahkemece resmen tanındığına ilişkin ayrıntı veren tek bir vaka bile bulunmuyor.[42] Bununla birlikte, dolaylı bazı göstergelerden, örneğin resmi kayıtlardaki meslek listelerinden, yeni loncaların oluşumunu kestirebiliyoruz. Meslek sayısı her zaman lonca sayısından fazlaydı; mesleklerden bazıları zaman içinde loncalar dünyasına dahil oluyordu. Loncanın doğuşu bir anda gerçekleşmiyor, lonca uzun bir zaman dilimi sonucunda, en azından iki aşamadan sonra ortaya çıkıyordu: Birincisi, fiziksel örgütlenmenin bilfiil biçimlenmesi; ikincisi, örgütlenmenin yetkililerce resmen tanınması. Loncanın tanınması bir imtiyaz beratı gerektirmemekle birlikte, liderlik makamının bir beratla resmen tanınmasını, ayrıca devlete hizmet karşılığında kazanılan belli ayrıcalıkların belirlenmesini kapsıyordu. Resmi tanıma, yeni bir loncanın doğuşundaki can alıcı eşik değildi. Tanınmış olmamak, o sanatkâr grubunu iş yapmaktan ya da mahkemede ortak davranmaktan alıkoymuyor, ama kurumlaşmış loncalarla ilişkilerinde biraz daha elverişsiz bir konuma itebiliyordu. Meseleyi daha da belirsizleştirecek bir biçimde, bir sanatkâr grubu yeni bir örgütlenme oluşturduğunda, liderlerini resmen onaylattıklarında ve vergi yükümlülükleri belirlendiğinde bile, loncanın kesin sınırlarını saptamak zordur; çünkü bir meslekte çeşitli bölgesel kollar bulunuyor, bunlar kendi aralarındaki ilişkileri sürekli olarak yeniden düzenleyebiliyorlardı.[43] Burada *taife* ve *hirfet* gibi sözcüklerin barındırdığı belirsizlikler de tabloyu netleştirmemizi güçleştirmektedir. Önceki kısımda adı geçen takkeciler vakasında olduğu gibi, bazen bir lonca içindeki etnik-dinsel alt gruplar *taife* olarak adlandırılıyordu.[44]

---

42 Öte yandan Gibb ve Bowen (*Islamic Society and the West*, s. 291) tütüncüler loncasının ilk kez 1725 yılında kurulduğunu, ama bundan önce zaten yıllardır gayriresmi olarak çalışmakta olduğunu belirtmektedir.

43 MD 81: 178/394 (1017/1608-1609). Edirnekapılı ve Yedikuleli mumcular loncası, Galata, Üsküdar ile Hasköy'deki mumcu grupları hakkında şikâyette bulunmuş, kendi kethüdalarının, adı geçen gruplar da dahil olmak üzere, tüm mumcuların kethüdası olduğunu, ama söz konusu grupların son zamanlarda daha bağımsız olmaya başladıklarını söylemişlerdi.

44 Ahmed Refik, *Onbirinci*, s. 55.

Tüm bunlara ek olarak, var olan meslekler içindeki yeni lonca gruplarının yanı sıra yeni mesleklerin doğup doğmadığı sorusu da önümüzde durmaktadır. Yeni bir mesleğin ortaya çıkışı hiçbir zaman açıklıkla ifade edilmese de, 17. yüzyıl içinde ya da dolayında değişik zamanlarda lonca listelerini inceleyerek, o zamana dek duyulmamış mallar üzerinde uzmanlaşan bazı loncalar saptayabiliyoruz. Uzmanlaştıkları mallar önceden de mevcut olabilir, bu nedenle söz konusu loncaların yeni meslekler oluştuğunu gösterip göstermediğinden kesinlikle emin olamıyoruz; buna rağmen, kahve[45] ile tütün[46] gibi, hemen ayrı bir tüccar grubunun oluşmasını teşvik edip, sonuçta ilgili loncaların doğuşuna neden olan tümüyle yeni maddeler biliyoruz. Ayrıca yeni meslekler ile yeni loncaların, var olan lonca sisteminin çıkarlarına yönelik bir tehdit oluşturduğu hallerde bile herhangi bir engellemeyle karşılaştıklarına ilişkin bir işarete de rastlamıyoruz.

17. yüzyıl boyunca yeni zanaat ve hizmet loncalarının doğduğunu varsaymak için geçerli nedenler bulunuyor. Birincisi, 17. yüzyıl başındaki Celali İsyanları'ndan ve taşrada süregiden kargaşa halinden kaçıp gelen insanlarla İstanbul nüfusu hızla artmaktaydı. İkincisi, loncalar kendi sınırları dışında iş gören gruplarla ayrıcalıklarını paylaşmayı istememiş olabilirler,[47] ama günlük ihtiyaç mallarına yönelik talep, büyüklükleri ya da coğrafi toplaşımları itibariyle yerleşik loncaların altından kalkamayacakları bir hızla artmış olsa gerektir. Son olarak da, taşradan gelen göçmenler ile pazarda iş arayan çeşitli askeri unsurlar, yerleşik loncalara sızdıkları gibi, kendi başlarına yeni bir taife de oluşturabiliyorlardı.

Dönemin ihtisab kanunnameleri ile narh defterlerini incelediğimizde edindiğimiz izlenim, söz konusu dönemde yeni loncalar

45 Ralph Hattox, *Coffee and Coffeehouses*, Seattle, 1988, s. 28. Kahve İstanbul'a 16. yüzyıl ortalarında gelmişti.

46 V.G. Kiernan, *Tobacco: A History*, Londra, 1991, s. 21. İspanyollar tütünü eski dünyaya 16. yüzyıl ortalarında getirmişlerdi. Tütün Osmanlı İmparatorluğu'na 1601 yılında ulaştı (*Tarih-i Peçevi*'den aktaran Bernard Lewis, *Muslim Discovery of Europe*, New York, 1982, s. 196). Bununla birlikte tütün tüccarları, benim incelediğim kadı sicillerinde görünmüyorlar; bunun nedeni, yürürlükteki tütün yasakları olabilir.

47 Örneğin Saraçhane'deki saraçlar diğer saraçları yasaklamaya çalışmışlardı. Uluçay, "İstanbul Saraçhanesi", s. 151-54.

ortaya çıkarken, var olan bazı loncaların da yitip gittiğidir. Bu belgeler fiyat düzenlemeleri ile bazı başka düzenlemeler için tutuluyordu, tahminen de devletin İstanbul loncalarının bileşimini nasıl anladığını yansıtıyordu. Kanunnamelerin biçimi son derece düzenli olduğundan, bunlar İstanbul loncalarının sayısında görülen genel yükselişi gözlemlemek açısından oldukça yararlıdır. Buna göre, 1501 yılında 30 lonca sayılırken, Kanuni Sultan Süleyman zamanında (1520-1566) 74, I. Ahmed zamanında (1603-1617) ise yaklaşık 76 lonca kaydedilmiştir (bkz. Ek A). Söz ettiğimiz son iki dönemde, veri sayısı birbirine çok yakın olsa da, Kanuni Sultan Süleyman zamanında kayıtlı loncaların hepsi I. Ahmed zamanına taşınmamıştır. İlginçtir, 1525 yılına ait narh defterinde, lonca olarak yalnızca *habbazlar* (ekmekçiler) ile kasaplar altlarında ekmek ve et fiyatlarıyla yazılmış, narh koyulan diğer mallar ise, imallerinden sorumlu olan loncalara herhangi bir atıfta bulunmaksızın, kendi başlarına veriler olarak sıralanmışlardı.[48] 1525 narh defterinin düzenleniş biçimi, ekmekçiler ile kasapların, büyük olasılıkla şehrin iaşesini gözeten devletin baskısıyla o dönemde daha örgütlü gruplar durumunda olduklarını gösterir niteliktedir. Ayrıca, 1600 ve 1640 yıllarındaki narh defterlerini karşılaştırdığımızda,[49] iki defterde sıralanan loncalar (yani mallara göre değil de taifeler olarak sıralananlar) arasında ilginç bir ayrım fark edilebiliyor. 1640 kayıtlarında sıralanmış taifelerin neredeyse yarısı, 1600 yılına ait kayıtlarda bulunmuyor, aynı şekilde, 1600 yılında sayılanların da hepsi 1640 kayıtlarında yer almıyor; bu arada, listedeki taifelerin sayısında ise bir artış görülüyor. Bununla birlikte söz konusu fark, önceki mesleklerin tümden yok olup, tamamen yeni meslekler türediği anlamına gelmemektedir; ne de olsa üretilen maddeler, kendileriyle ilgili taifeler olmaksızın da narh defterlerine girebilmekteydi. Bu durum, daha çok 1600 ile 1640 yılları arasında, lonca örgütlenmesinin devlet yetkililerinin gözünde değişik değerlendiril-

48 Sahillioğlu, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 1/2 (1967), s. 56.

49 Burada yalnızca taife olarak kaydedilmiş olanları saydım, sırf mallarıyla kaydedilmiş olanları hesaba katmadım. Bu narh defterleri taife olarak besin arz eden loncaları listeye almamıştır; bu da tabloyu büyük ölçüde gerçeklikten uzaklaştırmaktadır.

diğini göstermektedir; bu da pekâlâ lonca sınırlarının esnekliğinin ve muğlaklığının sonucu olabilir (bkz. Ek A).

Bu bağlamda, 17. yüzyıl sonlarına ait ihtisab defterlerinde yer alan bir liste, özellikle dikkate değer (bkz. Ek E). Söz konusu listede 62 *hirfet* taifesi sıralanıyor ve listenin başlığı şöyle geçiyor: "*Sonradan ihdas olunup ba ferman-ı âli ref olunan bid'atlardır ki.*" İlk bakışta, bu sözler yeni loncaların kurulduğunu, ama bunlar pek hoşa gitmeyen bid'atlardan sayıldığı için kısa süre sonra feshedildiklerini anlatıyor gibi görülebilir. Bununla birlikte, ihtisab defterleri çerçevesinde kastedilen, yalnızca söz konusu loncalardan ihtisab memurlarının uygunsuz ve defterlerde belirtilenlere aykırı biçimde vergi topladıklarını ifade etmektedir.[50] Dolayısıyla, bu 62 lonca yeni yaratılmış değildir. Söz konusu loncalar ne gayrimeşru bid'atlardı ne de devletçe feshedilmişlerdi. Bu vesileyle feshedilen tek şey, yersiz biçimde ihtisab vergisi toplama, bu loncalara yasadışı borçlar yükleme uygulamasıydı. Söz konusu liste, bizim konumuz açısından, 1682 yılında var olan loncaların ne denli renkli ve karmaşık bir ortam oluşturduklarını kanıtlamaktadır. Bu loncaların görünen tek ortak niteliği, kol oğlanlarının onlardan kanunsuz bir biçimde vergi toplamış olmalarıdır.

Liste epey düzensiz tutulmuş, çeşitli kategoriler birbirine karıştırılmış görünüyor: 17. yüzyılın ilk dönemlerinde ya da daha önceden, (tavukçular, aşçılar, çörekçiler, kazancılar, çuhacılar, pabuççular gibi) bazı mesleklerin oldukça iyi kurumlaştığı anlaşılıyor; bunlar, başka bazıları yokken, kanunnameler ya da şeriye sicilleri gibi resmi belgelerde sıklıkla görünüyorlar. Listelerin pek çoğunda tek tek meslekler geçiyorken, bazılarında iki bağlantılı meslek, tek bir grup olarak kaydediliyor. Ayrıca, liste bazen meslekleri, zanaatkârların/hizmetlilerin adıyla tanımlıyor, kimi zaman da iş konusu mallarının adıyla kaydediyor. Gene kimi yerlerde, meslek tanımları alabildiğine geniş biçimde yapılıyor ve mesleklerden bazıları uzmanlık alanına, bölgesel konuma ya da dinsel aidiyete göre alt bölümlere

50 AK, MC, B. 2: 19a-b, KK 1056: s. 17-18. Bab-ı Defteri 25386: s. 16-17. "Bu zikr olunan altmış iki nev ehl-i hirfet üzerlerine defter-i atikde bir akçe kayıd olunmamış iken ihtisab ağası olanlar ihdas eyledükleri bid'atlar..."

ayrılıyor. Aslında söz konusu liste, 17. yüzyılda bir narh defterinde ya da ihtisab defterinde herkesin rastlayabileceği lonca listelerine tipik bir örnek teşkil ediyor. Muhtemelen sanatkâr ve hizmet işçisi gruplar arasındaki farklı örgütlenme derecelerini yansıtıyor.

Listelenmiş grupların, belki de diğer şehir vergilerine tabi oldukları halde, ihtisab vergisinden neden muaf tutulduklarını kesin olarak bilemesek de, söz konusu grupların iki kategoriye ayrıldığını varsayabiliriz. 17. yüzyılın ilk dönemlerinde ya da daha önceden tasdik edilmiş olan yerleşik loncalar, devlet yetkililerinin özel düzenlemeleriyle ihtisab vergisinden muaf tutulmuş olmalılar; daha önceki ihtisab defterinde yer almamalarının nedeni de bu olabilir. Öte yanda ise, önceki kayıt tutulurken var olmayıp şimdi var olan birkaç görece yeni lonca bulunuyor. Örneğin, listedeki bazı gruplardan, gezgin Evliya Çelebi'nin (1048/1638 yılına ait) lonca geçit töreni betimlemesinde söz edilmiyor. Evliya'nın yaptığı dökümün devasa hacmi, o dönemde bilinen herhangi bir loncayı ihmal etmiş olabileceği kuşkusunu yersiz hale getiriyor.[51] Dolayısıyla, bazı loncalar Evliya'nın kayıtlarında bulunmuyor da sonraki kayıtlarda yer alıyorsa, bu durum, büyük olasılıkla o loncaların kısa süre önce doğduklarını ya da geçen zaman içinde tanınırlık kazandıklarını göstermektedir. 1092/1681-82 tarihli ihtisab defterinde kayıtlı 62 hirfet taifesinden birkaçının[52] Evliya Çelebi tarafından bilinmediği anlaşılmaktadır. Bu verilere dayanarak, sürekli lonca sistemine eklenen yeni loncaların var olduğu açıklıkla ortaya çıkmaktadır. Var olan loncalara yenilerinin katılmasına devletin ilkesel bir karşıtlığı olmadığı görünmektedir.

Devletin temel tutumu, İstanbul'da yeni zanaat/hizmet taifelerinin kurulmasına karşı değildi. Devlet, yeni taifelere karşı yerleşik loncaların şikâyetleri nedeniyle olumsuz bir tutum takınmış

51 Kuşkusuz, bazı loncaların geçit törenine katılmamış olma olasılığı da vardır. Bununla birlikte, Evliya Çelebi'nin lonca dökümü, çok net olarak, İstanbul'da var olan loncaların kapsamlı bir listesini vermeyi amaçlamaktadır. Muhtemelen, geçit törenini vesile ederek bildiği tüm loncaları sıralamıştı.

52 *Lahmacuncuyan*, *şe`riyyeciyan*, *Mekki sabuncuyan*, *kavurılmış kestane ve fındıkçıyan*, *balıkçıyan-i kılıç*, *balıkçıyan-i kalkan* ve *limoncuyan* gibi. Bu durum, Evliya Çelebi'nin döneminde (1638'de) belirtilmeyen yeni uzmanlık alanlarının oluştuğuna işarettir.

olabilir, ancak yeni zanaat taifelerinin ortaya çıkmasına esastan karşı değildi. Örneğin, 1017/1608 yılında bir yoksul terzi grubu *etrafundan gelüp*, padişaha şikâyetlerinde *oturak* (yerleşik) terzi loncasının kendilerini yasaklamak istediğini, oysa loncanın alanına müdahale etmeden iş yaptıklarını söylemişlerdi. İstanbul kadısına vakayı araştırması, *Bezzazistan* kethüdası ile diğer bilirkişilere danışması ve eğer gerçekten de yerleşik terzilere bir zararları dokunmuyorsa, loncanın yoksul terzilerin işini baltalamasına engel olması emredilmişti.[53] Dolayısıyla devlet, pazarın kurulu düzenine tehdit oluşturmadıkları sürece, yeni zanaatkâr gruplarının kurulmasına ilkesel olarak karşı değildi. Yasaklanmaları istemiyle devlete şikâyet ederek yeni loncaların kurulmasını engellemek, genellikle yerleşik loncaların anlık çıkarlarına uygundu. I. Ahmed devrine (1603-1617) ait kanunnamedeki bir pasaj, devletin bu konuda esnek bir tutumu olduğu kanısını daha da güçlendirmektedir. Söz konusu belgedeki "Ehl-i Sanâyi' ve Cerâyim-i Îşân"* bölümünde, 70'ten fazla sanatkâr ya da hizmetli taifesi ile onlara ait düzenlemeler sıralandıktan sonra şöyle bir cümle geçmektedir: "*Fi'l-cümle bu zikr olandan gayrı Hak tebâreke ve te'âlâ yaratmıştır, mecmû'un muhtesib görüp gözetmesine hükm-i şerif vârid olmuştur.*"[54] Görülecektir ki devlet, şehrin gündelik yaşamı için narh defterlerinde ya da kanunnamelerde sıralanacak kadar önemli olanlar dışındaki loncaları pek umursamıyordu. Burada "Hakk yaratmıştır" ifadesi, devletin diğer tüm loncaların ya da zanaat gruplarının varlığını temelde onayladığına işarettir; bu da, dolaylı biçimde, yetkililerin yeni loncaların oluşması fikrine açık olduklarını ima eder.

Devlet yalnızca yeni loncaları kabul etmekle kalmıyor, bazı saray vakıfları da yeni loncalara zemin oluşturuyordu. Örneğin, Üsküdar'da, 16. yüzyıl sonlarında kurulmuş olan Nur Banu Valide Sultan Vakfı, yeni bir debbağ grubunun çalıştığı bir debbağ atölyesi barındırıyordu.[55] Bu grup, Yedikule ile Kasımpaşa'daki debbağ

53 MD 81: 189/421.

* "Zanaatkârlar ve Suçları" - ç.n.

54 Akgündüz (ed.), *Osmanlı Kanunnâmeleri*, c. 9, s. 533.

55 Ahmed Refik, *Onuncu*, s. 115. III. Murad'ın 1575'te çıkardığı bir ferman, İstanbul içinde ve dolayındaki bazı ham deri kaynaklarını Üsküdar debbağlarına tahsis ediyordu.

gruplarıyla hammadde sağlama konusunda anlaşmazlığa düşmüştü. Yetkililer her anlaşmazlık çıktığında taraflardan biri lehine kararlar vermiş olsa da, uzun vadede tümüyle o tarafı destekleyen, diğerini dışlayan bir tutum almış görünmemektedirler.[56] (Farklı debbağ gruplarının ilettiği birbiriyle çatışan şikâyetler için bkz. Bölüm IV.)

17. yüzyıl ile sonrasında loncalar üzerindeki devlet denetimi, 16. yüzyılda olduğundan çok daha katı bir hale bürünmüş görünüyor. Lonca politikaları içinde lonca üyelerini karşılıklı kefaletle bağlama, taşradan yeni gelmiş olanların şehirden çıkarılması gibi uygulamalar bulunuyordu. Böyle uygulamaların görülmesi, yüzyıl boyunca taşradan İstanbul'a yönelik göç sonucunda İstanbul nüfusunun denetlenemez biçimde artmasıyla ilgili olsa gerek.[57] Bununla birlikte, devlet denetiminin sonraki yüzyıllarda sıkılaşmış olması bile, devletin eski loncaların ya da İstanbul nüfusunun içinden yeni loncaların çıkmasına karşı olduğu anlamına gelmez. Görülebildiği üzere, 17. yüzyılın ilk dönemlerinden ortalarına kadar, devlet yeni loncaların doğmasına hiç de karşı değildi; bu tutum da yeni grupların kurulmasına olanak sağlamış olmalıdır.

Gözlemlenebildiği kadarıyla, yeni loncaların çoğunluğu genelde ya var olan mesleklerin bölgesel kollarıydı, ya dinsel aidiyetlerine göre bölünmüş alt gruplardı, ya da belli mallar üzerinde aşırı uzmanlaşmış topluluklardı. Bu tablodan yola çıkarak, yeni taifeler oluşmasına karşın, bunların da gerçek anlamda yenilik sayılamayacağı düşünülebilir; ama böyle bir sonuca şimdiden varmak doğru olmaz. Açıkça görüldüğü üzere, 17. yüzyılda yeni loncalar hakkında kaynakların anlatmadığı daha çok şey bulunuyor. Yeni loncalara verilen adların, onların gerçek faaliyetlerini tam olarak yansıttıkları düşünülmemelidir. Yeni loncaların ıspanak satmak, limon satmak ya da kılıçbalığı tutmak gibi yalnızca adlarında belirtilen işi yapıyor olmaları, pek muhtemel değildir. Bunlar, ciğer kebabında da uzmanlaşan bozacılar vakasında görüldüğü üzere, başka mallarla da ilgileniyor olmalıdır.[58] Ayrıca, kahve ya da tütün gibi tümüyle yeni

56 AŞ 3: 56-57/185 ile 57/186.
57 Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 24-30.
58 Bkz. Bölüm II c.

uzmanlık alanları da boy göstermişti. Bu noktada yapabileceğimiz tek önemli gözlem şudur: Yerleşik loncaların direnişi atlatılabilirse, yeni loncaların ortaya çıkmasına olanak tanıyan bir zemin vardı.

ii. Yeni Üyeler

17. yüzyılın ilk yarısında loncalar içinde yeni unsurlara rastlamak mümkündü: yeniçeriler gibi askeri görevliler, taşradan gelen göçmenler. Yabancı kimselerin lonca sistemine tam olarak ne ölçüde dahil olduklarını bilemiyoruz, ama askeri unsurlardan ya da göçmenlerden söz eden belgelerin sadece sayısı bile, bunun, kurulu lonca düzenini etkileyen yaygın bir olgu olduğunu gösteriyor.

İstanbul şeriye sicillerinde 1610'lu yıllar ile 1660'lar arasında uzun bir kesinti vardır; oysa tam da bu dönemde, loncalarda askerlerin varlığı çarpıcı bir artış gösteriyordu. Nitekim 1610'lu yıllara ilişkin belgelerde *beşe* ya da *beğ* gibi askeri unvanlara sahip kimseler tek tük görülebilirken,[59] 1660'larda lonca mensuplarının yaptıkları başvuruların pek çoğunda, başvuranlar arasında asker adlarına rastlanıyor. Ayrıca, yüzyılın ortalarına gelindiğinde, askeri unvanlar taşıyan pek çok insanın davalarda lonca üyesi (... *taifesinden*) diye geçtiğini görüyoruz. Belgelerden doğrulayabildiğimiz kadarıyla, 1660 yılında mahkemeye toplu başvuruda bulunmuş 37 loncadan 18'inde asker üyeler bulunuyordu. Bu tür loncaların çokluğundan, loncalara yeniçeri[60] girişinin pek yaygın olduğunu anlayabiliyoruz.

Askeri unvana sahip lonca üyelerinin varlığı şunların belirtisi olabilir: (a) Bazı yeniçeriler loncalara girmiş, lonca üyesi olarak iş yapmaya başlamış olabilir; ya da (b) bazı zanaatkârlar yeniçeri bölüklerine katılmış, ama geçinebilmek için loncalarla bağlarını korumak durumunda kalmış olabilir (bkz. yukarıda adı geçen *Koçi Bey Risalesi*, s. 50-51). Aslında hem (a) hem (b) seçenekleri

59 17. yüzyılın başlarında (1612-1619) 27 gruptan 5'inde buna rastlanıyor: *Çıkrıkçılar* (İK 3: 25b/221) ile sırasıyla Karaman-i Kebir'deki bir kemerde ve Sultan Ahmed Camii'nin yakınında çalışan iki kunduracı (*haffaf*) grubu (her ikisi için: İK 3: 35a/298), *karcılar* (İK 5: 40a/272) ile *at arabacılar* (İK 5: 52b/370).

60 Bundan sonra, başka türlüsü belirtilmedikçe, "yeniçeri" terimini loncalara giren tüm askeri unsurları kapsayan biçimde kullanacağım; yeniçeriler en ünlü şehirli askeri sınıftı ve zanaat/hizmet loncalarıyla özellikle bağlantılı görülüyorlardı.

birlikte gerçekleşmişti ve her iki tarafın da birbiriyle ilişkiye geçmesi için nedenler bulunuyordu.[61] Yeniçeriler belli amaçlarla ek gelire gereksinme duyarlarken, zanaat/hizmet çalışanları da orduyla girilen böyle bir ilişkinin getireceği himayeden, vergi muafiyetinden pek memnun olabilirlerdi. Hareketin hangi yönde daha yoğun olduğunu bilmek güçtür, çünkü askeri unvan taşıyan bir kimsenin kökenini anlamak neredeyse olanaksızdır. Buna rağmen, böyle unvanlar taşıyan hatırı sayılır miktarda lonca mensubunun, asker kökenli olduklarını varsayıyoruz. Osmanlı'nın genişleme döneminde askeri başarılar gösteren yeniçeriler, 16. yüzyılın sonlarına doğru büyük sıkıntı içine düşmüşlerdi. Savaş teknolojisindeki değişmeler, savaşta giderek daha fazla yeniçeri gerektiriyor, ama böyle çok sayıda askeri, barış zamanı maaş usulüyle beslemek devlet maliyesine büyük bir yük oluşturuyordu. Dolayısıyla, 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıl başlarında Habsburglar (1592-1606), Safevi İran'ı (1603-1639) ve taşradaki Celali İsyanları'na karşı verilen uzun, yıpratıcı savaşlarla mali kaynak sıkıntısına düşen Osmanlı, kabaran yeniçeri nüfusunu idare edebilmek için tağşişe ya da zorunlu izin uygulamalarına başvurmak durumunda kalıyordu. Kimi zaman bu uygulamalara, devlet katındakilerin yaşamlarını tehdit eden ayaklanmalarla direniş gösterseler de yeniçerilerin ekonomik durumları düzelmiyordu. Bu tür ayaklanmalar yalnızca yüksek rütbeli yeniçeri zabitlerinin, birer siyasal güç simsarı olarak konumlarını güçlendirmeye yarıyordu. Hülasa, 17. yüzyılın ilk yarısında sıradan bir yeniçerinin yaşamı hiç de istikrarlı değildi.[62]

Diğer askeri birimlerin yanı sıra yeniçeri sayısındaki artış ile 16. yüzyıl sonlarından 17. yüzyıl başlarına dek yapılan tağşişlerin oranı çarpıcı dalgalanmalar sergiliyordu. 15. yüzyılda yeniçeri mevcudu

61 Kafadar, "Yeniçeri-Esnaf Relations", s. 80-81. Ayrıca daha 16. yüzyıl sonlarında Kahire'de de askerler ile esnaf arasında yaşanan iki yönlü hareket için bkz. André Raymond, "Soldiers in Trade: The Case of Ottoman Cairo", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 18/1 (1991).

62 Ömer Lütfi Barkan'a göre yeniçerilere gümüş akçe olarak ödenen ortalama maaşın gerçek değeri 1581-2'de 34,38 altından 1669-70'te 20,73'e (ya da pazar oranı hesaba katıldığında 11,05'e) düşmüş; sipahilerin ortalama maaşı ise aynı dönemde 99,21 altından 41,14'e (pazar oranıyla 21,93'e) gerilemişti. Bkz. "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East", *IJMES* 6 (1975), s. 19.

10.000 ile 12.000 arasında durağan seyretmişti. Sayı, Kanuni Sultan Süleyman devrinde artmaya başlamış, 1560'ta 13.357'ye varmıştı. III. Murad tahta çıkarken (1574) yeniçeri mevcudu 13.559 olup, 1595 yılına gelindiğinde sayı neredeyse ikiye katlanarak 26.000'i bulmuştu. Yeniçeri mevcudu üç yıl içinde 35.000'i buluyor, taşradaki Celali İsyanları'nın sonunda (1609) rakam 37.627'ye varıyordu. Buna ek olarak, Abaza Mehmed Paşa'nın, 1622'de yeniçerilerce tahttan indirilip öldürülen II. Osman'ın intikamını almak amacıyla başlattığı ayaklanma da pek çok yeniçerinin Anadolu'nun taşra bölgelerinden kaçıp, giderek İstanbul'a toplanmalarına yol açmıştı.[63] Koçi Bey IV. Murad (salt. 1623-1640) için kaleme aldığı risalesinde yeniçeri sayısını 46.113 olarak veriyordu.[64] Bu sayı, Deli İbrahim devrinin (1640-1648) ilk yıllarında ani ve sert bir düşüş göstererek 17.000'e indi, ama kısa süre sonra Girit seferleri nedeniyle yeniden yükselmeye başladı. Ardından, 1653'te Venedik seferi sırasında sayıları 55.000 gibi yeni bir doruğa ulaştı; Kara Murad Paşa'nın yeniçeri isyanının bastırılmasından sonra (1655) ise 80.000'in üzerindeydi. Bununla birlikte, devlet 1663 yılında bir kez daha bunların sayısını düşürüp 39.078'e çekti – aslında emekli edilenler de hesaba katıldığında, gerçek sayı 54.000'di.[65]

Bununla birlikte, bu rakamlar yeniçeriliğin yayılmasını tam olarak temsil etmekten uzaktır. Rakamlar büyük ölçüde mevacib defterlerini temel alarak hesaplanmış, dolayısıyla yeniçeri ocağına kayıtlı olup da fiili hizmet sınıfından olmayanlar (örneğin *mülazımlar* ya da *taslakçılar*) düzenli ulufe almadıklarından, sayılmamıştır; oysa bunların sayılarında da artış olduğunu biliyoruz.[66] Bunun ya-

63 *Tarih-i Peçevi*, c. 2, İstanbul, 1281-83/1864-66, s. 391.

64 Yılmaz Kurt (ed.), *Koçi Bey Risalesi*, Ankara, 1994, s. 44 (Osmanlıca), s. 52 (çevriyazı).

65 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, c. 1: *Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara, 1988, s. 611-16.

66 Yeniçerilere yeni katılanlardan bazıları da *ehl-i hirfet*'ten gelmiş olmalıdır. *Koçi Bey Risalesi*, s. 57'de *katırcılar*, *deveciler*, *hammallar* ile *ağdacılar* gibi, yeniçerilerin saflığını bozan yeni unsurlardan söz ediliyor. Acemi oğlanları bir arz-ı hallerinde (1649 yılında), bakkallar ile hamalların rüşvet karşılığında yeniçeri olmaya başladıklarından, oysa acemi oğlanlarının *be-dergâh* olma (yeniçeri ocağına kayıt ve kabul edilme - ç.n.) şansı bulamadıklarından söz ediyorlardı (*Naîmâ*, c. 4, s. 418).

nında, yeniçeri birimleri gelirlerini olabildiğince yükseltme peşinde olduklarından, kayıtlara geçirdikleri rakamlar da abartılı olma eğilimindeydi. İddialara göre, yeniçeri ağası bile belli bir zamanda kaç yeniçeri bulunduğunu bilmiyordu, çünkü her ocağın defteri hatalı olduğu gibi, gerçek sayılar zabitlerden bile gizleniyordu.[67] Bununla birlikte, yeniçeri sayısı büyük artış gösterirken yeniçerilerin devletten aldığı gerçek ücretlerin düştüğü, her türlü kuşkunun ötesindedir. Başlıca Osmanlı şehirlerinde iskân edilen yeniçeriler, giderek etkisizleşen bir muharebe gücü haline gelmişlerdi ve sayıları, savaşçı olmayan kimselerin katılımıyla iyice kabarmıştı. Devlet bunları padişahın sadık hizmetkârları olarak değil, baş belası olarak görmeye başlamıştı; bu durum, II. Osman'ın (1618-1622) yeniçerileri yeni bir orduyla ikame etme planıyla da kendini gösteriyordu – ne var ki bu plan, onun tahttan indirilip öldürülmesiyle sonuçlanmıştı.

Tağşişin yol açtığı enflasyon, yeniçerileri huzursuzluğa iten bir diğer etkendi. Yeniçeriler ulufelerini sabit bir miktarda, nakden alıyorlardı ve bu da enflasyon dönemlerinde ekonomik zarara uğramalarına yol açıyordu. Tağşiş uygulaması 17. yüzyılın başlarında devam etti; 1630 ile 1680 yılları arasında ılımlı, ama sürekli enflasyon yaşandı.[68] Barkan'a göre 1611 yılından 1618'e kadar 1 altının değişim değeri 120 ile 130 akçe arasındaydı, ama daha sonra 180 (1626-1629), 200 (1040-41/1630-32), 220 (1042-44/1632-35), 240 (1046-48/1636-38) ve 250 akçe (1638-1640) oldu.[69]

Dolayısıyla, geçim koşullarının böyle sürekli çöküntü içinde olması karşısında, yeniçeriler doğal olarak ocakları dışında çalışma yolları bulmak zorunda kalıyorlardı. Aday sıfatıyla yeniçeriye katılanlar (*mülazımlar*) özellikle güç konumdaydı, çünkü ulufeli asker olana dek başka yerde çalışarak geçinmek durumundaydılar.[70] Onlara göre, eldeki en kolay çözüm, bir iş tutup çarşıda ça-

67 Bkz. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 619-20; yazarın kaynağı, d'Ohsson'un aktardığı 18. yüzyıl tablosudur.

68 Mantran, "Politique, économie et monnaie dans l'empire Ottoman au XVIIème siècle", s. 125.

69 Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten* 34/136 (1970), s. 576-77.

70 Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, c. 1, s. 620.

lışmaktı, çünkü bazı işlere başlamak yüksek ustalık ya da büyük bir sermaye gerektirmiyordu. Bazı yeniçerilerin, bölük ağalarının sorumluluğu altındaki *Ağa Kapusu* imalathanelerinde eğitim aldıkları bile oluyordu; bunlar zanaatta belli bir ustalık kazanıyor, dolayısıyla daha geniş bir pazarda daha kolay yer bulabiliyorlardı.[71] Başkaları ise Kahire'deki muadillerinin sıklıkla yaptıkları gibi, zorbalık yoluyla esnafla ortaklık kuruyor, kazancı paylaşıyordu.[72] Ayrıca, bazı yeniçeriler, kurallara aykırı biçimde, İstanbul dışından yakacak odun ithal etme gibi ticari işlere giriyor, askeri bağlantılarını ve ilişki ağlarını bu yolda istismar ediyordu.[73]

Yeniçerilerin 17. yüzyılda pazarda yer yer görünmesi yeni bir olgu değildi: 16. yüzyılın ikinci yarısında, yeniçerilerin ticaretle ya da başka sivil mesleklerle uğraşmamaları yolunda fermanlar bulunmaktadır. Örneğin 1584 yılında, yeniçeriler ile acemi oğlanları, cebeciler ve topçular gibi diğer askeri unsurların, pazar ahalisinin uğraştıkları işlerle uğraşmamaları, dükkân tutmamaları ya da ticaret yapmamaları gerektiğine dair bir ferman çıkarılmıştı. Bu askerlerin ticari faaliyetleri özellikle sorunlu oluyordu, çünkü yeniçeriler sıklıkla pazarın yerleşik kurallarını, özellikle narhları ya da hammadde sağlamaya ilişkin düzenlemeleri çiğniyorlardı. Ferman, bu tür müdahalelere sert bir dille karşı çıkıyor, ilkesel olarak da bunları yasaklıyordu, ama eninde sonunda ihlalcilerin cezalandırılması yeniçeri zabitlerine kalıyordu; zaten en başta zabitlerin ticari fırsatları değerlendirmekten geri durmadıkları göz önüne alınınca, bunun etkililiği de epey kuşku götürür.[74] Bundan üç yıl sonra (1587'de) bir başka fermanda daha farklı bir ton kullanılıyordu. Bu ferman, zanaatkârların, pazardaki askeri unsurları, devletin hizmet taleplerinin karşılanmasına yardımcı olmadıkları için şikâyet etmeleri üzerine çıkarılmıştı. Askerler, ticari faaliyetlerde bulunmalarına rağmen vergi ayrıcalıkları istiyor, diğer zanaatkârları zor kullanmakla tehdit ediyordu. Bu duruma devletin tepkisi,

71 Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, c. 1, s. 400-402.
72 Raymond, "Soldiers in Trade", s. 18.
73 Daha 1575 yılında acemi oğlanlarının yakacak odun getirip narhlara aldırış etmeden sattıkları bir vaka vardı. Ahmed Refik, *Onuncu*, s. 113-14.
74 Ahmed Refik, *Onuncu*, s. 130-131.

askeri sınıf mensuplarının asli görevlerine geri dönmelerini istemek değil, *kanun*'a ve zanaatkârların geleneklerine uyma zorunluluğunu vurgulamak olmuştu.[75] Yetkililer, iş bu aşamaya geldikten sonra şehirde askerlerin ekonomik faaliyetlerini yasaklamanın pek de gerçekçi olmadığını düşünmüş olabilir. Öte yandan 16. yüzyıl sonlarında yeniçeriler ile diğer askeri unsurlar, lonca sisteminden bilinçli biçimde uzak durmuş görünmektedir; ne de olsa askeri ayrıcalık iddiası güdüyor ve pazar ahalisinin yükümlülüklerini alçakgönüllülükle paylaşmayı reddediyorlardı.

Bununla birlikte 17. yüzyıla gelindiğinde, yeniçeriler ile lonca mensupları birbirleriyle kaynaştıkça, pazaryerinde böyle ayrımlar görülmez oldu. Bir dış unsur olarak yeniçeriler ilk başta loncalarla kaynaşmakta bazı güçlükler yaşamış olabilirler,[76] ama bir süre sonra pazaryerinde yeniçeriler artık geri döndürülemez bir *fait accompli** halini aldı (gene de lonca mensubu yeniçerilerin asayişi bozduğu şikâyetlerine hâlâ yer yer rastlanabiliyordu). Bir anlamda günlük lonca yaşamının olağan bir parçası olmuşlardı. Bazı yeniçeriler düzenli lonca ortamının dışındaki gayrimeşru işlerle halen ilgileniyorlar, kendi ilişki ağlarını ve bağlantılarını bu yolda kullanıyorlardı; bazı büyük zabitler de bu tür girişimleri etkin biçimde destekliyorlardı.[77] Gene de, çeşitli mesleklere girmiş yeniçeriler genelde düzenli loncalardan tümüyle ayrı gruplar oluşturma gereği duymuyorlardı. Tersine istikrarlı, meşru bir iş istiyorlarsa, loncaların parçası olmak durumundaydılar. Öte yanda loncalar ise, artık yeniçerileri mutlaka pazaryerinin düzenini bozan bir grup olmakla suçlamayı bırakmışlardı.

---

75 Ahmed Refik, *Onuncu*, s. 134-135. İlginçtir, divana başvuran örgütlenme, çok karmaşık bir sanatkâr grubundan oluşuyordu; bunlar arasında çarkçılar, dökmeciler, hurdacılar, *tuc* (tunç), pirinç ve bakır işleyenler vardı; hepsinin bir kethüdası ve bir yiğitbaşısı bulunuyordu.

76 Yeniçerilerin lonca sisteminin dışındaki yoksul sanatkâr ve hizmet işçileriyle buluşması kolay gerçekleşmiş olsa gerektir, çünkü lonca dışında üyelik ve yükümlülük gibi sorunlar pek bulunmuyordu. Bkz. Kafadar, "Yeniçeri-Esnaf Relations", Bölüm IV, s. 81-85.

* *fait accompli*: oldubitti, emrivaki - ç.n.

77 Bkz. Barkan, "Tereke Defterleri", *Belgeler* 3/5-6 (1966), Bölüm VI, "Askerî Sınıf Mensuplarının Ticaret ve Sanâyi ile İlgileri": Burada, Edirne'de yaşayan yeniçerilerin iş yaşamında tuttukları yere ilişkin bol miktarda örnek verilmektedir.

Askeri sınıfın loncalara girmesi bazı loncaları rahatsız etse de, loncaların 1612 ile 1619 yılları arasındaki şikâyetleri, mesleğe hangi insan grubunun girdiğiyle değil, genelde dükkân açma kurallarına yönelik özel ihlallerle ilgiliydi. Örneğin tavukçular, loncanın bilgisi dışında tavukçu dükkânı açan Mehmed Beşe (bu unvan, onun askeri statüsünü göstermektedir) adında birini şikâyet ettiklerinde[78] ya da arka sakaları Ramazan Çavuş ile Mustafa Ağa'yı, kölelerine ticari amaçla su teslimatı yaptırmakla suçladıklarında,[79] şikâyetlerinin temeli bu kimselerin asker olmaları değil, izin almadan mesleğe giriyor olmalarıydı. Buna ek olarak –çoğu devletçe atanmış askeri unvanlı lonca liderlerinin yanında– birkaç lonca mahkemeye başvururken asker üyelerini sıralıyordu ki, bu da alışkanlıklarına, kurallarına uydukları sürece loncaların askeri kökenli yeni lonca üyelerini kabul etmeye istekli olduklarına işaret etmektedir. Bu dönemde, lonca sistemi içindeki askeri unsurlardan bazılarının kendi çıkarlarını içinde çalıştıkları loncanın çıkarlarıyla özdeşleştirmeye başladıklarını, loncaların yetkililere yaptıkları şikâyetlerde, başvurularda en az diğer sıradan lonca mensupları kadar etkin bir rol aldıklarını görüyoruz. 1612 ile 1619 yılları arasında şeriye mahkemesine başvururken asker üyelerini kullanan loncalar, çıkrıkçılar,[80] İstanbul'da ve Karaman-i Kebir'deki çarşıda iş yapan pabuççular ile haffaflar,[81] karcılar[82] ile at arabacılardı.[83] Burada ilginç olan, söz konusu lonca üyeleri arasında sıradan *beşe*'lerden çok *beğ* bulunmasıdır. Aslında, tavuk dükkânı açmada başarısız olduğundan gerçek bir lonca mensubu sayılamayacak Mehmed Beşe dışında yalnızca bir beşe sayılmıştı.

78 İK 6: 25b.

79 İK 5: 75a. *Çavuş* ve *Ağa* unvanları bu bireylerin askeri sınıfa mensup olduklarını belirtmektedir.

80 İK 3: 25b/221 (1027/ 1617-18). Adı geçen altı şikâyetçiden biri *beşe*, ikisi *beğ* unvanına sahip olup bunlardan biri de kethüdaydı.

81 İK3: 35a/298 (1027/ 1617-18). İstanbul pabuççularının üç üyesinden biri *beğ*, Karaman-i Kebir'deki haffafların yedi üyesinden üçü *beğ*, biri de *çavuş*'tu.

82 İK 5: 40a/272 (1029/ 1619-20). Beş üye arasından kethüda da dahil olmak üzere iki *beğ*.

83 İK 5: 52b/370 (1029/1619-20). Yedi üye arasından kethüda da dahil olmak üzere dört *beğ*.

Burada 1610'lu yıllar ile 1660'lı yılları karşılaştırınca yeniçeri-lonca kaynaşmasının elli yıl içinde büyük yol kat ettiğini görebiliyoruz. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde, İstanbul mahkemelerine grup olarak başvurup şeriye sicillerinde 7 numara ile 10 numara arasında üyelerinin adları ile unvanları belirtilen 37 loncadan 18'inde askeri unsurlar bulunuyordu.[84] Dahası, mahkemeye bireysel nedenlerle başvurmuş olup hem askeri unvanı hem de lonca aidiyeti olan kimseleri de saydığımızda, asker üye barındıran lonca sayısı daha da artar.[85] Mahkemeye başvuran üyelerin tümünün kayda geçirilmesi pek ender olduğundan, yeniçeriler ile esnafın kaynaşması da şeriye sicillerinde ancak belli oranda sergilenmektedir. Asker üyelerin çoğu *beşe* unvanı taşırken, bazen *beğ* ya da *çorbacı*[86] gibi unvanlara da rastlanabiliyordu. Beşe, kayıtlı yeniçeriler arasındaki en düşük rütbe olduğundan, bu durum, sıradan yeniçerilerin giderek daha geniş bir yelpazedeki loncalara girdiğini gösteriyor.[87] Bu arada, yeniçerilerin askeri bağlantılarından hepten feragat etmiş olmaları da pek muhtemel değildir. Paçacılar (10 üyede 4 beşe ile 2 beğ), aşçılar/kebapçılar (6 üyede 3 beşe ile 1 beğ) ve bozacılar (8 üyede 5 beşe) gibi bazı loncalar, asker üye oranının yüksekliğiyle göze çarpıyorlardı, ama bu durumlarda bile yeniçerilerle birlikte sivil üyeler de vardı. 1660'lı yıllara ait bu örnekler ile 1610'lara ait kayıtlarda askeri unsur oranının yüksekliğiyle dikkat çeken, ama sonraki yıllara ait kayıtlarda bulunmayan at arabacıları, herhangi bir incelikli ustalık gerektirmeyen, temelde hizmet loncaları niteliğindeydi. Asker unsurların hizmet mesleklerinin bazılarıyla uğraşmaları daha kolay olsa gerektir; bu çalışmada kul-

84 1660'lı yıllarda, kadıya yaptıkları başvurularda üyeleri arasında askerler bulunan loncalar şunlardır: tabanca kilitçileri, *kettancılar* (ketenciler), ekmekçiler, bıçakçılar, *hurdeciler* (hurdacılar), şerbetçiler, keçeciler, pirinççiler, çörekçiler, *çameşuylar* (çamaşırcılar), *nişasteciler*, paçacılar, *şırugancılar* (susam yağcılar), kebapçılar/aşçılar, bozacılar, debbağlar, nalçacılar, kavukçular.

85 Camcılar (İK 9: 51a), kasaplar (İK8: 31a, İK 9: 166a), peremeciler (GK 73: 125b), kömürcüler (İK 9: 192b), uncular (İK 9: 206a), bakkallar (İK 9: 217b), navluncular (İK 9: 105a), keresteciler (İK 10: 71a), kundakçılar (İK 10: 36b) arasında da tek tek yeniçeri üyeler vardı.

86 İK 9: 145b. Debbağlar, seyitler, beşeler ve bir çorbacı barındıran, çok renkli bir gruptu.

87 Ters yönde bir akış olabileceği de hesaba katılmalıdır. Çeşitli loncalarda beşelerin bu bolluğu, esnafın en düşük askeri rütbeyi almış olduğu biçiminde de yorumlanabilir.

lanılan şeriye sicilleri örneklemindeki loncaların yaklaşık yarısına girebilmişlerdi.

Dahası, yeniçeriler lonca sistemine yüzeysel olarak eklemlenmiş bir parça konumunda da değildi; loncalarla çok daha başarılı ve organik bir bütünleşme gerçekleştirebilmişlerdi. Mahkeme başvurularında adlarının geçmesi, bu kimselerin yalnızca sıradan üyeler durumunda olmadıklarına, loncaların ihtiyarlar ya da ustalar gibi seçkin üyeleri arasında da görüldüklerine işaret etmektedir.[88] Yeniçeriler pek çok loncanın organik bir parçası haline gelmişlerdi ve bu 17. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, artık İstanbul yaşamının geri döndürülemez bir gerçeği durumundaydı.

Bununla birlikte, loncalar içinde yeniçerilerin varlığı çok karmaşık bir olgudur. Askeri unvanlı kimseler pek çok loncaya sıradan üye olarak kabul edilmiş olsalar da, katılmalarının hoş karşılanıp karşılanmadığı açık değildir. Loncalar içindeki yeniçeri unsurlarından bazılarının yüksek rütbe sahipleriyle sıkı ilişkileri olduğu anlaşılıyorsa da,[89] asıl askeri kesimle etkin bağlarının olup olmadığını çözmek de güçtür. Kesin olan, pazardaki yeniçerilerin birleşik bir grup olarak görülemeyeceğidir. Yeniçeriler arasında, birim ya da ocaklara göre bölünmeler bulunuyor, göründüğü kadarıyla ilişki ağlarını ve ayrıcalıklarını[90] kullanarak büyük ölçekli girişimlere atılabiliyorlardı; ayrıca, yukarıda da belirtildiği gibi, lonca sisteminin içinde ya da dışında kendi başına iş kovalayan yeniçeriler de vardı.

Loncalar içindeki yeniçeriler pek çok bakımdan tekbiçimli bir örüntü sergilememektedir. Yeniçeri üyeler, ihtiyarlar ya da sorumlular düzeyinde oldukları ya da hammaddeden pay alma hakkı iddia ettikleri durumlarda,[91] aynı loncanın sivil üyelerinden çok da farklı görünmemektedirler. Bu durumlarda, loncaların "asırlık" geleneklerini ve kurallarını savunuyorlar, savlamalarını bunlara dayandırıyorlardı. Bununla birlikte, loncalardaki diğer yeniçeriler kural

88 İK 8: 27b (*kettancılar*), İK 9: 125b (*hurdeciler*) ile İK 9: 249a (*pirinççiler* yiyecek pirinç satıcıları anlamında da, pirinç eşya yapan işçiler anlamında da kullanılmış olabilir). Bazı ihtiyarlar, asıl olarak lonca üyesi olup sonradan askeri unvan kazanmışlarsa, bu durum da loncalar açısından ordu bağlantılarının önemini gösterir.

89 AŞ 2: 74/301. (Bazı kelle lokantaları da saraydaki kapıcıbaşına aitti.)

90 Barkan, "Price Revolution", s. 23-24.

91 İK 9: 70a.

dışı, itaatsiz davranıyor, hatta şiddete başvuruyorlardı. Çırağından, anlaştıklarından fazla para almak istediği için mahkemeye verilen kundakçı ustası, bir beşeydi.[92] Kendi loncasının gedik kurallarına aykırı biçimde dükkân açan nalçacı da öyle.[93] Bir navluncu beşe, bir çiftlik kâhyasından, çiftlik sahibinin bilgisi dışında, gayrimeşru biçimde büyük miktarda buğday satın almıştı.[94] Ayrıca, üretim standartlarını çiğneyen üç çörekçiden biri de beşeydi. Bu son örnek özellikle dikkat çekicidir, çünkü buradaki ihlalciyi suçlayan da ihtiyarlar arasındaki başka bir beşedir.[95] Dolayısıyla bir lonca içindeki askeri unsurlar mutlaka birbirleriyle işbirliği yapıyor değildi. Kimi zaman yalnızca iş kurallarını çiğnemekle kalmıyor, şiddet de kullanıyorlardı. Örneğin, bir yeniçeri zanaatkâr, pazarda birine saldırarak onu yaralamıştı; mağdur, kendi loncasından değildi.[96]

Genelde 17. yüzyıldaki yeniçeriler ahlakça şaibeli sayılıyordu. Bazıları meyhanecilerle[97] yakın iş ilişkisi kurmakta sakınca görmüyor, başkaları soygun,[98] Müslüman kadınları kaçırıp köle olarak satmak[99] gibi ağır suçlar işliyorlardı. Hamallar loncası askerlerin, askeri kurye işi için, temel geçim vasıtaları olan atlarına el koyduklarından şikâyet etmişti.[100] Ayrıca, lonca mensubu olarak tanımlanmayan yeniçerilerin karıştığı saldırı vakalarına ilişkin bazı kayıtlar da bulunuyor.[101] Bu davranışlarla yeniçerilerin lonca men-

92 İK 10: 36b.

93 İK 9: 189a (nalçacılar). Gedik olmadan bir dükkân lonca yetkililerinin gözetiminde çalışma hakkı elde edemiyordu.

94 İK 9: 105a.

95 İK 10: 12b.

96 GK 80: 82a. Mumcu bir beşe, Yağ Kapanı'nda bir pazarcıyı yaralamıştı. Benzer bir vakada da camcı bir beşenin kölesi, bir Yahudiye saldırmıştı (İK 9: 51a).

97 Bir yeniçeri efendi, sahibi olduğu binayı meyhaneciye kiralamıştı (İK 9: 2a). Ali Beşe adında biri de kendisine alacağını ödemeyen bir meyhaneciyi mahkemeye vermişti (GK 80: 70a).

98 İK 8: 31a. Ahmed Beşe adında biri gayrimüslim bir kasabı soymuştu.

99 İK 10: 4b. Müslüman bir anne, mahkemede kızının bir yeniçeri serdarı tarafından Üsküdar'da bir esir tacirine satıldığını söylemişti.

100 İK 5: 71b. Bununla birlikte, bu tarz bir müsadere, keyfi bir yanlış uygulama olarak görülmeyebilir, çünkü sakaların atları acil durumlarda askerler tarafından alınabiliyordu. Askeri sorumlular, bu uygulamayı, belirlenmiş kurallara aykırı olarak rahatlıkla diğer loncalara da genişletebiliyorlardı.

101 İK 8: 26a, GK 80: 87b.

supları gözünde olumlu bir yere sahip olması mümkün değildi. Bazı yeniçeriler loncaların düzenli üyeleri olarak iyi bir biçimde sistem içinde özümsense de, loncalar ile serkeş yeniçeriler arasında, yeniçeri tarafının pazaryerindeki düzeni baltalaması yüzünden alttan alta bir gerilim yaşandığı varsayılabilir.

Yeniçerilerin fiziksel güce başvurabilme olanakları ile ek gelir gereksinmeleri göz önüne alındığında, pazaryerindeki bozguncu, mütecaviz hareketleri şaşırtıcı sayılmamalıdır. Aynı zamanda, IV. Murad ile Köprülü ailesinden veziriazamların katı siyasetleriyle yaşanan kısa kesinti dönemlerini saymazsak, arka planda 17. yüzyıl boyunca üst düzey yeniçeri ya da başka askeri yetkililerin elindeki gücün sürekli yoğunlaşması vardı.[102] Osmanlı tahtının intikali de 16. yüzyılın sonuna dek koruduğu kardeş katline dayanma modelinden çıkınca, İstanbul'da konuşlu askeri kuvvetler mevcut padişahı indirip oğullarından kendilerine uygun olanı geçirme kudretini kazanmaya başladılar. Dolayısıyla, yeniçeriler karşısında sipahiler, yeniçeriler arasında da eski ocaklar karşısında yeni ocaklar gibi kamplara ayrılmış olsa da, askeriye hanedanı ve merkezi yönetimi sürekli tehdit edebiliyordu; padişahın ya da sivil bürokrasinin büyük önderlik özellikleri sergileyemediği durumlar, buna özellikle elverişliydi. Dahası, askeriyenin siyasal gücü, yeniçeri ağalarının başka devlet kademelerine uzanabilmelerine kadar varmıştı. Sözgelimi, uç örneklerde, veziriazam ya da defterdar gibi üst düzey devlet görevlilerinin atanmalarına karışarak devlet maliyesini bile etkileyebiliyorlardı.[103] Olması gerekenden çok daha büyük bir güce erişince, komutanların pazaryeri üzerinde, bütünlüklü olmasa da geniş bir egemenlikleri söz konusu olabiliyordu. Bazı askeri yetkililer loncalara lider olarak atanabiliyor, diğerleri (örneğin ihtisab memuru ya da İstanbul ağası olarak) pazarı gözetimleri altında tutup vergi toplayabiliyorlardı. Buna ek olarak, geniş ölçekte özel girişimcilik yapabiliyor, 1651 yılındaki ayaklan-

102 Faroqhi, "Crisis and Change", *Economic and Social History*, ed. İnalcık vd., s. 414-15, s. 418.

103 *Naîmâ*, c. 5, s. 18-19, 98. Siyavuş Paşa 1650 yılında kendi rızaları alınmaksızın veziriazam olunca rahatsızlıklarını belli etmişlerdi (c. 5, s. 104). Asker maaşlarını zimmetlerine geçirdiklerinden bile kuşkulanılıyordu (c. 5, s. 60-61).

manın arifesinde üç yeniçeri ağasının yaptığı gibi, yasal loncaları ezebiliyorlardı (bkz. Bölüm IV d).

Zabitlerin ellerindeki güçle neferlerin bozguncu davranışları arasında nasıl bir bağıntı bulunduğu açık olmasa da, en az iki olası ilişkiden söz edilebilir: Birincisi, kuşkusuz üst düzey yetkililerle bağlantısı olup gayrimeşru işlerle uğraşırken onların himayesinden yararlananlar vardı; ikincisi, zabitlerin nefer maaşlarını kimi zaman zimmetlerine geçirmeleri, en azından bazı sıradan askerlerde rahatsızlık doğurmuş, dolayısıyla onları suça sevk etmiş olmalıdır. Askeri unsurların loncalara sızmalarında, askeriye içinden seçilen lonca liderleri de rol oynamış olmalıdır.[104] Bu söylenenlerin çoğu akıl yürütmeden ibarettir, ama zabitler ile neferler arasında kimi zaman sorunlu da olsa bir bağlantının varlığı da kuşku götürmez.[105]

İstanbul'da lonca mensupları, kaçınılmaz bir gerçeklik olarak, yeniçeri baskısı ve işgali altında yaşamak zorundaydı; tek tek yeniçerileri meslektaşları olarak kabul ediyorlardı, ama 1651 ayaklanmasının da gösterdiği gibi, bazen sabırları da taşıyordu. Ayaklanmanın doğrudan nedeni pazardaki alışverişlerde tağşişli sikke kullanmaya zorlanmaları ve zamanın veziriazamı Melek Ahmed Paşa'nın koyduğu sayısız vergi olsa da, bu olayda lonca mensuplarının başlıca hedefi, gıda ya da başka günlük gereksinmeler üzerinden vurgunculuk yapma gibi pek çok sapkınlığa yol açtıklarından kuşkulanılan yeniçeri ağaları olmuştu.[106]

*

Anadolu ile Balkanlar'dan İstanbul'a yeni gelmiş göçmenler de işkollarına giriyorlardı. 17. yüzyılda İstanbul'a gelen nüfusu ya da İstanbul nüfusunda neden olduğu artışı tam olarak ölçmek güçtür. Bununla birlikte, 17. yüzyılın ilk yarısında nüfusun, özellikle de kırsal bölgelerden göç nedeniyle artmayı sürdürdüğü kesindir. Bu nüfus akışı daha 16. yüzyılın ikinci yarısında fark edilmiş, İstanbul'a geleli beş yıl geçmemiş olan ya da burada bir kefili bulun-

104 Devletçe atanan lonca yetkilileri için bkz. Bölüm II a/iv.

105 Neferler bazen baskıcı zabitlere başkaldırıyordu (Kafadar, "Yeniçeri-Esnaf Relations", Bölüm V).

106 *Naîmâ*, c. 5, s. 96-97.

mayanların köylerine geri dönmeleri gerektiği yolunda fermanlar çıkarılmıştı.[107] Yetkililerin o dönemki kaygıları, vergi yükümlüleri topraklarını terk ettiklerinden, kırsal alandan gelen vergi gelirlerinde düşme yaşanacağı, yeni gelenlerin şehirde türlü toplumsal kötülükleri artırmaya yatkın olduğu yolundaydı. Her ne kadar İstanbul'da nüfus baskısı 18. yüzyılda olduğu kadar güçlü hissedilmemişse de,[108] devlet İstanbul'a yaşamaya gelenlerin sayısını denetlemeye başlamak durumunda kalmıştı.

Bununla birlikte, sınırlarda süregiden savaş hali, Celali İsyanları ile 17. yüzyıl başlarında kırsal bölgelerde baş gösteren huzursuzluklar sonucunda insan akışının muazzam boyutlarda olması nedeniyle, yeni göçenlerin kaydını tutup yeni yerleşmiş olanları geri gönderme uygulaması pek de etkin biçimde çalışmadı.[109] İstanbul ile surla çevrili diğer şehirler güvenlik arayan insanları çekiyor, yeni iş olanakları vaat ediyordu.[110] II. Osman devrinde (1618-1622) yazılmış *Kitâb-ı Müstetâb* adlı anonim ıslahat risalesinde, taşradaki reayanın dağılması karşısındaki üzüntü şöyle ifade ediliyordu: "Şimdiki hâl ise re'âyânın ekseri kimi Acem vilâyetlerinde ve kimi Tatar Hân vilâyetlerinde ve kimi serhad olan Rûm-ili vilâyetlerinde vatan ve karâr eylemişlerdir ve *kimisi İstanbul ve Edirne ve Burusa ve sâ'ir bilâd-ı a'zamlarda hammâl ve ehl-i sanayi' ve ekâbir çiftçileri olmuşdur*" (vurgular benim).[111] 17. yüzyılda gözde yaşam tarzının da değiştiği, itibarın taşradaki sipahiden şehirli beyefendiye geçtiği söylenir.[112] Örneğin pek çok Anadolulu gayrimüslim 17. yüzyılda Galata'ya ve Boğaziçi'ne yerleşmiş, oraların kentleş-

107 Ahmed Refik, *Onuncu*, s. 139-140 (yıl 1567), s. 145-146 (1579).

108 18. yüzyıldaki nüfus baskısı için bkz. Münir Aktepe, "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Mes'elesine Dâir Bâzı Vesikalar", *Tarih Dergisi*, 9/ 13 (1958), s. 11-18. O dönem yetkililer nüfusun daha da artacağından öyle korkmuştu ki, şehre tüccarların girişine bile kısıtlamalar getirmişti.

109 Aktepe, "İstanbul'un Nüfusu", s. 1.

110 Faroqhi, *Towns and Townsmen*, s. 272-75.

111 *Kitâb-ı Müstetâb*, ed. Yaşar Yücel, Ankara, 1974, s. 20.

112 Rhoads Murphey, "Communal Living in Ottoman İstanbul: Searching for the Foundations of an Urban Tradition", *Journal of Urban History* 16/2 (1990), s. 116. Yazar, "Şehrin özellikle de kırsal alanda toprak sahibi olan ya da gelir kaynaklarına sahip bulunan beylerin gözünde keyif, incelik, kültür ve fırsat mekânı, yaşamak için ideal yer olarak algılanması, 17. yüzyılda şekillenmeye başlamıştır" diyor.

me sürecini hızlandırmışlardı.[113] İstanbul, Üsküdar, Galata ve diğer yerlerde yerleşmiş yeni göçmenlerin kaydedilmesi için 1071/1661 yılında bir ferman daha çıkarılmıştı; bunun da amacı, muhtemelen bu kimseleri geldikleri yerlere geri göndermekti.[114]

İstanbul'da göçmen nüfusun durmadan artması, doğal olarak loncaları etkiliyordu: Yeni gelenlerin bazıları lonca sistemi dışında iş olanakları arıyor, bazıları ise lonca üyeliği kazanmayı başarıyorlardı. Yeni loncalarla ilgili kısımda da gördüğümüz gibi, kurulu loncaların dışarıdan grup ya da birey olarak gelerek uzmanlık alanlarına karışan insanlarla ilgili şikâyetlerine rastlanabiliyordu. Öte yandan, var olan loncaların üyesi (... *taifesinden*) olarak geçen ama zamanında taşradan gelmiş kimseler de bulunuyordu (bkz. Tablo 2). Grup davalarında kişinin asıl memleketi genellikle belirtilmediği için, böyle kimselerin lonca dahilinde ne denli yükseldiklerini kestiremiyoruz; bu konuda göze çarpan bir örnek, ekmekçiler loncasında, birbiriyle sıkı bağları bulunan pek çok Anadolu Ermenisi ekmekçinin olmasıdır.[115] Lonca içinden bir üyenin yardımıyla loncaya katılmak daha kolay olsa gerektir. Sanayi öncesi dönemde imparatorluk içinde uzak mesafeli işgücü göçünün var olduğu da hesaba katılınca, bu uygulamanın âdet haline gelmiş olması, dolayısıyla bölgesel bağlantıların önemli bir örgütlenme ilkesi olarak kabul edildiği bazı loncalarda bunun hiç de yeni bir tarafı olmaması mümkündür.[116] Bununla birlikte, bu dönemdeki

113 Zafer Toprak, "Nüfus", *İstA*[2]. Özellikle de İstanbul'da yaşayan Ermeni cemaatleri, taşradan gelen Ermenilerin ağırlığı altında kalmıştı. Önceden İstanbul'da yerleşmiş bazı Ermeniler, cemaat ya da kilise liderliği gibi yerleşik kurumlara müdahale ettikleri için yeni göçenleri yetkililere şikâyet ediyorlardı (İKİK 5: 99b, "Mahfil-i kazada Celaliden perakende ve perişan olup sonradan gelüp mahruse-i merkumede sakin olan Ermeni taifesinden ... nam Ermeniler ... aramızda sakin olmağla cemaat başılarımıza ve papaslarımıza ve kethüdalarımıza ve kiliselerimize ... karışmak isteyüp dahl itmekle ...").

114 KK 72, s. 414. Bu belge iyi durumda değildir, bu nedenle bazı yerleri deşifre etmek mümkün olmamıştır; gene de devletin Anadolu'dan gelen akından kaygılanıp kesin kayıtlar tutulması yönünde katı tutum aldığı açıktır ("Kimsenin 'biz burada eskiden beri yaşıyorduk' deyip kurtulmasına izin vermeyin").

115 Eremya Çelebi, pek çok Ermeni ekmekçi olduğunu kaydetmektedir (*İstanbul Tarihi*, s. 17). Bu durum da loncada Ermeni göçmenlere fırsatlar sunmuş olabilir.

116 İstanbul'a 19. yüzyıl başlarında gelip çeşitli mesleklerde iş bulmuş göçmenlere örnekler için bkz. Cengiz Kırlı, "The Struggle over Space: Coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845", doktora tezi, Binghamton University, State University of New York, 2000, s. 77-111. Ayrıca bkz. Christopher Clay, "Labor Migration and Economic Conditions in Nineteenth Century Anatolia", *Middle Eastern Studies*, 34/4 (1998), s. 7-9.

göçmen akışı bazı kurulu loncaların sırtına büyük yük bindirmiş olmalıdır. Anlaşılan, göçmenler açısından hizmet meslekleri (örneğin hamallık) çok incelikli bir ustalık ya da büyük bir sermaye gerektirmediğinden görece kolay hedefler olmuşlardır.

Tablo 2: Taşradan gelen ya da taşrada taşınmaz sahibi olan lonca mensupları[117]

Defter	Sayı	Yıl	Köken/ taşınmaz	Meslek	Etnik köken
İK 1	8b/50	1612	آیدونآت [Aydonat] Paramitya yakınında, Rumeli	kasap	zimmi
İK 3	59b/502	1618	Çorum, Anadolu	pabuççu	Müslüman
İK 5	102a	1620	Silistre, Rumeli	hamal	Müslüman
İK 7	25b	1659	Van, Anadolu	attar	Ermeni
İK 8	26a	1660	Eğin (Harput'ta), Anadolu	ekmekçi	Ermeni
İK 8	41b	1660	Divriği (Sivas'ta), Anadolu	hamal	Ermeni
İK 9	59b	1661	وکبر [Vekber], Rumeli	bozacı	zimmi
İK 9	85b	1661	بر مدی [Bermadi], Rumeli	tavukçu	zimmi
İK 9	110b	1661	Malatya, Anadolu	dükkâncı	Müslüman
İK 9	211a	1661	Eğin, Anadolu	ekmekçi	zimmi
İK 9	273a	1662	Eğin, Anadolu	ekmekçi	zimmi
İK 10	113a	1662	Eğin, Anadolu	hamal	Ermeni
GK 73	56a	1651	Eğin, Anadolu	bakkal	Ermeni
GK 80	73a	1657	Eğin, Anadolu	ekmekçi	Ermeni

117 Bu döneme ait Eyüp şeriye sicilleri, Rumeli'den gelmiş bazı sanatkârlardan söz etmektedir. Örneğin bkz. EK 53 (1058/1648-49): 6a 2. (bir ekmekçi), 44b (bir kürkçü ya da kürekçi), EK 57 (1061/1650-52): 39a (bir kasap), 47a (bir peksimetçi).

Loncaların yeniçeri olsun göçmen olsun, yabancıların bu sızmalarına karşı tepkisi, her zaman düşmanca değildi. Lonca gelenleri meşru üyeliğe kabul edip onlara da vergi yükünden paylarına düşeni ödetebilir ya da kendi onayı ve bilgisi dışında kurdukları işleri yasaklatmaya çabalayabilirdi. Lonca belki de ilk önce vergi yükünün bir kısmını bu yeni gelenlere aktarmayı deniyor, işe yaramazsa toptan yasaklanmaları için yetkililere başvurabiliyordu. Kalaycılar, kendi uğraşlarını sokaklarda gezerek icra eden Romanları mahkemeye verdiklerinde, dükkânda çalışmadıkları için Romanlardan vergi toplamanın zor olduğu savını ileri sürmüşlerdi.[118] Yemişçiler de bırakın vergi ödemeyi, bir yemişçi ustanın yanında bile hizmet etmemiş insanların ruhsatsız dükkân açmalarından şikâyet etmişlerdi.[119] Bu vakalar, kurulu loncaların yeni gelenleri vergi ödedikleri sürece kabul ettiklerini gösterir gibidir; ama yeni gelenleri kötülerken vergi meselesini yalnızca isteklerini haklı çıkarmak için ileri sürmüş de olabilirler.

Loncalar alanlarına yönelik bir sızmayı durdurmak için gerekli her türlü meşruiyete sahip olsalar bile, söz konusu "sızmacılar" ikna edici savlamalarla yetkililerin önüne çıktıklarında bunların mesleğe girişini engellemek pek kolay olmuyordu. Nitekim "dışarıdan bazı yoksul terziler," Kapalıçarşı'daki terziler çalışmalarının yasaklanmasını isteyince, bunların işlerine hiç zarar vermeden çalıştıklarını söylemiş,[120] nalçacı loncası tarafından dükkânının kapatılması istenen bir nalçacı da, işi icra edecek kadar *mahir* olduğunu öne sürmüştü.[121] Buna ek olarak, yerleşik leblebicilerle bağlantı kurmadan işe başlayan bir leblebici, İstanbul'da 16'dan fazla leblebici dükkânı olmaması yolundaki bir emri öne süren lonca tarafından kapatılmak istenmişti. Ama leblebici Divan-ı Hümayun'a başvurmuş, Veziriazam Mehmed Paşa da, bir leblebici dükkânının daha olması halinde bundan ne gibi bir zarar doğa-

118 İK 3: 56a/173.
119 İK 6: 2b/10.
120 MD 81: 189/421.
121 İK 4: 36a/251.

bileceğini sorarak, loncanın şikâyet ettiği leblebiciye arka çıkmıştı (1028/1618-19).[122] Devlet, en azından 1610'lu yıllarda, şikâyetçileri dinlerken bu tür iddialara karşı oldukça duyarlıydı; gene de ilkesel olarak, dışarıdan gelenlere karşıtlığını koruyor, vergi ödeyen lonca mensupları ile onların geleneklerini destekler tutumunu sürdürüyordu. Yetkililerin bu "sızmacı" meselesine yönelik tutumu, her zaman tutarlı değildi. Genel tabloda, yalnızca vergilerin ödenmesi şartına bağlı görünen lonca üyeliği sınırlarının geçirgen olması, ayrıca devletin de loncalara yeni katılan unsurlara karşı rahat bir tutum takınması[123] bu tür sızmaları görece kolaylaştırıyordu.

Bununla birlikte, o sırada, loncalar dışarıdan kimselerin bu sızmasının daha da boyutlanmasına izin veremezdi, çünkü bu en başta onların uzun vadeli çıkarlarını, geçinme koşullarını baltalıyordu. 17. yüzyılın başlarında loncalarda yeni üyeleri kabul edecek bir zemin bulunmasına rağmen, dışarıdan gelen akının devasa boyutları, bazen lonca üyeliği üzerinde daha sıkı denetim kurulmasına yol açıyordu. Bu durumun lonca içinde üyelik tanımı üzerinde bir etkisi, sonraki dönemde de gedik kurumlaşmasıyla ilişkisi olmuş olabilir.

Loncalara giren yeni üyeler ya da yeni tür üyeler tek başlarına lonca sistemini değiştirmiş olamazlar; bununla birlikte, loncaların bileşiminin değişmesi, onların toplumsal yönelimlerinde de derin etkiler doğurmuş olmalıdır. Örneğin, loncalar yeniçeriler ile lonca mensuplarının ortakyaşar ilişki geliştirdikleri bir sahne halini almıştır. Ayrıca, göçmenler ile yeniçeriler, lonca sistemine yeni bağlantılar, alt gruplar sokmuşlardır. Meslek alanlarına nüfuz edenlerin sadece sayısı bile, loncaları da savunmalarını genişletmeye, üyelik üzerindeki denetimlerini güçlendirmeye itmiş olabilir.

---

122 İK 4: 8a/54. Bir emir yoluyla dükkân sayısının sabitlenmesi, muhtemelen loncanın isteği sonucunda gerçekleşmişti, çünkü asıl olarak devletin böyle bir siyasası bulunmuyordu.

123 Bu durum, loncalara yönelik sızmalar konusunda devletin 18. yüzyıldaki tutumuyla tam bir zıtlık içindedir. Bkz. Bölüm II. a/i'de tartışılan AK, MC, B.10: 26a (1176/1763); Bölüm II, dipnot 13.

iii. Yeni Kurumsal Araçlar

Loncalara zamanla kaçınılmaz biçimde yeni mesleklerin ya da bireylerin katılması değişim yönünde bir dışsal baskı oluştursa da, bu gelişmeler yalnızca lonca sisteminin açık uçlu doğasını gösterirler. Loncaların yeni durumlar karşısında yeniliğe giderek bunlara uyum sağlama yeteneği, zamanın gereklerine uygun içsel kurumlar oluşturup oluşturamamalarına bağlıydı. Pek az belgeye yansımış olsa da, 17. yüzyıl başlarından ortalarına dek bazı loncalarda kurumsal değişimler gerçekleştiği görülüyor. Kaynaklar bazen bunları loncalar kadar eskiymiş gibi gösterse de, söz konusu gelişmeler gerçekte yeniydi.

Gedik Sisteminin Ortaya Çıkması

Osmanlı lonca sisteminde gedik, lonca tekeli olarak adlandırılan uygulamanın ve devlet denetiminin çekirdek kurumu olarak görülegelmiştir. Köken olarak "çatlak" ya da "yarık" anlamına gelen gedik, zamanla "ayrıcalık", "meslek araç gereci", "dükkân üzerinde intifa hakkı" ve "ustalık hakkı" gibi bağlama göre değişen çeşitli anlamlar kazanmıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda bir mesleğe girebilmek için kişi, onunla ilgili gedik sahibi olmalıydı. Bu anlamda, sonraki yüzyıllarda gedik kabaca, bir mesleği icra etmek için gereken "ruhsat"[124] ya da "imtiyaz"[125] olarak da çevrilebilir; bu uygulama, diğer lonca üyeleriyle, tüccarlarla, vakıflar ve devletle karmaşık ilişkileri barındırır. Her lonca için sınırlı sayıda gedik vardır. Bir kişi ya da bir araya gelmiş birkaç kişi tek bir gedik sahibi olabiliyor, bu gedik de başkasına devredilebiliyor, satılabiliyor ya da miras bırakılabiliyordu. 19. yüzyılda gedik verilmesi bir kısmıyla devletin ya da vakıfların elindeydi.[126] Belli sayıda dükkânı/

124 Donald Quataert, "The Age of Reforms", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, ed. İnalcık ve Quataert, s. 895-98.

125 Gerçekten de, "gedik sisteminin" işleyişi, günümüzdeki alkollü içecek ruhsatlarıyla ya da taksi plakalarıyla ilgili yetkilendirmelere benzer. Ruhsat sayısı meslek örgütü ile yerel yönetim yetkililerinin karşılıklı görüş alışverişi sonucu belirlenmekte, halktan gelen taleplerde gerçekleşebilecek değişiklikler de buna etki etmektedir.

126 Yalnızca devlet değil, dükkân kiralayan vakıflar ile lonca yetkilileri de lonca ustalarına gedik belgesi verebiliyorlardı (Sıdkı, *Gedikler*, s. 22-25).

ustayı mesleğin meşru icracıları olarak tanımlayan gedik, bir tekel şeklinde yerleşik ustalar yararına işliyordu.

Pek çok yapıtta gedik, tek parça bir kurum olarak ele alınmaktadır. Gedik ilk önceleri son derece seyrek bir biçimde, 17. yüzyıldaki birkaç davada gündeme gelmiştir. Bundan, gediğin söz konusu dönemde başladığı,[127] ancak yayılmasının 18. yüzyıl ortalarında hız kazandığı sonucu çıkarılabilir.[128] Araştırmacılar aceleci biçimde bunu genelleyip 17. yüzyıl ve sonrasında, az çok tüm loncalarda geçerli olan tekbiçimli bir gedik sistemi bulunduğunu ileri sürme eğiliminde olmuşlardır.[129] Ayrıca gedik çoğunlukla, loncalar üzerinde devlet denetimi ile belli bir denetim derecesinin loncalar tarafından kabul edilmesi karşılığında sağlanan bir tekel güvencesi sisteminin bileşimini temsil eden bir sistem olarak görülmüştür.[130]

Bununla birlikte, aslında gedik, her biri kendi çıkarlarını gerçekleştirme peşinde olan çeşitli aktörlerin rol aldığı, son derece karma-

127 M. Belin, *La Propriété Foncière en Pays Musulman et Spécialement en Turquie*, Paris, 1862, s. 153-154. Aktaran Gibb ve Bowen, c. 1, Bölüm 1, s. 282. Tarihçi "Cevdet Efendi" [diğer adıyla Cevdet Paşa] yazara, gediğin 150 ila 200 yıl önce ortaya çıkmış, göre ce yeni bir kurum olduğunu, genel olarak uygulanmasının ise çok daha yeni dönemlere rastladığını söylemiş. Konuşmaları 19. yüzyıl ortalarında geçtiğine göre, Cevdet Paşa, gediğin 17. yüzyıl ortaları ile sonları arasında doğduğunu düşünüyor olmalıdır.

128 Meninski'nin 17. yüzyıl sonlarında hazırlanmış çok dilli sözlüğü *Lexicon Arabico-Persico-Turcicum* (Viyana, 1780-1802) *gedük* (كدك) sözcüğünün loncalarla ilgili bir anlamını vermemekte, bir tek "maaşlı askeri makam" anlamından söz etmektedir.

129 Mantran, *Istanbul*, s. 369; Baer, "Monopolies", s. 160-161. Mantran gediğin 1630 yılında sakalar arasında var olduğunu gösterir; yazarın, gedik kurumunun o tarihte de sonraki yüzyıllardaki biçim ve ölçekte mevcut olduğunu varsaydığı anlaşılıyor. Ahmet Kal'a, "Gediklerin Doğuşu ve Gedikli Esnaf", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 16 (1982), s. 185'te, 1070/1659 yıllarındaki camcılar loncasındaki gedik örneğine bakarak, benzer bir varsayımda bulunmuştur. Öte yandan Ahmet Akgündüz, gediğin kökenini vakıf dükkânlarının intifa hakkında (*sükna*) bulur; kavramın izlerini 16. yüzyıla, ünlü şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin gedik hakkıyla ilgili risalesine dek sürer. Dükkân intifa hakkının gedik kurumuyla bir ilgisi olsa da, bu açıklama, ilk gediklerden birçoğunun dükkân gerektirmeyen hizmet loncalarında görüldüğü gerçeğiyle çelişmektedir. Bkz. A. Akgündüz, "Osmanlı Hukukunda Gedik Hakkının Menşei ve Gedik Hakkıyla İlgili Ebussuud'un Bir Risalesi", *Türk Dünyası Araştırmaları* 46 (1987), s. 149-62.

130 Baer, "Monopolies", s. 159-165. Yazara göre tekel "lonca sisteminin devlet ile şehir nüfusu arasında bir bağ" olarak iş görmesi için temel koşuldu" (s. 145) ve "kısıtlamaların çoğu (...) özgül ve çarpıcı bir kurum olan gedik sistemince denetleniyordu" (s. 159). Daha dengeli bir görüş için bkz. Ahmet Kal'a, "Gediklerin Doğuşu ve Gedikli Esnaf", s. 186-187.

şık bir tarihsel süreçten geçerek gelişmiştir. Bildiklerimizi genel hatlarıyla gözden geçirelim. Araştırmacıların pek dikkatini çekmemiş olsa da, 17. yüzyıl kaynaklarında birkaç gedik vakası bulunuyor. Mehmed Sıdkı, *inhisar*'ın [dolayısıyla da gediğin] 1140/1727-28 yılları dolayında ortaya çıktığını belirtmekte, ama gedik uygulamalarına, gediği benimseyen loncalara ya da dönemdeki toplumsal koşullara ilişkin somut ayrıntılar aktarmamaktadır.[131] Dönemin bazı loncalarında birdenbire gedik uygulamasının yürürlüğe girdiğini görmüş olması muhtemeldir.[132] Görünüşe bakılırsa, gedik 18. yüzyıl başlarından itibaren adım adım yayılmıştır. Bu dönemdeki gediklere katı ya da tekbiçimli bir kurumdan ziyade, loncalardaki göreneksel uygulamalardan biri olarak da yaklaşılabilir.

Engin Akarlı, 1750-1840 yılları arasındaki gedik uygulamalarına yoğunlaştığı çalışmasında, aşağıda ana hatlarıyla betimlenen son derece karmaşık, çok yönlü tabloyu çizmiştir. Yazar, gediğin doğası itibariyle bir "araç" olduğunu vurgular; açıklamasına göre, bir meslekte kaydı tutulan araçlarla kullanım hakkı/kıdem aktarma göreneği, 18. yüzyılın ilk yarısında iyice yerleşmiştir. Ona göre, gedik başka önemli işlevler de üstlenerek yüzyıl ortalarından itibaren pek çok loncaya yayılmıştır. Gedikler (bütünüyle ustanın sahip olduğu, kayda geçirilmiş araçlar) tüccarların sanatkârlara verdiği borçların teminatı olarak kullanılmaya başlanmıştı. Tüccarlar divana başvurup lonca üyelerinin birbirlerine kefil olmalarını ve

131 Sıdkı, *Gedikler*, s. 19. *Mecelle*, (yeni) c. 1, s. 636'da Osman Nuri daha eskilere uzanan bazı gedik vakalarının varlığından söz eder. Bu görüşlere temkinli yaklaşmak gerekir, çünkü Sıdkı ile Nuri, aslında pek çok işlevi olan gediği, doğrudan tekelle özdeşleştirme eğilimindedir.

132 Münir Aktepe 18. yüzyıl başlarında İstanbul'a göçmen akınını betimleyip, 1726 yılına ait (kafesçiler ile örücülerle ilgili) iki vakayla, lonca mensuplarının lonca dışından kimselerin meslek alanlarına girmesini nasıl engellemeye çalıştıklarını aktarır; buna göre söz konusu lonca mensupları, birbirlerinin kefili olup, mesleğe gelecekte dahil olacak kişiler için de kendilerine kefil bulmaları koşulunu getirmişlerdi (Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 24-25). Bu loncalar, o zamanlar başlı başına gedikten söz etmiyorlar, oysa –üyeliği, birbirini tanıyıp birbirlerinin kefili olabilen mevcut üyelerle sınırlayarak– içeriği gediğe çok benzeyen bir uygulamaya geçmiş bulunuyorlardı (Ahmet Kal'a kefaleti gediğin bir önceli olarak görür. Bkz. A. Kal'a, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları*, s. 113-122). Bu gibi eğilimler ciddi ölçüdeki sızmaların loncaları kendi çıkarlarını korumaya yönelik önlemler almaya sevk ettiğini göstermektedir.

İstanbul mahkemesinin bilgisi dışında dükkânlarının yerlerini değiştirmemelerini talep etmişti. Öte yanda lonca ustaları vârissiz bir gediğin kime verileceğine toplu olarak karar verme hakkı istemiş, gediğin lonca dışına aktarılması durumunda, kaçınılmaz olarak ürün niteliklerinde düşme yaşanacağını, bunun da şanlarını lekeleyeceğini öne sürmüşlerdir. Dolayısıyla, meslekteki gediklerin devrini denetleyebilmeleri koşuluyla birbirlerine kefil olarak, tüccarlara ve devlete karşı toplu mali sorumluluk üstlenmeyi, isteyerek kabul etmişlerdir. Bundan devlet de yarar sağlamıştır; söz konusu anlaşmaların yapılmasında etkin rol almasa da, onlar sayesinde vergilerin tahsilatı için toplu bir güvence buluyordu. Ayrıca ustalar, gedikleri, kendilerini kiraların yükselmesinden ya da tahliye edilmekten korumak için de kullanıyorlar, gediklerin kendilerine vakıf binalarında sürekli kullanma hakkı sağladığını ileri sürüyorlardı. Gediğin bir başka boyutu da şuydu: Özellikle loncanın görenekleri devlet tarafından bir *nizam* biçiminde yazıya döküldükten, gedikler de bu belgeyle resmen tasdik edildikten sonra, lonca ustaları gediği kendi tekellerinin güvencesi olarak değerlendirebiliyorlardı. Bu nedenle gedik eninde sonunda lonca tekellerini güçlendirmeye yaradı. Yukarıdaki bilgilere bakarak, şunu söyleyebiliriz; gedik lonca ustaları, tüccarlar, vakıf yöneticileri ile merkezi yönetim yetkilileri arasında süren çok cepheli bir oyun dahilinde gelişmişti.[133]

Gediğin sonraki yüzyıllardaki çapraşık, dönemin toplu durumuna bağlı evrimi hesaba katıldığında, 19. yüzyıla ait uygulamaların 17. yüzyılla aynı olduğunu varsaymak uygun olmayacaktır. Söylemeye gerek yok; kaynakların azlığı, gediklerin vakıflar ya da tüccarlar gibi çeşitli toplumsal güçlerle bağlantılarını keşfetmeye el vermese de, 17. yüzyıldaki gedikler, aynı döneme ait başvuru noktalarını temel alarak anlaşılmalıdır.[134] Pek az gedik örneği ol-

133 18. ve 19. yüzyıllarda gediğin karmaşık gelişimine ilişkin yetkin bir değerlendirme için bkz. Engin Akarlı, "A Means to Multiple Claims for Istanbul Artisans and Traders, 1750-1840", *Law, Anthropology, and the Constitution of the Social: Making Persons and Things*, ed. R. Alain Pottage ve Martha Mundy, 2004.

134 17. yüzyıldaki gedik uygulamalarını tartışırken üyelikler üzerindeki denetim meselesine odaklansam da, 17. yüzyıl gediğinin kısmen vakıflarla ya da başka toplumsal güçlerle bağlantılı olma olasılığını da göz ardı edemeyiz.

duğundan, bulduklarımıza ilişkin ayrıntıları, üstlerinde uzunca durarak açıklayabiliriz.

17. yüzyılda gediğin kaydedildiği İstanbul loncaları şunlardı: Sakalar (sıradan sakalar[135] ve arka sakaları), nalçacılar, camcılar, Et Meydanı[136] kasapları, Unkapanı Emini'ne bağlı hamallar,[137] tahmisçiler,[138] Kapalıçarşı tellalları[139] ile aynı çarşının *pasban*'ları (gece bekçileri) ve İstanbul *pasban*'ları; bu son grubun sanatkârlar ya da hizmet işçileri arasında sayılmasında çekinceler olabilir, çünkü muhtemelen bunların işi kolluk gücüyle yakından bağlantılıdır.[140] Yukarıda söz edilen gruplar arasında yalnızca sakalar[141] ile nalçacılar[142] 17. yüzyıl mahkeme kayıtlarında bulunmaktadır. Camcılar ise, 17. yüzyıla gönderme yapan daha ileri tarihli bir belgede geçmektedir;[143] diğerlerinden ise, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde söz edilmektedir. Sayısız belge ile Evliya Çelebi'nin listelediği onca lonca başlığı arasından yalnızca birkaç vakada gediğe rastlanması, uygulamanın o aşamada pek de yaygın olmadığını düşündürmektedir.

Döneme ait kaynaklar bir tanım sağlamadığından, 18. ve 19. yüzyılların anlam ve ilişkilerinin tarihsel birikimi henüz oluşmamışken *gedik* sözcüğünün nasıl anlaşıldığı merak konusu oluyor. Bu noktada gediği, özellikle de yeni oluşma evresindeyken, tekbiçimli bir kurum varsaymaktan kaçınmalıyız. Gedik uygulamasının loncadan loncaya değiştiğini düşünmemiz uygun olur; çünkü, örneğin, coğrafi bakımdan sabit bir sanatkâr grubunun gediği ile seyyar hizmet işçilerininki doğal olarak farklı düzenlemeler

135 Sıradan sakalar, dağıtımda at kullanıyorlardı.
136 *Evliya Çelebi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, 244; çev. Hammer, c. 1, Bölüm 2, s. 144.
137 Söz konusu hamallar, *zelehor* lakabını taşıyorlardı, ama bunun anlamı açık değildir. *Evliya Çelebi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, 255, çev. Hammer, c. 1, Bölüm 2, s. 162.
138 *Evliya Çelebi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, 256; çev. Hammer, c. 1, Bölüm 2, s. 162.
139 *Evliya Çelebi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, 294; çev. Hammer, c. 1, Bölüm 2, s. 222.
140 *Evliya Çelebi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, 293; çev. Hammer, c. 1, Bölüm 2, s. 221.
141 Hem sıradan sakalar (MD 85: 227/518, tarih 1040/1630) ile hem de yayan sakalar (İK 8: 20a, 1071/1660-61).
142 İK 9: 189a.
143 İstanbul Ahkâm Defterleri 3: 354/1282, (1168/1755) *İstanbul Esnaf Tarihi* içinde yayımlanmış, ed. Ahmet Kal'a, İstanbul, 1997, c. 1, s. 98-99.

gerektirecektir. Sonuçta, gediğin hemen tüm loncalar için kurallı bir özellik halini aldığı 19. yüzyılda bile gedikler çeşitli loncalarda farklı biçimlerde uygulanıyordu.[144]

Dağınık vakalardan az çok derlenebildiği kadarıyla, bu dönemde gediğin göze çarpan bir özelliği, bir meslekte üyeliğin sınırlandırılması ve denetlenmesiydi. Gedik yokken de bir loncada (ya da örgütlenmemiş bir işkolunda) meşru meslek sahiplerinin sayısını sınırlandırmak oldukça yaygın bir anlayıştı. Düzenlerini kurmuş sanatkârların böyle bir uygulamayı tercih etmesinin nedeni, bunun dışarıdan gelen rakipleri yasaklamak için kendilerine gerekçe sağlamasıydı; devlet de zaman zaman (ya ilgili loncaların zorlamasıyla ya da muhtesibin aktarımlarına göre) bir meslekte belirlenmiş sayı dışındaki dükkânların kapatılması için emir çıkarabiliyordu.[145] Yeni açılmış bazı çiçekçi dükkânlarının kapatılması yolunda tekrar tekrar emir çıkarıldığına bakılırsa, devletin dükkân sayısını sınırlama yolundaki müdahalesinin pek de etkin biçimde işlemediği söylenebilir. Buna göre, devlet 1595 yılında eskiden beri var olan beşi dışındaki tüm çiçekçi dükkânlarının kapatılması emrini vermiş, ama 1609 yılında, tek tek belirttiği on üçü dışındaki hepsinin kapatılmasını istemişti.[146] Birdenbire, 14 yıl önce var olanların üstüne, sekiz eski (*kadimi*) dükkânın daha ortaya çıktığını görüyoruz. Şunu akılda tutmalıyız; devlet/ordu tarafından kullanılacak malzemeyi sağlayanlar dışındaki sivil mesleklerde dükkân sayısını devletin düzenli biçimde izleyebilmesi pek gerçekçi değildi. Daha büyük bir olasılık, kurulu loncaların, üye ve dükkân sayılarını sınırlamayı kendi üzerlerine almış olmalarıdır; böylelikle dışarıdan kimselerin mesleğe sızmalarını engelleyebiliyorlardı. Pek çok vaka-

144 Sıdkı, s. 31-40. Bazı devlet organları birtakım loncaların (kahveciler, tütüncüler gibi) gediklerini denetim altında tutarken, başka bazı loncalar da (örneğin *dülbend* –tülbent– dokumacıları) gediklerini kendi başlarına yönetiyorlardı. Durumun bu ikisinin arasında olduğu pek çok vaka da vardı.

145 Bkz. Refik, *Onuncu*, s. 108 (çeşitli dokumacılar), s. 115-116 (*seraser* [bir tür sırmalı kumaş] işleyenler), *Onbirinci*, s. 47 (kazzazlar).

146 Refik, *Onbirinci*, s. 18-19 (MD 73: 112/257 numaralı belgenin transkripsiyonu) ile MD 78: 516/1337 (1018/1609). Zamanın muhtesibi, eskiden beri var olan beş tanesi dışındaki çiçekçi dükkânlarının kapatılmasını arz etmiş ve bu kabul edilmişti.

da, devletin, her şeyden önce kurulu loncaların talebi üzerine yeni dükkânlar aleyhine hareket etmiş olması mümkündür.[147]

Çoğunlukla mesleğe özgü araç gereç üzerindeki denetimi, sabit işyerlerini ya da işle uğraşmanın zorunlu öğesi olan somut bir nesneyi gerektiren gediğin devreye girmesiyle, mesleği icra edenlerin sayısına getirilen kısıtlamaların etkisi güçlenmiş olsa gerek. Evliya Çelebi, yeniçerilere et sağlamakla yükümlü olan Et Meydanı[148] kasaplarını betimlerken, bunların her birinde (20 dükkândaki 80 kişide ya da muhtemelen her dükkânda) bir *tomruk* (bir büyük taş ya da ağaç gövdesi, muhtemelen kasapların kullandığı bir doğrama tahtası) bulunduğundan söz eder; bu tomruk, o [kişinin] gediğiydi; dolayısıyla *gedik* aynı zamanda meslek araçları anlamına da geliyordu.[149,150] Tomruklardan biri sahipsiz kalınca, yeniçeri ağasının izniyle başkasına devredilebiliyordu. Bu da o kasapların sayısının meslek araçları üzerinde bir denetim kurarak sabitlendiğini, başkasının mesleğe kabulünün ise ancak bir gedik boşaldığında mümkün olduğunu göstermektedir. Benzer biçimde, sıradan sakalar da ancak aralarından biri ölürse başkasını aralarına kabul ediyorlardı; boşalan gediği ancak belli nitelikleri olan birine verebilirlerdi.[151] Evliya da *zelehor* (?) hamallarında gedik sahibi biri ölünce, dışarıdaki *canberdi* (?) hamallarından bir kişiyi aralarına seçtiklerinden söz etmektedir.[152]

Her ne kadar sınırlanmış sayıda dükkân istediklerini söylememiş olsalar da, nalçacılar vakasında da gedik, lonca tarafından

147 Örneğin, bkz. İK 4: 8a/54. Leblebiciler, yalnızca 16 leblebici olması gerektiğini ileri sürüp savlarını da bir *emr-i şerif*'e dayandırmışlar, böylelikle yabancıları yasaklatmaya çalışmışlardı.

148 Burası, *Evliya Çelebi*, çev. Hammer, Bölüm 2, s. 144 ile *Evliya Çelebi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, 244'te geçtiği gibi At Meydanı değil, yeniçerilerin konuşlandığı Et Meydanı olmalıdır.

149 Bir mesleği icra etmede gereken araçların ruhsatı simgelemekte de kullanıldığını anlamak mümkündür.

150 Joseph Von Hammer'in *gedik*'i *fief* diye çevirmesi ilginçtir. Belki de onun dokunulmaz, miras bırakılabilir bir şey olduğunu düşünmüştü. Bkz. *Narrative of Travels in Europe, Asia and Africa*, c. 1, Bölüm 2, s. 144, 162.

151 Kütükoğlu, *Narh Defteri*, s. 249-50. Burada *at sakkası* olarak adlandırılmaktadır.

152 *Evliya Çelebi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, 255. *Canberdi* de *zelehor* gibi anlamları ve kökeni belirsiz bir sözcüktür.

onaylanmamış yeni dükkânların açılmasını engelleme işlevini görüyordu. Nalçacılar loncasından Mustafa Beşe adında biri, "nalçacı gediği olan dükkânını" bir *âhara* (başkasına) devredip Mercan Çarşısı'nda kısa süre önce inşa edilmiş bir bedestanda yeni bir nalçacı dükkânı açınca, lonca Mustafa Beşe'nin gedikli dükkânına geri dönmesini istemişti. Belgede geçen cümlelerden, dükkâna yeni yerleşen kimsenin lonca üyesi olup olmadığı anlaşılmamaktadır.[153] Nalçacılar, kendilerinden biri eliyle gedikli eski (*kadimi*) dükkâna ek olarak açılmış da olsa, *ihdas olan* dükkânlardan kaygılanıyordu; onlara göre yeni dükkân, bid'attı. Gedikli dükkânların sınırlı sayıda ve belli yerlerde bulunduğunu varsayarsak, söz konusu esnafın böyle bir dükkâna –ister eski dükkânı olduğu için, ister gedikli olduğu için– geri dönmesini tembihlemenin, gedik yoluyla meslek sahiplerinin sayısını sınırlama gibi bir sonucu olması muhtemeldir.[154]

Bu örnekler, gedik sayıları ile bir loncadaki meşru üye sayısının zamanla artamayacağı anlamına gelmez. 19. yüzyılda uzun vadede gedik sayısının değişiklik gösterdiğine ilişkin örnekler bulunmaktadır.[155] Bununla birlikte, ilkesel olarak, loncalar gedik sayısını makul buldukları bir düzeyde sınırlandırmaya çabalamışlardır.

Burada, *gedik* sözcüğünün kökeni üzerine bir ufak parantez açabiliriz. Bilindik anlamları dışında, *gedik*, eski Türkçede "eksik, noksan" ya da "ihtiyaç" anlamına da gelmektedir; *gedilmek, gediklenmek* ya da *gedik açılmak* fiilleri, "(bir gereksinim) hızla baş göstermek" anlamına gelmektedir.[156] Bu ikinci anlamı, sınai, resmi ya da askeri bir örgütlenme içindeki *gedik* kavramına uyarlayacak olursak, bir akıl yürütmeyle, şunu düşünebiliriz; *gedik* yalnızca belli sayıda açık iş sayısını ifade etmemekte, aynı zamanda bu

153 İK 9: 189a (1072/1661-62).

154 Tereke kayıtları, her saka gediğinin kendisine ayrılmış bir çeşmesi bulunduğunu göstermektedir (MD 85: 227/518, İK 8: 20a). Yayan sakalara ilişkin 1027/1618 tarihli bir belgedeki (İK 5: 75a) anlatımdan da anlaşıldığı gibi, henüz açıkça gediklerden söz etmediklerinde de, sakalar bilindik bölgelerdeki çeşmelere bağlanmış olabilir. Bu durumda sabit yerlerin tahsisi, mesleği icra edenlerin sayısındaki sınırlamayı da pekiştirmiş olmalıdır.

155 Sıdkı, s. 32. Tütüncülerin gedik sayısı 47'den 94'e yükselmiş, işkembeciler ise gediklerinden bir kısmını işler yavaşladığı için vakıftaki mülk sahiplerine iade etmişlerdi.

156 *Tarama Sözlüğü*, Ankara, 1967, c. 2, s. 1622.

sayının, onu belirleyenlerce rastgele seçilmiş değil, zorunlu miktar olarak görüldüğünü anlatmaktadır.

Gediğin özündeki anlayışın bir meslekteki meşru çalışanların sayısını sınırlandırmak (ve bunu meslek araçlarını denetim altında tutarak ya da tahsis edilmiş yerlerdeki dükkân sayısını kısıtlayarak güvenceye almak) olduğunu varsayarsak, o zaman bu uygulama yukarıda adı geçen birkaç lonca için neden gerekliydi? Gerek sıradan gerek yayan sakalar, 17. yüzyıl gediklerinin oluşumu ya da doğası hakkında ilginç ipuçları sağlamaktadır. Bunların gediği en erken benimsemiş grup olduğu anlaşılmaktadır; bugüne kadar bulunmuş en eski gedik kaydı, sıradan sakalara aittir (1630).[157] Yabancı kimselerin mesleğe akını, sakalar açısından özellikle yıkıcı bir sorun oluyordu. Aralarında kullar, Araplar, Ermeniler ve hamallar bulunan pek çok kişi sakalığa başlıyordu.[158] Aslında sakalık herkes için kolay bir işti, çünkü mesleğe başlamak için çok az bir sermaye ile asgari bir ustalık kazanmak yetiyordu. Piyade sakalar 1027/1618 yılında, Demirkapı ile Ulvanoğlu mahallelerinden Ramazan Çavuş ile Mustafa Ağa adında birilerinin gayrimeşru biçimde pek çok kişiyi parayla tutup su dağıtımı yaptırdıkları şikâyetinde bulunmuşlardı; oysa bu kimselerin adları piyade sakalara ait defterde yazmıyor, yaşadıkları yere ya da kendilerine ayrılmış çeşmeye ilişkin kayıt da bulunmuyordu.[159] Bu deftere kaydolmak, meşru meslek sahipleri için önemli bir ölçüttü, çünkü yangın söndürme gibi devlete yönelik hizmetlerin yükü bu defteri esas alarak paylaşılıyordu. Defterin asıl amacı, yangınla mücadele faaliyetle-

157 MD 85: 227/518.

158 İK 5: 73b, 75a.

159 İK 5: 75a. Su taşıma işine başlayan iki zabitin de piyade sakaları şikâyet etmesi ilginçtir; sakaların kullandıkları çeşmelerin geleneksel olarak sakalara değil, kendi mahallelerinin insanlarına ait olduğunu iddia ediyorlardı (İK5: 72b). Her iki taraf da kendilerini destekleyen emr-i şerifler almıştı. Sonunda hangi tarafın davayı kazandığı belirsizdir, çünkü ikisi de farklı kayıtlarda, karşı tarafa kadı tarafından uyarıda bulunulmasını sağlamayı başarmışlardı (hangisinin daha önce başardığını da bilemiyoruz, çünkü iki kayıtta da tarih belirtilmiyor). Eğer iki zabitin iddiaları doğruysa, sakalar haksız biçimde kendi alanlarını genişletmiş, sıradan insanların çeşmelerinden su almalarını engellemiş olmaktadır; bu da, Osman Nuri'nin sakalara ilişkin sunduğu olumsuz tabloyla tutarlıdır; bkz. *Mecelle* (yeni), c. 2, s. 648.

rini örgütlemek olduğundan, bunun ortaya çıkmasında ya da korunmasında devlet yetkililerinin belli ölçüde rol oynadıklarını düşünmek mümkündür. Bununla birlikte, piyade sakalar söz konusu defteri kendi amaçları doğrultusunda kullanıyor, yabancı kimselerin mesleğe girişini engellemek üzere ona başvuruyorlardı. Eski bir şikâyetleri sonucunda, defterde yazılanlardan başka kimsenin mesleklerini yapamayacağı yolunda bir emir çıkartmışlar, bunu da büyük ölçekli su dağıtımı işleri yapmaya başlayan iki kişiye karşı kullanmışlardı.[160] Defter, ustalığı ve iş mekânını tasdik eden bir belge işlevi görmüş olup, gedik uygulamasına doğru atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir.[161]

Sakaların 17. yüzyılda gediği ilk benimseyen loncalardan biri olduğu da düşünüldüğünde, yukarıda aktarılan vakanın gedikle bağlantısı daha rahat anlaşılabilir. Sıradan sakalar (piyadelerden farklı olarak) daha 1630'da, göreneklerinin bir parçası olarak gedik uygulamasına geçmişlerdi. Bu, zanaat ve hizmet loncaları bağlamında gedikten bu adla söz edilen, bugüne kadar bulunmuş en erken tarihli belgedir. 1600 yılına ait narh defterinde *gedik* sözcüğü hiç geçmemektedir;[162] İstanbul mahkemesinin defterleri arasından 1'den 6'ya kadarkilerde yer alanlar (1612-1619) arasında da gedikten söz edildiğine rastlayamadım. 1640 yılına ait narh defterinde ise, her 16 kişiye bir bölükbaşının düştüğü 240 üyeli örgütleriyle sakalar, gedik uygulayan yegâne lonca olarak gö-

160 İK 5: 75a. Şeriye mahkemesi muhzırları da bir başka örnek teşkil ediyor; muhzırlar, anlaşılan başkalarının sızmasını engellemek amacıyla, üye sayılarını kısıtladıklarını mahkemeye tescil ettiriyor. Bunlar pazaryerindeki olağan loncalardan biri olarak değerlendirilmeyebilirse de, diğer loncalara örnek teşkil etmiş olabilirler (İK 7: 42b).

161 Ustalığın ve aletlerin tümünün tasdiki ve devredilmesi, gediğin önemli bir özelliği olup, sonraki yüzyıllarda loncalarda geniş çapta uygulanmıştı. Bkz. Akarlı, "Use of Law among Istanbul Artisans and Tradesmen", s. 2, n. 6. Yazara göre, usta sanatkârların ve tezgâhtarların *gedik* olarak adlandırılan alet edevatlarını kethüdalarına tasdik ettirmeleri yaygın bir uygulama olarak 18. yüzyılda ortaya çıkmıştı. Bu uygulama, 1814 yılında II. Mahmud zamanında yeni bir gelişme olarak anımsanıyordu. Sıdkı da (*Gedikler*, s. 22) gediğin devredilmesinin kethüda tarafından kayda geçirilmesinden söz etmiştir.

162 Bununla birlikte, iki narh defterinin (1600 ve 1640 yılları) biçimleri açısından birbirinden epey farklı olduğunu kabul etmek gerekir. 1600 yılına ait defter daha basit ve daha geneldir.

rünmektedir.[163] Ayrıca 1610'ların sonlarına doğru defter tutarak üyelikleri denetimleri altına almaya karar veren piyade sakalar da 1071/1661-62 yıllarına gelindiğinde kesin olarak gedik kullanmaya başlamışlardı ki bu da görece erken bir tarihtir.[164] Üyelerin bu tarzda kaydedilmesini, gedik yolunda atılmış bir adım olarak görmek akla yatkındır. Piyade sakalar söz konusu kayıtları göçmenler, askeri unsurlar gibi, başka türlü denetlenmesi mümkün olmayan yabancı kimselerin mesleğe sızmasına karşı kullanıyorlardı; bu iş için de gedik herhalde epey yararlı bir araçtı.[165]

Dışarıdan kimselerin oluşturduğu tehdit, zamanın diğer loncaları için de geçerliydi. Sayısız lonca mahkemeye başvurup işgalcilerin mesleklerinde türlü kargaşalara neden olduklarını, "*âr u kesbimize zarar*" verdiklerini söylüyorlardı. Bu şikâyet basmakalıp görünüyor; ayrıca loncalar kayıplarını abartmış da olabilir; ama suçlamalarının her zaman için dışarıdan kimselere yönelik olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Dışarıdan gelenlerin doğurduğu rekabet baskısı loncadan loncaya değişmekle birlikte baskıyı en yoğun biçimde, sakalık gibi başlaması büyük bir hazırlık gerektirmeyen hizmet meslekleri hissetmiş olmalıdır. 17. yüzyılda gedik uygulamasına geçenler içinde (sakalar, hamallar, gece bekçileri ile dellallar gibi)[166] birkaç hizmet loncasının birden bulunması rastlantı değildir. Yüzyılın ortalarına doğru nalçacılar ile camcıların gedik uygulamasını nasıl benimsedikleri belli olmasa da, nalçacılar daha 1028/1618-19'da bir yabancının işini yasaklamaya çalışmış (ancak başaramamış) olduğuna göre, burada da dışarıdan rekabetin belirleyici olduğu düşünülebilir.[167]

Loncalarda gediğin doğuşunun, loncaların yabancı kimselerin mesleklerine gireceği kaygısına eşlik etmiş olabilecek bir başka olası kaynağı da, devlet kesimindeki örgütlenmenin taklit edilme-

163 Kütükoğlu, *Narh Defteri*, s. 249-50.

164 İK 8: 20a.

165 Zija Shkodra, "Les esnaf ou corporations dans la vie urbaine Balkanique des XVIIe-XVIIIe siècles", *Studia Albanica*, 12/2 (1975), s. 69.

166 Kuşkusuz dellallık da eldeki mallar hakkında az çok bilgi sahibi olmayı gerektirir ama yıllar alan katı bir eğitime gerek olmayabileceğini varsayıyorum.

167 İK 4: 36a/251.

sidir. Gediğin ana amacının belli bir sahadaki oyuncuların sayısını sınırlamak olduğu düşünüldüğünde, lonca ortamındaki gediklerle diğer kesimdekiler arasındaki benzerlik çarpıcıdır. Aslında, *gedik* terimi, loncalarda kullanılmaya başlamadan önce, asker ya da devlet kesiminde kullanılıyordu.[168] Kuşkusuz asker ya da devlet kesimindeki gedik ile loncalardaki, farklı çağrışımlara, farklı bağlamlara sahipti, ama belli bir rütbedeki ya da hizmetteki insan sayısını sınırlama yolundaki temel özellik aynıydı. Bu temel anlayışın benzerliğine bakarak, bazı loncaların gedik uygulamasını benimsemiş askeri sınıfından bazı gruplardan sonra bu uygulamaya geçtikleri yolunda tahmin yürütebiliriz. Gedik uygulayan ilk loncalardan bazılarının devletle (örneğin, Unkapanı Emini'ne bağlı hamallar, devletle ilişkili ["*miridir*"[169]] "kahve döğenler") ya da yeniçerilerle (örneğin Et Meydanı'ndaki kasaplar) bağlantılı olması da bu varsayımı daha da geçerli kılmaktadır. Ayrıca saka loncaları da teknik olarak devlet kesimi içinde yer almasa da, temel mallara, temizliğe, yangınla mücadeleye büyük önem veren devletin kamu düzenine ilişkin bu kaygılarıyla yakından bağlantılıydı. Mesleklerde yeniçeri nüfuzu yoğunlaştıkça, hatta yer yer yeniçeriler bazı meslekler üzerinde egemenlik kurdukça, askeri unsurların önceden bildikleri bazı örgütlenme ilkelerini de beraberlerinde getirdikleri düşünülebilir. O durumda bile, unutulmamalıdır, sivil bir loncanın ustalarının yeni bir kurumsal aracı kendi inisiyatifleriyle benimsemesi için, tıpkı piyade saka loncalarında olduğu gibi, iyi bir neden olmalıydı.

Devlet kesimindeki gedikler gerçekten de özel lonca örgütlenmelerine esin kaynağı oldularsa, loncalar arasında gediğin yaygınlaşmasında devlet rol oynamış olabilir mi? Elimizde loncaların gedik uygulamasını kendi girişimleriyle mi yoksa devletin teşvikiyle mi benimsediklerini gösterecek, gediğin oluşum sürecini tam olarak

168 Örneğin, bkz. *Kitâb-i Müstetâb*, s. 4, topçu ya da cebeci birliklerindeki gediklerden söz etmektedir. 17. yüzyıl sonlarında Abdurrahman Paşa da *müteferrika* (saraydaki seçkin bir grup), *çavuşlar*, *divan kâtibleri* ile *defter-i hakani kâtibleri* gediklerini anlatır. Bkz. Abdurrahman Paşa, *Kanunnâme*, s. 543.

169 Burada Evliya Çelebi ne anlamda kullandığını açıklamasa da, "*miridir*" sözünün kahve öğütme tesisinin devlet mülkiyetinde olduğu, kazancın devlete gittiği anlamına geldiğini sanıyorum.

yansıtan belgeler yok. Sıdkı'nın *Gedikler* yapıtında betimlendiği üzere, 18. ve 19. yüzyılda gedikler konusunda devletin müdahil olmasına,[170] özellikle de II. Mahmud zamanındaki kalıcı izler bırakan ağır müdahaleye bakarak, 17. yüzyılda da devletin gedikleri devreye sokmada ya da yönetmede rol oynayıp oynamadığı sorulabilir.

Gedikle ilgili başvurularda loncaların bu kurumu öncelikle göreneksel kurallarının bir parçası olarak gördükleri ve gedikleri her zaman üzerinde hemfikir olmadıkları gelenekleri doğrultusunda sürdürdükleri görülmektedir.[171] Bu da, gediklerin devletten ziyade loncalarca denetlendiğine işarettir. Yukarıda söz edilen sakalar vakasında üye defteri devlet yetkililerinin elinde olsa da, bu defterlere dayanarak üyeliği idare edecek kararlar almak, loncaların inisiyatifindeydi. En azından 17. yüzyılda devletin gedik çıkarılmasındaki ya da yönetilmesindeki payı net değildir. Dolayısıyla, bu dönemde devletin gediklere yönelik denetiminin asgari düzeyde olduğu, hatta genelde loncaların kararlarını onaylamaktan ibaret kaldığı varsayılabilir.

Kökeni ne olursa olsun, gediğin, üyeliği bir fiziksel nesneye (ya da hamallar örneğinde görüldüğü üzere, soyut bir hak kavramına) bağlayarak üyelik denetimini sıkılaştırma işlevi vardı. Sonraki dönemlerde, mevcut işyerlerini koruma hedefi doğrultusunda, gedik tekelci iddiaları güçlendiren, bağlantısız çırakları dışlayarak düzen kurmuş ustalara ayrıcalık sağlayan, daha sonraları ise, vakıfların haklarını temelden yoksun bırakacak biçimde, dükkân intifa hakkının kalıcı hale gelmesini kolaylaştıran bir etken olmuştur. Bu nedenle, gediğin tüm bu gelişimi muhafazakâr, kısıtlayıcı, mevcut çıkarları koruyan bir yönelim olarak görülebilir, hatta gene bu gelişimin lonca sistemindeki olası değişimleri engellediği sonucu çıkarı-

170 Özellikle de kahveci ve tütüncülerin, meyhanelerin, şerbetçilerin gedikleri devlet dairelerine bağlıydı; bunlarla ilgili gedik belgelerini de söz konusu daireler çıkarıyordu. Mali konular düşünüldüğünde, bu durum anlaşılabilir; kazancın büyük olduğu düşünülen bu malların üretimi, para kazanmak isteyen çok sayıda insanı çekmiş olmalıdır (Sıdkı, s. 23-25). Ayrıca, 19. yüzyılda gedikler vergilendirmeye tabi hale geldiler, çünkü bunları toplamak, kazanç üzerinden vergi toplamaktan çok daha kolaydı. Bkz. Süleyman Sudi, *Osmanlı Vergi Düzeni* (*Defter-i Muktesid*), ed. Mehmet Ali Ünal, Isparta, 1996, s. 68, 107, 111.

171 İK 9: 189a (nalçacılar) ile MD 85: 227/518 (sıradan sakalar).

labilir. Bununla birlikte, böyle bir yargı özellikle de 17. yüzyıl bağlamında, haksızlık olur. 18. ile 19. yüzyıl gediklerine ilişkin ayrıntılı betimlemeler, bunların esnek yanları olduğunu ortaya koymuştur.[172] Lonca sistemindeki diğer kurumsal araçlar gibi gedik de kaskatı bir kurum değil, dönemsel gereksinmelere göre değişen, toplumsal ilişkileri yansıtan bir uygulamadır. Gedikler tekellerin resmen kaldırılmasından sonra da varlıklarını sürdürmüşler, sanayi çağındaki bazı imalat kollarının yayılmasına kendilerini uyarlayabilmişlerdir.[173] Aynı biçimde, 17. yüzyıl gediklerinde de loncaların yabancı kimselerin rekabetinden kendilerini koruma, üyelik denetimini sıkılaştırarak örgütlerini güçlendirme, farklı bir ortamda doğmuş yeni bir kurumsal aygıtı benimseyebilme yetenekleri görülebilir.

Lonca Vakıfları ile Kethüdalık

Yeniçeriler ile taşralı göçmenler gibi yabancı kimselerin loncalara akınına, loncalara getirilmiş yeni vergiler de eşlik ediyordu. Devlet hazinesini çökerten bir dizi hem uzun hem maliyetli savaş yüzünden 17. yüzyıl ortalarında vergiler kesin bir artış göstermişti. Vergiler enflasyon oranında artmış olsa bile, askeri seferlere kaynak yaratması için konan düzensiz vergiler esnaftan daha sık toplanır hale gelmiş olmalıdır (ayrıntılar için bkz. Bölüm IV). Vergi yükü öncekinden ağır değilse bile, düzensizlik –bazı vergiler askeri gereksinmeler ortaya çıktıkça toplanıyordu– başlı başına gerilim yaratan, kişiyi başka çareler aramaya iten bir öğeydi.

Savaş zamanı vergileri için kurulmuş lonca vakıfları bu tür acil ödemelere yönelik doğal bir yanıt olmalıdır.[174] Ne yazık ki, bu dö-

172 Bkz. Sıdkı, *Gedikler*, s. 30-32. Gediklerin sayısı mesleklerdeki genişlemelere ya da daralmalara göre artıyor ya da azalıyordu. Gedik yabancı birine verilebilirdi, ama lonca ustaları genelde bunu önlemeye çalışıyorlardı. Kimi zaman da bir loncanın gedikleri başka bir loncaya devredilebiliyordu.

173 Donald Quataert, "The Age of Reforms, 1812-1914", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, ed. İnalcık ve Quataert, s. 895-898 ["19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914"]. Örneğin, yeni bir basma kumaşın imalatçıları 1840 yılında gedik almışlardı. Devlet yeni gedik verilmesini 1861 yılında yasaklamıştı.

174 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıl başlarında bazı mahallelerin sakinlerince avârız vergisini toplu ödemek üzere kurulmuş vakıfların (*avârız vakfı*) gelişmesinden söz edilmektedir. Bkz. Faroqhi, "The Bursa Case", s. 234 ile Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumları", s. 1271.

neme ait üç örnekten yalnızca birinde vakfın ne zaman kurulduğu belirtiliyor (kazancılar vakfiyesi: 1053/1643-44);[175] bu nedenle bu vakıfların ne zaman yaygınlaştığını, ne ölçüde yaygın olduklarını söylemek olanaksız hale geliyor. Diğer ikisi vakfiye değil, vakıf yönetimlerinin değiştiğine ilişkin kısa mahkeme kayıtları olup bunlarda vakıfların nitelikleri kısaca belirtiliyor.[176] Kuruluş tarihleri her ikisinde de yazmıyor. Bunlardan birinin *kullabcı hirfetin ordu-yı hümayun muhimmat[ı] için vakfolunan nukud* olduğu belirtiliyor. Öbürü ise, *keçeci taifesinin ordu-yı hümayunları için bazı eshab-ı hayratın vakf eyledükleri otuz üç bin beş yüz akçe* olarak tanımlanıyor. Kazancıların da vakıflarını aynı yolla düzenlediklerine bakılırsa, anlaşılan, lonca vakıfları için sermaye toplamak pek yaygın bir uygulamaydı (bkz. Bölüm II a/ii, Tablo 1).

Kazancılar çok çeşitli durumlarla baş edebilecek biçimde dikkatli, ayrıntılı planlar yapmış görünmektedir. Kazancılarca kurulan vakfın şartları aşağıdaki gibidir:

> *Baki kalan ribh* Padişah fermanıyla askeri sefer açıldığı yıllarda Trabzon'dan gelip İstanbul'a yerleşmiş olan kazancılar [loncası] üyelerinin *ordu mühimmatı* için kullanılmalıdır. Ayrıca, Saray'ın devlet tasarrufuna *umumen ehl-i hireften* bal, yağ, reçine, sabun, tuz ya da başka eşya talep ettiği yıllarda, [bu ödenek] loncanın payına düşeni ödemede kullanılmalıdır. Her yıl elde edilen faiz bir sonraki yıla kadar vakıf mütevellisinin emanetinde tutulmalı, böylelikle bir dahaki yılın başlangıcında vakfın sermayesine katılarak, yukarıda söz edilen harcama vesilelerinden biri meydana gelmezse faiz karşılığında borç verilmelidir. Eğer bir yılın faiz geliri o yıldaki vergileri karşılamaya yetmezse, önceki yıllardan sermayeye eklenmiş olan miktar, vergi ödemesinde kullanılabilir. Vakıf yönetiminin hesapları kethüda, yiğitbaşı ile diğer insanlarca her yıl gözden geçirilmelidir. Eğer bir şekilde [birebir çeviriyle, "Allah'ın takdiriyle"] gelir, belirlenen yollara harcanamazsa, toplanan faiz yoksul Müslümanlar için kullanılmalıdır.[177]

---

175 İBK 122: 25b-26a.

176 İK 5: 47b/331 (kullabcılar, 1027/1618) ile İK 9: 143a (keçeciler, 1072/1661-62).

177 İBK 122: 25b. Ustaların, şartlar belirlendikten sonra vakfı feshetmeye çabalamaları da ilginçtir. Ustalar her nasılsa nakit vakıflarının Hanefi fıkhına ters düştüğüne kanaat getirmiş, bağışladıkları parayı vakıf yönetiminden geri almada ısrarcı olmuş-

Acil askeri vergilere yönelik vakıfların tam olarak ne zaman doğduğunu, loncalar arasında ne zaman yaygınlaştığını bilmiyoruz. 18. yüzyıldan önce lonca vakıflarına ilişkin kayıtlar oldukça enderdir;[178] 17. yüzyıl başlarında avârız gibi düzensiz vergilerin kural haline geldiğine bakarak, vakıfların bu dönemde doğmaya başladığı varsayılabilir (bkz. Bölüm IV). Önceden tahmin edilemeyen, cephedeki gelişmelere bağlı olarak salınan savaş vergileri de loncalar içinde acil durum ödenekleri oluşmasını teşvik etmiştir. Loncalar birbirlerinin yaptıklarını izlemeye fazlasıyla eğilimli olduklarından, birkaçında vergiler için vakıf kurulması, diğer pek çok loncayı da etkilemiştir.

Bazı loncalarda görülen bir başka kurumsal değişim de, lonca yetkilileri için standart makamların getirilmesidir. Kethüda ya da yiğitbaşı gibi devletçe tanınmış yetkilileri olmayan loncalar bu makamların kurulması için mahkemeye başvurmuş, mahkeme de genel olarak başvuruları olumlu yanıtlamıştır. 17. yüzyıl başlarında kethüdalar ile yiğitbaşıların uzun bir geçmişe sahip olmadığını düşünmek mümkündür (bkz. Bölüm II a/iv). Yüzyıl ortalarına gelindiğinde ise, çoğu loncada hem kethüda hem yiğitbaşı makamları vardı, ama bazıları ancak bu dönemden sonra bu tür makamları kurdu. İlginçtir, loncaların kethüdalık kurmasına ilişkin üç vaka da, yüzyıl ortası Galata'dandır: 1061/1651'de peksimetçiler,[179] 1067/1657'de Arap Suk dükkâncıları,[180] 1067/1657'de şişeciler.[181] Bu belki de İstanbul loncalarının eski bölgesel kolları arasında bir örgütlenme ve resmileşme eğiliminin varlığını yansıtmaktadır. Edirnekapı/Yedikule bölgesindeki mumcular örneği, bu olasılığı güçlendiriyor; buna göre mumcular kendi kethüdalarının eskiden

---

lardı. (Osmanlı Hanefileri arasında bu konuda farklı fikirler vardı ama devlet nakit vakıflarını sağladıkları kolaylıklar nedeniyle her zaman desteklemişti. Bkz. Jon E. Mandaville, "Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire", *IJMES* 10 (1979), s. 289-308 ["Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğu'nda Para Vakfı Tartışması", *Türkiye Günlüğü*, çev. Fethi Gedikli, 51 (1998), s. 129-144]. Buna karşılık vakıf yönetimi konuyu mahkemeye taşımış, vakfın "*sahih*" ve "*lazım*" olduğu yolunda mahkeme kararı aldırmıştı.

178 Faroqhi, "Between Conflict and Accommodation: Guildsmen in Bursa and Istanbul during the Eighteenth Century" (yayımlanmamış nüsha).

179 GK 73: 123a.

180 GK 80: 2a.

181 GK 80: 38a.

İstanbul'daki tüm mumcuların kethüdası olduğunu, hammadde paylaşımını tek başına denetlediğini söyleyerek, oysa şimdi bölgelerdeki çeşitli grupların kendi kethüdalarına sahip olup kendilerine özel hammadde ayırmaya başladıklarından şikâyet ediyorlardı.[182]

Söz konusu loncalar muhtemelen diğerlerinin kethüdalar aracılığıyla faaliyet gösterdiklerini gözlemliyor, bu makamdan kendilerinde de kurmaya karar veriyorlardı. Loncaların birbirlerinden öğrendikleri, oldukça erken döneme ilişkin bir örnekte görülebiliyor. Önceden bir kethüdaları bulunan at arabacılar, diğer loncalarda olduğu gibi bir yiğitbaşına da sahip olmak istediklerini söylüyorlardı.[183]

Kadıya başvurarak kethüdalık makamını onaylatmak isteyen lonca mensupları, kethüdaya zaman zaman (*ahyânen*) yüklenen vergilerle baş edebilmek ve işle ilgili diğer konuları düzenleyebilmek,[184] meslek içinde karmaşaya (örneğin birbirinden çırak çalmaya) son vermek[185] gibi nedenlerle gereksinme duyduklarını söylüyorlardı.

Lonca vakıfları da geleneksel bir toplumsal kurumu yaratıcı biçimde kullanırken, ağır vergi tehdidine de karşılık veriyordu. Dolayısıyla, tanıdık araçların kazandığı bu yeni kullanımlar, dönemin gelişmelerine birer yanıt olup, toplumsal gelenek içinde sağlam bir yer tutmuşlardı. O dönemde lonca vakıflarının ne kadar yaygın olduğunu ve resmi liderlik yapısında yaşanan değişmeleri tam olarak bilemesek de, lonca yapısının üyelerin inisiyatifleriyle bilinçli biçimde değişmesi hem mümkündü hem de böyle bir değişim gerçekleşmişti.[186]

Bir sonraki soru, bu değişimlerin doğasıyla ilgilidir. Yeni gelişmelerden hiçbiri –gedik, lonca vakıfları ya da kethüdalığın diğer loncalarda yaygınlaşması– lonca sistemine ya da toplumun geneline çok aykırı değildi. Gedik kavramı ile anlayışı devlet ve ordu içinde zaten vardı; vakıf hemen her türlü toplumsal amaca yönelik

182 MD 81: 178/394 (1071/1608-09).

183 İK 5: 52b/370 (1029/1619-20).

184 GK 80: 2a (Arab Suk dükkâncıları), 38a (şişeciler).

185 GK 73: 123a. Peksimetçiler yeni kethüdanın işlerini *mutad üzere* kotarmasını isteyerek gelenekçi retoriğe başvuruyorlardı.

186 17. yüzyılda loncanın kurumsal pekişmesi üzerine bir çalışma için bkz. Suraiya Faroqhi, "Ottoman Guilds in the Late Eighteenth Century: The Bursa Case", *Making a Living in the Ottoman Lands: 1480 to 1820*, İstanbul, 1995, s. 93-112.

olarak zaten kuruluyordu; kethüdalık ise hiç değilse 16. yüzyıldan itibaren bazı loncalarda oluşturulmuş durumdaydı. Başka deyişle, 17. yüzyılda lonca sisteminde yaşanan değişimler, tanıdık toplumsal göreneklere sağlam bir biçimde yaslanıyordu. Ne var ki böyle olması, bu çalışma açısından söz konusu değişimlerin önemini ya da değerini azaltmaz. Son derece elverişsiz koşullar altında loncaların ellerinde hangi kaynaklar varsa, onlarla ayakta kalmaya çalışmaları çok doğaldır; art arda gelen değişimler de lonca mensuplarının kendi bilgi sınırları dahilinde geliştirdikleri birtakım kurumsal yeniliklerin sonuçlarıdır.

c. Sonuç

Lonca mensuplarının resmi makamlara şikâyetlerinde geleneğe bu kadar sık başvurmaları, âdetleri konusunda katı bir anlayışa sahip oldukları anlamına gelmez. Genel düzlemde, gelenek düzeni, meşruiyeti temsil etmesi bakımından olumlu görülüyordu; sanatkârlar ile zanaatkârlar da muhtemelen geleneklerine içten bir saygı besliyorlardı. Bununla birlikte, daha somut düzlemde, gelenek özgül durumlarda esnetilebilir, farklılaştırılabilirdi; bir meslekteki özgül meselelere yönelik göreneksel uygulamalar genelde net biçimde tanımlanmış ya da yazılmış değildi. Lonca mensupları çoğunlukla geleneğe dayalı savlamaları somut, acil çıkarlarını gerçekleştirebilmek için kullanıyorlardı. Devlet de göreneksel uygulamalara sığınan gruplara ya da bireylere genelde meşruiyet tanıdığından, herkes "âdetleri" kendi yanına çekmek istiyordu. Hatta bazı lonca mensupları olagelen uygulamaları kendilerince çarpıtıp çeşitlendirebiliyorlardı. Gene de, geleneğin kesinlikten uzak, yazılı olmayan yönü anımsandığında, bilinçli çarpıtmalar olmaksızın farklı yorumların bir arada bulunması da muhtemeldir. Bu nedenle, bir lonca içindeki göreneksel kuralların ya da ilgili loncalar arasındaki eski düzenlemelerin dönem dönem yeniden netleştirilmesi gerekiyordu. Anlaşmazlıklar ya da yanlış anlamalar boy gösterdikçe, geleneğin ayrıntıları yeniden tasdik edilmeli ya da değiştirilmeliydi. Ayrıca, ne zaman yeni bir kurum doğsa ve "mutad" uygulamalar sürdürülemeyecek

olsa, lonca üyeleri ya da birbiriyle bağlantılı loncalar, aralarında anlaşmaya gitme yoluyla yepyeni düzenlemeler gerçekleştirebiliyorlardı. Bu tür bir ılımlı "gelenekçilik" değişimin önüne geçemezdi.

17. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu büyük altüst oluşlarla sarsılıyor, İstanbul'daki lonca sistemi de aynı dönemde çok önemli bir yeniden yapılanmadan geçiyordu. Başşehrin nüfusu artıp kenar mahallelere taştıkça, yeni loncalar doğuyordu. Bunlardan bazıları var olan loncaların kollarıydı, bazıları ise yeni malların üretilmesi etrafında şekilleniyordu. Devletin ya da var olan loncaların, yeni loncaların kurulmasını etkin biçimde engellediklerine ilişkin bir işarete rastlamıyoruz. Aynı zamanda, giderek artan sayıda umutsuz, yoksullaşmış yeniçeri ile taşralı göçmen İstanbul'daki mesleklerde iş aramaya başlamıştı. Bu yeni unsurların bir kısmı var olan loncalara girdi, bazıları ise sistem içinde özümsenemedi. Daha 17. yüzyılın başlarında, sürekli olarak alanlarına sızılmasıyla karşılaşan piyade sakalar, kendilerine yönelik bu akını durdurma yolunda adımlar atmışlardı. Loncaların, üyeliklerini daha sıkı denetleme yolundaki bu tür çabaları, birkaç loncanın gedik uygulamasını benimsemesiyle sonuçlandı. Buna ek olarak, ağır ve düzensiz vergilendirme de askeri vergileri ödeyebilmek için lonca vakıflarının doğmasına neden oldu. Aynı bağlamda, kethüdası olmayan loncalar da yeni sorunlarla daha etkin biçimde başa çıkabilmek için bu makamı oluşturdu. Yeni loncalarla mesleklerin oluştuğunu, dokuya yeni toplumsal unsurların nüfuz ettiğini, loncaların birbirlerinden öğrenerek kurumsal bir evrim geçirdiklerini göz önüne alınca, lonca sistemini oldukça açık ve evrilen bir ekosisteme benzetmek çok da zor olmayacaktır.

Loncalar doğaları gereği muhafazakâr ya da günlük değişmelere karşı değillerdi. Mümkün olan her yerde geleneksel retoriğe sarılsalar da, geleneğe dayalı bir düzenin iyiliğine içtenlikle inansalar da, değişen koşulları kabul ediyor, yeni kurumlar benimsiyorlardı. Bu dönemdeki, yabancı kimselerin akını, devletin artan talepleri gibi dışsal değişmelere mevcut kurumsal temaların yaratıcı çeşitlemeleriyle etkin karşılıklar vermek için her bir lonca dikkat çekici bir çaba göstermiştir.

IV

Devlet-Lonca İlişkileri – Lonca Mensuplarının Devlet Karşısında Pazarlık Gücü

a. Devletin İstanbul Loncaları ve Lonca Mensuplarına Bakışı

Devlet ile İstanbul loncalarının hangi yollarla etkileşime girdiklerini anlamak için devletin ekonomik ve siyasal hedeflerinin ne olduğunu, loncalarda ne gibi özellikler, olanaklar gördüğünü kavramak gerekir, çünkü devletin loncalara yönelik siyasası tüm bunlarla biçimlenmektedir. Ast olsun üst olsun, Osmanlı yöneticilerinin lonca işleriyle ilgili kararları yönetimin siyasal hedefleriyle, loncalara ilişkin algılamasıyla sıkıca bağlantılıdır. Başlangıç olarak, Osmanlı kanunnameleri ile dönemin yönetici seçkinlerinin edebi yapıtlarını inceleyeceğiz.

Osmanlı devleti, diğer modern öncesi devletler gibi, siyasetten, idareden ve etikten ayrı bir "ekonomi" mefhumuna sahip değil-

di.[1] Osmanlı devletinin en önemli ekonomik amaçlarından birincisi, memurlar ile orduyu beslemeye yetecek geliri elde etmek, ikincisi ise, devletin tebaasına –özellikle de başşehir İstanbul sakinlerine– makul fiyatlarla yeterli yaşama araçları sağlayabilmekti. Bu hedefleri gerçekleştirebilmek için devlet tüketici fiyatlarını sabitlemeye, ihracatı engellemeye varan siyasalar benimsedi. Mehmet Genç, bu ilkeleri ayırt edip "*fiskalizm*" ve "*iaşe ilkesi*" olarak terimleştirmiş, terimler hatırı sayılır bir geçerlilik ve yaygınlık kazanmıştır.[2] Bunlar yazarın belirttiği gibi "değişmeden kalmış" olmasalar da, Osmanlı devletinin gerçekten de göze çarpan, kalıcı ilkeleriydi. Günümüzün bakış açısından böyle ekonomi siyasetleri iflah olmazcasına miyop ve sınırlı bulunabilir. 16. yüzyıl sonlarında artan askeri harcamalar yüzünden mali daralmayla karşılaşan devlet, merkantilizmden farklı bir yol tutmuştur. Vergiyi gözeterek tarımsal üretimi artırmayı teşvik etmiş,[3] ama çoğunlukla kendisi bir girişimci biçiminde buna doğrudan dahil olmamıştır. Bunun yerine Osmanlı devleti daha az riskli olup daha emin bir gelir akışı vaat eden başka bir yol benimsemiş; timar yerine iltizam sistemini geniş ölçekte uygulamaya koymuş,[4] ayrıca şehirli üreticiler üzerinde denetimi gündeme almıştır.

Osmanlı devletinin bu ilkeleri izlemesinin pratik nedenleri vardır. Şöyle ki Osmanlı yönetici seçkinleri, tıpkı diğer modern öncesi

1 Bkz. Kafadar, "When Coins Turned into Drops of Dew and Bankers Became Robbers of Shadows: The Boundaries of Ottoman Economic Imagination at the End of the Sixteenth Century", doktora tezi, Institute of Islamic Studies, McGill University, Montreal, 1986, "Conclusion."

2 Mehmet Genç, "Ottoman Industry in the Eighteenth Century", s. 59. Yazar devletin ekonomiyi yönetirken gözettiği "değişmeden kalan" bir başka ilke olarak da "*gelenekçilik*"ten söz eder. Her ne kadar devlet gelenekçi retoriği sıklıkla kullansa da, bunu koşulsuz bir *gelenekçilik* olarak yaftalamadan önce onun iç mantığını, bağlamını incelememiz gerekir.

3 İnalcık, "Rice Cultivation and the Çeltükçi Re'aya System", *Turcica*, 14 (1982), s. 69-141. Bu çalışma, devletçe doğrudan yönetilen tarımsal faaliyete bir örnek veriyor; böyle bir uygulamanın Max Weber'in Sultanizm çerçevesi içinde yer almadığı söyleniyor.

4 Timar sisteminden iltizama geçiş, devletin öngörülemez miktarlarda nakit gelire gerek duyduğu o dönemdeki *fiskalizm* ışığında, mantıklı bir adımdır; bununla birlikte, uygulama genellikle merkezin zaafa uğramasının ve çöküşün göstergesi kabul edilir. İltizamlar üzerine bir yeniden değerlendirme için bkz. Salzmann, "An Ancien Régime Revisited", s. 398-400.

toplumların siyasal seçkinleri gibi ekonomiyi siyasal ya da ahlaksal açıdan düşünüyordu; bu ilkeler de siyasal amaçlarıyla uyum gösteriyordu. 17. yüzyılın bunaltıcı savaş durumu içinde, seferleri karşılayabilecek gelir akışını güvence altına almak zorunlu koşuldu. Ayrıca başşehri ucuz ve bol geçim araçlarıyla beslemek de siyasal istikrar açısından önemliydi, çünkü şehir nüfusu içinde başıbozuk askerler ile yoksul taşralı göçmenler de bulunuyordu.

"Adil hükümdar" anlayışı da Osmanlı padişahlarının ya da hanedanının meşruiyeti açısından yaşamsal öneme sahipti; bu anlayış devletin, geniş kitlelerin çıkarına olan, herkese "adil" kazanç güvencesi sağlayan bir tarzda, pazaryerinde olduğu gibi bir *mesalih-i amme*[5] faaliyetine eğilmesini gerektiriyordu. Örneğin devlet, fiyatta adaleti önemli addediyor, ilkesel olarak sanatkârların üretim maliyetleri üzerine yüzde 10'luk (bazen de yüzde 20'lik) bir kâr payı koymasına izin veriyordu.[6] Her ne kadar padişah İslam'ın koruyucusu olarak adlandırılıyorsa da, padişahın dünyevi iktidarını meşrulaştırmada bu dinsel kimlik yeterli olmuyordu.[7] Osmanlı padişahı ile hanedanı memlekette kanun ve düzeni koruma yeteneklerini, ya da en azından isteklerini kanıtlamak, bu nedenle de adaleti temin edip tebaanın refahını güvence altına almak zorundaydı.

---

5 Engin Akarlı "Law and Order in the Marketplace: Istanbul Artisans and Shopkeepers, 1730-1840"ta (Harvard Üniversitesi'nde sunulan konferans bildirisi, Nisan 1998), Osmanlı hukuk düşüncesinde pazaryerinin kamu işleriyle nasıl ilgili olduğunu anlatmıştır. Narh örneğinde görüldüğü üzere, temel şeriat ilkelerinden, halkın iyiliği adına bazı ödünler verilebiliyordu.

6 Osmanlı kanunnamelerinde bu oranlar daima verilmektedir. Bkz. Ö.L. Barkan, "Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar", *Tarih Vesikaları*, I/5 (1942), s. 326-340'ta aktarılan İstanbul ihtisab kanunnamesi (1501); Ahmet Akgündüz (ed.), *Osmanlı Kanunnâmeleri*, c. 9, s. 533; Abdullah Uysal (ed.), *Zanaatkârlar Kanunu* (*Kanun-nâme-i Ehl-i Hıref*), Ankara, 1982, s. 95. Bununla birlikte, bir kimsenin şehre koyun getirip uzun süre satamaması gibi uç vakalarda muhtesib yüzde 40'lık bir kâr marjına onay vermeye yetkiliydi (*Zanaatkârlar Kanunu*, s. 95).

7 Cornell Fleischer, "Royal Authority, Dynastic Cyclism and 'Ibn Khaldunism' in Sixteenth- and Seventeenth-Century Ottoman Letters", *Journal of Asian and African Studies*, XVIII/3-4 (1983), s. 58. Aynı meşruiyet iddiasıyla hareket eden başka Müslüman monarklar (örneğin 16. yüzyılın başına kadar Safevi şahları ya da Memluk sultanları) da vardı.

Devletin ekonomik ve siyasal hedeflerini tutturmasında loncalar büyük önem taşıyordu. Bunlar günlük zorunlu tüketim mallarını üretiyor ve/veya satıyor, aynı zamanda da şehirli vergi yükümlülerinin büyük bir bölümünü oluşturuyorlardı. Bu yüzden devlet loncaların makul fiyatlarla nitelikli ürünler sağlamasını güvence altına almak, talep edildiğinde tüm ilgili vergileri ödeyeceklerinden emin olmak durumundaydı. Loncaları ve lonca mensuplarını gözetim altında tutmak devlete göre yalnızca ekonomik hedefleri gerçekleştirmek için değil, aynı zamanda pazaryeri ile daha genel olarak tüm şehir nüfusu içinde uygun bir kamu düzeni kurmak için de önemliydi. Bu nedenle, Osmanlı kanunnamelerinde devletin loncalara ya da pazara yönelik denetim dayatma girişimlerine rastlayabiliyoruz. Bu kanunnameler devletin loncaları denetlemede güttüğü amaçları tanımlayan en önemli kaynaklardır.

Pazarla ilgili düzenlemeleri içeren birkaç kanunname bulunmaktadır. Bunlar II. Bayezid (salt. 1481-1512),[8] Kanuni Sultan Süleyman (salt. 1520-1566), I. Ahmed (salt. 1603-1617) kanunnameleri, 17. yüzyıl ortalarından anonim bir kanunname,[9] Hezarfen Hüseyin'in (ö. 1676) *Telhîsü'l-Beyân*'ı[10] ve Abdurrahman Paşa'nın 1087/1676-77'de kaydettiği kanunname olarak sıralanabilir. Bu kanunnamelerde birkaç nokta göze çarpmaktadır. Kanunnamelerin hepsinde pazaryerinin denetimi *ihtisab* olarak adlandırılmaktadır; bu denetim işi *muhtesib*'e, yani pazar müfettişine bırakılır.

Bu kanunnameler üretim ya da satış konusunda loncaların yapmaları ya da yapmamaları gerekenlere, vergilerin hangi tür mallar üzerinden ne miktarda toplanacağına[11] ya da ihtisab görevlilerinin ne tür bir gözetim uygulayacağına ilişkin talimatlarla doludur. Kanunnameler genelde ayrıntılı üretim standartları ve (para ya da

8 Saltanatı döneminde sırasıyla İstanbul, Bursa ile Edirne için üç ayrı kanunname düzenlemiştir (1501-2).

9 Abdullah Uysal (ed.), *Zanaatkârlar Kanunu* (*Kanun-nâme-i Ehl-i Hıref*), Ankara, 1982.

10 Bu kitap bir kanunname olmasa da, dönemin kanunlarını açıklamaktadır. Hezarfen Hüseyin bazıları pazardaki vergileri de ilgilendiren tüm bireysel ya da yerel kanunnameleri ele almaz, daha çok devletin merkezi örgütlenmesine odaklanırken bir bölümde narhı ve bazı İstanbul loncalarının durumunu anlatır.

11 *Bac-i bazar* (pazar vergisi) ve *resm-i kapan* (kantar vergisi).

ağırlık cinsinden) sabit fiyatlar sunar,[12] aynı zamanda bunların ihlali durumunda uygulanacak cezaları belirtir. Bozuk tartı aletleri kullanmamak, yalan tanıklık etmemek, müşterileri aldatmamak gibi genel talimatların yanında özgül lonca mensuplarının işleyebilecekleri kabahatler en ince ayrıntısına kadar sıralanır, gerekirse en önemsiz görülebilecek meseleler için bile düzenlemeler yapılarak, bu tür faaliyetler yasaklanır. Örneğin sirkeciler ve yoğurtçular ürünlerine su katmamalıydı;[13] turşucular turşunun "*çürümüşüni eyisine halt etme*"meli; kaymakçılar kaymağa nişasta karıştırmamalıydı; bıçakçılar "*Dımışkî deyü frengî işleme*"yip *cins cins* satmalıydı.[14] Kanunnameler ihtisab görevlilerini pazardaki erkeklerin (yani içlerinden Müslüman olanların) Ramazan'da oruç tutma ya da namaz kılma gibi dinsel ibadetlerini yerine getirip getirmediklerini izlemekle de yükümlü kılıyordu. Bazı düzenlemeler de Müslümanları gayrimüslimlerden ayırt etmeye yönelikti.[15] Bu tür ihtisab kanunlarının son bölümünde genelde ihtisab görevlilerinin dilencilerin sadaka dilenmelerine engel olmaları isteniyordu; dilencilerin pazarlar gibi kamusal mekânların bütünleşik bir parçası oldukları düşünülürse, bu çok da tuhaf değildir.

Kanunnamelerin içeriği, devletin loncalara ve nasıl denetleneceklerine yönelik genel bakışı hakkında çok şey söylemektedir. Vergi tahsilatı olmasa bile kanunnamede belirtilen denetim ve cezalar hafifçe dinsel bir tona sahip ahlaksal bir söylem üzerinde şekilleniyordu. Bu söyleme göre önemli olan verimlilik ya da kârlılık değil, ahlak ve adaletti. Kanunnameler esnafı yakından izlenmesi, ahlakçı

12 Kanunnamelerin uzun süre geçerliliğini koruyacak narh defterleri olması amaçlanıyordu. Kütükoğlu, *Narh Defteri*, s. 25.

13 Barkan, "Kanunlar", *Tarih Vesikaları*, I/5 (1942), s. 338. Bu, 1501 yılında İstanbul için hazırlanmış bir ihtisab kanunnamesinin çevriyazısıdır.

14 Ahmet Akgündüz (ed.), *Osmanlı Kanunnâmeleri*, c. 9, s. 530. Ayrıca iğnecilerin de iğnelerini *Dımışki* olduğunu söyleyerek satmaları yasaklanmıştı; demek ki bu sözcüğün kullanımı yüksek nitelikli madeni eşyayla sınırlı tutuluyordu.

15 Giyim kuralları (gayrimüslimler Müslümanlar gibi giyinemiyorlardı) ya da berberler ile hamamlarda farklı alet takımlarının kullanılması zorunluluğu gibi (örneğin, Akgündüz, c. 9, s. 532-533). Bununla birlikte, muhtesib makamı her şeyden çok vergi tahsilatıyla ilgilenen bir iltizam haline geldiğinden, diğer görevlerinin arasında dinsel gözetim biraz törpülenmiş olabilir.

bir duruşla kısıtlanması gereken tebaa olarak görüyordu. Kanunnamelerin buyrukları iletme tarzı bu yönü açıkça ortaya koyuyordu.

Kanunnameler, zanaatkârlar ve hizmet işçilerinin ahlakı konusunda kuşkucu bir yaklaşımı dışavuruyorlardı.[16] Bazen açıkça, bazen de örtük bir biçimde, örneğin, devlet narhları sıkı bir şekilde uygulamadığında, lonca mensuplarının fiyatları keyfi biçimde yükselterek pazaryerinde kargaşaya neden olacaklarına ve olduklarına işaret ediliyordu.[17] İhtisab görevlilerinin alt toplumsal grupları, örneğin dilencileri ya da miskinleri, bu arada da düzenli loncaları gözetim altında tutması, yetkililerin gözünde lonca mensuplarının pek de saygıdeğer bir toplumsal grup gibi değerlendirilmediğine işaret ediyor olabilir (ya da olmayabilir).[18] Gerçekten de, sanatkârlar ile hizmet işçileri Osmanlı toplumunun en güvenilir öğeleri değildi. Birbirini "adalet çemberi" (*daire-i adliye*)[19] içinde bütünleyen öğelerden kurulu bir toplumun meşru bir parçası olsa da, esnaf diğerleriyle kıyaslandığında ancak vasat bir kesim konumundaydı.

---

16 Kanunnamelerin bana verdiği izlenime göre, denetleme ya da gözetim söz konusu olduğunda devlet, sanatkârlar ile hizmet işçilerini grup olarak değil, daha ziyade bireyler olarak görüyordu. Bu kanunlar (en azından 17. yüzyıl başlarına kadar) loncalar aracılığıyla uygulanacak bir denetimden hiç söz etmiyor, hatta loncaların resmi varlığına ilişkin bir işaret bile vermiyorlardı. Kanunnamelerde "ekmekçi taifesi" yerine "ekmekçiler" denmektedir. "Taife" sözcüğü kullanıldığında bile bu mutlaka örgütlü bir bütünü ifade etmiyordu.

17 Abdurrahman Paşa, "Kanunnâme", *Milli Tetebbular Mecmuası*, 3, s. 505; Hezarfen Hüseyin, *Telhîsü'l-Beyân*, ed. Sevim İlgürel, Ankara, 1998, s. 248, narhla ilgili XI. Bâb'ın ilk satırları. Kanuni Sultan Süleyman'ın kanunnamesi de ihtisab hakkındaki bölümde, hedefin, pazarı denetlemek olduğunu, çünkü İstanbullu esnafın istedikleri fiyatı keyfi biçimde koyabildiklerini anlatmaktadır (Akgündüz, c. 4, s. 323).

18 Kuşkusuz devletin muhtesibi sokaktaki dilencilerin yanı sıra tüm loncaları gözetim altında tutmakla görevlendirmiş olmasının nedeni, toplumsal itibarlarından çok, bunların aynı kamusal mekânı paylaşmalarından ibaret olabilir.

19 Fleischer, "Royal Authority", s. 200-202. "Adalet çemberi" padişah otoritesi, adalet ve askeriye ile çiftçi, tüccar ve sanatkâr gibi tebaadan oluşan toplumsal, siyasal bileşenlerin birbirine karşılıklı bağımlığını öne çıkaran bir siyaset teorisiydi. Bu fikre göre bileşenlerden biri diğerinden vazgeçemezdi. Benzer bir adalet mefhumu, ta Sasani İran'ı döneminde de bulunuyordu. Bkz. Lambton, "Justice in the Medieval Persian Theory of Kingship", *Studia Islamica*, 17 (1962), s. 96-97. Bu fikirler Nasıreddin Tusi'nin *Ahlak-i Nasıri* (1274) örneğindeki gibi, Moğol istilası sonrası siyaset felsefesinde yeniden ortaya çıkmıştır. 16. ve 17. yüzyıl Osmanlı münevverleri (örneğin Kınalızade Ali Efendi, Mustafa Âli ve Naima) heyecanla bu şemayı benimsemişlerdir; onlara göre adalet, padişah otoritesine karşı bir denge öğesi olarak, son derece önemlidir.

Osman Nuri de bir ölçüde lonca mensuplarına atfedilen olumsuz toplumsal tipten söz eder.[20] Mehmed Halife, *Târih-i Gılmânî* adlı yapıtında 1660'lı yıllardaki harap edici yangınla onu izleyen açlığı, İstanbulluların ahlaksızlıklarına karşılık Allah'ın gazabı olarak nitelendirir. Esnafın, işlerinde her türlü hileye başvurup yoksulu gözetmeyerek, sahtekârlık ile rüşvete gömülerek bu faciayı davet ettiğini söyler.[21] Her ne kadar bu olumsuz esnaf imgesinin, devletin loncalara ilişkin konumu üzerinde etkisi olduğuna ilişkin doğrudan bir kanıt bulunmasa da, kanunnamelerdeki güvensizlik tonu, diğer kaynaklarda görülen olumsuz tiple tutarlılık içindedir.

İkincisi, kanunnamelerde amaçlanan denetimin derecesi, loncanın türüne göre farklılık gösteriyordu. Düzenlemelerden pek çoğu özgül, hatta fazlasıyla ayrıntılı iken, farklı loncalara yönelik özel düzenlemeler büyük çeşitlilik gösterebiliyordu. Ekmekçiler ya da kasaplar gibi temel besin maddeleriyle ilgili loncalara ayrıntılı bir kurallar dizisi getirilirken,[22] marjinal sayılabilecek diğer gruplara (örneğin iplikçilere ya da nalçacılara) böyle ayrıntılı düzenlemeler sunulmuyordu. Bu nedenle tek tek loncalara uygulanan kural sayısı birbiriyle kıyaslanamaz ölçüde farklıydı. Bazı loncalara yalnızca, onların da ihtisab görevlilerine tabi olduğu ve mallarını yüksek nitelikte üretmeleri gerektiği tek satırlık bir ifadeyle anlatılıyordu.[23] Bu genel geçer sözleri ekmekçiler ya da kasaplar için söylenenlerle

---

20 "*Herif*" sözcüğü, bir meslekte çalışan insan anlamına gelse de, "adi", "nadan" ya da "kaba lehçeli" gibi olumsuz çağrışımlara da sahiptir. Bu toplumsal tiplerin izlerinin Abbasiler devrine dek sürülebileceği söylenir (bkz. *Mecelle*, c. I, s. 511-12). Osman Nuri'nin açıklamasında zaman ayrıntısı eksiktir ve bu tür olumsuz imgelerin nasıl bir evrimle oluştuğu da belirsizdir. Aynı toplumsal konumdaki farklı mesleklerin de ayrı ayrı ele alınması gerekir. En azından bazı meslekler belli bir dönemde, bilinen ya da bilinmeyen nedenlerle toplumsal önyargılara aykırı gelebilirler. Para alım satımıyla uğraşanlar, kanla, ölümle, atıklarla, hamamlar ya da eğlenceyle ilgili meslekler genelde güvenilmez bulunur, hor görülürdü. Örneğin bkz. Brunschvig, "Métiers vils en Islam", *Etude d'Islamologie*, Paris, 1976, s. 149.

21 Mehmed Halife, *Târih-i Gılmânî*, ed. Kâmil Su, Ankara, 1999, s. 94-100.

22 Bu tür temel loncalara yönelik daha sıkı denetim uygulandığı, şeriye sicillerinden de izlenebiliyor. Örneğin, İstanbul'un çeşitli kazalarındaki kadı naiblerinin ekmekçi ve aşçılarla ilgili işlemlerde karar almamaları, davaları İstanbul'un merkez mahkemesine taşımaları yolunda bir emir vardı (İK 10: 154b).

23 Örneğin, kaymakçılar ve peynirciler, ketenciler ve pamukçular (Akgündüz, c. 9, s. 527, 532).

kıyasladığımızda, devletin loncalara yönelik denetiminin tekbiçimli olmadığı daha da açık hale gelir.

Aşağıdaki, I. Ahmed'in kanunnamesinden, ekmekçilerin nasıl denetlenmesi gerektiğine ilişkin şartnamedir.

[Muhtesibe hitaben]

> Etmekçilerin etmeği ve kirdecilerin kirdesi [mısır ekmeği] ve çörekçilerin çöreği gözlenüb, çiği ve karası olmaya ve ekşi olmaya. Ve eğer eksük olsa kâdı ta'zîr edüb dirhemine [yaklaşık 3 gram] bir akçe cürm alına. Ve elekleri sık ve eyü ola. Ve eğer çiğ ve ekşi ve kara olsa veya yanıklı olsa, muhkem siyâset edeler. Ve bunların ehl-i hibresi kendülerden olmaya, yiyici tâifesinden ola. Ve çörek ve etmek nısf işlene. Bir müdd [= 20 kile = 513,16 kg] una yedi vukiyye [= 400 dirhem = 1,282945 kg] yağ koya, gâyetde arı pâk işlene. Ve yağsız çörek ve kirde narhına işledeler. Ve arı işledeler, her zamanda eksük etmeyüb buluna.[24]

Kanunnamelerde farklı loncalar için getirilen kurallar arasındaki oransızlık, devlet denetiminin kaçınılmaz biçimde mutlaklıktan uzak olduğunu özetle göstermektedir. Belki pek çoğu yolsuzluğa eğilimli ve pek disipline sokulmamış olan ihtisab ve kolluk görevlilerinin sayısı da pazardaki her bir loncayı yakından ama adil biçimde denetlemeye yeterli değildi. Çoğunlukla bunların denetim yetkileri de üst düzey kimselerle bağlantısı olan lonca mensuplarına uzanamıyordu. Dolayısıyla devlet, uygulamada gözetim olanaklarını bazı temel loncalara yoğunlaştırmış, diğerlerini de gevşek bir kurallar zinciriyle bırakmış olmalı. Ne de olsa, Bölüm III'te de belirtildiği gibi, ihtisab kanunnamelerinin son kısımlarında bunların her loncayı kapsamadığını kabul etme eğilimi görülür; gene de, kapsanmayanların da ihtisab görevlilerinin denetimine tabi oldukları belirtilir. Hatta devlet yetkililerinin var olan loncaların tümünü bildiklerinden de kuşku duyabiliriz; belki de kim olduklarını, ne yaptıklarını bile bilmeksizin loncaların meşruiyetini kabul ediyorlardı.[25] Böyle bir durumda, devletin kanunnamelerde

24 Akgündüz, c. 9, s. 525.
25 Akgündüz, c. 9, s. 533.

belirtilmemiş loncalar üzerinde herhangi bir denetimi olduğu bile kuşkulu hale gelir. Kanunnamelerin kapsadığı lonca sayısı zaman geçtikçe artmış, ama besin maddesi ya da zorunlu tüketim maddesi üreten loncalar, en fazla temsil edilenler olmayı sürdürmüştür; ne de olsa bunlar, devletin bakış açısına göre, denetlenmesi önem taşıyan gruplardır.[26]

Bu bağlamda, devletin loncalara yönelik gözetiminin doğası ile gücü de sorunlaşmaya başlıyor. Kuşkusuz devlet, başşehirde istikrarı ve düzeni sağlamak üzere iaşe açısından temel önemdeki meslekler üzerinde sıkı bir denetim uygulamaya çalışıyordu, ama bunun ötesine geçildiğinde, bazı gruplar için getirilen kuralların azlığına bakarak, devletin amaçları sorgulanabilir. Ayrıca, belki devlet de, loncaların yardımı olmaksızın düzenlemeler yapmakta güçlük çekiyordu. Kanunnamelerde üretim standartlarına ilişkin ayrıntıların, tıpkı narhlarda olduğu gibi, loncalar içindeki uzmanlara danışılarak belirlendiğini düşünebiliriz. Buna ek olarak, kanunnamelerde saptanan kurallar eksikli olduğundan, loncaların üretim ve satış faaliyetlerini bütünüyle kapsamadığından, bunların tekil fermanlarla ve her mesleğin kendi iç kurallarıyla tamamlanması gerekiyordu.

Bunların yanında, devletin loncalara ilişkin görüşünün karmaşıklığı da hesaba katılmalıdır. Loncalar aynı anda hem bir kuşku kaynağı hem de el altındaki bir gelir kaynağı durumundaydı. Ayrıca, devletin hoşnut etme, hatta bazı özel durumlarda bel bağlama gereği duyduğu İstanbul nüfusunun büyük bir bölümünü kapsıyorlardı.

Yukarıda da belirtildiği üzere, devlet tarafında, lonca mensuplarının işlerini bencilce yürütecekleri, böylece fiyatları da yukarı çekecekleri yolunda büyük bir kaygı vardı. Devletin bu kaygısı, herhalde yaşanmış olaylardan kaynaklanıyordu, çünkü kanunnamelerde defalarca vurgulanıyordu; lonca mensupları da muhtemelen narha yalnızca ihtisab görevlileri varken itibar ediyorlardı. Devletin lonca

26 Besin, tekstil ya da ayakkabı üreten loncalar, hem 1501'deki ihtisab kanunnamesinde hem de I. Ahmed'inkinde belirtilenlerin yaklaşık yarısıdır; birincisinde sayıları 30'dan fazla, ikincisinde ise yaklaşık 76'ydı.

mensuplarını bazen acil durumlarda başvurulacak, el altındaki bir gelir kaynağı olarak görmesinin nedeni de, pazar esnafının, yasalarla hak tanınan kârlardan çok daha fazlasını gayrimeşru biçimde elde ettikleri varsayımıydı. Her ne kadar maliye kalemlerince dikkatli biçimde planlanmış normal mali olaylardan sayılmayabilirse de, elimizde 17. yüzyıldan buna ilişkin iki örnek bulunuyor. Birincisi, İstanbul pazarlarındaki nitelikli mallara göz göre göre el koyan Sultan İbrahim (salt. 1640-1648) devrine ait.[27] Sonra, 1651'de, yeniçeri zabitlerinin gücü doruğundayken, devlet bir kez daha pazardan büyük miktarda bir düzensiz vergi tahsil ediyor, hatta ertesi yıla kadar ödenmesi gerekmeyenleri bile alıyor; bu hareket lonca mensuplarını ayaklanma çıkaracak denli öfkelendiriyor (bkz. Bölüm IV d).

Bununla birlikte, devlet yetkilileri bu tür sert siyasalara her zaman başvurmuyordu. Devlet esnafın kurnaz olduğunu düşünse de, onları istediği gibi sıkıştıramazdı. Padişahın, gözetmek, yakınmalarını dikkate almak zorunda olduğu Osmanlı tebaası olarak lonca mensupları, adaletin koruyucusu olan padişahın divanına başvurma hakkına sahipti.[28] Savaş gibi acil durumlar tebaanın dertlerini olağan biçimde ele almayı yer yer engelliyorsa da, hiç değilse teoride, padişah, tebaasına bizzat aşırı yük bindirmek şöyle dursun, memurlarının haksız davranmasına da izin veremezdi.

Lonca mensupları Osmanlı tebaası olarak seslerini duyurma hakkına sahip olmakla kalmıyor, aynı zamanda İstanbul'da, siyasal bir potansiyel taşıyan, önemli bir toplumsal grup oluşturuyorlardı. Lonca mensupları koşullara göre belli bir anda iktidarda olan hizip karşısında isyancı da, destekçi de olabiliyordu. Başşehirdeki herhangi bir siyasal olay ciddi tepkilere yol açabileceğinden, devlet loncaları kendisinden uzaklaştırmamak durumundaydı. Hanedandan birinin sünneti ya da evlenmesi vesilesiyle düzenlenen büyük şenliklerdeki esnaf alayları, devletin loncaları simgesel ve ideolojik düzeyde kendine eklemleme çabalarının örnekleridir. Lonca tören alayının gösterisi, her zaman lonca men-

27 *Naîmâ*, c. 4, s. 287-91 (1058/1648).

28 Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, ed. V.L. Menage, Londra, 1973, s. 227-228.

suplarının padişaha hürmetlerini sunması ve karşılıklı armağanlar verilmesiyle sona ererdi.[29]

Dolayısıyla, loncalara karşı güvensizliği, onları denetleme isteği açık olsa da, devlet gerçekte gözetim olanaklarını yalnızca günlük zorunlu tüketim mallarıyla ilgili loncalara yoğunlaştırmıştı. Devlet yetkilileri, iaşeyle ilgili olmayan loncalara karşı daha gevşek bir tutum sergiliyorlardı. Devlet loncalarla belli bir yakınlık tutturabildiği sürece, mutlak denetim gerekmiyordu.[30] Loncaların kurallara uygun hareket edip vergileri ödemelerini güvence altına alan devlet yetkilileri ve saray, aynı zamanda tüketici konumundaydılar ve kendi refah düzeylerini korumaları için loncaların çalışmalarında aksama olmaması gerekliydi. Ayrıca devlet, adalet ideolojisini canlı tutarak ya da zaman zaman gerçekleştirilen saltanat törenleri sırasında karşılıklı iyi niyeti herkese sergileyerek, loncalarla iyi ilişkiler sürdürmek zorundaydı. Kanunnamelerdeki hükümler ne denli katı görünürse görünsün, devlet loncaları istediği gibi yönlendiremiyor, yönetemiyordu.

b. Lonca Sistemine Devletin Müdahalesi

Osmanlı devleti, loncaları da kapsayan İstanbul ekonomik sisteminde oldukça müdahildi; gene de, lonca içi ya da loncalar arası meselelere karışmıyor, bunları loncaların kararlarına bırakıyordu. Devletin müdahalesi loncaların çalışma koşulları üzerinde çok büyük etkilere sahip olup, lonca sisteminin büyük bölümüne damgasını vuruyordu. Loncaların işlerini sürdürebilmelerinin, vergilerini ödeyebilmelerinin, çeşitli devlet organlarına hizmet sağlayabilmele-

29 Örneğin, III. Murad devrindeki sünnet şenliği (1582) bir siyasal ve ekonomik bunalım döneminde halkın tepkisini çekecek denli büyük, daha önce görülmemiş bir ölçekte gerçekleştirilmişti (bu dönemde enflasyon artıyor, İran'la savaş aralıksız sürüyordu; Sokollu Mehmed Paşa'nın kısa süre önce öldürülmesi de siyasal seçkinleri epey sarsmıştı). Derin Terzioğlu, "The Circumcision Festival of 1582: An Interpretation", *Muqarnas*, 12 (1995), s. 85. Bu tür sultan şenliklerine ilişkin literatür hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Mehmet Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler*, Ankara, 1999.

30 Burada, Mantran'ın savı da anımsanmalıdır; ona göre, böyle bir yakınlık devletin loncaları daha kolay yönlendirmesini sağlıyordu. Bkz. *Istanbul*, s. 357, 378.

rinin, şehir sakinlerine temel ihtiyaç maddelerini pahalı olmayan bir biçimde sunabilmelerinin ve ekonomik faaliyetlerini adil biçimde yürütmelerinin sağlanması devleti büyük ölçüde ilgilendiriyordu.[31] Dolayısıyla, yetkililer, devlet aygıtındaki farklı kanalları kullanarak lonca faaliyetlerinin çeşitli yanlarına karışıyorlardı; gene de bu karışma, hiçbir zaman loncalar üzerinde mutlak devlet denetiminin kurulması düzeyine varmıyordu.[32] Devlet müdahalesinin başlıca yönlerinden bazılarını –loncaları etkileyen devlet etkinliği alanları bunlardan ibaret olmamakla birlikte– aşağıda açıklayacağım: i. Fiziksel altyapı ile yeterli hammaddenin sağlanması; ii. pazarın gözetim altında tutulması ve narh ve iii. düzenli ve düzensiz vergilerin tahsilatı.

i. Altyapı ve İaşe

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u ele geçirip şehri ve nüfusu yeniden yapılandıracak bir programa başlamasından beri, yeni başşehirdeki insanların, bu arada da saray ile ordu erkânının beslenmesi ve iaşesi önemli bir mesele oldu. Devlet, toptancı tüccarların tahıl, koyun ve diğer temel tüketim maddelerinden yeterli miktarda getirmesini, sanatkârlar ile hizmet işçilerinin de küçük üretici ve satıcılar olarak, nihai malları uygun fiyatlarla satmalarını hedefliyordu. İki yüzyıl içinde padişah, hanedan üyeleri ya da üst düzey devlet adamları adına kurulan külliyeler yalnızca ibadet ve dinsel eğitim gereksinmesini değil, aynı zamanda iş mekânı talebini de karşılıyordu; ne de olsa vakıf külliyelerinin çoğunlukla ya aynı yerde ya da şehrin başka bir mahallesinde, dükkânlar ile atölyelerden oluşan çarşıları vardı. 17. yüzyılda bir önceki yüzyıldaki inşaat patlaması durmuştu, ama At Meydanı'ndaki (Bizans Hippodrom'u) Sultan Ahmed Külliyesi ile İstanbul'un deniz gümrükleri alanındaki (Eminönü'deki) Yeni Cami

31 Mehmet Genç, "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri", *Ahilik ve Esnaf*, İstanbul, 1986, s. 122-123. Devlet lonca mensuplarına yalnızca küçük bir kâr payı tanındığını çok iyi bildiğinden, onları başka yollarla korumak, kayırmak durumundaydı.

32 Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge, 2000, s. 72-74'te Osmanlı devletinin ekonomiye ne kadar müdahale etmiş olabileceği konusunda kuşkular ortaya atılmıştır. Devletin hevesleriyle gerçekler arasında bir uçurum olduğu kesindir.

(Mısır Çarşısı ile birlikte)[33] gibi yeni külliyeler de kurulmuştu. Pek çok Osmanlı lonca üyesinin kendi atölyesi yoktu, bunun yerine ya vakıflardan –en önemli örnekleri külliyelerdir– ya da taşınmaz mülk sahibi özel kişilerden yer kiralıyorlardı. *Evkaf-ı selatin* (padişah ve hanedan üyelerinin vakıfları) kapsamındaki dükkânlardan toplanan gelir, padişahın *iç hazine*'sine gidiyordu; bu hazine de devlet maliyesinin bir parçasıydı. Dolayısıyla devlet ile pek çok lonca mensubu, evkaf-ı selatin aracılığıyla, dolaylı biçimde bir mülk sahibi-kiracı ilişkisine giriyordu.[34] Devlet esnafa dükkân, pazaryeri ya da imalathane temin etmekle kalmıyor, aynı zamanda toptan satış merkezleri (*kapanlar*) ile iskeleler de sunuyordu. Daha II. Mehmed'in saltanatında, padişah Unkapanı yakınında esnaf için bir toplantı yeri (*Ehl-i Hiref Divanhanesi*) inşa edilmesini buyurmuş, burada esnaf ile ihtisab görevlilerinin fikir alışverişi yapmasını hedeflemişti.[35] Pek çok açıdan devlet, işkollarının faaliyet göstermesini sağlayan çevre koşullarını ve temel altyapıyı büyük ölçüde sağlıyordu.

Devlet yalnızca gerekli altyapıyı sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda şehirde mal miktarının, özellikle de besinin yeterli düzeyde bulunması meselesini de üzerine alıyordu. Kuşkusuz, bu durum, besin üreten lonca mensuplarının hammadde temin etmeleri ya da şehir ahalisinin yaşamlarını sürdürebilmeleri için çok önemliydi; ama devlet aynı zamanda saray ile ordunun idamesini de sağlama almak istiyordu. Bu bakımdan en önemli iki madde, un/buğday ile et oluyordu. İstanbul'a yönelik iaşeci siyasa, imparatorluğun diğer bölgelerinde ekonominin bozulması pahasına sürdürülüyordu.

Tahıla gelince; devlet yetkilileri tahıl taşımacılığında, depolanmasında ya da dağıtımında etkin biçimde yer alıyorlardı. Devlet, buğday ya da un taşınması için gemiler tahsis ediyor, bu yolda çok büyük paralar harcıyor, fiyatları yükseltmemek için yalnızca bir defa gümrük harcı alıyordu. Görevliler, teslimatı geciktiren ya da

33 İstanbul'un en büyük pazarlarındandır.

34 Bu ilişki, saray vakıfları ile loncalar arasında anlaşmazlık çıktığı durumlarda devleti güç durumda bırakıyordu. III. Selim yönetimi lonca mensuplarının alışageldik kiraları ödeyip tahliyeden muaf olma yolundaki isteklerini, maslahat gereği kabul etmek durumunda kalmıştı. Bkz. Akarlı, "The Uses of the Law", s. 13-15.

35 Nuri, *Mecelle* (yeni), c. 2, s. 765, 843; c. 3, s. 1527.

yanlış yapan kaptanlara ağır cezalar veriyor, ekmekçiler loncası da gereken tahılı zamanında temin etmesi için devlete baskı yapıyordu.[36] Ayrıca, devlet taşradan muazzam miktarda gelen tahıllar için Haliç boyunca pek çok silo tahsis ediyor, bunların işlenerek Unkapanı'nda ekmekçiler arasında uygun şekilde dağıtılmasını güvence altına alıyordu.[37] 1501 yılındaki kanunnamede *etmekçiler*'den, bir aylık, hatta eğer mümkünse iki aylık tüketimi karşılayacak miktarda buğday/un temin etmeleri istenmişti.[38]

Et iaşesinde de devlet şehrin talebini karşılamaya yeterli koyunu temin etmeye çalışıyordu. 16. yüzyılda payitahta koyun getirilmesi için karmaşık bir sistem geliştirerek kesimi denetim altına almıştı.[39] Hatta, kayıtlı celeplerin sürülerini başka yerde satmayıp İstanbul'a getirmelerini teşvik etmek amacıyla taşra kentlerinde et fiyatları düşük tutuluyordu. Bu *celepkeşan* sistemi 16. yüzyıl sonlarında kendini gösteren ekonomik bunalım karşısında aksamaya başladı, çünkü celeplerin omzuna ek yük bindiriyordu. Bununla birlikte, devlet yeterli sayıda koyun tedarikinde celeplere yaslanmaya devam ediyor, serbest koyun ticaretini en aza indirmeye çalışıyordu.[40] Koyunlar başşehre vardığında, kasaplar önce saray ile yeniçeri ocaklarının et gereksinmesini karşılıyor,[41] ardından gerisi-

36 İstanbul'a tahıl taşınması ile devletin bu konuya ilişkin denetimleri hakkında ayrıntılı bir anlatım için bkz. Salih Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları: Zahire Ticareti (1740-1840)*, İstanbul, 2001, s. 5-51.

37 İnalcık, *Economic and Social History*, s. 181-2. Ayrıca bkz. Rhoads Murphey, "Provisioning Istanbul: The State and Subsistence in the Early Modern Middle East", *Food and Foodways*, 2 (1988), s. 221-238.

38 Barkan, "Kanunlar", s. 336.

39 Antony Greenwood, "Istanbul's Meat Provisioning: A Study of *Celepkeşan* System", doktora tezi, Chicago University, 1988, "Introduction." Yazara göre, *celepkeşan* sistemi, iaşe önlemlerini avârız kategorisine bağlaması bakımından yeni bir anlayıştı. Celepler, koyunları İstanbul'a taşımaları karşılığında diğer düzensiz vergilerden muaf tutuluyordu. Ayrıca bkz. Bistra Cvetkova, "Les celep et leur rôle dans la vie économique des Balkans à l'époque Ottomane (XVe-XVIIIe s.)", *Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day*, ed. Michael A. Cook, Londra, 1970, s. 172-93.

40 Cvetkova, s. 188.

41 17. yüzyıl yeniçeri kasapları, düşük fiyatlardan satmaları için (muhtemelen *zarar-i kasabiyye* vergisi [= yüzde birlik genel bir gümrük resmi] üzerinden) mali destek görüyorlardı. *Evliya Çelebi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, 244.

ni ahaliye satıyordu.[42] İstanbul'da kasaplık mesleği, 17. yüzyılda pek kazançlı değildi, çünkü kasaplar, yeniçerilere resmi fiyatların altında et satmaya zorlanıyorlardı.[43]

Ana besin maddelerinin tedariki dışında, İstanbul meyveden, fındıktan yağa, sabuna kadar çeşitli başka besin ya da tüketim mallarının sağlanmasında da ayrıcalıklı konumdaydı.[44] Devlet, insanların yaşamasına, ciddi bir iş yapmasına elverişli bir şehir ortamını yaratmayı ve sürdürmeyi üzerine almıştı; gerçi bu, saray merkezli düşünce yapısının bir sonucu da olabilir. İstanbul diğer bölgeler aleyhine bazı ayrıcalıklara sahipse de, bu örnek, devletin denetleyip sıkıştırırken bile sivil ticari faaliyet için nasıl elverişli ortam yarattığını sergilemektedir.

ii. Pazarın Gözetimi ve Narh

Osmanlı devletince öngörülen ekonomik düzen çerçevesinde insanlara sunulan mal ve hizmetlerin bol, ucuz, iyi nitelikte olmasını güvence altına almak son derece önemliydi. Bunu gerçekleştirebilmek için devlet, pazar üzerinde iradesini uygulatacak kurumlar oluşturmak durumunda kalmıştı. Lonca sisteminin işlevlerini denetlemede pek çok devlet organı işbirliği içinde hareket ediyor, bunlardan bazıları pazaryerine diğerlerinden daha fazla yoğunlaşıyordu.

Veziriazam gibi üst düzey bir devlet görevlisi bile İstanbul pazaryerindeki işlere müdahale ediyordu; bu müdahalesi İstanbul'un imparatorluk için ne denli merkezi olduğunu gösterir. İmparatorluk yönetimi, İstanbul'unkinden tümüyle ayrı değildi, çünkü şehir gerçekten de saltanatın meskeniydi (*Darü's-Saltanat*). İstanbul müftüsü tüm imparatorluk ulemasının başıydı. Aynı şekilde, veziriazam da şehir yönetiminden sorumlu olup, kendisi şehir dışında bulunduğunda yerine kaymakam paşa vekâlet ediyordu. Veziria-

42 MD 81: 200/448.

43 Greenwood, s. 213-216.

44 Bkz. Daniel Goffman, *Izmir and Levantine World. 1550-1650*, Seattle, 1990, s. 72 [*İzmir ve Levanten Dünya, 1550-1650*, çev. Ayşen Anadol ve Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, 1995].

zam, şehirde asayişi sağlamak için çeşitli askeri unsurlardan oluşan bir kolluk gücünü emri altında bulunduruyordu.[45] Evliya Çelebi, veziriazamın her çarşamba pazarları teftiş ettiğini, divan toplamak için Unkapanı'ndaki ehl-i hiref [sanat erbabı] divanhanesine, Yemiş İskelesi çardağına ve Eminönü'deki salhaneye uğradığını anlatmaktadır.[46] Bu rutin gezinti sırasında yanında İstanbul kadısı ile muhtesib, bu arada başka devlet görevlileri de bulunuyordu.[47] Bununla birlikte, veziriazam başkanlığında yapılan bu pazaryeri gezileri, muhtemelen 17. yüzyılda azalmıştı. Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi'ne göre (1676), veziriazamın pazaryerinde *kol dolaşmak* ya da *kol gezmeğe* ancak *ahyânen* (zaman zaman) başkanlık etmesi bekleniyordu.[48] Gene de, aşırı yokluk durumlarında padişah bile kılık değiştirerek teftişe çıkıyordu.[49]

Veziriazam her türlü devlet işleriyle meşgul olduğundan, şehir yönetimi büyük bölümüyle kadıya bırakılmıştı. Asıl görevi şeriatın bireylere uygulanması olsa da,[50] Osmanlı kadısının yetkileri bunun çok daha ötesine geçiyordu. Şeriatın yanı sıra, *kanun*'un (padişah otoritesinin koyduğu yasalar) uygulanmasından da sorumluydu, bu da bazen şeriatta ayarlamalar yapmayı gerektiriyordu. Buna ek olarak, çeşitli idari buyruklar ile sıradan insanların şikâyetlerine yanıtlar, gereğinin yerine getirilmesi için kadıya gönderiliyordu. Böylelikle, Mantran'ın da gösterdiği gibi, kadı, devletle halk arasındaki ilişkide can alıcı önemde bir rol oynuyordu. Besin ve

45 Evliya Çelebi'nin anlatımına göre yeniçeriler, sipahiler, cebeciler, topçular, bostancılar, tüfengciler ile mataracılar ve diğerleri. Hammer çevirisi, c. 1, Bölüm 1, s. 52; Gökyay baskısı, 47-48.

46 *Evliya Çelebi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, 47-48. Evliya, bu yoklamaların amacının narhları saptamak olduğunu söylese de, her hafta yeniden narh saptanması pek muhtemel görünmemektedir.

47 Kütükoğlu, *Narh Defteri*, s. 19-20'de, veziriazamın kola çıkması sırasındaki yürüyüş düzenini de içeren ayrıntılı bir betimleme sunulmaktadır.

48 *Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi*, s. 499. Kaymakam da şehrin yönetimiyle ilgili pek çok görevi veziriazamdan devralıyordu (Necdet Sakaoğlu, "Veziriazam," *İstA*[2], c. 7, s. 384-386).

49 İnalcık, *Economic and Social History*, s. 179.

50 Şeriye mahkemeleri asıl olarak bireyler arasındaki davaların görülmesi için tasarlanmışlardı ve bireysel hukukun korunması amacıyla faaliyet gösteriyorlardı (Heyd, s. 208-209, Maverdi'yi temel almıştır).

hammadde sağlanması ile narh süreçlerine de katılıyordu.[51] Öncelikli görevi olan yargıçlığı icra ederken, loncalar ile lonca üyeleri arasındaki pek çok tartışmada hakemlik yapar, *muslihun* (arabulucular) vasıtasıyla tartışan taraflar arasında uzlaşma arar,[52] sözleşmeyle anlaşmalarda noterlik işlevi görürdü. Kadı İstanbul'un çeşitli bölgelerinde otoritesini *naib* denilen (çoğulu *navvab*) kadı vekillerine havale ederdi. Naibler görece önemsiz meseleleri kendi başlarına ele alırlardı; önemli davaları ise merkezi şeriye mahkemesine taşırlardı.[53] Galata, Eyüp ve Üsküdar'ın kendi kadıları olup, İstanbul vilayetinin dört kadısı, bir şehrin yönetimini ortaklaşa yürütüyordu. İstanbul kadısı bütün vilayet için narh koyma konusunda öncelik sahibiydi, ama diğer üç kadı da kendi nüfuz alanlarında büyük ölçüde bağımsız kararlar alabiliyorlardı.[54]

Bununla birlikte, günlük pazar etkinliklerini gözetleme görevi ihtisab ağası adıyla da bilinen muhtesibin ellerindeydi. Veziriazamın haftalık teftişleri, her ne kadar düzenli de olsa, bütün şehri yeterince etkili biçimde kapsayamıyordu; veziriazamın yolu, Unkapanı ve Eminönü çevresiyle, Haliç iskeleleri yakınlarındaki hallerle sınırlıydı; böylelikle, İstanbul ekonomisinin idaresinde besin sağlanmasının önemini vurguluyordu. Veziriazamın pazarla ilişkisi, büyük olasılıkla yalnızca törensel ve simgesel bir önem taşısa da, muhtesib ile adamları her gün pazaryerinin denetiminden sorumluydular. Muhtesib, teknik açıdan bakıldığında, kadının astıydı. Pazar kurallarına yönelik tüm ciddi ihlalleri bildirmekle yükümlüydü; ciddi ihlaller, kadı tarafından cezalandırılıyordu; küçük suçlarsa ihtisab görevlilerince olay yerinde cezalandırılabiliyordu.[55] İstanbul vilayeti alanı içinde, İstanbul, Galata, Eyüp ve

51 Şehir için yeterince hammadde sağlanamadığında, kadı bundan sorumlu tutuluyordu. Karaçelebizade Abdülaziz, yağ sıkıntısı olduğunda IV. Murad tarafından neredeyse idam ediliyordu (1044/1633). Suçlu sayılmıştı, çünkü yağ sıkıntısı iddiaya göre onun narhı iyi uygulayamamasından kaynaklanıyordu (*Naîmâ*, c. 3, s. 1266-67).

52 Heyd, s. 247.

53 17. yüzyılda İstanbul'daki kadıların çoğu, görev başında ancak bir yıl kadar kaldığına göre (Rakım Ziyaoğlu, *İstanbul Kadıları, Şehreminleri, Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi: 1453-1971*, İstanbul, 1971, s. 56-58), kadı naibleri, idari ya da yasal süreçlerin tutarlılığını sağlamada önemli bir rol üstlenmiş de olabilir.

54 Reşat Ekrem Koçu, "Bilâd-i Selâse," *İstA*[1].

55 Heyd, s. 232.

Üsküdar kadılarına bağlı dört muhtesib vardı.[56] Evliya Çelebi'ye göre, İstanbul muhtesibinin *kol oğlanları* denen adamlarının sayısı (1638'de) 300'dü.[57] Bu kol oğlanları, tüccarların narhlara uymalarını, müşterilerini kandırmamalarını, ihtisab vergilerini ödemelerini sağlıyordu. Kanunnameler, kol oğlanlarının pazaryerinde din kurallarına uyulmasından da sorumlu olduğunu belirtir, ama bu konuda ne denli etkin faaliyet yürüttüklerini bilemiyoruz.[58]

Muhtesib kurumunun izleri, İslam'ın klasik çağına dek sürülebilir; kurumun amacı, pazaryerinde "iyiyi buyurup kötüyü yasaklamak" (*emri bi'l-maruf ve nehyi ani'l-münker*) idi. Osmanlı döneminden önce muhtesibin görevi, pazaryerinde dinsel ahlakın gözetilmesine ve özendirilmesine odaklıydı; Osmanlı'daki karşılığının güçlü idari/cezalandırıcı gücüne sahip değildi. Osmanlı döneminde, ihtisab kurumunun idari amacı çok daha belirgin bir biçimde ortaya çıkıyordu; narh koyma, olay yerinde derhal cezalandırma, bu amaç içinde tanımlanıyordu. Osmanlı döneminden önce narh, muhtesib makamının görevlerinden biri değildi; ama İslam geleneklerinde, Hz. Muhammed'in devrinden kalma bir hadise dayanılarak belli itirazlar yapılsa da, narh kıtlık zamanlarında kabul görüyordu.[59]

Muhtesib makamı, erken tarihlerde, iltizam durumuna gelmiştir. Tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, bunun 17. yüzyılın ortalarında olduğu kesindir.[60] Dolayısıyla, tanımı gereği, asker kökenli

---

56 Osman Nuri, *Mecelle* (yeni), c. 1, s. 317.

57 *Evliya Çelebi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, 260. Bkz. Mantran, "Hisba", *EI²*'de, 56 kol oğlanı bulunduğundan söz edilir. Kol oğlanlarının liderlerine *terazu-başı* deniyordu. Bu ad, tezgâhtarların terazilerini incelemelerinden kaynaklanıyor olabilir.

58 Kol oğlanlarının din kurallarına uyulmasıyla ilgili sorumlulukları tali önemde olabilir, çünkü II. Bayezid yönetiminde Bursa ile Edirne için hazırlanan ihtisab kanunnameleri, bu tür sorumluluklardan söz etmez.

59 Kafadar, "State Supervision over the Marketplace: Thoughts on Ottoman Market Codes in the Light of the Book of the Eparch" (yayımlanmamış konferans sunumu). Narh uygulaması, Bizanslıların uygulamalarıyla ilişkili olabilir; bununla birlikte, bu, muhtesibin doğrudan Bizans geleneğinden geldiğini göstermez. Ayrıca bkz. "Hisba", *EI²*.

60 Nicoară Beldiceanu, *Recherché sur la ville Ottomane au XVe siècle: Etudes et actes*, Paris, 1973, s. 78-79. 15. yüzyılda, bazı muhtesibler, makamları kısmen iltizam olsa da, timarlardan da yarar sağlıyordu. 17. yüzyıla gelindiğinde, muhtesib makamı, bütünüyle iltizam durumuna gelmişti (Mantran, *Istanbul*, s. 143-46). Örneğin, bkz. Topkapı Arşivleri, E.7002/82 (1650 ile 1655 arasında bir zaman). İhtisab ağalığı, bir mukataa (iltizama verilecek vergi kaynağı) olarak tanımlanmıştır.

olsun sivil kökenli olsun,[61] en yüksek teklifi yapmaya yetecek parası olan herhangi biri, her yıl ihaleye çıkarılan bu makama oturabilirdi. Bununla birlikte, söz konusu makamın, yardımcılarına (kol oğlanlarına) liderlik etmede zorluk çekmeyecek, eski asker görevlilerce[62] doldurulmasının daha uygun görüldüğünü sanıyorum; bunlardan bazılarının kökenleri yeniçerilere dayanıyordu.[63] Evliya Çelebi, kol oğlanlarını cellatlara benzetir; bu benzetmeye dayanarak, tüccarların kol oğlanlarından çok korktuklarını düşünebiliriz. Gerçekten de, kol oğlanlarının, özellikle de yeniçerilerin "zulmü" o denli büyük boyutlara ulaşmıştır ki 17. yüzyılın sonlarından itibaren ihtisab defterleri yeniden düzenlenmek zorunda kalmıştır.[64] Gündelik teftişlerinde muhtesibe yalnızca yardımcıları değil, *subaşı*'lar (asıl olarak ordu kumandanları) ile (*pasban* olarak da bilinen) *asesbaşı*'lardan oluşan düzenli kolluk güçleri de eşlik ediyordu. Sonuç olarak, ihtisab kadrolarında askeriyeyle bağlantılı kişilerin kendine yer açmasına olanak tanıyacak elverişli koşullar vardı.

İhtisab denetiminin en önemli öğeleri, narh koyma ile narhın uygulanması idi, ama bu öğeler arasında, ürün niteliğini denetlemek[65] ve ihtisab vergilerini toplamak da bulunuyordu. İlke olarak kol oğlanlarının narh olmadan mal satılmasını engellemesi, her alışverişi teftiş etmesi bekleniyordu.[66] Narhlar her zaman izin

61 Akgündüz, c. 9, s. 525. Bu kanunnamede, adil davranmadığında muhtesibin cezalandırılmasına ilişkin bir hüküm var. Kanunname, muhtesibin esnaf (*âmil*) kökenli mi, kapıkulu kökenli mi (*dergâh-ı mua'lladan berâtlı olanlardan*) olduğuna göre ne yapılması gerektiğini belirtiyor. Söz konusu kanunname özellikle İstanbul'a yönelik değilse de, ilkesel olarak herkesin muhtesib olabileceğini göstermektedir.

62 Yaşar Yücel (ed.), *Kitab-i Mesâlihi'l-Muslimîn ve Menâfi`i'l-Mü'minîn*, Ankara, 1981, s. 69-71. Bu anonim inceleme, ideal muhtesibi, bir *atlı bölük*'ten ya da *müteferrika*'dan (saraydaki seçkin grup) gelen, aynı zamanda eğitimli (*ehl-i ilm*) bir kişi olarak betimler. İnceleme yazarının ulemadan olduğu düşünülmektedir; yazar, muhtesib tarafından yapılan haksız bir uygulamayı dokunaklı bir biçimde eleştirir, ama gene de askeri kökenden olmayan birinin makama atanmasını talep etmez.

63 Necdet Sakaoğlu, "İhtisab", *İstA*[2], c. 4, s. 143-144. Sakaoğlu, çok da fazla açıklamadan, ihtisab yardımcılarının, yeniçerilerin 56. ortasından seçilmiş askerler ile pazaryerinin geleneklerine hâkim tüccarlardan oluştuğunu belirtir.

64 1092/1681 ihtisab defteri (AK, MC, B.2) kol oğlanlarının deftere kayıtlı olmayan, yasadışı haraç toplamasını engellemek için oluşturulmuştu.

65 Nitelik denetimiyle ilgili düzenlemelere örnekler için bkz. Bölüm IV a.

66 Akgündüz, c. 9, s. 525.

verilen en yüksek fiyatlardı ya da tavan fiyatlarıydı; bu, Osmanlı yönetiminin, fiyatları düşük tutma konusundaki titizliğini yansıtıyordu. Muhtesib narh koyma sürecinden sorumlu olup, *kadı marifetiyle* narh veriyordu. Muhtesibin, özellikle et ile ekmek fiyatlarını *nihayet derecede dikkat edüb* belirlemesi gerekiyordu – *narh verdiği zamanda* önce, aralarında *ol yerin a'yânlarından veya yerlülerinden ve fukarâsından ve kasabın ve etmekçinin ve gayrilerün ahvâllerine vâkıf* kimselerin bulunduğu çeşitli gruplara danışmak zorundaydı.[67] Bu, diğer mallarla karşılaştırıldığında, ekmek ve et gibi temel besin maddelerinin fiyatlarını düşük tutmanın daha önemli görüldüğüne işarettir. Belki de muhtesib her durumda ilgili mesleğin uzmanlarına danışmak zorunda olsa da, diğer mallara narh koyarken, aynı derecede dikkat göstermiyordu. Narh koyulurken, üretim maliyetinin saptanmasından sonra, genellikle yüzde 10 (özellikle ustalık gerektiren zanaatlarda yüzde 20) kâr marjı ekleniyordu.[68] Muhtesibin istişareleri narhın belirlenmesinde içkin bir pazarlık süreci de oluşturmuş olmalıdır.

Bununla birlikte, gerçekte yukarıda sözü edilen narh kuralları her zaman işlemiyordu. Bazı malların fiyatları, devlet gözetimi olmaksızın, ilgili loncalar arasındaki anlaşmalarca belirlenebiliyordu. Daha önce de belirtildiği gibi, karcılar ile şerbetçiler buz tedarik fiyatının belirlenmesinde birbirlerine danışıyorlardı.[69] Buna ek olarak, çömlekçi loncası ile onların hammadde tedarikçileri mal fiyatlarını kendileri belirleyebiliyorlardı, çünkü bardakların anlaşmalı fiyatını tasdik ettirmişlerdi.[70] Ayrıca, 1640 tarihli narh defterinin gösterdiği üzere yetkililer, ünlü ustalarca yapılmış sıradışı

67 Akgündüz, c. 9, s. 524, "Ahvâl-i İhtisâb."

68 Kafadar, "When Coins Turned into Drops of Dew", s. 130. Dolayısıyla, narh kurumu, hiçbir zaman net olarak işlenmemiş olan bir "adil kazanç" mefhumunu temel alıyordu. Sabit fiyatların yalnızca "yoksul müşterileri" değil, aynı zamanda hazineyi de koruması bekleniyordu.

69 İK 5: 40a/272, İK 10: 72a.

70 İK 3: 62b/522 (1027/1618). Dimetoka'dan çömlekçiler için bardak getiren kişiler, yaygın talep gören bir mal olmaması nedeniyle, bardakların fiyatını yükseltmek istemişler; çömlekçilerle bardak tedarikçileri iki tür bardağın fiyatını, sırasıyla 2,5 ve 2 akçe olarak yeniden saptamışlardı. 1640 narh defterine göre, çeşitli türlerdeki Dimetoka bardakları, aynı türde olup olmadıkları belirsiz olsa da, 1 ile 2 akçe arasında değişen fiyatlarla kaydedilmişlerdi.

ürünlerin, aynı işkolundaki olağan ürünlere göre daha yüksek kâr oranı getirmesini bile onaylamışlardı.[71]

Pazaryerinde ihtisab denetiminin ne kadar sıkı olduğunu ya da esnafın sabit fiyatlara ne ölçüde itibar edip bunları gözettiğini bilmek güçtür. Kol oğlanları İstanbul'da dükkân dükkân dolaşıp, hiç değilse buralardan *yevmiye-i dekâkin* (günlük dükkân vergisi) tahsil etse de, esnafın her alışverişini narha göre gerçekleştirmesini sağlamak olanaksız olmalıydı. Aslında, 16. yüzyılda anlatılan narhla ilgili bir fıkraya göre satıcılar sabit fiyatlara ancak kol oğlanları etraftayken riayet ediyor, diğer zamanlarda ise mallarını yüksek fiyata satıyorlardı.[72] Bu fıkrada bir doğruluk payı varsa da, İstanbul lonca mensupları, özellikle rekabet "kargaşası" ya da haksız kâr paylaşımı doğuran durumlarda mallarının fiyatlandırılmasında tam bir serbestliği desteklememiş olabilir. Hammadde fiyatlarının istikrarlı kalmasını lonca mensupları da istiyordu. Gerçekten de, loncaların devletten, aldıkları malların fiyatlarındaki kargaşaya bir son vermesini talep eden şikâyetleri bulunmaktadır.[73] Kurulu loncalar üyeleri arasındaki rekabetin doğurduğu kargaşalardan hoşlanmıyorlardı ve fiyat sabitleme de iç rekabeti önlemenin oldukça iyi bir yöntemiydi. Narha uymak, bir ahlaksal meşruiyet ölçütüydü. Lonca mensupları kendilerini devlet yetkililerine, mallarını narha uygun fiyatlarla satan, vergilerini ödeyen vicdan sahibi esnaf olarak gösterme eğilimindeydi; öte yandan, vurguncular şöyle dursun, narhın üzerinde fiyatla satanlar karşısında genel olarak olumsuz bir ahlaki tutum vardı. Meslektaşlarını narhları ihlal etmekle suçlayan lonca mensupları oluyordu.[74] Dolayısıyla, pek çok lonca üyesi küçük ölçekli günlük alışverişlerde narhlardan sapmış olabilirse de, loncaları ya da sistemin bütünü için narhın

71 Kütükoğlu, *Narh Defteri*, s. 58. Yazar özel fiyat belirlemesine izin verilen 17 loncadan 35 ustanın listesini sunmaktadır. Bu 17 lonca şunlardır: *ayakkabıcılar*, *bakırcılar*, *mühürcüler*, *saatçiler*, *yaycılar*, *yasdıkçılar*, *devatçılar* (divitçiler), *gemciler*, *kalaycılar*, *kalemtıraşçılar*, *macuncular*, *mücellidler*, *pirinç eşyacılar*, *rahleciler*, *seccadeciler*, *yünlükçüler* (yeniçeri başlığı yapanlar).

72 Lâmiî'den aktaran Kafadar, "State Supervision over the Marketplace", s. 20, n. 48.

73 Örneğin, bir grup tavukçu devletten, İstanbul'a gelen tavuk fiyatlarındaki kargaşayı sona erdirmesini istemişti (MD 85: 247/574).

74 İK 10: 12b (çörekçiler).

yararlı bir rehber olduğunu düşünüyorlardı. Narhlar ne de olsa loncaların kendi maliyet hesaplarını yansıtıyordu; maliyet bildirirken pekâlâ belli bir hareket alanları olduğu düşünülebilir. Narhları beğenmediklerinde, en azından ilke olarak, kadıya başvurabilir ya da davayı divana taşıyabilirlerdi.[75]

Fiyat sabitleme sürecinde görüş alışverişinin yer almasına karşın, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyıldaki inişli çıkışlı para tarihi göz önüne alındığında (bkz. Bölüm I), sabitlenen tavan fiyatlar, esnafın omzuna büyük bir yük bindirebiliyordu. Fiyatlar aniden yükseldiğinde, savaş harcamalarını karşılamak isteyen devlet, para biriminin değerini düşürmek zorunda kalıyordu; savaş harcamaları ise, askeri teknoloji ve komutadaki değişmelere bağlı olarak hızla artmaktaydı. Taşrada isyanlar sürekli bir hal alınca devlet bütçe açıklarını kapamada devalüasyona daha sık başvurmaya başladı, çünkü taşra gelirleri isyanları bastırmaya gidiyor, merkeze ulaşan gelirlerde keskin düşüşler gözleniyordu. 17. yüzyılın başlarında, gümüş akçenin değerini güçlendirme yolunda bazı para reformlarına gidilse de (1600, 1618, 1624 ile 1640 yıllarında *tashih-i sikke*)[76] bu akçenin değeri büyük dalgalanmalar gösteriyor, genel ölçekte de düşüş eğilimini sürdürüyordu. Durum öyle kötüleşmişti ki, akçe yerini başka ülkelerin sikkelerine bırakarak kullanılmaz olmuş, sadece bir hesap birimi haline gelmişti.[77]

Lonca mensupları açısından bu gelişmelerin elverişsiz durumlar doğurduğu düşünülebilir, çünkü mallarının fiyatları akçe cinsinden sabitlenmişti. Anlaşılan, devlet esnaf ile ordunun, devalüasyondan kaynaklanan yan etkileri kaldırabileceğini, gerçek kârlarında ya da ücretlerindeki düşüşü sineye çekebileceğini ummuştu. Devlet yetkilileri gümüş sikkelerin değerini her yükselttiklerinde *narh/es`ar defterleri* oluşturarak nominal fiyatları düşürü-

75 Sahillioğlu, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", *Belgelerle Türk Tarihi*, 1/1, s. 38. Saraybosnalı ekmekçiler, şehirlerinin kadısına başvurarak, narh koyarken üretim maliyetlerini hesaba katmayan muhtesibi şikâyet etmiş, lehlerinde bir ferman çıkartmışlardı.

76 Pamuk, "Money", s. 962 ["Osmanlı İmparatorluğu'nda Para", s. 1072].

77 Pamuk, "Money", s. 961-964 ["Osmanlı İmparatorluğu'nda Para", s. 1071-73].

yor,[78] ama görünen o ki para biriminin değerini düşürdüklerinde fiyatları yükseltmiyorlardı. Nitekim 1600 yılı (1 altın = 120 akçe) ile 1640 (1 altın = 250 akçe) yılları arasında, akçe yüzde 50'den fazla bir düşüş sergilemekte,[79] ama iki narh defterinde sıralanmış nominal fiyatlar arasındaki fark, 40 yıllık bir zaman aralığı içinde ancak çok küçük artışlar olduğunu göstermektedir.[80] Tüccarlar cari fiyatlarla kâr edemedikleri yolunda şikâyetlere başlamadan devlet harekete geçmemiş görünmektedir. Bazı uç durumlarda devlet, fiyatları yapay olarak düşük tutabilmek için, narh işleminde danışma ilkesini bütünüyle terk etmiş olabilir. Ramazan (Haziran-Temmuz) 1657'deki Venedik ablukasıyla tahıl kıtlığının doruk noktasında, Venediklilerin Çanakkale'den çekilmesinden kısa süre önce, resmi fiyatlar, 1651'de (Mart-Kasım) olduğunun yaklaşık iki katıydı.[81] Çok büyük olasılıkla, bu fiyat artışı düzeyi bile devletin enflasyonu olabildiğince düşük tutma çabasının bir sonucuydu.[82] Naima'nın aktardıklarına göre, abluka İstanbul'da fiyatları yükseltmişti, çünkü Akdeniz bölgesinden gelen mallar Çanakkale'den geçemiyordu.[83] Bu denli zorlu koşullarda, lonca mensuplarının narhı sürdürmesi herhalde çok zor olmuştur.[84]

---

78 Mübahat Kütükoğlu, "1009 (1600) Tarihli Narh Defterlerine Göre İstanbul'da Çeşidli Eşya ve Hizmet Fiatları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 9 (1978), s. 9-13.

79 Barkan, "Fiyat Hareketleri", *Belleten*, 34/136 (1970), s. 576-77.

80 Örneğin, ekmeğin resmi fiyatında yüzde 33'lük bir artış olmuş, bir akçe karşılığında alınan ekmek 200 dirhemden 150 dirheme düşmüştür; etin fiyatıysa *vukiyye* başına 8 akçeden 9 akçeye çıkmıştır (yüzde 25'lik bir artış göstermiştir). Çok şaşırtıcı biçimde, bazı malların fiyatlarının düşüş gösterdiği de olmuştur (Kütükoğlu, *Narh Defteri*, s. 48-49).

81 GK 73: 131b, 132a, 136b, 137a; GK 80: 92a.

82 Daha bir yıl kadar önce (1655-56) Süleyman Paşa akçenin değerini esedi guruş başına 70 akçeden 110 akçeye düşürmüştü (*Târîh-i Gılmânî*, Viyana elyazması, s. 57a; tıpkıbasımı için bkz. Buğra Atsız, *Das Osmanische Reich*...). Bu değer düşürme hamlesi ayaklanmaya neden olduğundan, tağşiş edilmiş sikkelerin dolaşıma girip girmediği belirsizdir. Girdilerse, kesinlikle enflasyonist baskıda payları olmuştur.

83 *Naîmâ*, c. 6, s. 214. Naima yalnızca bir somut örnek verir: Pirincin fiyatı, kile başına 150 akçeye kadar çıkmıştır; 1640'ta kile başına 40 akçeydi (Kütükoğlu, *Narh Defteri*). *Naîmâ*'nın verdiği fiyatın resmi fiyat olup olmadığı belirsizdir.

84 GK 80: 94a (11 Şaban 1067/25 Mayıs 1657). Bu sayfada, abluka süresinde fiyat denetimi konusuna iki gönderme vardır; ilkine göre, Galata kadısı narh uygulayabilmek için, zabitler kullanarak daha sert önlemler almak zorunda kalmıştı. Diğeri,

Resmi fiyatlar bir kez belirlendikten sonra devlet, en azından ilk bakışta, narha riayet konusunda oldukça katı bir tutum sergilemiş görünüyor. Lonca mensupları sabit fiyatlarda değişiklik yapılması yolunda ender olarak arz-ı hal vermişlerdir. Acaba bunun nedeni, mallarının resmi fiyatlarından büyük ölçüde memnun olmaları mıydı? Bunun, mümkün olduğu düşünülebilir, çünkü narhlar loncaların ihtiyarlarına danışılarak sabitleniyordu; gene de lonca mensupları bu fiyatlardan her zaman memnun kalmış olamazlar. Tersine, resmi fiyatların katı bir biçimde uygulanması gerektiğine ilişkin kanunnameler başta olmak üzere, pek çok emir bulunmaktadır. Devlet yetkililerinin, narhı uygulanabilir görmesinin nedeni, büyük olasılıkla, fiyatların loncalarla görüşmeler yapılarak sabitlenmesi ve loncaların resmen bu fiyatları kabul etmesiydi. Tüccarların, yıllık görüşmeler dışında kendi inisiyatifleriyle fiyat görüşmelerine katılmaları güç görünmektedir.[85] Tüccarlar, mevcut narhlara karşı şikâyette bulunmak istediklerinde, karşı çıkışları için iyi bir neden göstermek, örneğin muhtesibin narh koymadan önce kendi fikirlerini almadığını söylemek zorundaydılar.[86]

Dolayısıyla, işler kârlı olmadığında ve devlet fiyatları düşük tutma konusunda ısrarcı olduğunda, lonca mensuplarının, yetkililerden resmi fiyatları değiştirmelerini istemek yerine, ihtisab ağasının gözetiminden kaçınarak narhı küçük ölçekte de olsa ihlal etmeleri daha kolaydı. Ayrıca lonca mensupları, sistem içinde kalarak da iş yapmanın daha kârlı yollarını bulmaya çalışabiliyorlardı. Padişaha, has ekmek[87] pişirebilmek için izin isteyen pek çok arz-ı hal sunulmuştur; bu ekmeği pişirmek, sıradan ekmek üzerindeki fiyat dene-

---

kendisini "*fukara*" olarak tanımlayan kimselerin, mallarını sabit fiyatlardan satmayan kasaplar hakkında padişaha şikâyetleridir. Bunlara ek olarak, tüccarların narhları ihlal etmelerini engellemek üzere, Galata'da bir pazara *bazarbaşı* atanmıştır (GK 80: 91a: 5 Şevval 1067/17 Temmuz 1657).

85 Fiyatlar ramazandan önce belirlenirdi. Malın türüne bağlı olarak, bir yıl içinde mevsimlere göre farklı fiyatlar sabitlenirdi (Kütükoğlu, *Narh Defteri*, s. 9-10).

86 Sahillioğlu, "Osmanlılarda Narh Müessesesi", s. 38.

87 Has ekmek (*nan-ı has*) başka ekmeklerle karşılaştırıldığında hem nitelik hem de nam açısından daha yüksek görülüyordu. Tülay Artan, "Aspects of the Ottoman Elites Food Consumption: Looking for 'Staples,' 'Luxuries,' and 'Delicacies' in a Changing Century", *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550-1922: An Introduction*, ed. Donald Quataert, Albany, 2000, s. 131.

timini kırmanın bir yolu olup büyük olasılıkla çok daha kârlıydı.[88] Pek çok üst düzey askeri görevlinin has ekmek fırınlarına yatırım yapmasının nedeni belki de budur. Buna ek olarak, bazen pazaryerindeki insanlar muhtesibe teftiş sırasında bazı şeyleri görmezden gelmesi için rüşvet veriyorlardı.[89] Ne de olsa narh, 17. yüzyıl başları gibi, dolaşımdaki paranın istikrarsız olduğu, esnafın düşük kâr oranları karşısında geçinmek için başka yollar aradığı zor dönemlerde, çalışma yaşamında uyulması güç bir çerçeve oluşturuyordu.

iii. Düzenli ve Düzensiz Vergilerin Toplanması

Şehirdeki pazaryerlerinde uygulanan vergiler, iki sınıfta toplanabilir: düzenli ve düzensiz. Düzenli vergilerin bir kısmının toplanmasından kol oğlanları sorumluyken, düzensiz vergilerin toplanmasına lonca görevlileri katılıyordu. Düzensiz vergilerin loncalardan toplanması süreci, henüz bütünüyle anlaşılabilmiş değildir, ama (Bölüm II'de görüldüğü gibi) kethüdanın bazı durumlarda bu türden vergileri topladığı ve ilgili loncaların kendilerine yüklenen vergi payını ayarlayabildikleri açıktır.

Devletin 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında sürekli askeri seferler düzenleyip mali daralmalara uğraması göz önüne alındığında, Osmanlı vergi yükümlülerinin daha öncesine kıyasla çok daha ağır bir yük altına girmeleri şaşırtıcı değildir. 17. yüzyılın başlarından ortalarına kadar sınırlar dahilinde ve ötesinde savaşlar sürerken devletin gelirleri, harcamalarının altında kaldı. Mültezimler aracılığıyla ne kadar vergi toplandığı bilinmedikçe –çünkü merkeze teslim ettikleri para miktarı, topladıkları miktarı mutlaka yansıtmayabilir– toplam vergilerin ne kadar arttığını ya

88 İK 3: 89b/712, 95a/732; GK 73: 126b, 131b, 132a, 133b, 136a, 136b; GK 80: 89a 1. İlk iki belge, bir ekmekçinin kendi has ekmek fırınının sıradan ekmeğin standart ağırlığının altında ekmek pişirme hakkını başarıyla savunduğunu gösterir.

89 Uriel Heyd'e göre, muhtesibler bazı ihlalleri görmezden gelmeleri karşılığında düzenli bir bedel almaya yatkındı (s. 234). Bursa için hazırlanan (1502) ihtisab kanunnamesi, şehirde bu tarz olaylara rastlandığından söz eder (Barkan, "Kanunlar" II, *Tarih Vesikaları*, 2/7 [1942], s. 18). Kol oğlanlarının gayrimeşru uygulamaları arasında "*müsamaha*" diye adlandırılan yasadışı harçların da bulunması, narh ihlallerini görmezden gelmenin artık rutin bir hal aldığını göstermektedir.

da hangi bölgenin daha büyük yük altına girdiğini kestirebilmek bile zordur. Linda Darling'in merkezi devletin defterdarlık eliyle yürüttüğü vergi idaresini konu alan yakın tarihli yapıtı, devletin vergileri tebaası arasında adilce dağıtmaya çalıştığını ve cizye ile avârız türünden vergilerdeki artış oranlarının her zaman enflasyon oranından yüksek olmadığını göstermektedir.[90] Öte yanda, 1620'li yıllara gelindiğinde, düzensiz vergilerin bütünüyle olağanlaşması göz önüne alındığında, hâlâ altından kalkılabilecek ölçekte olsa da, en azından vergilendirme düzeyinde bir yükselme olmuş gibi görünmektedir. 17. yüzyılın ortasına gelindiğinde, avârız (düzensiz vergiler sınıfı),[91] bütçe çizelgesinin *mukarrer* (sabit gelirler) bölümü altında listelenmiş, yıllık olarak hesaplanan vergi kaynağına dönüşmüştü.[92] Vergi memurlarının ek harçlar toplama eğiliminde olması ve devletin İstanbul loncalarından acil gelirler tahsil etmeyi uygun bulması göz önüne alındığında, bazı zamanlarda esnafın üzerine düşen vergi yükünün katlanılmaz olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Bölüm IV d).

Lonca mensupları, geleneksel olarak çeşitli düzenli pazar harçları ya da vergileri ödemek zorundaydılar ve kendilerinden saraya, orduya ya da Tersane'ye özel hizmetler sunmaları bekleniyordu.[93] Düzenli vergiler bir meslekten diğerine farklılık gösterebiliyordu. *Bac-i bazar* (pazar satış vergisi), *resm-i kapan* (kantar vergisi), *damga resmi*, *yevmiye-i dekâkin* ile *bitirme* ("toptan" vergi) lonca mensuplarının ödemek zorunda olduğu düzenli vergiler arasındaydı.

90 Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy*, s. 117-118.

91 Avârızın iki anlamı varmış gibi görünmektedir: 1) Düzensiz, acil vergiler sınıfı; mal ve hizmet cinsinden vergiler bu sınıfa girer. Bunların tümüne, *avârız-i divaniye ve tekâlif-i örfiye* deniyordu. 2) Daha özel olarak, düzensiz vergilerin nakit bedelini temsil ediyordu (*avârız akçesi*). Başka olağanüstü yükümlülük konularıyla birlikte "avârız" adı geçtiğinde, büyük olasılıkla ikinci anlam söz konusudur. Avârızın evrimi için bkz. Barkan, "Avârız", *İA*[1].

92 Barkan, "1070-1071 (1660-1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese", *İFM*, 17 (1955-56), s. 329.

93 Faroqhi, "Labor Recruitments", *Manufacturing in the Ottoman Empire*, ed., Quataert, s. 19 ve 42. Faroqhi'ye göre, Osmanlı zanaatkârları yaşamlarının en azından bir kısmında zorunlu çalışma hizmeti sunuyordu, çünkü devlet, çoğunlukla herhangi bir ödeme yapmadan ya da çok cüzi miktarda ödeme yaparak onların hizmetlerini talep ediyordu. Bu çalışmaların en ağırı, seferberlikti.

Bac-i bazarın (kısaca *bac* olarak geçer) Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna dek uzanan uzun bir tarihi vardır.[94] 16. ve 17. yüzyılların kanunnamelerine göre, bacın yalnızca pazarda toplanması ve envanterle değil, satılan mallarla orantılı olması gerekir. Devlet, içlerinde tahıl, madenler, dokumalar, deri eşya, çömlek ile kölelerin bulunduğu metaların satışından bac topluyordu. Oran, satılan malların miktarı temel alınarak kararlaştırılıyordu: Örneğin kara sabundan *yük* başına 1 akçe.

Resm-i kapan tartılma sırasında alınıyordu; öncelikli olarak, satılmak üzere şehre dışarıdan gelip limanlarda tartılan mallara ilişkindi. Resm-i kapan ile bac, kanunnamelerde adı geçen iki vergi türüdür. Resm-i kapan oranları, her mal için farklı biçimde tayin ediliyordu.[95] Ama verginin kullanımı pek de yaygın değildi. Kanunnamelerde resm-i kapan oranları belirlenmiş malların sayısı, bac oranları belirlenmiş malların sayısından azdır.[96] Ne var ki bu, resm-i kapana tabi olan malların yalnızca kanunnamelerde sayılan mallar olduğu anlamına gelmez, çünkü un ve tahıl gibi kanunnamelerde belirtilmemiş ana girdiler Un Kapanı'nda tartılıyor ve vergilendiriliyordu.[97]

Bunlara ek olarak, belli dokumalarda ve madeni mallarda, belli bir standart yakalandığına ilişkin resmi bir güvence oluşturan mühürler için damga vergisi vardı. Bu verginin ana amacı, nitelik denetimiydi. Toplama hakkı, iltizam dahilindeydi.[98] İhtisab ağası vergiyi kendisi toplamıyor, vergiyi ödemeyi reddedenleri ödemeye zorlamak üzere çağırıyordu.[99] Kol oğlanlarının yukarıda sözü edi-

94 Âşıkpaşazade 13. yüzyılın sonlarında I. Osman'la ilgili bir efsaneden söz eder; efsaneye göre, Osman şehir pazarlarından *bac* almaya hakkı olmadığını düşünüyordu. *Âşıkpaşazade Tarihi*, İstanbul, 1332/1913-14, s. 19-20 [Âşık Paşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi: Tevârîh-i Âl-i Osmân*, haz. Kemal Yavuz ve M. A. Yekta Saraç, İstanbul, 2007].

95 Akgündüz, c. 9, s. 521, 523. Kapanda tartılan her şeyin biri satıcıdan biri alıcıdan alınmak üzere, ölçü başına iki akçeyle vergilendirilmesi yolunda bir madde bulunmaktadır. Belki de bu, resm-i kapan listesinde adı geçmeyen mallar için genel kuraldı.

96 Akgündüz, c. 9, s. 521. On küsur girdiden oluşan karmakarışık bir liste verilmiştir (madenler, şeker, sabun, alkollü içki vb.).

97 "Kapanlar", *İstA*², c. 4, s. 430-431. *Kapan*'ın iki anlamı vardır: "büyük kantar" ve "toptancı hali."

98 Darling, *Revenue Raising*, s. 142'de iltizam dahilindeki bir damga vergisi toplama hakkı örneği veriliyor.

99 Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul, 1987, s. 171.

len üç tür vergi üzerinde doğrudan denetimi olup olmadığı belirsizdir, çünkü bu vergiler ihtisab kayıtlarında bulunmamaktadır.[100] 1680'li yılların ihtisab defterlerinde, kol oğlanlarınca toplanan vergiler ayrıntılı rakamlarla sıralanır.[101] Dükkân vergileri, ilkin, her gün İstanbul surları içindeki 3.170 kayıtlı dükkândan toplanıyordu, bu dükkânlar 15 vergi koluna ayrılmıştı: Tahtakale, Eksik, Taraklı, Ayasofya, Tavuk Pazarı, Kazasker, Langa, Yedikule, Karaman, Edirnekapı, Balat, Unkapanı, Rah-i Cedid, Aksaray ve Cibali. Her dükkân girdisinin altında günlük vergi miktarları (genellikle 5 akçeden az) kaydedilmiştir.[102] Günlük vergi toplamı, 8.087 akçe idi; bu da, yılda iki milyon akçeden fazlası anlamına geliyordu.[103] Bu miktar, ihtisab gelirinin (toplamda 2.710.300 akçe) önemli bir kısmını oluşturuyordu.

---

100 Üç tür olsa da, bu vergiler içerik açısından neredeyse özdeştirler. Bkz. AK, MC, B.2 (1092/1681-2), Kâmil Kepeci, 5026 (1096/1684-85) ve Bab-ı Defteri 25386 (1096/1684-85).

101 Bu kayıtlarda ihtisab gelirini oluşturan vergiler, *yevmiye-i dekâkin*, *resm-i sefain* (tekne vergisi), *bitirme* ile bazı iltizamlardır. Resm-i sefain, İstanbul kıyılarına gelen teknelerden alınıyordu; oranları, teknedeki malların türüne ve teknenin boyutuna göre farklılık gösteriyordu. Resm-i sefain'in yıllık toplamı 280.000 akçe idi. Bitirme, en geç 1020/1611-12 tarihinde başlamıştır (MM 18134'e dayanarak Kazıcı, s. 186). Bu vergiye neden bitirme adı verildiği bilinmemektedir.

102 Hezarfen Hüseyin (*Telhîsü'l-Beyân*, s. 254) 1675'te dükkânlardan alınan gündelik verginin 1 ile 20 akçe arasında değiştiğini aktarır. Bu miktar 1682'de alınandan çok daha yüksektir. Örneğin Yahudi kasaplar 1675'te 20 akçe ödemek zorundayken 1682'de yalnızca 4 akçe veriyorlardı. Bu fark, yasadışı harçları ortadan kaldırmayı amaçlayan 1682 tarihli yeni ihtisab defterinin bir sonucu olabilir. Gündelik dükkân vergileri gibi düzenli vergi miktarları da böylece azalmış olabilir.

103 8.087 ile 354 (yıldaki gün sayısı) çarpıldığında sonuç 2.862.978'dir, ama anlaşılan, yevmiye-i dekâkin yılın her günü toplanmıyordu, çünkü toplam ihtisab gelirinden (2.710.300) diğer girdilerin toplamı (539.500) çıkarılarak hesaplanan yıllık toplam yevmiye, yalnızca 2.170.800 akçedir (Bab-ı Defteri 25386, s. 1-16).

Yevmiye-i dekâkin:	8.087	(günlük)
Rüsûmât-i sefineha:	280.000	(yıllık)
Bitirme:	102.100	(yıllık)
Mukataa-i penir:	25.000	
Mukataa-i hariciye:	100.000	
Mukataa-i iskele-i Üsküdar:	18.000	
Mukataa-i arşuncılık (*arşunc*ı: uzunluk ölçme görevlisi?):	14.400	
Genel Toplam:	2.710.300	(yıllık)

Yıllık toplanan bitirme akçesi, çoğunlukla süt ürünleri, işlenmiş et ile tatlılar gibi besin malzemesinden alınıyordu. Bunlara ek olarak mum, kömür ile saman gibi besin-dışı bazı maddelere de konuluyordu. Burada ilginç olan, bitirmenin toptan alınmasıydı;[104] oysa diğer vergiler, kişisel alışverişler ile iş anlaşmaları üzerinden alınıyordu. Bitirme vergisinin yılda bir ya da iki kez toplandığı görülmektedir; eğer iki kez toplanıyorsa, ilki ilkbaharda *Ruz-i Hızr*'da, ikincisi ise sonbaharda *Ruz-i Kasım*'da alınıyordu; toplam miktar, 500 ile 20.000 akçe arasında farklılık gösteriyordu. Sonuçta çeşitli loncalardan tahsil edilen bitirme vergisi, toplamda 102.100 akçe ediyordu.[105]

Ayrıca, avârızın düzenli hale getirilmesinden sonra bile savaşlarla ilgili, doğası gereği öngörülemez olan acil durum vergileri vardı. Loncaların orduya savaş alanında hizmet edecek meslek erbabı sağlama yükümlülüğü olduğu biliniyor. Osmanlı birlikleri hemen her zaman İstanbul'dan yola çıkıyor, dolayısıyla onlara hizmet etmede en büyük yükü Bursa, Edirne ile diğer şehirlerin esnaflarından çok, İstanbul lonca mensupları kaldırıyordu.[106] Lonca mensuplarından, Polonya ya da Irak gibi uzak yerlere yapılan seferlere katılmaları beklendiği gibi İstanbul'da kalan lonca mensupları, sefere giden *orducu* esnafın İstanbul'daki işleriyle birlikte, aynı zamanda gidenlerin geride bıraktıkları ailelerinin bakımını da üstleniyordu.[107] Nitekim 1730 yılındaki İran seferine katılmaları gereken lonca üyelerini konu eden bir çalışmada, 28 loncaya getirilen mali yük (*ordu akçesi*) 3 milyon akçenin üstündeydi; bu, 1681 yılındaki toplam ihtisab gelirinden biraz daha fazladır. Her ne kadar bu örnek 18. yüzyıl başlarından olup tahakkuk eden miktar olağanüstü ise de, ordu akçesinin hangi boyutlara varabileceğine ilişkin bir fikir verebilmektedir (bkz. Tablo 3).

---

104 Bazen toptan alınacak miktarın nelerden oluşacağı belirlense de (örneğin sığır başına üç akçe olmak üzere *celepkeşan-i bakar*'dan toplam 22.000 akçe *bitirme*) 32 girdide verginin nasıl toplanacağı çoğunlukla kesin olarak belirtilmemiştir.

105 Bu miktar, listelenmiş bitirme vergileri toplamından (100.430) biraz daha yüksektir.

106 Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, c. 1, s. 369, n. 1.

107 Orducu esnafı kurumunun ilk gelişme dönemleri için bkz. Gilles Veinstein, "Du marché urbain au marché du camp: l'institution Ottomane des orducu", *Melangés Professeur Robert Mantran*, ed. Abdeljelil Temimi, Zaghouan, 1988, s. 299-330.

Tablo 3: 1730 yılında *ordu esnafı* için alınan vergiler (*ordu akçesi*)

(Temel alınan kaynak: Münir Aktepe, "Ahmed III. Devrinde Şark Seferine İştirâk Edecek Ordu Esnafı Hakkında Vesikalar", *Tarih Dergisi*, 7/10 [1954], s. 18-19.)[108]

Lonca	Miktar	Lonca	Miktar
Hirfet-i Habbazan (Uncular)	174.000	Hirfet-i Kasaban	432.000
Hirfet-i Mumcıyan (Mumcular)	55.000	Hirfet-i Bakkalan	1.440.000
Hirfet-i Paçacıyan	72.000	Hirfet-i Sarracan	40.000
Hirfet-i Hıffafan (Pabuççular)	129.600	Hirfet-i Attaran	84.000
Hirfet-i Bezzazan	48.000	Hirfet-i Aşcıyan	160.000
Hirfet-i Hallacan	40.000	Hirfet-i Kazzaz ve Kullabcıyan	24.000 24.000
Hirfet-i Hayyâtan (Terziler)	42.000	Hirfet-i Kılıccıyan	16.000
Hirfet-i Keman-geran (Yaycılar) ve Okcu	9.600 9.600	Hirfet-i Berberan	36.000
Hirfet-i Na'lbandan	48.000	Hirfet-i Muytaban (Mutaflar)	36.000
Hirfet-i Semerciyan	18.000	Hirfet-i Na'lçacıyan	34.800
Hirfet-i Kalaycıyan	9600	Hirfet-i Eskiciyan	32.000
Hirfet-i Çadırcıyan	—	Hirfet-i Çuhacıyan	40.000
Hirfet-i Kazancıyan	18.000	Hirfet-i Çaksırcıyan	36.600
Hirfet-i Demirciyan	18.000	Hirfet-i Arpacıyan	60.000

Bu büyük tutarlar birkaç loncanın sırtına binmekle kalmıyordu;[109] öngörülmeleri de mümkün değildi ve bazı durumlarda savaş

108 Lonca mensupları, zar zor ödedikleri ordu akçesinin –İran seferi planının iptal edilmesi üzerine– savaşa harcanmadığını, bir de muteber kişilerce el konulduğundan bunları geri alamayacaklarını öğrenince öfkeleri ayaklanma çıkarma düzeyine varmıştı (1730 Patrona Halil İsyanı).

109 Bununla birlikte, bazı loncalar, özellikle de bakkallar vergi tutarının bir kısmını yamak loncalarına yükleyebiliyorlardı.

kararı ilan edildikten hemen sonra aceleyle tahsil edilmek zorundaydılar. Dolayısıyla, ordu akçesi ödemesi gereken loncalar, bağlı ya da yamak loncalarının da ödemeye katılmasını istiyor, gerçekten de büyük yardım görüyorlardı. Bununla birlikte loncalardan aceleyle böyle büyük tutarda paralar tahsil etmek herhalde zor olmuştur. 17. yüzyılın başından ortasına kadarki aralıksız savaşlara bakarak, askere alınanlar için loncalara taşıtılan mali yükün hatırı sayılır boyutlarda olduğu düşünülebilir.

İstanbul ahalisine dayatılan daha pek çok ufak vergi bulunmaktadır ve bunların bazılarının doğası henüz pek az anlaşılmıştır. Çeşitli ufak vergilerin adlarını, genelde muafiyet belgelerinden öğreniyoruz. Bazı loncalar, devlet kesimine hizmet etmeleri karşılığında, ufak ve "düzensiz" vergilerden muaf olabiliyorlardı.[110] Sarayda ya da devlet imalathanelerinde lonca üyelerinin çalıştırılması ya da hizmetlerine başvurulması çok yaygın bir uygulama olup lonca mensuplarına böyle durumlarda ya pazar oranının çok altında bir ücret veriliyor ya da hiç ödeme yapılmıyordu.[111] Külliye inşa etme, Tersane-i Âmire'de çalışma ya da yalnızca saraya, devlet dairelerine gerekli malzemeleri sağlama gibi faaliyetler, bu hizmetler arasında sayılabilir. Özel hizmetler karşılığında kazanılan vergi muafiyetlerine bakılarak, çeşitli avârız kategorilerinin ancak birinden birinin geçerli olabileceği ve bir hizmet biçiminin diğerinden muafiyet kazandırdığı düşünülebilir.[112] Belgelerde bu tür anlaşmaların adil olduğu, ilke olarak kabul edildiği duygusu egemense de, bunların gerçek yaşamda da sıkı sıkıya uygulanıp uygulanmadığı kuşkuludur; ne de olsa lonca üyeleri muaf oldukları kabul edilen ne kadar vergi varsa muafiyet belgelerine yazdırmayı ihmal etmiyorlardı. Anlaşıldığı kadarıyla, lonca mensupları vergi tahsildarı konumundaki bir kimsenin kendilerinden "yanlışlıkla" toplayabileceği her türlü harcı bu listeye eklemeye dikkat ediyorlardı. Listelerdeki vergiler hangi loncayla ve hangi dönemle ilişkili olduklarına bağlı olarak çok ge-

110 Örneğin, balıkçılar (İK 5: 24b/168) ile bahçıvanlar (GK 80: 91a) böyleydi.

111 Faroqhi, "Labor Recruitment and Control in the Ottoman Empire (Sixteenth and Seventeenth Centuries)", *Manufacturing in the Ottoman Empire and Turkey, 1500-1950*, ed. Donald Quataert, Albany, 1994, s. 13-57.

112 Darling, s. 88.

niş bir yelpaze teşkil edebiliyordu. Bununla birlikte, net olan şudur: Lonca mensupları, diğer İstanbullular gibi, bir muafiyet belgesiyle korunmuyorlarsa, şaşırtıcı çeşitlilikte ve sayıda ufak harçlara tabi oluyordu. Örneğin, 1619 yılında balıkçıların muaf olduklarını bildirdikleri vergiler şunlardı: avârız, ispence (yalnızca zimmiler için), kassabiyye, kazma ve kürek, lağımcı, ipek, boya, otluk vergileri ile devşirmeler için toplanan vergi.[113] Yüzyılın ortasında bir meyhaneci için sıralanan vergiler biraz farklıydı ama önceki vergilerden bazılarına gene rastlanıyordu: avârız, ispence, ordu, kazma kürek, tulum, kazgan (kazan), feryade (olağanüstü bir savaş vergisi), masdariyye,[114] kuyu, fuçı, hamr ve arak (şarap ve rakı) vergileri, *Hamr Emini bitirmesi* (şarapla ilgili bir başka vergi) ile subaşı, asesbaşı, yasakçı vb. tarafından (muhtemelen gayri meşru olarak) tahsil edilen haraçlar ile diğerleri.[115] Bu vergilerin pek çoğunun amacı ya da içeriği bilinmiyor, ancak adlarına bakarak ne oldukları üzerine tahminler yürütebiliyoruz. Bununla birlikte, en azından bazılarının, orduyu destekleme ve ikmal etmeyle ilgili olduğu anlaşılıyor.

İstanbullu lonca mensuplarının öfkesini giderek kabartan öğe, vergi ve kolluk memurlarının yetkilerini kötüye kullanmalarıydı. 1618 yılında, muhtesib ile diğer kolluk görevlilerinin, vergisini ödeyip makbuzu olanlardan aynı vergiyi iki kez toplamamaları için İstanbul ve civarındaki kadılara emir çıkarılmıştı.[116] Unutulmamalıdır; 1682 yılına ait ihtisab defteri baştan aşağı yeniden hazırlanmıştı, çünkü önceki dönemde gerçekleşen ezici vergi tahsilatı, pazar ahalisini, ihtisab görevlilerinin kötü uygulamalarını merkezi yönetime şikâyet etmeye sevk ediyordu.[117] İhtisab görevlileri, muhtesibler ile

113 İK 5: 24b/168, "*Sürüle gelen devşirme oğlanların besleme akçeleri*."

114 İbnülemin Maliye 381'de belirtildiğine göre, bu, 17. yüzyıl sonlarında aracılardan alınan bir vergiydi.

115 GK 80: 89b (bir meyhaneci). Ayrıca sivil zimmiler için çıkarılmış benzer vergi muafiyet belgeleri için bkz. GK 80: 90b ile MD 88: 66/167; bu kimselerin meslekleri belirtilmemiş olsa da, büyük olasılıkla onlar da esnaftı. Son belgede muhtesib ile acemi oğlanları tarafından toplanmış harçlar da belirtilmişti.

116 İK 3: 87b/706.

117 Atatürk Kitaplığı, MC, B.2. 1b. "*...bid'at men ve def olunmak ricasıyla arz-ı hal olundukda mahmiyye-i mezburede vaki cemî dekâkin ve sair rüsumat-i ihtisabiyye müceddeden tahrir ve defter olunup...*"

kol oğlanları, kendi yararlarına keyfi biçimde yeni haraçlar koymakla kalmıyor,[118] ihtisab vergisi ödeme yükümlülüğü olduğuna ilişkin kaydı bulunmayan loncalardan da bu vergiyi alıyorlardı. Vergi tahsilatındaki bu tür yozlaşmaların, payitahtta yeniçeriler ile beraberindekilerin giderek güç kazanmalarına bağlı olması muhtemeldir; nitekim yeni defterin bir yerinde, yeniçeriler içindeki hasekilerin[119] altı aydan fazla kol oğlanları olarak görev yapamayacakları, bu altı ayın sonunda yerlerini başkalarına bırakmaları gerektiği yazılmıştır.[120]

Sonuçta İstanbul'daki ortalama bir esnaf üzerindeki vergi yükünün ne ağırlıkta olduğu hakkında kesin bir şey bilinmemektedir; devletin tutumundan ya da loncaların eylemlerinden bu yükün ağırlığı üzerine çıkarsamalar yapmak durumundayız. Devletin genelde imparatorluk ölçeğinde, vergilendirmeyi makul bir düzeyde tutmaya çalıştığı[121] ve araştırmam kapsamında İstanbul lonca mensuplarının vergi tahakkuku üzerine herhangi bir şikâyetlerine rastlamadığım dikkate alındığında, resmen saptanan vergi miktarlarıyla ilgili bir rahatsızlıklarının olmadığı düşünülebilir. Devlet de, başşehrin bütün o siyasal ağırlığı karşısında, başşehir sakinlerini huzursuzluğa itecek hamleler yapmaktan muhtemelen kaçınma eğilimindeydi. Lonca mensuplarının kayıtlara yansıyan huzursuzlukları ile kaygıları daha çok vergi görevlilerinin istismarlarıyla ya da vergi muafiyetlerini umursamamalarıyla ilgilidir.[122]

*

"Lonca Sistemine Devletin Müdahalesi" altbaşlığını (Bölüm IV b) özetleyecek olursak; devlet iş yaşamına gerekli altyapıyı sağlıyor, lon-

118 Bunlar *iydiyye*, *mecidiyye*, *ramazaniyye*, *haftalık*, *aylık*, *müsamaha*, *hamlık* vb. haraçlardı (AK, MC, B.2 1b).

119 Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, c. 1, s. 204-05. Yeniçeri Ocağı'nda, 14., 49., 66. ile 67. ortalarının ağaları *haseki* olarak adlandırılıyordu.

120 AK, MC, B.2. 19b.

121 Darling, *Revenue-Raising*, Bölüm 3, s. 83-100. 17. yüzyılda vergi idaresinin keyfi ve verimsiz olduğu yolundaki genel kanının tersine, dönemin maliye kalemi vergi kaynaklarını tespit edip makul bir yaklaşımla hesaplıyordu.

122 Öte yandan lonca mensuplarının stratejik bir tutumla üst düzey görevlileri karşılarına almaktan kaçındıkları, suçu daha çok alt düzeydeki vergi tahsildarlarına yıktıkları da düşünülebilir. Devlet görevlilerinin suiistimalleri, vergi yükümlüleriyle yüzleşildiğinde resmi söylemde sıkça rastlanan bir temaydı.

caların hammadde teminine yardımcı oluyor, pazara düzenlemeler getiriyor ve loncalardan vergi topluyordu. Hiç kuşkusuz, bu faaliyetler loncaları çeşitli düzeylerde ve büyük ölçüde etkiliyordu. Bununla birlikte, devletin etkisini loncalar üzerinde tam bir egemenlik olarak yorumlamak hatalı olur. Devlet yetkilileri loncaları düzenleyen pek çok kural koymuş, bu yolda pek çok emir çıkarmış olsalar da, loncalar da bu kurallar ile emirlerin uygulanabilmesinde çok önemli rol oynamışlardır. Yönetim tarafından çıkarılan bir emir, loncalar arasında uygulamaya geçme sürecinde kolaylıkla sulandırılıp etkisizleşebiliyordu.

Örneğin, diğer bölgelerdeki pabuççuların Sultan Ahmed vakfındaki arastaya taşınmaları yolundaki fermanın yaşama geçmesi çok uzun bir zaman almıştı; anlaşılan pabuççular eski dükkânlarını terk etmek istemiyorlardı. 1618 yılında vakıf yönetimi padişaha (II. Osman) bazı dükkânların halen boş olduğunu bildirdi; mesele ancak mesleğin önde gelenleriyle görüşmelerden sonra çözülebildi. Hassa çizmecileri ağası taifesiyle birlikte taşınmayı kabul etti, ama bunun için de kendilerine belli tür pabuçlar üzerinde tekel hakkı verilmesini şart koştu.[123] İki yıl sonra vakıf hâlâ pabuççular arasından kiracı bekliyordu; demek, önceki düzenleme başarısız olmuştu. Devlet bir kez daha İstanbul'un diğer pazarlarından bazı pabuççuların I. Ahmed'in vakfına taşınmasını emretti. Bu emir, çarşının kethüdası ile çeşitli pazarlardaki tek tek pabuççular arasındaki anlaşmalar yoluyla gerçekleştirilmeliydi. O zaman bile, lonca ustaları daha çok genç ortaklarını (örneğin oğullarını) çarşıya yolladı.[124] Lonca mensuplarını, istemedikleri bir şeyi yapmaya zorlamak çok güçtü ve bir padişah fermanının uygulanmasına ilişkin ayrıntılar, lonca sistemi içinde kararlaştırılmak durumundaydı.

c. Loncalar ve Lonca Mensuplarının Arz-ı Halleri ile Resmi Başvuruları

Kanunname'lerdeki kısıtlayıcı önlemlere ilişkin anlatımlardan, kişi, loncaların devletin denetimi karşısında edilgen örgütlenmeler

123 İK 3: 92b/722.
124 İK 6: 49a-b.

olduğu izlenimine kolayca kapılabilir. Bununla birlikte loncalar her zaman devlet karşısında güçsüz değildi. Loncalar iç sorunlarını bağımsız biçimde ele alabiliyor, narhların belirlenmesinde söz sahibi olabiliyorlardı. Vergilendirme ya da evkaf-ı hümayun yönetiminde olduğu gibi, devletle loncalar arasında çıkar çatışmasının var olduğu durumlarda bile devletin loncaları kendi yoluna çekmesi her zaman kolay olmuyordu. Lonca mensupları iddialarını savunmada, resmi emirleri atlatmada çok azimli olabiliyordu; devlet görevlileri ise genelde tutarsızdı.

17. yüzyıldan başlayarak imparatorluğun sıradan insanlarının şikâyetlerini içeren dilekçelerin sayısı artış göstermiştir.[125] Gerçi bundan önce daha az şikâyet olduğunu kanıtlamak zordur, ama 17. yüzyıl ortalarından itibaren şikâyetler için ayrı bir sicil tutulmaya başlanması, bunların sayısının, divan kayıtlarının en eskisi ve en kapsamlısı olan *Mühimme Defterleri*'nden bağımsız ayrı bir defter tutmayı gerektirecek kadar arttığına işarettir.[126] Erkek olsun kadın olsun, Müslüman olsun gayrimüslim olsun, Osmanlı tebaasından herkes, padişah makamına dilekçe verme, dertlerine çözüm isteme hakkına sahipti. Lonca mensuplarının, sorunlarını ilettiklerini gözlemlediğimiz pek çok dilekçe bulunuyor.[127] Bu arz-ı haller, lonca mensuplarının devlet tedbirlerine karşı ürettikleri en incelikli yanıtları barındırıyor. Dolayısıyla, lonca mensuplarının dilekçeleri, kullandıkları retorik, divan-ı hümayunu kullanma biçimleri incelendiğinde, loncaların ayrıcalıklarını savunma yolunda büyük çaba sarf ettikleri görülebiliyor.

Temelde iki tür dilekçe bulunuyordu: sıradan tebaanın doğrudan arz-ı halleri ile devlet yetkililerinden gelen arzlar.[128] Devlet yet-

125 Darling, *Revenue-Raising*, s. 281-82.

126 Hans Georg Majer (ed.), *Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden von Jahre 1675*, Viyana, 1984, "Einleitung", s. 17-20.

127 Faroqhi, Suraiya, "Political Initiative 'from the Bottom Up' in the Sixteenth- and Seventeenth Century Ottoman Empire: Some Evidence for Their Existence", *Osmanische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte: In Memoriam Vanco Boskov*, ed. Hans Georg Majer, Wiesbaden, 1986, yeniden basım *Coping with the State: Political Conflict and Crime in the Ottoman Empire, 1550-1720*, İstanbul, 1995, s. 6-10.

128 İnalcık, "Şikâyet Hakkı: 'Arż-ı Ḥāl ve'Arż-ı Maḥzar'lar", *Osmanlı Araştırmaları*, 7-8 (1988), s. 35.

kililerinden gelen arzlar, genelde kendi yetki alanı içindeki insanlar adına, kadı tarafından dosyalanıyordu. Loncalar arasındaki ya da içindeki sorunlar, kadı otoritesi altındaki alt düzey resmi görevlilerle ilgili konular şeriye mahkemesinde çözülebilirken, vergi tahsildarlarının yol açtığı yinelenen çatışmalar ya da meseleler, divan-ı hümayuna aktarılmak durumundaydı. Başka deyişle, şeriye mahkemesi gündelik düzeyde işlev görürken divan son başvuru merciiydi.[129]

İstanbul lonca mensupları merkezi divana kolaylıkla ulaşabiliyorlardı. Divan –sarayda padişahın ya da veziriazamın başkanlığında toplanan divan-ı hümayun– imparatorluktaki en yüksek mahkeme olup, her türlü devlet işinin tartışıldığı bir kabine görevi de üstlenmiş olmasına karşın, ahalinin şikâyetlerini dinlemeyi her zaman öncelikli amaçlarından biri sayıyordu. Dolayısıyla, padişahın her kulu, ne kadar yoksul olursa olsun, dertlerine çare aramak için arz-ı hal verebiliyordu. Arz-ı haller mahkemede alınabiliyor ya da üst düzey kişilerce bir yerden başka yere giderken, hatta sefere çıkarken kabul edilebiliyordu.[130] Böyle bir arz-ı hali işleme koydurmak, İstanbul loncaları açısından özellikle kolay olsa gerektir; yalnızca divan-ı hümayunun fiziksel yakınlığı nedeniyle değil, aynı zamanda ondan başka bir yerel divan mahkemesinin olmaması nedeniyle de bu böyledir. İstanbul'un ayrı bir valisi bulunmuyordu; başşehrin yönetiminden bizzat veziriazam sorumluydu. Muhtemelen, İstanbul'da insanların divana sunduğu dert ne olursa olsun, çok büyük önem taşıyordu, çünkü zaten İstanbul'un kendisi, imparatorluk içinde ağırlıklı yere sahipti.

Sonuç olarak, loncalar ile lonca mensubu bireyler divan-ı hümayuna büyük ya da küçük çeşitli meselelerle başvuruyor, talepleri de hemen her zaman dikkate alınıyordu. Divana verilen arz-ı hallerden incelediklerimin pek azı reddedilmişti.[131] Acaba –yalnız-

129 Gene de divanda ele alınan her davanın şeriye mahkemesinde görülenlerden önemli olduğunu söylemek güçtür, çünkü aslında insanlar bir davayı isterlerse şeriye mahkemesine, isterlerse divana götürebiliyordu.

130 İnalcık, "Şikâyet Hakkı", s. 33.

131 Gerçekten de divan-ı hümayun ender de olsa bazı arz-ı halleri reddediyordu. Darling, *Revenue-Raising*, s. 281'de KK 2576 numaralı defterdeki 625 davadan yalnızca iki ya da üçünün reddedildiğini belirtmiştir.

ca lonca mensupları değil– tüm arz-ı hal verenler nasıl bu kadar başarılı oluyorlardı? Ana nedenlerinden biri, padişah otoritesinin meşruiyetini besleyen adalet ideolojisiydi; başka deyişle, padişahın iktidarı, dünyevi yasalara (*kanun*) dayanarak ahalisini her türlü baskıdan ya da adaletsizlikten koruyabilmesiyle meşruluk kazanıyordu. Padişahın toplum huzuru ile düzeninden doğrudan sorumlu olduğu düşünülüyordu.[132] 17. yüzyılda Osmanlı padişahları günlük devlet işlerinden giderek kopmaya başlamışsa da, padişahın adaleti fikri, padişahın, yetkisini devrettiği veziriazam divanında hükmünü sürdürüyordu. Dolayısıyla, arz-ı haller kanalıyla genel ahalide adil bir padişah otoritesi imgesi oluşmasını sağlamak üzere, divan-ı hümayun ister istemez herkese açık görünmek zorundaydı. Bunun karşılığında şikâyetçiler de kendi durumlarını betimlerken devlet yetkililerinin beklentilerini karşılamak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Arz-ı hal alındıktan sonra, mesele soruşturulsa da, çıkan karar şikâyetçinin telkinlerinden etkilenme eğilimindeydi.

Lonca mensuplarının arz-ı hallerinde birkaç ortak tema tekrar tekrar görülmektedir. Bunlar bazen aşırı ya da yasadışı vergilendirmeyi konu alıyor, bu da aynı zamanda devlet görevlilerinin baskılarıyla ilgili oluyordu. Sonra, (örneğin vergi muafiyeti kazanmak ya da özel türde ekmek fırını açarak özel fiyatlar uygulamak için) özel izin talep eden arz-ı haller ile hammadde tekeli ya da vergi yükünün paylaşılması gibi konularda loncalar arasında çıkan anlaşmazlıkların yansıtıldığı arz-ı haller bulunuyordu. Loncalar ya da lonca üyeleri arasındaki anlaşmazlıklarda devlet yalnızca hakem konumunda olsa da, loncalarla devlet görevlileri arasındaki sorunlar daha nazik durumlar yaratıyordu. Vergi anlaşmazlıkları gibi konuları içeren bu tür davalarda devletin mali çıkarlarıyla siyasal çıkarlarının çatışması olasılığı bulunuyordu.[133]

Devlete verilen arz-ı hallerde en öne çıkan konular, vergi meseleleriydi. 17. yüzyıldan önce de Osmanlı tebaasından gelen arz-ı

132 Tursun Beg, *History of Mehmed the Conqueror*, ed. Halil İnalcık ve Rhoads Murphey, Minneapolis, 1978, s. 21. Bununla birlikte, padişah adaleti kişiler üstü bağlayıcılığı olan bir hukuk sisteminden çok bir kişisel inayet tonu taşıyordu. İnalcık, "Adâletnâmeler", s. 49.

133 Darling, *Revenue-Raising*, Bölüm VIII ve IX.

hallerin pek çoğunun ağır ya da yasadışı vergilendirmeyle ilgili olduğu düşünülünce, lonca mensuplarının vergilere ilişkin arz-ı haller vermesi hiç de şaşırtıcı değildir.[134] Bunların arz-ı haller arasında net bir çoğunluk oluşturmaması da mümkündür, çünkü divan mahkemesine oldukça fazla sayıda lonca içi ya da loncalar arası mesele de sunulmuştur. Bununla birlikte, devlet-lonca ilişkilerini konu alan arz-ı haller, loncaların kendi meseleleriyle ilgili olanlardan daha önemli sayılmalıdır, çünkü devlet yetkililerini daha doğrudan ilgilendirmektedir. Ne de olsa, lonca mensupları ihtisab vergisi ve çeşitli düzensiz vergileri öderken yüzde 10'luk bir kâr marjıyla iki yakalarını bir araya getirme kaygısının ne kadar ağırlığı altındaysa, belki devlet de yeterli bir gelir akışını sağlama alma kaygısının o kadar ağırlığı altındaydı.

17. yüzyılda vergilendirmenin ne gibi bir değişikliğe uğradığını tam olarak belirlemek çok zor olmakla birlikte, izlenimimiz, vergilendirmenin arttığı yönündedir. Gayrimeşru vergilere karşı itirazlar yeni bir olgu olmasa da, 17. yüzyıl loncalarının arz-ı halleri, özellikle de devrin mali tarihinin ışığında, yeni bir yoğunluk kazanmış görünmektedir. Devlet, muhtemelen taşra gelirlerinin düşmesiyle daha da ağırlaşan sürekli bir bütçe açığı içindeydi. Taşranın zararını telafi etmek üzere merkezde vergilendirmenin ağırlaşmış olması mümkündür. Daha önce de belirtildiği üzere, düzensiz vergiler düzenli hale getirilmiş, esnafın omuzlarındaki ordu akçesi yükü yer yer oldukça ağırlaşmıştı. Tüm bunlara ek olarak, İstanbul'da vergi tahsilatı genelde askeri görevlilerin ellerinde bulunuyordu ve bu kimseler de tahakkuk edenden daha fazla vergi toplayarak çoğunlukla yetkilerini kötüye kullanıyorlardı. İlgili loncalarda vergi anlaşmazlıklarının çok olmasını, bu bağlamı göz önüne alarak değerlendirmeliyiz.

Gayrimüslim yağcıların 1685 yılında *masdariyye* vergisine karşı çıkmalarında olduğu gibi, lonca mensuplarının kendilerine yüklenen vergilere itiraz etmeleri şaşırtıcı değildir.[135] Masdariyyenin bir başka adı da *dellaliyye* olup, bu adla 15. yüzyılda uygulanıyor-

134 İnalcık, "Şikâyet Hakkı", s. 37; Faroqhi, "Political Activity among Ottoman Taxpayers and the Problem of Sultanic Legitimation (1570-1650)", *JESHO*, 35 (1992), s. 7-13.

135 Başbakanlık Arşivi: İbnülemin Maliye 381.

du.[136] Bu verginin tahsilatından gümrük emini sorumlu olup vergi oranı da bir gelir defterinde (*maden defteri*) belirtilmişti. Genel düzeyde, Müslümanlar dışında kimsenin masdariyye ödemeksizin iş yapamayacağı belirtiliyor, yağ tüccarlarının [sattıkları yağ değeri olan] her 100 akçe başına 1,5 akçe ödemeleri gerekiyordu.[137] Bununla birlikte, bu konuda bir pazarlık payı tanınmıyor da değildi. Nitekim bir kerede 1 ya da 2 vukiyye (1 vukiyye [okka] = yaklaşık 1,28 kg) satan küçük ölçekli satıcılara ilişkin bir şart koşulmamıştı. Kendi tanımlarına göre İstanbul, Galata ile Üsküdar'ın (zimmi) yoksul yağcılarından oluşan bir grup, buna dayanarak divan-ı hümayuna arz-ı hal vermiş, kendilerinden masdariyye alınmasının yalnızca önceki uygulamalara değil, defter kayıtlarına da aykırı (*hilaf-ı defter*) olduğunu, çünkü yalnızca küçük ölçekli yağ satışı yaptıklarını öne sürmüşlerdi. Merkez yetkilileri bu arz-ı hali olumlu karşılamışlar, masdariyyenin yoksullardan alınmaması gerektiğini belgeye düştükleri bir kenar notuyla (*der kenar olunup*) belirtmişlerdi. Bundan kısa süre sonra gümrük emini bu karara karşı çıkmış, zimmi yağcıların hiç itiraz etmeden masdariyye ödemeleri gerektiği konusunda bir ferman olduğunu söylemişti. Ne yazık ki, var olan belgelerde, meselenin nasıl çözüldüğüne ilişkin bir işarete rastlamıyoruz. Bununla birlikte, loncalar ile devlet arasında kayda değer bir iletişim vardı ve bu bağlamda defterlerde belirlenen koşullar, vergi tahsildarlarının değişikliklere yönelik tüm itirazlarına karşın esnetilebiliyordu.

Lonca mensupları için daha da rahatlatıcı olansa, saraya, devlet atölyelerine ya da devlet kesimindeki başka kurumlara yönelik belli hizmetler yapma karşılığında, vergi ayrıcalıkları kazanmaktı; bu durumda, en azından ellerinde vergi muafiyet haklarını gösteren bir yasal belge (*muafname*) bulunuyordu. Başka deyişle, bazı loncalar ile lonca mensubu olsun olmasın, bireyler, çoğunlukla meslekleriyle ilgili bazı özel hizmetler karşılığında kolluk (*ehl-i örf*) tarafından toplanan düzensiz vergilerden (*tekâlif-i örfiyye*) muaf oluyor-

136 Beldiceanu, *La Ville Ottomane*, s. 81-84.

137 Göründüğü kadarıyla bu vergi de tartı sırasında, örneğin kapanlarda tahsil ediliyordu.

lardı.[138] Örneğin, bakkallar, *arpacılar* ile nalbantlar (*nalbendler*) gibi Üsküdar lonca grupları askeri seferlere bağlı olarak düzensiz vergilerle yükümlü kılınmalarından şikâyet ettiklerinde, Fatih Sultan Mehmed'in kendilerine verdiği, vergi muafiyet hakkını içeren fermanı getirmişlerdi; bu hakkı, orduya ilk üç merkezde yaptıkları bazı hizmetlerle kazanmışlardı; iddiaya göre belgede, "Genel bir seferberlik (*nefir-i amm*) halinde bile, bu loncalara dokunmayın" yazıyordu.[139] 1029/1618-19 yılında balıkçı loncası, Tersane-i Âmire'deki hizmetleri ile her yıl teknelerini *Balıkhane*'ye *eda etme*'leri karşılığında aldıkları vergi muafiyeti hakkına vergi tahsildarlarının itibar etmediklerinden şikâyet eden bir arz-ı hal vermişlerdi. Muaf olmaları gereken dokuz vergi kalemi saymışlardı; anlaşılan, bunlar da muaf oldukları tüm vergileri içermiyordu.[140] Vergi kalemlerini sıralamaları, acil bir durumun, vergi tahsildarlarının hemen kapıyı çalması olasılığının varlığı izlenimini uyandırıyor. Buna ek olarak, zamanında saraylara ya da has bahçelere ürünlerinden vermiş olan sebzeciler, yemişçiler ve çiçekçiler loncaları 1043/1633-34'teki büyük İstanbul yangınında muafnamelerini yitirince hemen yeni bir kopyasını istemişler, ellerinde doğru düzgün bir belge olmazsa vergi memurlarının taleplerine karşı koyamayacaklarından korktukları için, kadıdan da bu belgeyi onaylayan ikinci bir belge edinerek kendilerini sağlama almışlardı.[141]

Loncalar, resmi muafiyet belgeleri olmasa bile, bir devlet koluna verdikleri hizmetlerin diğer vergilerden muafiyet sağlayacağı anlayışına –muhtemelen devletle birlikte– sahipti.[142] Vergi tahsil-

138 Burada verilen örneklerin dışında, ayı oynatıcılarının saraydaki hizmetleri karşılığında vergi muafiyeti aldıklarının anlatıldığı bir vaka da vardır (İK 10: 155a).

139 MD 81: 95/435. Aynı defterde, 221/501 numaralı kayıtta, Üsküdar'a bağlı bir köydeki lonca mensuplarını konu alan benzer bir vaka da bulunmaktadır.

140 İK 5: 24b/168 (1029/1619-20).

141 GK 80: 91a. Ayrıca, lonca mensupları düzgün bir belgeye sahip olsalar bile, bazı tahsildarlar bu kuralları çiğneyebiliyordu. Örneğin kol oğlanları ile diğer vergi tahsildarları, içlerinden bazıları aynı vergiyi –insanların ellerinde tezkereler olmasına rağmen– ikinci kez topladıkları için devlet tarafından uyarılmışlardı. Bkz. İK 3: 87b/706.

142 Darling, *Revenue-Raising*, s. 88 ve 263, avârız adı altında toplanan çeşitli harçların birbirlerini dışladığını varsaymaktadır. Bununla birlikte, ortada kötü niyetli vergi tahsildarlarının da olduğu düşünülünce, bu fikrin her zaman geçerli olmadığı söylenebilir.

darlarına karşı açtıkları davayı kazanıp *tokmak akçesi* ödemeye yönelik itirazlarını kabul ettiren varilciler buna örnek oluşturur; söz konusu grubun savı, tokmak akçesinin taşrada tahsil edilmesine karşın İstanbul için bid'at olduğu yolundaydı ve varilciler, arz-ı hallerinde ana savlarını belirtmeden önce, zaten sadakatle cizye ödeyegeldiklerini söyleyip talep üzerine Tersane-i Âmire'ye varil verdiklerini ifade etmişlerdi; oysa bir muafiyet belgelerinin olduğundan söz etmiyorlardı.[143]

Yalnızca uzman işkolu grupları olarak değil, esnaf bireyler olarak da divan-ı hümayuna vergi muafiyeti için arz-ı hal vermek mümkündü. Bireylerin verdiği arz-ı haller arasında, devlete verdikleri çeşitli hizmetler karşılığında *müsellem* statüsü (kökeninde, askeri hizmet karşılığında vergi muafiyeti) isteyen lonca mensupları görülebilmektedir. Söz konusu arz-ı hallerde istenen, genelde düzensiz vergilerden muafiyet olup, lonca mensuplarıyla diğer şehirlilere getirilen düzensiz vergilerin aynı olduğu düşünülebilir; çünkü Galata mahkemesine ait aynı şeriye sicili, vergiden muaf olan kimse esnaf olarak belirtilmiş olsun olmasın, birtakım ortak vergi maddeleri sıralamıştır.[144] Toplu anlaşmalarda olduğu gibi, bu tür bireysel vergi anlaşmalarının nasıl başladığını da tam bilemiyoruz; bunun da nedeni, her şeyden önce, eldeki belgelerin bu tür muafiyet haklarını miras almak ya da devretmek isteyen kimselerce verilmiş arz-ı hallerden ibaret olmasıdır. Bu noktada yalnızca, böyle anlaşmalarda, ilgili kişilerin bağlantısı olan, divana daha kolay ulaşabilen saygın kimselerin (örneğin büyük vakıfların mütevellilerinin, bostancıbaşıların vb.) aracı olduğu tahmin edilebilir, çünkü muafiyet verasetine ya da devrine ilişkin arz-ı haller çoğu kez böyle kişilerce veriliyordu.[145]

---

143 GK 73: 134b. *Tokmak akçesi* döneme ait diğer belgelerde geçmemektedir; muhtemelen yalnızca varilcilere özgü bir vergidir.

144 Arz-ı hal veren bireylerin bazıları, bana öyle geliyor ki, lonca üyesi olduğunu belirtmeyen lonca üyeleri de olabilir. Metinde söz edilen meyhaneci, başka bazı belgelerde açıkça meyhaneci olarak geçmemektedir. Bir meyhaneci, bozacı ya da kayıkçı ile ilgili olduğu anlaşılan bir vaka daha vardır. Bu kişi, vergi muafiyeti kazanmamış olsaydı, *kürekçi* vergisi ödemek durumunda kalacaktı (MD 88: 66/167).

145 GK 80: 89b-90b. Bir kuyumcuyla ilgili vergi muafiyet belgesi de bulunmaktadır.

Vefat etmiş babasının vergi muafiyetini sürdürmek isteyen meyhaneci davası, düzensiz vergi yükünden kurtulma yolunda harcanan çabalara ilişkin büyüleyici bir örnektir. Tahmin edilebileceği üzere, meyhaneciler, o dönem, en azından devletin gözünde, en düşük ahlaksal unsurlarla bir tutuluyor, bu nedenle de diğer mesleklere göre devletin ağır taleplerine daha fazla maruz kalıyorlardı. 16. ve 17. yüzyıllarda meyhanelerin tümden yasaklandığı bile olmuş,[146] buraları II. Osman[147] ile IV. Murad[148] devirlerinde yer yer ani teftişlere ya da türlü baskılara uğramıştı. Meyhaneciler, bozacılarla birlikte, çağrıldıkları takdirde, özellikle de Venedik'e karşı yapılan Girit seferi gibi (1645-1669) donanma seferleri olduğunda, donanma gemilerine kürekçi olarak gitmekle yükümlüydü.[149] Kürekçilik aynı zamanda suçlulara yönelik bir ceza olduğuna göre, meyhaneciler gerçekten de tekinsiz bir iş yapıyor olmaları nedeniyle cezalandırılıyorlardı. Buna karşın, bir meyhaneci (İstani?), yeniçeri ocaklarının resmi camisi sayılan Orta Cami'nin vakıf mütevellisi aracılığıyla bir arz vermişti. Buna göre söz konusu kişinin babası cizye de dahil olmak üzere bazı vergilerden muaftı, çünkü IV. Murad'ın (1635'teki) Revan (Erivan) seferi sırasında orduda dülger olarak görevliyken yaralanmıştı. Babanın vefatından sonra oğlu (İstani?) her yıl Orta Cami'ye 60 vukiyye (yaklaşık 76 kg) zeytinyağı verme karşılığında babasının vergi muafiyetini devralmayı istiyordu. Meyhaneciye vergilerden muaf olduğuna ilişkin bir ferman-ı âli verildi, ama o yeniden mahkemeye gelerek, vergi muafiyeti olan başka zimmilere verildiği gibi yeni bir berat istedi; anlaşılan, iddiasını destekleyen çok çeşitli belgeler toplayacak kadar dikkatliydi. Beratı aldıktan sonra divan-ı hümayuna bir kez daha başvurarak Galata voyvodasının, beratını dikkate almayıp kendisini 440 akçe ödemekle yükümlü kıldığından şikâyet etti. Arz-ı halin nasıl karşılandığından söz edilmemekle birlikte, Galata şeriye sicillerindeki bir sonraki girdiye göre, Galata kadısı voyvo-

146 Refik, *Onuncu*, s. 141 (975/1567).
147 "Tuği Tarihi", *Belleten*, ed. Midhat Sertoğlu, 11/43 (1947), s. 502.
148 *Naîmâ*, c. 3, s. 224.
149 GK 80: 92b, 93a.

dayı uyarmış, tahsil ettiği parayı geri vermesini emretmişti.[150] Büyük olasılıkla divan arz-ı hali olumlu karşılamış, kadıdan durumu araştırmasını rica etmişti. Arz sahibi, dinsel-ahlaksal bakışla düşük görülen bir meyhaneci olsa da, merkez yönetimi ile kadı hukuksal süreçlerde ona karşı ayrımcılık yapmamış görünmektedir.

Yukarıda da gördüğümüz üzere, loncalar ile lonca üyesi bireyler, özellikle de kuralları ihlal edenlerin aslında vergi tahsildarları olması nedeniyle, vergi yüklerini hafifletmek için çok çaba harcıyorlardı. Burada dikkate değer olan, merkezi yönetimin loncalar içi ya da arası konularla olduğu kadar vergilerle ilgili arz-ı halleri kabule de açık olmasıdır. Bunun da bir nedeni, yönetimin, bazı vergi memurlarının zorbalık yaptıklarını bilmesi ve vergi idaresinde adalete özel bir önem atfetmesi olabilir. Öte yandan devlet, kısa vadede daha fazla gelir elde etme uğruna loncaların güvenini yitirmeyi göze alamazdı. Devlet genellikle baskıcı vergi memurlarını sert biçimde cezalandırıyor gibi görünmese de, padişahın adaleti yoluyla meşruiyetin korunması, bu tür kargaşa dönemlerinde başlıca kaygılardan biri olarak kalıyordu.[151]

Şikâyetlerin üslubuna gelince; lonca mensupları beyaz ekmek fiyatları hakkında olsun, devlet memurlarının baskıları hakkında olsun, genelde arz-ı hallerinde çok güçlü iddialarda bulunabiliyordu. Yalnızca mahkemeye davalarında kendilerini haklı gösterecek her türlü belgeyi sunmakla kalmıyor, yetkililere hitap eden kanıtlardan ve retorikten yararlanıyorlardı. Şikâyetler ve kararlar yalnızca retoriğe bağlı olmayıp kişinin savlamalarını destekleyecek kanıtların da belgeler ve defterlerde bulunması zorunlu ise de, esnafın yetkililer karşısında dertlerini anlatmada kullandıkları ifadeleri görmek oldukça ilginçtir.[152]

---

150 Sayıları beşi bulan tüm bu belgeler, tek bir sayfada sıralanmıştır, GK 80: 89b.

151 Darling'e göre (*Revenue-Raising*, s. 294) Osmanlı devleti vergi yükümlülerine olan bağımlılığını, Osmanlı dönemindeki *daire-i adliye* (adalet çemberi) çerçevesi içinde açıklıyordu. Adalet, bir ölçüde vergilendirmenin sınırlandırılmasıyla tanımlanıyordu; bunalım dönemlerinde *daire*'nin –bütün bir toplum ve devlet dokusunun– zedelenmemesi için, devletin de vergilerle ilgili şikâyetleri dinlemesi gerekiyordu.

152 Lonca mensuplarının kadı ya da divan mahkemesinde söyledikleri kâtiplerce kısaltılabiliyor ya da değiştirilerek yazılabiliyordu ama konuşma diline özgü bir hayli ifadenin varlığı, özgün tanıklığın belli ölçülerde yansıtıldığı izlenimi uyandırıyor. Bkz.

Bunlardan en yaygın olanı, eski uygulamaya dayanarak bir şeyin onaylanmasını ya da iptal edilmesini isteyen arz-ı hallerdi. İddialar, kanunlardan çok geleneklere dayandırılıyordu – eğer ikisine birden gönderme yapılmıyorsa. Bölüm III'te de gösterildiği üzere, gelenek loncalar açısından kullanışlı bir araç olup loncalar içi ya da arası anlaşmalar yoluyla yeniden şekillendiriliyordu. Geleneğe saygı, devlet-lonca ilişkilerinde de kilit öğelerdendi. Gelenek, Osmanlıların zihinlerinde, henüz resmileşmemiş yasa niteliğindeydi ve nihayetinde, padişah kanunlarının İslam hukuku dahilinde meşruiyeti, bunların *örf* kapsamında değerlendirilmesiyle güvenceye alınıyordu. Mesele ne olursa olsun –ister büyük ölçekli vergi getirilmesi, ister bir kişinin vergiden muafiyeti, isterse bazı ekmekçilerin özel fiyat uygulama talebi– gelenek bu ilişkilerde neyin kabul edilebilir olduğunu belirlemede önemli bir rehberdi. Daha açıkçası, kesintiye uğramadan önceki uygulamalar, kabul edilebilir, belki de yararlı ya da en azından zararsız görülüyordu. Büyük olasılıkla, I. Ahmed kanunnamesindeki "*Evvelden olıgeldüğine göre verürler ise kimesneye günah yoktur*" cümlesi de bu bağlamda değerlendirilebilir.[153] Ayrıca, bir şeyin geleneğe aykırı olduğunu söylerken lonca mensuplarının kanıt gösterme yükümlülüğü, bir şeyin *kanun*'a aykırı olduğunu iddia etmeye kıyasla daha azdı.

Gelenek, hem lonca mensuplarının hem devlet görevlilerinin kendi çıkarları doğrultusunda belirleyebilecekleri bir sahaydı.[154]

Yvonne Seng, "The Şer'iye Sicilleri of İstanbul Müftülüğü as a Source for the Study of Everyday Life", *TSAB*, 15/2 (1991), s. 307-25. Geleneksel İslam adalet sisteminde, sözlü tanıklık ve hemen ulaşılır olma değer taşıyordu. Bunun Yemen'deki çağdaş bir örneği için bkz. Brinkley Messick, *The Caligraphic State*, Berkeley ve Los Angeles, 1993, Bölüm 9, "Judicial Presence." Öte yandan Gilles Veinstein, "L'oralité dans les documents d'archives ottomans: paroles rapportée ou imaginée?", *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 75-76 (1995), s. 133-142'de, kâtiplerin bir hayli düzeltmeye ve özetlemeye başvurduğunu gösteren çok fazla resmi ve kalıplaşmış deyim ve yapı bulunduğuna işaret edilmektedir. Yazar, doğrudan konuşma biçiminde aktarılan tanıklıkları da büyük ölçüde aslına uygunluk görünümü sağlama aracı olarak görmektedir.

153 Akgündüz, s. 524.

154 İnalcık, "Adâletnâmeler", s. 52. Vergi memurları, *kanun*'da bir temeli olmamasına karşın, gelenek adına, kimi zaman Osmanlı'nın fethinden önce tahsil edilmekte olan vergileri de topluyorlardı.

Örneğin, neyin "âdet" olup neyin olmadığı hakkında loncalar ile vergi tahsildarları pekâlâ çok farklı fikirlere sahip olabiliyorlardı. Hatta, savlarını destekleyecek biçimde, farklı dönemlere ait âdetlere gönderme yapabiliyorlardı. Loncalar ile memurlar arasında, gerçek geleneğin hangisi olduğu yolundaki bu fikir farklılıkları, yukarıda sözü edilen vakadaki yağcılar loncasına getirilen masdariyye vergisi meselesinde kendini göstermişti.[155] Bir başka davada, bazı zimmi ekmekçiler şeriye mahkemesine başvurarak kol oğlanlarının ekmek için belirlenmiş sabit standart ağırlığı ihlal edenlerden para cezası tahsil ettiklerini, oysa eskiden para cezası kesmeyip yalnızca ihlalcilerin adlarını kaydetmekle yetindiklerini söylemişlerdi. İlginçtir, ekmekçiler kol oğlanlarının *bunca seneden beri*[156] para cezası tahsil ettiklerini de söylemişlerdi; bu da şunu göstermektedir: Yalnızca geçmişte uygulanmış olmasına bakılırsa, kol oğlanlarının para cezası tahsil etmesi de etmemesi de "mutad" olarak nitelenebiliyordu. Meseleye kol oğlanlarının gözünden bakacak olursak, belgede belirtilmese de, muhtemelen para cezası tahsilatı gelenekle uyumlu olmasa da, kanunnamelerle destekleniyordu; kanunnameler, narhları ihlal edenlerden toplu para cezası tahsil etmeye izin veriyordu.[157] Burada, şikâyetçilerin gerçekten de narhları ihlal etmiş olmalarına karşın kadıya başvuracak cüreti göstermeleri ilginçtir. Galata kadısı görevlileri bir daha ekmekçilerden para cezası almamaları yolunda uyarıyor, ekmekçilere de resmi fiyatları ihlal etmemelerini tembihliyordu.

Bunlara ek olarak, lonca mensupları yeri geldiğinde, dinsel töreleri vurgulayan İslami retoriğe sığınıyorsa da, bunu gelenekçi savlamaları kullandıkları sıklıkla yapmıyorlardı. Açıkça görüldüğü üzere, dinsel retoriğe başvuranlar neredeyse yalnızca Müslüman lonca mensuplarıydı. Osmanlı devleti İslam'ın koruyucusu olma iddiasıyla Müslümanlara ayrıcalıklar tanıdığından, Müslüman kimliğine yönelik bu hatırlatmaların ancak yardımı dokunabilirdi.

155 İbnülemin, Maliye, 381.

156 GK 80: 75b.

157 Akgündüz, c. 9, s. 525. Kol oğlanlarının neden şikâyetçi olmadıkları merak konusudur. Muhtemelen kendileri için meşru olamayacak kadar yüksek para cezası tahsil etmişlerdi.

Bununla birlikte, "Müslüman" kimliğine sığınmada asıl amaçlanan neydi? Bu açık Müslümanlık, acaba zorunlu olarak gayrimüslimlik ile karşıtlık içinde miydi ya da gayrimüslimler aleyhine Müslümanları kayırmaya mı dayanıyordu? Bu dönemde artan sayıda gayrimüslim kimliğinin gözlemlenmesini ve gayrimüslimler hakkında –daha yansız bir sözcük olan *zimmi* yerine– *kefere* sözcüğünün kullanılmasının sıklaşmasını dikkate alarak, burada belli bir dinsel ayrım ya da ayrımcılık öğesinin var olduğu söylenebilir.[158] Şunu da unutmayalım, 17. yüzyılda (Kadızadeli hareketinde de görüldüğü üzere) özcü İslami görüşlerde bir canlanma yaşanıyordu. Gerçekten de, *takyeciler* vakasında, grup üyeleri kethüdalarının yalnızca Müslümanlar arasından seçilmesini istiyorlardı, oysa eskiden zimmi kethüdaları olmuştu. Müslüman üyeler bununla kalmayıp, zimmilerin kendilerine bir zimmi kethüda seçebilmelerinin de önüne geçmişti.[159] Burada, Müslümanlar, dinsel kimliklerini gayrimüslimler üzerinde egemenlik kuracak biçimde öne sürüyorlardı. Bununla birlikte, İslami retoriğin kullanıldığı diğer vakalarda durum bu kadar basit değildir. Örneğin, *yemişçiler*, usta altında çalışmadıkları halde lonca yetkililerine haber vermeksizin dükkân açan bazı meslektaşlarını şikâyet ettiklerinde, "*Muslimînin metâların alup... Müslümanlardan aldıkları metâın akçelerin virmeyüp...*" diyorlardı.[160] "Müslüman" burada, sözcük anlamı olarak İslam dinine inananları içerse de, aynı zamanda ahlaksal açıdan düzgün olan, padişah otoritesinin koruması gereken dindar tebaayı da ifade ediyordu. Bu anlamıyla "Müslüman" aynı zamanda "halk"[161] anlamı da kazanabiliyordu, ne de olsa Osmanlı devleti,

158 İK 3: 88a/707, İK 5: 17b/120, İbnülemin, Maliye, 381. Ayrıca kanunnamelerde "*kefere*" sözcüğü tekrar tekrar geçiyordu; bu belki de, tıpkı Müslümanlar ile gayrimüslimlere getirilen ayrı kıyafet kodlarında olduğu gibi, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında net bir ayrım yapma amacını taşıyordu.

159 Refik, *Onbirinci*, s. 55.

160 İK 6: 2b/10. Yemişçiler eskiden de Müslüman olduklarını vurguluyorlardı (İK 3: 29b/252).

161 "Müslüman" sözcüğü, pek çok Osmanlı resmi belgesinde ya da vakayinamesinde, "halk" anlamında geçmektedir. Çok ender olarak da Müslümanlar ile gayrimüslimlerden bir arada tebaanın bileşenleri olarak söz edildiklerine rastlanır; buna örnek, Hezarfen Hüseyin'in narh üzerine yazdığı bölümün girişidir (*Telhîsü'l-Beyân*, s. 248).

nüfusu ne denli çeşitli olursa olsun, "ümmet"in devleti olarak düşünülüyordu. Bir İstanbul kadısı, ilgili loncanın talebi doğrultusunda, bir yeniçeriyi tavukçuluğa girmemesi için uyardığı kararında, "*nazm-i umûr-ı Müslimîn için*" bu kararı verdiğini belirtiyordu.[162] Gelenekçi ifadelerde olduğu gibi lonca mensuplarının İslami retoriği benimsemesinin de devlet katında bir karşılığı vardı; bunun benimsenmesi, devletin ideolojisi ile beklentilerine bir yanıttı.

İslam retoriği dönemin baskın söyleminin bir parçası olarak görünse de, şehrin gayrimüslim lonca mensuplarını devlete/dinsel makamlara başvurular yapmaktan alıkoymuyordu. Galata şeriye sicilleri, pek çok gayrimüslimin çeşitli ayrıcalıklar (örneğin özel fırınlar kurmak ya da vergi muafiyeti kazanmak) için başvurular yaptığını, arz-ı haller verdiğini, dertlerine çareler aradıklarını göstermektedir. Yukarıda da söz edildiği üzere, narhı ihlal eden gayrimüslim ekmekçiler bile, kol oğlanlarının suiistimalleri karşısında kadıya başvurmaktan çekinmemişlerdi (GK 80: 75b). Zimmilerden gelen pek çok başvuru ile şikâyet olması, onların Müslümanlardan daha fazla sorunla karşılaştıkları anlamına gelebilir mi? Gayrimüslimlerin, Müslümanların ödemediği cizye vergisiyle yükümlü olmaları dışında, bu duruma ilişkin bir karara varmak güçtür. Öte yandan, şikâyetlerin çok olması, devletten eşit ve adil muamele beklediklerinin göstergesi de olabilir. Anlaşılan, gayrimüslimler "İslami" görünen bir devlet sistemiyle oldukça iyi bütünleşmişlerdi.[163] Pek sıradışı bir davaya göre, gayrimüslim bir nalçacı, usta olduğu halde kendisini mesleğe almayan nalçacı loncasını şikâyet etmiş, mahkemeye de şeyhülislamın kendi lehinde verdiği bir fetvayı sunmuştu.[164] Elbette Müslümanlar, fetvalardan gayrimüslimlere göre daha fazla yararlanmışlardır ama "İslami" olarak adlandırılan bu sistemde tablo tersine de dönebiliyordu.

Retorik ve savlamalar dışında şikâyetlerde başka davranış stratejileri de izlenebiliyordu. Birincisi, lonca mensuplarının şikâyet ve başvurularını yineleyerek ısrarcı davranmaları yararlı olabiliyor-

162 İK 6: 25b.
163 Najwa al-Qattan, s. 438-39.
164 İK 4: 36a/251.

du. Devlet yetkilileri, şikâyetlere açık olsalar da, aynı meslekten rakip sanatkâr grupları arasında anlaşmazlık olduğunda, eninde sonunda bir taraf lehine karar almalıydı. Genelde, bir kanıt sunulabildiği sürece, yetkililerin tepkisi şikâyetçinin ifadesini kabul edip suçlanan tarafı uyarma yolunda oluyordu. Bununla birlikte, devlet de her zaman tutarlı davranmayıp, sonradan kararını tersine çevirebiliyordu. İki tarafın da, birbiriyle çelişen iki resmi belge sundukları pek çok dava vardır.[165] Devlet yetkilileri de bu tür olasılıkların o kadar farkındaydı ki fermanlarda "aksini gerektiren ferman yoksa [şikâyetçinin istediğini] bahşet" anlamında bir ibare yer alıyordu.[166] Bir kez aleyhinize karar çıkması halinde bile, divana tekrar tekrar arz-ı hal vermek yararlı oluyordu; ne de olsa devletin de meslekler arası meselelere ilişkin yerleşik, sarsılmaz bir kanaati bulunmuyordu ve yeni arz-ı hal anlamlı bulunabilirdi.

Bu tür bir ısrarcılığa en büyük örnek, İstanbul'un kenar mahallelerinden birinde, Yedikule'de yerleşik bir debbağ grubudur. Dışarıdan kimselerin mesleğe girişine karşı etkin biçimde sürekli arz-ı hal vermişlerdi, çünkü geniş İstanbul sahasının diğer kesimlerindeki rakiplerinin baskısını hissediyorlardı.[167] Yedikule debbağlarının verdiği arz-ı haller, rakipleri selatin vakfı türü yarı-resmi bir kuruluşun desteğinden yoksun, dışarıdan kimseler olduğu sürece olumlu yanıt alıyordu, çünkü Fatih Sultan Mehmed'in kurduğu Ayasofya Vakfı'nın himayesinde bulunuyorlardı, İstanbul'da kesilen hayvanların ham derilerini alma konusunda tekel kabul ediliyorlardı. Gelgelelim III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan Üsküdar'da bir debbağhaneyi de içeren kendi vakıf külliyesini [Valide-i Atik Külliyesi] kurunca, İstanbul içindeki ve çevresindeki birkaç kesimevi vakıf senediyle Üsküdar'daki debbağhaneye hammadde tedarikine tahsis edildi, 1575 yılında III. Murad da bir fermanla vakıf senedindeki bu şartı onayladı.[168] Bundan sonra, söz konusu iki debbağ

165 Örneğin, bkz. Bölüm III'te aktarılan Müslüman ve zimmi takkeciler (MD 92: 23/109, Ahmed Refik, *Onbirinci*, s. 55).

166 MD 93: 27/153, 38/207.

167 Faroqhi, "Urban Space as Disputed Grounds: Territorial Aspects to Artisan Conflict in Sixteenth- to Eighteenth-Century Istanbul", *Stories of Ottoman Men and Women*, İstanbul, 2002, s. 221-225.

168 Refik, *Onuncu*, s. 115.

grubu arasında, hammadde çekişmeleri yoğunlaştı; her iki taraf da kendi vakıf belgelerinden alıntılar yapıyor, kendi vakıf mütevellilerinden destek alıyordu; vakıflar da kendi kira gelirlerini düşündüklerinden, kiracılarının işlerinin ayakta kalması ve iyi gitmesinde çıkarları vardı. Divan, 1016/1607-8 yılında Üsküdarlı debbağların şikâyetlerini dinleyerek Yedikule debbağları karşısında onların haklarını tanıdı.[169] Bu karar, 1040/1630-31[170] ile 1064/1653-54[171] tarihlerinde yinelendi, ama 1070/1659-60 tarihinde kimin vakıf senedine uyulacağını soran Yedikule debbağlarının arz-ı halleri üzerine, Üsküdarlılar aleyhine Yedikuleli grubun ayrıcalıkları tanındı.[172] 18. yüzyılın sonlarında (1196/1781-82) Yedikule'ye bir kez daha ayrıcalık tanıyan bir başka ferman bulunduğundan,[173] bu mesele en azından ilkesel olarak karara bağlanmış görünmektedir. Pek çok açıdan Yedikule debbağları şaşırtıcı bir kararlılık sergilemişlerdir; II. Mehmed'in yüzlerce yıllık vakfiyesine dayanarak haklarını savunmuş, elli yıldan fazla bir süre sonra Üsküdarlı debbağların aleyhine, ayrıcalıklarını yeniden kazanmışlardır.

Loncalar ya da sanatkâr bireyler, genelde olabildiğince çok devlet yetkilisinin desteğini sağlamaya dikkat ediyorlardı. Bunu başarabilmek amacıyla, farklı türlerden belgeler almaya çalışmışlardır: divandan ferman, berat, kadıdan temessük, bazen de davalarının desteğini güçlendirmek üzere şeyhülislamdan fetva. Yukarıda sözü edilen meyhaneci, bu gibi çabalara iyi bir örnek oluşturuyor.[174] Lonca mensupları (örneğin bir yangında) belgelerini kaybederlerse, çeşitli yetkililerden aynı belgeleri bir kez daha alırlardı.[175] Bununla birlikte, yetkililerden biriyle sorun yaşadıklarında, bir başka yetkiliye de başvurabiliyorlardı.[176]

169 Refik, *Onbirinci*, s. 30-31.
170 Yedikule tarafının şikâyeti, MD 85: 215/491.
171 AŞ 3: 56-57/185. Üsküdar tarafının şikâyeti.
172 MD 93: 43/223.
173 Refik, *Onikinci*, s. 230-32.
174 GK 80: 89b.
175 GK 80: 91a, yukarıda da sözü edildiği gibi.
176 Örneğin, şeyhülislamdan fetva almak, kadıdan çıkacak kararı etkileme, hatta bazen tersine çevirme çabası olarak yorumlanabilir; bununla birlikte, benim kullandığım belgeler, daha önce verilen bir kararın bütünüyle tersine çevrildiğini göstermemekte-

Şikâyetlerini sunarlarken, lonca mensupları, çoğunlukla, vakıf ya da vergi düzenlemesi görüşmelerinden tanıdıkları saygın kimselerin yardımını arar ve arz-ı hallerini kendileri adına bu kişilere verdirirlerdi. Vakıf mütevellileri ile devlet dairelerinin müdürleri, ilgili lonca mensuplarının işlerinin iyi gitmesinden çıkarları bulunan kimselerdi, çünkü tersi durumda, kiracılarından kira toplamaları ve kendilerine özel belli hizmetler almaları zorlaşıyordu. Vakıf mütevellilerinin Yedikule debbağları ile Üsküdar debbağları arasındaki tartışmaya bu denli müdahil olmalarının nedeni buydu.

Bir lonca mahkemeye başvurduğunda, dava görülürken yalnızca lonca liderleri değil, her zaman hepsi olmasa da, çoğu lonca üyesi hazır bulunurdu. Bazı durumlarda mahkeme kayıtları, 10 hatta 20 lonca mensubunun adını verir ve mahkemeye gelenlerin bunlardan ibaret olmadığını da belirtir. Benim elimdeki belgelerde bulunan en büyük heyet, 23 kişiden oluşan kavukçular heyetiydi. Kimi zaman, mahkeme huzurunda bulunan heyetler, çok büyük kalabalık (*cemm-i gafir*) olarak betimlenmiştir.[177] Heyetlerin bu denli büyük olması, muhtemelen davanın önemini vurgulamaya yardımcı oluyordu.

Ortak bir soruna işaret etmek için birden fazla lonca birleştiğinde, devlet onları daha fazla dinlemek zorunda kalıyordu. Bazı toplu başvuru ile şikâyet örnekleri, başvuranlara yapılan haksızlığın daha ciddi olduğunu gösterir niteliktedir.[178] Bugüne dek, İstanbul'da, Serez adlı taşra şehrindeki lonca meclisi gibi,[179] sıradan loncaların üzerinde olan ve onları kapsayan örgütler bulunduğuna ilişkin bir

---

dir. Bir zimmi nalçacı, meslekçe yetkin olmasına karşın işini yasaklamaya çalışan ilgili loncayı dava etmiş, şeyhülislamın kendi lehine fetvasını göstererek davayı kazanmıştır. Bir loncanın aynı işkolunda çalışıp da lonca dışında bulunan kişileri kadıdan aldıkları bir uyarıyla yasaklaması sıkça görülen bir durum olduğundan, daha önce söz konusu lonca lehine çıkarılmış bir karar bulunma olasılığı yüksektir (İK 4: 36a-251).

177 İK 3: 7b/58, (hallaçlar); Refik, *Onuncu*, s. 121-122 (debbağlar), s. 132-133 (ketenciler).

178 Bkz. AŞ 1: 88/419, İK 6: 11a, İK 7: 9b-10a. Bunlar Bölüm II c'de alıntılanmış örneklerdir. Buna ek olarak, *arz-ı mahzar* denilen, Osmanlı uyruklarınca topluca sunulan bir dilekçe kategorisi bulunduğunu da anımsamakta yarar vardır; *arz-ı mahzar*, ağır bir adaletsizlik karşısında genellikle bir şehirdeki çeşitli toplumsal gruplara ait insanlarca sunulurdu. Bkz. İnalcık, "Şikâyet Hakkı", s. 41.

179 Nuri, *Mecelle*, s. 697.

kanıt yoktur; bunun dışında, her pazarda bir esnaf lideri (örneğin bedestanlardaki kethüdalar) vardı. Lonca mensupları gerektiğinde örgütlenmeyi oldukça iyi başarabiliyorlardı. Bu olguyu gösteren iyi bir örnek, Boğaz Hisarı'ndaki bir inşaatta kullanılmak üzere büyük çiviler sağlayan çeşitli Müslüman ve gayrimüslim loncaların, kendilerini temsil yetkisini tek bir –zimmi– kethüdaya vermeleridir; bu kişiyi davalarda devlet yetkilileriyle muhatap olması, alamadıkları ücretlerinin ödenmesini sağlaması için vekil atamışlardı.[180]

Devletle pazarlıklarda görülen bu davranış örüntüleri yalnızca loncalara ya da lonca mensuplarına özgü olmayıp, Osmanlı tebaası olan herkes tarafından kullanılabiliyordu. Öte yandan, loncalar, iş bağlantılarını devreye sokabilmeleri, davalarını daha örgütlü biçimde sunabilmeleri bakımından üstün konumdaydı. Ortak ya da ayrı ayrı stratejileri, devletin üçüncü taraf olduğu loncalar içi ya da arası meselelere ya da bazen loncalardan vergi ve para cezası tahsil eden alt düzey memurlarla anlaşmazlıklara ilişkin davalarda ya da şikâyetlerde oldukça iyi işliyordu.[181]

Başka deyişle, lonca içinde ya da bağlantılı loncalar arasındaki örgütlülük, lonca üyelerine devletle görüşmelerinde yardımcı olan önemli bir etkendi. Yerleşik örgütlenmelerin üyesi olanlar, her görüşme sürecinde olduğu gibi, büyük bir pazarlık gücü elde ediyorlardı. Bunun nedeni devletin örgütlü olanlara daha iyi gözle bakması değildi – aslında devlet yer yer yoksul, örgütlenmemiş sanatkâr gruplarına daha olumlu yaklaşıyordu.[182] Bununla birlikte, daha örgütlü, daha oturmuş gruplar hammadde paylaşımı ve satışı gibi konularda inisiyatif sahibiydi, çünkü başkalarına geleneğin ne olduğunu söyleyecek meslek erbabı olarak onlar kabul ediliyordu. 17. yüzyılda kethüda ya da yiğitbaşı gibi lonca görevlisi

180 İK 7: 9b-10a. Tersanedeki demirciler başı (Müslüman), Tavukpazarı'ndaki demirciler başı (Müslüman), Unkapanı yakınındaki kileciler (buğday vb. tartanlar) kethüdası (Müslüman), İstanbul demirciler kethüdası (gayrimüslim), Galata demirciler başı (gayrimüslim) ile loncasının adı okunmayan bir başka gayrimüslim kethüda, ekserciler kethüdasını temsilci olarak kabul etmişlerdi.

181 İK 3: 87b/706; GK 80: 75b; BOA İbnülemin tasnifi, Maliye, 381.

182 MD 81: 189/421 ("dışarıdan" terziler), İK 3: 90b/715 (mumcular). "Yoksul", şikâyetçilerin çok başvurdukları bir sıfattı.

makamları oluşturan sanatkârların kayıtları, bunların, ister vergi memurlarıyla uğraşsınlar, ister mahkemeye şikâyette bulunsunlar, devletle temaslarında daha örgütlü olma gereği duyduklarını göstermektedir.

Yukarıda gösterildiği üzere şikâyet ve başvurular çerçevesinde de olsa, lonca mensupları amaçlarına ulaşmak için tüm kaynaklarını seferber ediyor, bilinen her yöntemden yararlanıyorlardı. Kendi lehlerine çıkarılmış yasal belgeleri topluyor, bağlantı kurdukları muteber kimselerin yardımını alıyor, müftülerden (tercihen de şeyhülislamdan) aldıkları fetvalarla mahkemeleri etkilemeye çalışıyor, durumlarını haksızlığa kurban gitmiş yasalara saygılı tebaa olarak betimleme yolunda gelenekçi ya da İslami retoriği kullanıyor, bu arada onyıllar boyunca ısrarla dilekçe verip rakip grupların alanlarına giriyor, gerektiğinde örgütleniyorlardı. Loncalar genelde mahkemeye kalabalık heyetler gönderiyor, bazen de bir başka loncayla gücünü birleştirebiliyordu. Sözcüğün tam anlamıyla, Osmanlı mahkeme sistemini tüm yönleriyle istimal ediyorlardı. Ne de olsa, şikâyette bulunmak, özellikle de devlet şikâyetlere kulak verirken, İstanbul lonca mensupları açısından en iyi seçenek durumundaydı, çünkü vergi kaçırmak ya da başkaldırmak, çok daha büyük belalara yol açabiliyordu.[183]

Loncalar sorunlarını şikâyetler yoluyla çözmede epey başarılı olsalar da, dönemin olayları her zaman istedikleri gibi seyretmiyordu. Sonuçta, şikâyetlere ne kadar duyarlı olursa olsun, lonca işlerinde onay verip vermeme hakkı devletteydi ve loncalar da devletin her zaman istedikleri kararı vermesini sağlayamıyorlardı. Başka deyişle, lonca üyeleri gibi sıradan insanların inisiyatifi büyükse de, özerklik düzeyinde değildi.[184] Devleti, sorunlarını çözmeye bilindik yollarla sevk edemediklerinde, durumu kötüleştirecek hamleler yapıyor ya da devletle ilişki kurmada olağandışı yollar benimseyebiliyorlardı – gene de olağandışı da olağanın bir uzantısından başka bir şey değildi.

183 Darling, s. 298. Vergi kaçırmak genelde daha ağır vergi yükümlülüklerine yol açıyordu. GK 80: 90b, 93a (meyhaneciler örneği).

184 Darling, s. 298.

d. Pazarlığın Genişletilmiş Bir Biçimi Olarak Ayaklanma: 1651 İsyanı Vakası[185]

1061 yılının Ramazan ayının ikinci günü (Cumartesi, 19 Ağustos 1651),[186] İstanbul lonca mensupları dükkânlarını, tezgâhlarını kapatarak kitleler halinde İstanbul sokaklarına döküldüler. Sarayın dış avlusuyla etrafındaki alanları doldurarak ağır vergiler iptal edilip bundan sorumlu devlet adamları cezalandırılana dek dağılmayacaklarını ilan ettiler. Eylemleri iki günden fazla sürmemiş olsa da, bu olay İstanbul'da lonca mensuplarının ilk isyanı olarak çağdaşlarının ilgisini çekti ve lonca mensuplarının katıldığı sonraki isyanlara bir ilkörnek oluşturdu.

Bununla birlikte, lonca mensuplarının 17. yüzyıldaki (1651 ile 1688 yıllarındaki) ayaklanmaları akademisyenlerin pek dikkatini çekmemiştir. Bu konuya ilişkin merak eksikliğinin iki nedeni olabilir: Devletin loncalar üzerinde katı denetim uyguladığı, loncaların da siyasal değil daha çok ekonomik saiklerle hareket ettikleri varsayıldığından, bu ayaklanmalar ekonomik zorlukların ortaya çıkardığı istisnalar olarak görülüyordu. Robert Mantran gibi, 17. yüzyılın o kargaşalı tarihi içinde lonca mensuplarının iki olay dışında genel olarak sessiz ve sakin oldukları söylenebilmektedir.[187]

---

185 Burada, şiddet düzeyinin düşüklüğüne bakarak "gösteri" yerine "isyan" demenin daha doğru olup olmadığı sorulabilir. Bununla birlikte, olayın Osmanlı vakanüvislerince isyan olarak görüldüğü anlaşılmaktadır; Kâtip Çelebi (*Fezleke-i Kâtib Çelebi*, İstanbul, 1869-71, s. 373) ve Naîmâ (c. 5, s. 97) gibi vakanüvisler olayı betimlerken "*hurûc*" (ayaklanma) sözcüğünü kullanıyorlardı. Belki de Osmanlı tasnifinde "gösteri" ile "isyan" çok da farklı düşünülmüyordu, ne de olsa ikisi de olağan toplumsal ve siyasal düzenin kesintiye uğraması demekti. Ayrıca Paul Rycaut da (*The History of the Turkish Empire from the Year 1623 to the Year 1677*, Londra, 1687, s. 84) olayı İstanbul "ahalisince" gerçekleştirilen bir "isyan" olarak gözlemlemiştir.

186 *Târih-i Gılmânî*, ed. Kâmil Su, s. 37; Viyana elyazması, s. 29a-b; elyazmasının tıpkıbasımı için bkz. Atsız, *Das Osmanische Reich*; Vecihi, Leiden elyazması, s. 51a, tıpkıbasım için bkz. Atsız, *Das Osmanische Reich*. Evliya Çelebi, *The Intimate Life of an Ottoman Statesman, Melek Ahmed Pasha (1588-1662)*, ed. ve çev. Robert Dankoff, New York, 1991, s. 79'a; Kâtip Çelebi, *Fezleke-i Kâtip Çelebi*, s. 374'e ve Abdi Paşa, *Vekâ'yinâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, M. Hafid Efendi 250, s. 16a'ya göre olay Ramazan'ın 4'ünde gerçekleşmişti.

187 Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié de XVIIe siècle*, s. 249 vd., 359-360.

İkincisi, lonca ayaklanmaları askeri ayaklanmalarda olduğu kadar büyük bir kitlesel şiddet düzeyine varmadığından, politik olarak o kadar önemli sayılmamış olabilirler. Bununla birlikte, 1651 yılına ilişkin aşağıdaki inceleme ışığında bu varsayımların epey tartışmalı olduğu belirginleşmiştir.

Bu protesto, pek çok bakımdan önem taşır. Devlet ile loncalar arasında olağanüstü durumlarda nasıl bir iletişim ve görüşme tarzı benimsendiğini anlayıp bunu olağan durumlardaki iletişimleriyle kıyaslamak açısından iyi bir deney malzemesi sunmaktadır. Ayrıca olay, genelde yalnızca ekonomik ve toplumsal alanlarla ilgili yapılarmış gibi düşünülen loncaların siyasal potansiyelini de göstermiştir. Bunlara ek olarak, ayaklanmanın başlama ve yayılma biçimi de loncalar arasındaki bağlantı ve iletişimin sıradan iş bağlantılarının çok ötesine geçtiğini de sergilemektedir – Evliya Çelebi'nin biraz yapay biçimde sistemleştirdiği ana ve yamak loncalar listesinin ötesinde, işin bu yönü hakkında pek az bilgimiz bulunuyor.

Söz konusu olay İstanbullu sanatkâr ve hizmetli ahalisinin ilk büyük ayaklanması olarak görünse de,[188] loncalar ya da onların Bizans ve Ortadoğu şehirlerindeki çeşitli öncelleri, zaman zaman siyasal yaşama müdahil olmuşlardı. Daha Abbasi Halifeliği'nin son devirlerinde, halife, kendisinden bile büyük bir güce hükmeden itaatsiz askeri seçkinler karşısında, sanatkârlar ile tüccarları potansiyel müttefiki olarak görüyordu.[189] 13. ve 14. yüzyılda Anadolu'da lonca benzeri dayanışma birlikleri kuran şehir sakinleri, neredeyse şehirlerin yönetimini ele almışlardı.[190] Ayrıca, Bizans devrinde Konstantinopolis'te loncalar zaman zaman hem çok gürültücü hem de isyancı olabiliyorlardı.[191] Bu şehir örgütleriyle 17.

188 Aslında 1651 yılından önce de bazı esnafın askerlerle birlikte isyan etmiş olması mümkündür. Pek çok isyanda yeniçeri-esnaf ilişkisini ele alan kapsamlı bir inceleme için bkz. Kafadar, "Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict", Bölüm V, "The Revolts", s. 86-119. Benim 1651 ayaklanmasına yaklaşımım da büyük oranda bu tezden beslenerek oluşmuştur.

189 Rhoads Murphey, "Sinf", *Encyclopedia of the Middle Ages.*

190 Taeschner, "Ankara", *EI²*. Murphey, "Sinf."

191 Bizans loncalarının siyasal etkinlikleri için bkz. Speros Vryonis, "Byzantine Democratia and Eleventh-Century Guilds", *Dumbarton Oaks Papers*, 17 (1963), s. 289-314.

yüzyıl İstanbul loncaları arasında mutlaka doğrudan bağlar olduğunu söyleyemesek de, kendi toplumları içindeki benzer konumlarına bakınca, 17. yüzyıl İstanbul loncalarının da benzer bir siyasal potansiyel taşımasında şaşılacak bir yan yoktur.[192] Yalnızca çok eski zamanlarda ve farklı sanatkâr oluşumlarında değil, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı sırasında da İstanbul pabuççularının, yeniçerilerden kaynaklanan tehdit karşısında padişahın yanında yer aldıkları söylenir.[193] Gene 1651 yılından önce bazı esnafın yeniçeri ayaklanmalarına katılmış olması da mümkündür, çünkü II. Osman'ı deviren ayaklanmada (1622) isyancılar arasında asker olmayan unsurlar bulunduğu aktarılmaktadır.[194] Dolayısıyla, 1651 isyanının, ölçeği ile talepleri bakımından tümüyle yeni bir hadise olduğu açıksa da, lonca mensuplarının ortak bilincine göre düşünülemez bir eylem olmadığı sonucuna varılabilir.

İlk olarak, bazı vakayinameler ile Evliya Çelebi'nin olay hakkındaki anlatımlarına dayanarak, olanları yeniden canlandıralım. Devrin yazarlarınca kaleme alınmış anlatımlar arasında Mehmed Halife'nin *Târih-i Gılmânî*'si (1660 ile 1665 arasında yazılmıştır),[195] Kâtip Çelebi'nin (ö. 1657) *Fezleke-i Tarih*'i,[196] Vecihi'nin (ö.

192 Taşra loncalarının protestolarına örnekler için bkz. İsmail Eren, "Bir Yugoslav Tarihçi: Hamdiya Kreşevlâkoviç ve Eseri", *İFM*, 17 (1956), s. 365'te anlatılan Bosna ayaklanması (1681) ile Dina Rizk Khoury, *State and Provincial Society in Ottoman Empire: Mosul 1540-1834*, Cambridge, 1997, s. 1-2'de [*Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu – Musul, 1540-1834*, İstanbul, 2003] anlatılan Musul bunalımı (1719).

193 *Evliya Çelebi*, ed. Orhan Şaik Gökyay, 285-286. Hammer çevirisi, s. 209. Aşağıdaki anlatım, herhangi bir resmi belgeyle doğrulanamamıştır. Sayıları 40.000 ile 50.000 arasında olan [*sic*] silahlı *pabuççı bekârları* Kanuni Sultan Süleyman'a desteğe koştular, oysa sultan henüz onlardan resmen yardım istememiş, yalnızca yeniçerileri, pabuççulara kırdırmakla tehdit etmişti. Süleyman kendisine verilen bu destekten çok hoşnut olmuş ve pabuççulara, kesintiye uğramış geleneklerince yanlarına devşirme oğlanların verilmesi, kâr marjlarının yükseltilmesi ve suçluları kadıya götürmeksizin kendi aralarında cezalandırma hakkı dahil olmak üzere istedikleri her şeyi bahşetmişti. Bu, bir loncanın güç gösterisine ilginç ve eşsiz bir örnektir. Eğer bu anlatılanlar doğruysa, padişah özel olarak pabuççuların kuvvetine başvurabileceğini ilan ettiğine ve bu grup geleneksel olarak devşirme oğlanlarından üye aldığına göre, pabuççuların barındırdığı askeri ya da siyasal potansiyel önceden bilinmekteydi.

194 "Tuği Tarihi", s. 493, aktaran Kafadar, "Yeniçeri-Esnaf Relations."

195 Atsız, *Das Osmanische Reich*, s. cxxiii.

196 İstanbul, 1286-1287.

1071/1660-61) *Tarih*'i,[197] Abdurrahman Abdi Paşa'nın (ö. 1692) *Vekâyi'nâme*'si[198] ile ayaklanmanın doğrudan tanığı olarak Evliya'nın canlı anlatımları bulunmaktadır; Evliya o sırada Veziriazam Melek Ahmed Paşa'nın maiyetindeydi. Vakayinamelerin çoğu, olaydan yalnızca iki-üç sayfalık anlatımlar halinde, özetle söz etmektedir. En ayrıntılı dökümler ise Evliya Çelebi ile Naima'nınkiler olduğundan, ben de ister istemez bunları temel alacağım. Bununla birlikte, şu da dikkate alınmalıdır: Evliya'nın anlatımı eşine az rastlanır bir taraflılık sergilemekte, hamisi Melek Ahmed Paşa'nın tarafını tutmaktadır; Naima ise bir 18. yüzyıl vakanüvisi olarak dönemin resmi görüşünün kısıtlamalarıyla yazmaktadır.[199] Bütünüyle bakıldığında ise aslında kaynaklar büyük ölçüde tutarlılık göstermekte, olgusal bilgiler bakımından da birbirlerini tamamlamaktadır.

Görünüşe bakılırsa, 1651 ayaklanması devletin pazar ahalisinden aşırı vergi talebi nedeniyle başlamıştı. Olay, Girit Savaşı'nın (1645-1669) ortasında gerçekleşmişti; hazine, önceki padişah "Deli" İbrahim'in (salt. 1640-1648) savurganlığı nedeniyle büyük zorluklar içindeydi. Devletin gelirleri sert yöntemlerle artırma gerekçeleri olsa da, vakayinameler, ayaklanmayı önceleyen aşırı vergilendirmeyi, iktidarı ellerinde tutan yeniçeri ağalarına atfetmektedir. İbrahim'i üç yıl önce, 1648 yılında tahttan indiren yeniçeri ağalarının gücü o dönemde doruktaydı. Yeni rejim, çocuk yaştaki IV. Mehmed'in, büyükannesi Kösem Sultan'ın ve İbrahim'i tahttan indirdikten sonra iktidara yerleşen üst düzey devlet adamları ile ulemanın etrafında şekilleniyordu. Yeni yönetici koalisyonun ne nereye gittikleri hakkında bir fikri ne de istikrarı koruyacak yeteneği vardı. İktidar koalisyonu yeniçeri ağalarının hâkimiyetindeydi; bunların karşısında artık bir denge unsuru olarak kapıkulu

197 Atsız, *Das Osmanische Reich*, s. cxv.

198 Süleymaniye Kütüphanesi, M. Hafid Efendi 250.

199 Öte yandan Naima, Şârihü'l-Menarzade'nin şimdi kayıp olan yapıtı *Şamil ve Kâmil* gibi 17. yüzyıl vakayinamelerinden de yararlanmıştır. Muhtemelen Naima isyana ilişkin diğer vakayinamelerde bulunmayan ayrıntıları bu kaynaktan sağlamıştı. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara, 1982, s. 209-210.

sipahileri de yoktu, çünkü sipahiler, kısa süre önce, önceki padişah İbrahim'in öldürülmesinin öcünü almak için ayaklanıp başarısız olduklarında, siyasal güçlerini de yitirmişlerdi. Yeniçeri ağaları artık tahtın kendi inisiyatiflerinde olduğunu düşünüyor, her türlü devlet işine karışıyorlardı.[200]

Önde gelen iktidar simsarları olmalarına karşın yeniçeri ağaları siyasal alanda tam bir egemenlik kuramıyorlardı. Devrin siyasal hizipleri, farklı güçlere bağlı çeşitli unsurlardan oluşuyordu; vakayinamelerin sağladığı pek az bilgiden bile bu net olarak görünmektedir. 1651 yılında, egemen hizbin çekirdeğinde yeniçeri ağaları ile IV. Mehmed'in büyükannesi Kösem Sultan bulunuyordu. Bunlar Şeyhülislam Karaçelebizade Abdülaziz gibi bazı ünlü ulema üyeleriyle bağlantı içinde olup adamlarını defterdarlık gibi kilit devlet makamlarına yerleştirmişlerdi. Veziriazam Melek Ahmed Paşa çekirdek grup içinde değildi, ama onunla dostane bir ilişki sürdürüyordu. Aynı şekilde, muhalif hizip de çeşitli unsurlardan oluşuyordu: Kızlarağası gibi Harem görevlileri ile onlarla ittifak yapan Turhan Valide Sultan. Bunlar padişaha yakın olduklarından, önemli durumlarda ulema ile devlet adamlarının desteğini hızla yanlarına çekebiliyorlardı. Vergilerden usanmış lonca mensupları ile *seyyid*'ler (Hz. Muhammed'in soyundan gelenler) sonradan göreceğimiz gibi, bu hizbi diğeri karşısında güçlendirmiş ve meşrulaştırmış olsa gerek.

Ramazan 1061/1651 tarihinden önceki yıllarda İstanbul'da pek çok olağandışı vergi yürürlüğe konulmuş gibi görünüyor. Girit Savaşı ile Karadeniz bölgesindeki çarpışmalar yüzünden, üstelik taşrada yutulup merkeze ulaştırılamayan taşra gelirleri oranı 17. yüzyılda giderek artarken,[201] başşehrin loncaları da el altında-

200 Yeniçerilerin bu kadar denetimsiz bir güce tam olarak nasıl sahip oldukları da, sultanları tahta çıkarıp indirme konumuna gelebilseler de, merak konusudur. Ayrıca vakayinamelerde sözü edildiği gibi, yeniçerilerin sınırsız sömürüye dayalı bir siyasa yürüttükleri görüşü de biraz akıldışı durmaktadır. Böyle bir görüş, vakayinamelerin yazıldıkları dönemde yeniçerilere karşı beslenen toplumsal önyargının bir yansıması olabilir. Yeniçeri ağaları muhtemelen her zaman böyle bir siyasa gütmüyordu; güdüyorduysa bile bunun ardında yatan nedenler açık değildir.

201 Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, s. 138-9.

ki bir gelir kaynağı olarak gitgide önem kazanıyordu. Pek çok vakanüvis, Evliya Çelebi dışında, lonca mensuplarının omuzlamak zorunda kaldığı yükü büyük ölçüde yeniçeri ağalarının açgözlülüğüne atfetmektedir. Bu vakanüvislere göre, hazine giderek boşalıp askerlere maaşlarını ödeyemez duruma gelirken üst düzey yeniçeri ağaları yolsuzluklar yaparak ve maaşları tağşiş edilmiş sikkelerle ödeyerek ceplerini dolduruyordu.[202] Bunu, hazinedeki çeşitli mevkilere yerleştirdikleri adamları, en başta defterdarın kendisi sayesinde başarabiliyorlardı. Dahası, iddialara göre, İstanbul dışından pek çok mal getirtiyor, çarşıda insanlara yüksek fiyatlardan zorla satıyorlardı ki bu da bir vergilendirme biçimiydi. Divana başvuran lonca heyetleri, o yıl Ramazan'a gelinceye dek zaten avârız da dahil 14 vergi ödediklerini, üstüne bir de yeniçeri ağalarınca getirilen ve devlet zoruyla "olağan" fiyatın üç katına satılan bakır, fındık, tuz, sabun, çam sakızı, kadife, Diyarbakır bezi, şap, sahtiyan gibi malları almak zorunda olduklarını ileri sürmüşlerdi.[203] Ayrıca, hazine açığı öyle yüksek bir hızla büyüyordu ki, devlet ileriki yılların vergilerini de peşinen tahsil etmeye başlamıştı. Bu uygulama bile devletin memurlarına maaşlarını eksiksiz verebilmesine yetmiyordu.[204]

Vergilendirme konusunda lonca mensuplarının sabrını taşıran olay, Azak kalesinde, huzursuzlukları isyanın eşiğine varmış askerlerin zahire, cephane ve ulufeleri için vergi talep edilmesiyle başladı. Zahire ile cephanenin yakındaki Kefe (bugün Feodosiya) şehrinden gönderilmesi için ferman verildi, ancak ulufeleri merkezi

202 Örneğin Kâtip Çelebi'nin *Fezleke*'sine göre (s. 374), yeniçeri ağaları 1.000 kese guruşun tağşişi üzerinden 300 kese guruş kazanabilmektedir; bu da çok büyük bir kazançtır.

203 *Naîmâ*, c. 5, s. 99. Ne yazık ki Naima diğer 13 verginin adını yazmamıştır. Ayrıca bkz. Dankoff, s. 78 ve *Seyahatname* c. 3, s. 279. Yeniçeri ağalarının neden zorla satma gibi külfetli bir yöntemi benimsedikleri merak konusudur; bu işlemlerin ayrıntılarına ilişkin hiçbir bilgi yoktur.

204 *Naîmâ*, c. 5, s. 60 ve 70. Topkapı arşivlerinde de (E 5223/20) bir belgede İstanbul ve bilad-ı selase kadılarının, *lağım* (maden) vergisinin 1062 kısmının (*mahsub*) Şaban ayında hemen tahsil edilmesi yolunda emir verdikleri kaydedilmiştir; bu da ayaklanmadan kısa süre öncesine denk gelmektedir. Devletin böyle bir noktada vergi tahsilatında ısrar etmesi, lonca mensuplarının duyduğu öfkeyi daha da kabartmış olmalıdır.

yönetim ödemek zorundaydı. Yeniçeri ağalarının hazine memurlarıyla birlikte yaptıkları plana göre, İstanbul'a 120 yük (bir yük 100.000 akçeydi) kırpık sikke getirilecek, bunlar pazar ahalisine zorla verilip karşılığında altın alınacak,[205] ardından da bu altın Yahudi sarrafların elindeki *riyal guruş*'larla (İspanyol gümüş sikkeleriyle) değiştirilerek askerlerin gecikmiş maaşları ödenecekti.[206] Lonca mensuplarına altınları karşılığında verilecek akçenin değeri düşük olduğundan ve değişim kuru da aşırı düşük tutulduğundan (1 altın karşılığında 118 tağşişli akçe verilecekti; oysa olağan değişim kuru, 1 altın karşılığında 160 sağ akçeydi),[207] zaten vergiden usanmış esnafın sabrı taştı. Esnaf genelde istisnai durumlar dışında devletle doğrudan karşı karşıya gelmekten pek hoşlanmıyordu ama bu da o istisnai durumlardan birine dönüştü.

Tağşişli sikkeler loncalara dağıtılması için Kapalıçarşı kethüdasına verilecekken, kethüdanın çevresindeki lonca liderleri bunları kabul etmedi. Tersine, genelde kurulu düzen yanlısı olan lonca liderleri –her ne kadar devlet yetkililerinden sıkça şikâyet etseler de, devleti eninde sonunda kendi yanlarında görüyorlardı– bu zora dayalı alışverişi reddetmeye karar verdi. Tüm loncaların ihtiyarlarından bir heyet, Veziriazam Melek Ahmed Paşa'ya giderek art arda topluca arz-ı hal verdi, ama faydası olmadı.[208] Bir tek Evliya Çelebi'nin anlatımlarında, heyetin içinde seyyidlerin (ve ihtiyarların) bulunduğuna ilişkin ayrıntı verilmektedir. Devlet yetkilileri genellikle loncaların isteklerini kabul etmeye oldukça yatkındı, ama herhalde hazineyi sıkıştıran mali güçlükler, veziriazamın her zamanki kadar esnek davranmamasına yol açan önemli bir etken olmuştur. Sıradan arz-ı hallerde veziriazamın kararı –en azından o an için– mesele hakkındaki son söz sayılıyordu. Veziriazamın, lonca mensuplarının isteklerini geri çevirmeyi tercih etmesinin gerisinde herhalde, işin ucunda yaşamları ya da geçimleri varsa lonca üyele-

205 Abdi Paşa, 16a; ayrıca Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 374.

206 *Naîmâ*, c. 5, s. 98. Evliya Çelebi'ye göre veziriazamın divanında kabul edilen ilk plan, defterdarlıkta değiştirilerek lonca mensuplarına daha fazla yük bindirecek bir hale sokulmuştu (Dankoff, s. 78; *Seyahatname*, c. 3, s. 278-79).

207 Abdi Paşa, 16a.

208 Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 374.

rinin devlet emirlerine karşı gelmeyecekleri kanısı yatıyordu.[209] Ne olursa olsun, her şeyden önce, devlet ile yeniçeri ağalarının aşırı vergilendirme siyasalarının temelini bu algılama oluşturuyordu. Veziriazam, yeniçeri ağalarına karşı gelemeyeceği için, loncaların arz-ı hallerini reddetme zorunluluğu duysa da,[210] lonca ihtiyarlarına ve "ümmet-i Muhammed"e adalet için onlara katılan seyyidlere karşı nezaketsiz tutumu durumu daha da kötüleştirmekten başka işe yaramadı. Seyyidler büyük bir ahlaksal, siyasal itibara sahipti[211] ve veziriazamın aralarında seyyidlerin de olduğu heyete karşı bu tahammülsüzlüğü, onu toplumun gözünden hemen düşürdü.

Loncalar veziriazam tarafından reddedilmeleri üzerine, bir başka otoriteye, bu kez şeyhülislama başvurmaya karar verdiler. Şeyhülislama gittiklerinde, esnaf da lonca yetkilileri ile ihtiyarlarını takip etmek üzere dükkânlarını ve tezgâhlarını kapattı.[212] Çarşıyı kapatma eylemi, loncaların acil sorunları çözülene dek gündelik faaliyetlerine dönmemeye kararlı olduklarının işareti sayılabilir.

---

209 Kudde Kethüda, veziriazama tavsiyesinde, esnafın yaşamları tehlikeye girecek ya da karılarından ayrılmak zorunda kalacak olurlarsa hemen dağılacaklarını söylemişti (Dankoff, s. 83).

210 Abdi Paşa, 16a.

211 Hz. Muhammed'in soyundan geldikleri kabul edilen seyyidlerin halkla ilişkilerde büyük manevi otoriteleri olsa gerektir. Loncalar da şeyhülislamın yanında seyyidlerin resmi liderine, *nakibüleşraf*'a, başvurmuşlardı (Dankoff, s. 79; *Seyahatname* c. 3, s. 280). *Nakibüleşraf*, lonca *nakib*'lerinden biri olarak görülüyordu (bkz. Osman Nuri, *Mecelle* [yeni], c. 1, s. 538-539) ve Mahdi Keyvani'nin anlattıklarına göre Safevi sisteminde olduğu gibi, Osmanlı bağlamında da loncaların işleriyle ilgileniyordu; bkz. Keyvani, *Artisans and Guild Life in the Later Safevid Period: A Chapter in the Economic and Social History of Iran*, Berlin, 1982, s. 67-68. Hülya Canbakal'ın kısa süre önce hazırlanan "`Ayntab at the End of the Seventeenth Century" (Harvard University, 1999) başlıklı doktora tezine göre, 17. yüzyılda seyyidlerin sayısı artıyordu. Seyyid olmak, yeniçeri olmak gibi, reayanın askeri sınıfa katılmasının bir yoluydu. "`Ayntab"daki bilgilere göre, yeniçeriler sık sık seyyidlere saldırıyor, ama bunlar hizip çatışmaları boyutuna varmıyordu. 17. yüzyılda seyyidlerin işkollarındaki yeri şöyle dursun, İstanbul'da yeniçeriler ile ilişkileri konusunda da hiç bilgimiz bulunmamaktadır. Bununla birlikte, İstanbul loncalarının üyeleri arasında seyyidler olduğu hiç kuşku götürmez, örneğin *nişasteciler* (İK 10: 23a) ve debbağlar (İK 10: 104b ile 145b).

212 Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 374'te anlatıldığına göre, yiğitbaşılar ile ihtiyarlar, şeyhülislama giderken kalabalığın önünde yürüyorlardı. Bu da loncaları kitlesel başkaldırıya olağan yöneticilerin sevk ettiğini göstermektedir; bununla birlikte, devletçe atanmış bazı kethüdaların katılmak istememiş olması da mümkündür.

Devlete göre bu, huzursuzluk alametiydi; devlet genel olarak çarşıların açık olmasını tercih ederdi. Bununla birlikte, şimdi dükkânlar kapandığından, lonca heyetine büyük bir esnaf kitlesi de katılmıştı.[213] Güruh değnek, sopa, ocak demiri gibi derme çatma silahlarla donanmıştı, ama bazılarında misket tüfekleri bile vardı; demek, seslerini duyurmaya ahdetmişlerdi.[214]

Ne yazık ki, vakayinamelerden hiçbiri hangi loncaların buna katılıp hangilerinin katılmadığı hakkında ayrıntılı bilgi vermiyor. Daha kesin konuşmak gerekirse; vakayinamelerdeki anlatımlarda, olaya katılan herkesin örgütlü lonca mensubu olup olmadığı da belli değildir. İsyancılar *ehl-i suk* (pazaryeri ahalisi), *ehl-i hiref* (sanatkâr), hatta bazen *ahali-i şehir* olarak adlandırılabiliyordu. Bununla birlikte, ayaklanmanın İstanbul pazarlarına olağandışı bir vergi getirilmesi sonucunda başladığı anımsandığında, isyancıların ana gövdesinin, bu uygulamadan doğrudan etkilenen dükkân sahipleri ile zanaatkârlardan oluştuğu düşünülebilir. Örgütlüler kadar örgütsüz zanaatkârlar da olaya katılmış olabilir; ne de olsa bu aşırı vergilere onlar da tabiydi. Örgütlü olmadığı halde pazarda dükkânı bulunanlar, pazara yüklenen vergileri toptan ödemek zorundaydı.[215] Tahsil etmeleri gereken harçlara ilk önce lonca liderleri itiraz ettiğine, lonca mensuplarını arz-ı hal vermeye, sonunda da ayaklanmaya gene onlar sevk ettiğine göre, muhtemelen olaya loncaların çoğu ortak bir biçimde katılmıştı. Başkaldırıya katılanların bileşenlerini kesin olarak bilemesek de, Evliya'nın belirttiğine göre, başkaldırı, bayrakları, davulları ve kudümleriyle meydana çıkan Saraçhane Ahilerince başlatılmıştı. Buna ek olarak, esnaf heyetinde Saraçhane kethüdasının bulunduğu kesin olduğuna göre,

213 *Naîmâ*, c. 5, s. 100. Sayıları abartma eğilimindeki Evliya Çelebi'ye göre kalabalık yaklaşık 150.000 kişiye varmıştı (*Seyahatname*, c. 3, s. 280; Evliya, ed. Kahraman ve Dağlı, s. 164). Dankoff çevirisinde (s. 79) sayı 50.000 olarak geçiyor.

214 Esnaf ağır silahlarla donanmış olmasa da ve yol açabilecekleri şiddet bakımından yeniçerilerle kıyaslanmaları bile mümkün görünmese de, en azından kendilerine hakaret eden bir devlet görevlisini öldürmüşlerdi (Dankoff, s. 86-87; *Seyahatname*, c. 3, s. 283-86).

215 Kethüdalık kurmak isteyen Arap Çarşısı dükkâncıları ile Galatalı şişeciler, bu makama, çarşıya getirilen vergilerle başa çıkabilmek için gerek duyduklarını söylemişlerdi (GK 80: 2a, 38a).

isyanın çekirdeğini Saraçhane ahalisinin oluşturmuş olması mümkündür. Ayrıca, Kapalıçarşı içindeki ve dolayındaki esnafın da katıldıklarını varsayabiliriz, çünkü harçlar konusundaki huzursuzluk ile dilekçe seferberliği buradan başlamıştı. Protestonun yaygın bir temeli olduğu açıktı; üst düzey bir devlet yetkilisi [Mehmed Kethüda], tam olarak hangi loncaların katıldığını bilmese de, kalabalığı küçümseyici bir ifadeyle, "*bir alay çakkal u bakkal ve muhtekir sarraç ve gazzâz ve bezzâz ve cemmâl [deveci] u hammâl kavimler*" olarak betimliyordu.[216]

Şeyhülislam Karaçelebizade Abdülaziz, anlaşılan lonca mensuplarının kitlesel protestosundan şaşkına dönmüştü. Evliya Çelebi onu, Melek Ahmed Paşa'ya karşı tezgâh kurmakla suçlasa da, veziriazamın düşürülmesinde şeyhülislam ancak istemsiz bir rol oynamış gibi görünüyor.[217] Aslında belki kendi makamını da gene yeniçeri ağalarına borçlu olan şeyhülislam,[218] öfkeli kalabalığı veziriazama kendileri için bir *şefaatname* yollayacağına söz vererek yatıştırmaya çalışmıştı ve neredeyse kalabalığın dağılmasını sağlamayı başarıyordu. Bu noktada, bazı deneyimli lonca liderleri sorunun böyle kolay çözülemeyeceğini sezip, fiziksel zor kullanarak şeyhülislamı ata binmeye ve saraya yürüyen kitlenin önünde giderek dilekçelerini bizzat sunmaya yöneltmişlerdi. Bu, muhtemelen davalarında onlara güç katacaktı, çünkü şeyhülislamın oyu, belirsiz siyasal durumlarda ciddi bir siyasal ağırlık taşıyordu. Padişah, gerek takdim edilişi, gerek esnafın algılayışı bakımından halen imparatorlukta adaletin nihai koruyucusuydu. Pazar ahalisi, padişahın memurlarının adaletsizliklerini azarladığı *adaletname*'lere (devlet görevlilerinin tebaa karşısında iktidarlarını kötüye kullanmalarını yasaklayan bir tür padişah fermanı) alışık olma-

216 Dankoff, s. 82-83 [*Evliya*, ed. Kahraman ve Dağlı, s. 165].

217 Dankoff, s. 79-82. Evliya Çelebi'nin iddiasına göre, Siyavuş Paşa (sonraki veziriazam), Ebu Said ve Abdülaziz (o zamanın şeyhülislamı) başkaldırıyı kışkırtmışlardı. Evliya Çelebi'ye göre, şeyhülislam isyancılar yanında tutum alınca, veziriazam uzlaşma belirtileri göstermiş, getirilen ilk vergi tutarının yalnızca bir kısmını (70.000 guruş) ödemelerini önermişti. Lonca mensupları neredeyse bu koşulu kabul ediyorlardı, ama yeniçeri ağalarının defterdar ve kethüdanın cezalandırılması yolundaki talepleri nedeniyle uzlaşma arayışı çöktü.

218 *Naîmâ*, c. 5, s. 62.

lıydı, çünkü bunlar kalabalık çarşı bölgelerinde herkesin göreceği biçimde asılıyordu.[219] Taleplerinde ödün vermeyen bir tutum alsalar da, 1651 ayaklanmasına katılan lonca mensuplarının, eninde sonunda padişahın otoritesine ve sisteme inandıkları ya da taleplerini duyurmak için en iyi yolun inandıklarını söylemek olduğunu düşündükleri anlaşılmaktadır. ("Vezirlerine itimadımız kalmadı. Doğrudan kendisiyle konuşalım.")[220] Tahta kimin çıkacağı gibi devlet işlerine doğrudan müdahale etme gücü olmayan loncalar açısından, tatmin edicilikten ne denli uzak olsalar da, kurulu sistem dahilindeki otoritelere dayanmak belki de daha gerçekçiydi.

Protestocu kitlesi, at sırtındaki şeyhülislamla birlikte saraya ulaşıp birinci avluyu doldurduğunda Sultan IV. Mehmed, tasvip etmeyen bir tutumla şeyhülislama, "Bu kalabalığı neden dağıtmadın da buraya getirdin?" diyerek tepki göstermişti. Henüz üç yıl önce bir başka isyanın ardından tahta getirilmiş olan bir çocuk padişaha, bu durum bir başka büyük bunalım gibi görünüyordu. Böyle büyük bir kitlesel huzursuzluğun hemen önü alınmalıydı. Padişah hemen o anda, tüm yeni vergiler ile harçları (*tekâlif-i muhdasa*)[221] iptal eden bir hatt-ı hümayun yazacağı taahhüdünde bulunmuş, ayrıca –hazinenin açıkları ortadayken ne denli gerçekçilikle bağdaşmaz olursa olsun– vergi oranlarını da, üzerinden yaklaşık yüz yıl geçmiş olan Kanuni Sultan Süleyman devrindeki oranlara indireceği sözünü vermişti.[222] Bununla birlikte, esnaf, acil ekonomik hedeflerinin gerçekleştirilmesiyle tatmin olmayıp Melek Ahmed Paşa'nın azledilmesini, aşırı vergilendirmeden sorumlu tuttukları yeniçeri ağalarının da idam edilmesini talep etti.[223] Padişah veziri-

219 İnalcık, "Adâletnâmeler", s. 88. İsteyen herkes adaletnamenin bir kopyasını alabilirdi; adaletnamelerin *mecma'-ı nâs olan mahallerde ve cemâ'at pazaryerlerinde her birine nidâ ve iz'ân ve tefhîm ve i'lân* edilmesi gerekiyordu (1044/1634-35).

220 Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 374.

221 Abdi Paşa, s. 16a.

222 Vecihi, s. 51a. Vergilerin ilgasını anlatan bir başka kaynak olarak Solakzade, ed. Vahid Çabuk (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, III. Ahmed numara 3078'e dayanarak), c. 2, s. 602.

223 Esnafın kaç kişinin idamını istediği konusunda farklı görüşler vardır, ama hepsinde de önde gelen üç yeniçeri kumandanının adı geçmektedir: Yeniçeri ağası Kara Çavuş, kul kethüdası Bektaş Ağa ile Çelebi Ağa. Evliya Çelebi'nin anlatımlarında pek çok, yani 150 devlet adamının, bu arada sultanın büyükannesinin (Kösem Sultan) adı

azamı azletmeyi kolayca kabul etti, ama yeniçeri ağalarının tasfiye edilmesi, tümüyle ayrı bir meseleydi, çünkü askeri kuvvetler padişah emri dinlemez durumdaydı. Şeyhülislam Abdülaziz Efendi ile yeni veziriazam Siyavuş Paşa, artık neredeyse güneşin battığı gerekçesiyle, kalabalığı ertesi gün erkenden arzlarına devam etmek üzere dağılmaya ikna ederek, sultanı düştüğü bu utanç verici durumdan kurtarmayı başarmışlardı. Anlaşılan, devlet yetkilileri, böylelikle, esnaf kalabalığıyla karşılaşmayı erteleyerek, gerilimi biraz olsun düşürmeye çabalıyorlardı. Görünüşe bakılırsa, tüm devlet yetkilileri, esnafı bir an önce baştan savılması gereken bir bela olarak değerlendiriyordu. Kalabalık şeyhülislam ile padişahı bir kez bulunca, yetkililer sırf ahaliyle iyi ilişkileri sürdürmek ve öfkeli kalabalığı dağıtmak amacıyla da olsa sultanın kanunlarının ve düzeninin savunucuları olarak davranmak durumunda kalıyorlardı.

Bununla birlikte ertesi sabah saray önündeki meydana kimse gelemedi, çünkü yeniçeriler oraya çıkan yolların hepsini kesmişti. Askerler dükkânları zorla, tezgâhtarların iradesine rağmen açtırıyordu; böylece, dükkânlar ile çarşılar o gün içinde birkaç kez açılıp kapandı.[224] Yeniçeri ağaları, pek çok esnafın yeniçeriler ya da solaklar gibi askeri gruplardan geldikleri için kendi yanlarında olacaklarını umduklarından, onların da protestoya katılmalarına daha da sinirleniyorlardı.[225] Böylelikle İstanbul esnafının bu ilk ayaklanmasının çıkmasıyla bastırılması bir oldu, çünkü esnafın fiziksel gücü, yeniçerilerinkiyle baş edecek gibi değildi.

Başkaldırının bastırılmasının ertesindeyse, gidişat şaşırtıcı bir biçimde tersine döndü. Veziriazam makamına Siyavuş Paşa getirilmişti ve bu kişi yeniçeri ağalarıyla işbirliğine uzak olmasıyla tanınıyordu. Aslında veziriazam makamına düşünülen ilk aday bir yeniçeri ağasıydı; bu rütbe yeniçeri ordusunun en yüksek komuta

---

geçmektedir ama Evliya'nın gene rakamları abartmış olması mümkündür (Dankoff, s. 81 ile *Seyahatname*, c. 3, s. 281). Eğer isyancı esnaf, gerçekten de Kösem Sultan'ın idamını istediyse, üç gün yasını tutmak için neden gönüllü olarak çarşıları kapattıklarını açıklamak gerekir (Dankoff, 89; *Seyahatname*, c. 3, s. 288). Muhtemelen pazar ahalisinin Kösem Sultan'la ilgili düşünceleri de kendi içinde bütünlüklü değildi.

224 Vecihi, s. 51b.

225 *Naîmâ*, c. 5, s. 105-106.

kademesini ifade ediyordu ve padişahın büyükannesi Kösem Sultan'ın da desteğiyle iktidarda bulunan yeniçeri hizbi açısından çok kilit bir şahsiyet konumundaydı. Yeniçeri ağası, esnaf tarafından idamı talep edilen zabitlerden de biriydi. Ama padişahın çağrısına uyup bu fırsatı değerlendiremedi, çünkü henüz elinde veziriazam mührü olmadan icabet edeceği bu davetin, kendisine yönelik bir tuzak olabileceğinden kuşkulanmıştı.[226] Bunun üzerine, makam Siyavuş Paşa'ya verilmişti. Yeniçeri hizbi, şimdi geleceğini nasıl güvence altına alabileceğini kara kara düşünüyordu. Sonunda, Siyavuş Paşa'nın atanmasından, Turhan Valide Sultan ile bağlantılı bazı Harem görevlilerinin[227] sorumlu olduğu sonucuna vardılar ve veziriazamdan bu görevlileri Mısır'a sürmesini talep ettiler. Bununla birlikte, bu hareket, hemen rakip hizbin karşı saldırısıyla yanıtlandı. Ramazan'ın 16'sında, saray içinde kızlar ağası önderliğindeki hizmetkârlar, Kösem Sultan'ı ve bostancıbaşıyı öldürdü;[228] padişahın büyükannesi ile yeniçeri ağalarının, bir komployla padişahı tahttan indirip, Turhan Sultan'dan daha yumuşak başlı bir anneye sahip daha genç bir şehzadeyi tahta geçirmek istediklerini iddia ediyorlardı. Doğru olsun olmasın, valide sultan ve kendi yanlarındaki IV. Mehmed'le sarayın çekirdek grubu açısından bu iddia, devletin resmi tutumuna dönüştü. Muhalefet, böyle yıkıcı bir eyleme girişirken söz konusu ağaların pazar ahalisi gözündeki itibarsızlığından da cesaret almış olabilir.

Bu noktada, saray hizbi ile yeniçeri ağaları, ilki sarayda, ikincisi de yeniçeri ocaklarının konuşlandığı Orta Cami'de, devletin muteber kişileri arasında destekçiler aramaya başladı. Zabitler, aralarında Şeyhülislam Abdülaziz Efendi ile diğer önemli ulema üyelerinin de bulunduğu çok sayıda muteber kişiyi toplamayı başarmışlardı, ama eninde sonunda meşruiyetin asıl temeli, padişahın kendisiydi.

---

226 Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 374-75.

227 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 172-183. Harem görevlilerine kızlar ağası önderlik ediyordu; bunların siyasetteki konumları, saray çevresinde birbiri ardına ortaya çıkan kavgalar ve darbelerle damgalanmış 17. yüzyıl başlarından itibaren yükselme göstermişti.

228 Bostancıbaşı, sarayı ve has bahçeleri koruyan muhafız birliğinin başıydı. Ayrıca İstanbul çevresindeki suyolları ile kayıkçılardan da sorumluydu.

Saray hizbi, daha önce yalnızca başka ülkelere karşı askeri seferlerde açılan sancak-ı şerifi açtı,[229] böylelikle, "sağlığı sıhhati yerinde her Müslümanı" silah başına çağırıp sadakatsiz yeniçeri ağalarına karşı seferberlik ilan etmiş oldu. Osmanlı'nın iç siyasetinde, söz konusu sancak ilk kez böyle kullanılıyordu. Haberi duyan pek çok İstanbullu asker,[230] şehir sakini, "bu arada hastalar ile kadınlar" (isyan etmiş olan esnafı ayrıca belirtmeye gerek yok) yeniçeri ağalarının kuvvetleriyle çarpışmak üzere sancağın altında saf tuttu.[231] Bu duruma şaşıran ağalar, kısa sürede destekçilerince yüzüstü bırakıldılar, taşra görevlerine atandılar ve yeni görev yerlerine giderken öldürüldüler. Yeniçeri ağalarının idamını isteyen lonca mensupları olayların böyle gelişmesiyle herhalde büyük güç kazanmış, öçlerini alarak rahatlamıştı.

Lonca mensuplarının ayaklanmasından sonraki gelişmeleri göz önüne almasak da, ayaklanmanın çıkışı ile gelişmesi bile başlı başına, çözümlemeye değer bazı çok ilginç özellikler barındırmaktadır. Aslında bu, zor yoluyla bastırılan kısa süreli bir kargaşa dönemiydi, ama lonca mensuplarının siyasal potansiyelini, daha önce bilinmeyen yeni yollarla ortaya koydu. İsyan kısa sürede bastırılmışsa da, lonca mensuplarının, aşırı vergilerin kaldırılması, veziriazamın azledilmesi ile yeniçeri ağalarının idamı yolundaki taleplerinin hepsi gerçekleşmiş oldu. Peki o zaman bu isyan lonca mensuplarının bir bunalımla karşılaştıklarında aldıkları tutumlar, sergiledikleri davranışlar hakkında ne söyleyebilir?

Her şeyden önce, bu olay isyan olarak adlandırılsa ve kuşkusuz olağan sınırları aşmış olsa da, olayların akışı olağan şikâyet işlemlerinin bir uzantısı niteliğindedir. Ayaklanmanın bir mayalanma evresi muhtemelen olmuşsa da, kesinlikle planlanmış gibi

229 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 248-60. Sancağın nasıl ele geçirildiği bir yana, gerçekten Hz. Muhammed'in sancağı olup olmadığı bile kesin değildir. Osmanlı ordusu bu sancağı 1003/1595'ten itibaren seferlerinde kullanmaya başlamıştı.

230 Yeniçeriler hiç tereddüt etmeden sancağın altında toplanan kilit görevlilerden ziyade, bir başka hiziple bağlantı (*Eski Odalı*) kurmuşlardı. *Târih-i Gılmânî*, ed. Kâmil Su, s. 39; Viyana elyazması, 36b-37a.

231 Paul Rycaut, *History of the Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1682, s. 39-40.

görünmemektedir. Olay daha çok, sinir bozucu şikâyet ve pazarlık süreçlerinin şiddetlenmesinden ibarettir. Lonca mensupları şeriye mahkemesi aşamasını atlamışlardır, ama bunun da nedeni, devletle vergi anlaşmazlıklarının kadı yetkisini aşmasıdır. Onun dışında, gene günlük meseleler hakkındaki şikâyetlerinde benimsedikleri taktikleri uygulamışlardır. Davalarını "tekrar tekrar" sundukları veziriazam, sonunda lonca heyeti karşısında sabrını yitirmiştir.[232] Veziriazamı ikna edemeyince, şeyhülislam –ayrıca Evliya Çelebi'ye inanacak olursak, Hz. Muhammed soyundan gelenlerin başı durumundaki nakibüleşraf– gibi başka yetkililere başvurmuşlar, sonunda meseleyi, tüm mesafesine rağmen devlet yönetiminin nihai sorumlusu olan padişaha taşımışlardı. Lonca mensupları, özellikle de deneyimli (*kârdan*) liderleri, kibarca geri çevrildikleri ya da reddedildiklerinde, bir sonraki adım olarak ne yapacaklarını biliyorlardı. Olağan durumda yaptıkları gibi, talepleri kabul edilene dek farklı yetkililere başvurmayı sürdürmüşlerdi. Protesto ahalinin harekete geçirilmesi ve şiddet olayları gibi öğelerle biraz daha karmaşık bir hal alsa da, biçimi itibariyle bir arz-ı mahzar olarak kaldı.

Ayrıca, olağan lonca hiyerarşisi, kethüdası, yiğitbaşısı ve ihtiyarlarıyla, lonca mensuplarını veziriazama, şeyhülislama ve padişaha kadar götürmüştü. Gerçekten, 10.000 kişiyi aşkın bir kalabalığın saray avlusu ile dışarıdaki meydanı doldurması, daha önce görülmemiş bir olaydı. Bununla birlikte, lonca mensuplarının olağan zamanlarda mahkemeye 10 ila 20 kişilik gruplar halinde, belki de daha kalabalık (örn. *cemm-i gafîr* halinde) gittikleri düşünüldüğünde, bu eylem de genel uygulamalarından bir sapma sayılmaz. Loncalar da gruplar halinde mahkemeye geldiklerinde, ilgili grupların liderlerinin dışında, ilgili kişilerin hepsi değilse de, çoğu huzurda bulunuyordu. Bölüm II'deki arz-ı mahzar örneklerinde olduğu gibi, loncaların dertlerini çözmek üzere bir araya gelmeleri, alışılmadık bir olay değildi. Ayrıca, arz-ı halleri verirken lonca mensupları zaman zaman vakıflar ya da vergi yerine geçen özel düzenlemeler aracılığıyla ilişkili oldukları muteber kimselerin

232 Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s. 374.

yardımını da seferber ediyordu. Aynı şekilde, lonca mensuplarının heyetlerinde, sözü daha çok geçen seyyidler de yer alıyordu.

Lonca mensuplarının olağan pazarlık faaliyetleri ile ayaklanma zamanındaki davranışları arasındaki bu benzerlikler, bize Guilain Denoeux'nün tezini anımsatıyor; buna göre, şehirdeki ilişki ağları, koşulların özgüllüğüne bağlı olarak, bir kargaşayı önleyebilir de, onu ateşleyebilir de. Denoeux, şehirdeki ilişki ağlarının bir toplumsal güvenlik ağı oluşturarak istikrarsızlığa belli ölçüde ket vurduğunu, yoksulların yönetimden rahatsızlıklarını hafiflettiğini, ama devlet siyasası hamilerin çıkarlarını tehdit eder hale geldikten sonra, karışıklığı da alevlendirebildiğini öne sürer.[233] Loncaları genelde devletle işbirliği yapan, idare açısından yararlı rol oynayan yapılar olarak görüyoruz. Bununla birlikte loncalar, olağan şikâyetlerinde kullandıklarına benzer stratejilere başvurarak büyük ölçekli protestolar da düzenleyebiliyordu.

Bununla birlikte, olağan hukuksal eylemlerindeki örüntüler, protesto eylemlerinde de kendini pekâlâ gösterebiliyorsa da, lonca mensupları açısından ayaklanma, dönüştürücü bir olaydı, çünkü saklı bulunan siyasal yeteneklerini birdenbire hem kendileri hem de yönetim makamları ile diğer toplum katmanları fark edebiliyordu. Başka deyişle, her türlü sürekliliğe karşın, bu olayda onu bir "isyan"a dönüştüren yeni özelliklerin varlığı yadsınamaz.

Her şeyden önce dikkate değer bir konu, lonca mensuplarının ekonomik bir talepten siyasal talebe geçmiş olmalarıdır; hatta, yeni vergilerin ilgası yolundaki ilk şikâyetleri kabul edilmiş olsa da siyasal taleplerinde tereddüt yaşamamışlardır. Veziriazamın azli ile üç büyük yeniçeri ağası gibi yönetici koalisyonun önemli şahsiyetlerinin idamını talep etmiş olmaları, lonca mensuplarının, kabul edilemez ekonomik durumlarının kaynağı olarak siyaseti gördüklerini sergilemektedir. Ayrıca, öfkelerini kendilerine doğrudan kötü davranan veziriazamdan çok yeniçeri ağalarına yöneltmeleri de

233 Guilain Denoeux, *Urban Unrest in the Middle East: A Comparative Study of Informal Networks in Egypt, Iran and Lebanon*, Albany, 1993, s. 48-49. Denoeux'nün çözümlemesi, hami-mahmi ilişkisi gibi, loncaların örgütsel yapılarından daha geniş ölçeğe sahip gayriresmi bağlantıları içermektedir.

lonca mensuplarının hangi aktörlerin bu durumdan sorumlu olduğu konusunda –doğru ya da yanlış– bir kanıları olduğunu gösterir.

Siyasal kanaatleri isyandan önce oluştuğuna göre, lonca mensuplarının günlük yaşamlarında siyasetin yerinin olmadığı da söylenemez. Bu, hayatlarının pek bilinmeyen bir yönü olmakla birlikte lonca mensupları 17. yüzyılın ilk yarısındaki karışık siyasal gelişmeleri de ilgiyle izlemiş olmalıdır. Esnafın mevcut siyasal olaylar hakkında doğru, ayrıntılı bilgi alabildiği kuşkulu olsa da, toplumun geri kalanından yalıtılmış bir yaşam sürmedikleri kesindir. İstanbul'da yeniçeri ve/veya sipahilerin çıkardığı isyanlar epey sıklaşmıştı;[234] bu durum şehrin sakinlerine belki de devletle iletişim kurmada isyanın da bir yol olduğu mesajını vermişti. Saraçhane kethüdasının Şeyhülislam Abdülaziz Efendi'ye yönelik ağır sözleri (*"kendinizden kürkler istendikte ayağa kalkıp, Sultan İbrahim'i ve vezîri katl ettiniz, ya şimdi bizim ahvâlimiz için ne aceb karışmazsız?"*)[235] Abdülaziz Efendi'nin üç yıl önce Sultan İbrahim'in öldürüldüğü darbede başat oyunculardan biri olduğunu bildiklerini ele veriyor.[236] Burada, esnaf ayaklanmasının birkaç yıl önceki darbeden daha meşru olduğu iması vardı, ne de olsa eski darbe, bir avuç hatırı sayılır kişinin kendi kişisel çıkarları uğruna gerçekleştirilmişti. Bazı vakayinameler, lonca mensuplarının aynı yılın başlarında yeniçeri ağalarınca voyvodalıktan atılan Abaza Hasan'ın başkaldırısından esinlendiklerine de işaret etmiştir.[237] Lonca mensuplarının siyasal alandaki gelişmeleri yeterince yakından izleyip onlardan etkilendikleri doğru ise, ilk başta üç yeniçeri ağasını idam etmeyi reddeden padişaha şöyle demelerine şaşmamak gerekir: "Padişahın ihmalkârlığı nedeniyle [yeniçeri ağaları] kendi *derazu vazifesi* ile (belki ihtisab memurlarının görevinden söz ediliyor) ilgisi olmayan işlere el atmışlardır.[238] [Bu nedenle] *Âl-i Osmân devleti düşmüş*

234 Cemal Kafadar, "Yeniçeri-Esnaf Relations", Bölüm V, "The Revolts."
235 *Naîmâ*, c. 5, s. 99-100.
236 *Naîmâ*, c. 5, s. 99-100.
237 Vecihi, s. 50b-51a. Abaza Hasan'ın ayaklanmasının nedenleri için bkz. Şeyhi Mehmed Efendi, "Vekayiü'l Fudalâ", *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri*, ed. Abdülkadir Özcan, 5 cilt, İstanbul, 1989, c. 3, s. 586.
238 Bazı yeniçeriler ihtisab ağasına bağlı olarak çarşı teftişine çıkıyorlardı ve bazı ihtisab memurlarına da *derazu başı* deniyordu (AK, MC B.2, s. 17).

ocağa yanıyor ['*ocak*' aynı zamanda yeniçeri ocağı anlamında]."[239] Burada isyancıların kullandığı ton, olağan koşullardaki söylemlerinden oldukça farklıdır.

Burada, Vecihi'nin bu ayaklanmayı aşırı vergilerin kışkırttığı bir olaydan çok, temelde siyasal bir ayaklanma olarak değerlendiren benzersiz yorumunu anmak gerekir. Vecihi'nin anlatımına göre, *ahali-i şehir* yeniçeri zabitlerinin yönetiminden öyle nefret etmişti ki, ayaklanmak için fırsat kolluyordu. Yeni vergi onlara aradıkları gerekçeyi sağladı.[240] Bu da bir olasılıktır, ama o kadar akla yatkın gelmiyor, çünkü lonca mensupları üç ağanın idamı talebine, veziriazama verdikleri ilk arz-ı halde yer vermemişlerdi; olağan durumlarda kurulu düzen yanlısı olan lonca liderleri de ne denli siyasetle ilgili olurlarsa olsunlar, isyanı ilk seçenek olarak düşünmezlerdi. Bununla birlikte Vecihi'nin yargısı gerek pazardaki ahalinin gerek bir bütün olarak şehrin kanaatini yansıtıyor olabilir.

Başkaldırı sırasında siyaset konuşan lonca mensupları, İslami retoriğe oldukça yoğun bir biçimde başvurmuşlar, ama kaynak metinlerin bize anlattıklarına bakılırsa, olağan durumlarda çok sık kullandıkları gelenekçi mantığı bu kez hiç kullanmamışlardı. Muhtemelen isyancılar, geleneğe dayalı iddiaların böyle bir olağanüstü durumda yersiz olacağını biliyorlardı; buna karşılık, padişahın, vergileri Kanuni Sultan Süleyman devrindeki düzeye indireceği yolundaki söylemi, hem devlet yetkililerinin hem de loncaların paylaştığı olağan gelenekçi mantığa seslenme girişimiydi.[241] Lonca mensupları şikâyetlerinde kendilerini haklı ama adaletsizliğe uğramış Müslümanlar olarak betimlemişlerdi ("*Ümmet-i Muhammed! Bize olan zulm nedir?*"); bu da protestolarındaki sıkışmışlık duygusunu ve önemi dışavuruyor. Belki de seyyidler ile ulemayı ya da zor yoluyla olsa da şeyhülislamı da heyetlerine katmaları, "İslami" kişilikleri simge olarak kullanarak, davalarının önemini vurgulamanın bir yolu sayılabilir. Lonca mensupları dinsel retoriği yalnız-

239 Vecihi, s. 51a.

240 Vecihi, s. 50b-51a.

241 Belki de burada Osmanlı Altın Çağı'nın bir referans noktası olarak kabul edildiği ima edilmektedir.

ca davalarının önemini vurgulamak için değil, aynı zamanda daha geniş toplum kesimlerine seslenebilmek için de kullanıyorlardı. Lonca mensupları giderek *Ümmet-i Muhammed*'e seslenmeye başlamış, böylelikle pazarın içinden ya da dışından destek bulmaya çalışmışlardı. Naima'ya göre, *tellalvariler* "*Ümmet-i Muhammed! Bize olan zulm nedir? (...) [K]apayın dükkânlarınızı*" yollu bağırıyorlardı. Bu da isyancıların tüm Müslümanları, ama öncelikle diğer lonca mensuplarını çağırdıklarını göstermektedir. İslami retorik, muhataplarını her ne kadar yalnızca Müslümanlarla sınırlasa da, bu durumda gayrimüslim esnafı dışlamamış olabilir, çünkü protestocuların kâfir olarak çizdikleri kimseler bu kez "*zulmeden*" yeniçeri zabitleriydi.[242] İslami retorik, herkesi kapsamasa da, hiç değilse Osmanlı toplumunda en yaygın kabul gören, en muteber adalet ve siyaset söylemiydi; devlet yetkililerince de böyle görülüyordu. Aslında, İslami retorik resmi yetkililerin olağan dilinden başka bir şey değildi, nitekim veziriazam, şeyhülislam ve padişah, protestoculara Müslümanlar ya da Allah'ın kulları (*ibadullah*) diye seslenmişti. Lonca mensupları burada seçkinlerin siyaset dillerini gene onlara karşı kullanıyorlardı.[243]

Etkili dinsel retorikle birlikte, lonca ve pazar yapısı ile ilişki ağları da protestonun örgütlenmesine epey katkı sunmuş olmalıdır. Gündelik sorunlarla ilgili olarak loncalar içinde ve bağlantılı loncalar arasında istişarede bulunulduğundan, bu olağan ilişki ağları bu kez daha büyük bir ölçekte protesto için uzlaşım oluşturacak biçimde çalışmış olabilir. Dükkâncılar ortak bir tutumla dükkânlarını ve tezgâhlarını kapatmışlardı; başka deyişle, aralarındaki

242 Pazar ahalisi, ayaklanmadan birkaç ay önce, haksız vergi koyan Bektaş Ağa'nın kapısına "*frenk şapkası*" çivilemişti. Bu da Müslüman ahaliden gelen ahlaksal bir kınamadan başka bir şey değildi. Naima'ya göre de Bektaş Ağa, pahalıya mal almak zorunda kalan halk zararına zimmi bakkalları kayırıyordu, ama onun himayesinden yalnızca gayrimüslimlerin yararlandıklarına inanmak için nedenimiz yok. Bu, söz konusu yetkilinin ticari faaliyetlerinin biraz abartılara, önyargılara dayalı ifadesi gibi görünüyor (*Naîmâ* c. 5, s. 137).

243 Lonca mensuplarının devlet yetkililerinin dilini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarına sonraki dönemlerden bir örnek için bkz. Donald Quataert, "Ottoman Workers and the State, 1826-1914", *Workers and Working Class in the Middle East*, ed. Zachary Lockman, s. 21-22.

iletişimin ölçeği, gündelik iş bağlantılarının ötesine taşıyordu. Bir grubun diğeriyle bağlantısını kurmada muhtemelen lonca liderleri ile çarşılar can alıcı önemde rol oynuyorlardı.

Lonca mensuplarının ilişki ağlarının lonca sistemi sınırlarının dışına taştığı açıkça görülüyor. Pazardaki asker unsurlar, bu süre içinde hatırı sayılır oranda çoğalmış olup ya loncalara ya da yeniçeri ağalarına sadakat besliyorlardı. Bununla birlikte, bu asker unsurlar üç yeniçeri ağasında şaşkınlık ve öfke uyandıracak bir tutumla, protestoculara katılmıştı. Bu türden geniş ölçekli bir seferberliğin oluşturulmasında iş bağlantılarının da yardımı olmuştu: 17. yüzyıla ait kadı sicillerine göre, loncaların, en azından kayıtlara yansıyan yarıya yakın kısmının üyeleri arasında askeri rütbe sahipleri bulunuyordu[244] ve onlar kadar çok olmasa da, bazı loncalarda da seyyidler yer alıyordu.[245] Aralarında seyyidlerin de bulunduğu debbağlar, ahi birlikleri ve nüfuzları sayesinde seyyidler ve ulemayla iyi bağlantılar tesis etmiş olabilir. Buna ek olarak, gündelik iş etkinliklerinden kaynaklanan ilişkiler olmasa bile, lonca mensuplarının ricası seyyidler ile ulemada her zaman bir karşılık buluyordu; bunun nedeni yalnızca lonca mensuplarının İslami retorik kullanması değil, muhtemelen camiler, tarikat ayinleri ve medreselerde süregiden gündelik dinsel yaşamları içinde bağlantılar kurulmasıydı.[246] Kadızadeli hareketinin pazar ahalisi içinde pek çok takipçisi olduğuna göre,[247] ulemanın bir bölümü lonca mensuplarına yönelik belli bir duygudaşlık beslemiş olmalıdır.

Halka seslenmede "İslam'ın" kullanıldığı bir bağlamda, devletin de Hz. Muhammed'in sancağını kullanarak insanları yeniçeri ağalarına karşı silah başına çağırması, isyancı lonca mensupları gözünde özel bir anlam taşıyordu. Her ne kadar ayaklanmaları sırasında toplumun geniş kesimlerine seslenmede büyük başarı yakalamış, farklı vesilelerle kendilerini simgeleyen sancakları göster-

244 İstanbul şeriye sicillerinden 1660'lı yılların başlarına ait 7-10 numaralı defterlerde, 37 loncadan 18'i mahkeme huzuruna askeri rütbe taşıyan üyelerle gelmişti.

245 Örneğin, ***nişasteciler*** (İK 10: 23a) ve debbağlar loncaları (İK 10: 104b ile 145b).

246 Denoeux, s. 62-67, 18. yüzyılda Mısır'dan ve 19. yüzyılda İran'dan, esnaf ile din adamları koalisyonuna ilişkin örnekler vermektedir.

247 *Naîmâ*, c. 6, s. 233.

miş olsalar da,[248] sancak-ı şerif lonca mensuplarına, siyasal simge kullanımının en iyi örneğini göstermişti. Reddedilen siyasal talepleri, yeni yönetici hizip sayesinde, Peygamber'in sancağı altındaki kutsal bir dava biçiminde, görkemli bir dönüş yapmıştı. İsyancılar yeniçeri ağalarının devrilmesinde başrolü oynadıklarını düşünmüş olmalıdır. Lonca mensuplarına göre söz konusu sancak nihai zaferi ve siyasal faaliyetlere katılımlarının onaylandığını gösteriyordu. Lonca mensupları ortak hafızalarında, ayaklanmalarını sancakla özdeşleştirmişlerdi; sonradan 1688 yılında yapacakları gibi, devletten sancağı gene çıkarmasını isteme hakkını kendilerinde buluyorlardı. Nitekim 1688 başkaldırısında lonca mensupları, gösterilerinin simgesi olarak Hz. Muhammed'in sancağını kullanma eylemini benimsemişlerdi. Lonca mensupları bu kez, birkaç ay önce ayaklanarak iktidarı ele geçiren kapıkulu birliklerince pazaryerinin talan edilmesine karşı isyan etmişlerdi. Dükkânı yağma edilen bir *yağlıkçı* beyaz bir kumaşı bir sırığa bağlayarak geçici bir sancak yapmış, diğer sanatkârları isyana çağırmıştı; bunun üzerine pek çok insan toplanıp saraya doğru yürüyüşe geçmişti.[249] Kalabalık arasında, sancak-ı şerifin açıldığı yolunda dedikodular yayılmış, sonradan isyancılar saraydan sancak-ı şerifi açmasını talep etmişlerdi; saray da bir sürelik tereddütten sonra bu talebi kabul etmişti.[250] Bu olayda lonca mensupları kesinlikle 1651 yılında yaşananlara gönderme yapıyorlardı. Esnaf, devletin elindeki bir adalet simgesini kendi amaçları doğrultusunda benimsemede hızlı davranıyordu.

---

248 Lonca mensupları sancaklarını şölenlerdeki geçit törenlerinde kullanırlardı. Ayrıca Evliya Çelebi'ye göre Saraçhane *ahi*'leri [debbağlar?] "*ibtidâ bayrak ve tabl u kudûm kaldırup... 'Ümmet-i Muhammed olan sancak dibine gelsin...'*" yollu bağırmışlardı. Debbağlar bağımsızlıklarıyla bilinseler de, Evliya Çelebi sonradan yaşananları isyanın başlangıcına da atfetmiş olabilir (Dankoff, s. 79; Kahraman ve Dağlı, s. 164; *Seyahatname*, c. 3, s. 280).

249 Mehmed Raşid, *Tarih-i Raşid*, İstanbul, 1865, c. 2, s. 29; Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, ed. Abdülkadir Özcan, Ankara, 1995, s. 280.

250 İsazade, *`Îsâ-zâde Târîhi*, ed. Ziya Yılmazer, İstanbul, 1996, s. 209; *Zübde-i Vekayiât*, s. 280; *Silâhdar Tarihi*, ed. Mustafa Nihat Özön, Ankara, 1947, s. 120-125; *Tarih-i Raşid*, s. 29-30 hem talebin hem dedikodunun ayaklanma sırasında ortaya çıktığını öne sürer.

İsyan deneyimiyle birlikte siyasal potansiyelleri açıkça ortaya çıktığından, lonca mensupları belli bir özgüven kazanmış olmalıdır. En başta isyanı hiç istemeseler de, isyan sayesinde amaçlarına ulaşmışlardı. Bu ilk başarının ardından, artık ayaklanma çıkarmak ya da siyasal eylemlere katılmak, eskisinden daha gerçekçi görünen seçenekler arasına girmiş olmalıdır. 1651'den sonraki bazı önemli anlarda, ilk önce arz-ı hal vermeye bile zahmet etmeden sokaklara dökülmekten çekinmemişlerdi. 1688 yılında, devlet yetkililerinin pek çoğu tehlike altındayken ve yeniçeri ayaklanmasının ardından hüküm süren genel anarşi nedeniyle ellerinde o kadar da güç yokken, lonca mensuplarının arz-ı hal vermeyi ya da üst düzey kimselere başvurmayı denemeyip hemen sokaklara dökülmeleri de gene dikkate değer. 1703[251] ve 1730 yıllarında yeniçeriler ile ulema gibi başka unsurları da kendilerine katmışlardı. Patrona Halil İsyanı'nın başında (1730) isyancılardan çekirdek bir grup çarşıya giderek ateşli söylevler vermiş, daha yeniçeri ocaklarına gitmeden önce, muhtemel gönüllüleri aralarına katmıştı; bu da o dönem lonca mensuplarının siyasete ne denli eğilimli olduklarını göstermektedir. Bunlardan hiçbir ayrım gözetmeksizin, tekbiçimli bir esnaf olarak söz etmek doğru olmaz, çünkü içlerinde farklı eğilimlerden çeşitli unsurlar vardı. Lonca mensuplarının görece daha oturmuş üyeleri uzun süren toplumsal kargaşalar istemiyordu; çünkü kendi güvenliklerinden korkuyor, mülklerini yitirmek istemiyordu.[252] Öte yandan "lümpen zanaatkârlar" doğal olarak isyana daha yatkındı ve bu da daha 1622'de II. Osman'ı tahttan indiren isyanda net biçimde görülmüştü.[253] Bununla birlikte, lonca üyeleri de,

251 Bkz. Riffat Abou-el-Haj, *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*, İstanbul, 1984, s. 34.

252 Sonraki dönemlere ilişkin bir örnek olarak, Patrona Halil İsyanı'nı izleyen bir yıl içinde yerleşik loncaların desteklerini isyancılardan padişaha kaydırmaları sayılabilir (R. Olson, "The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion", s. 341). Başka deyişle, lonca mensupları ilk önce devletin kötü yönetimi ve savurganlığı karşısında isyancıların yanında yer alıp III. Ahmed'i tahttan indirmiş, ama isyan sonrası kargaşaya daha fazla dayanamayıp sonunda yeni padişaha destek vermişlerdi.

253 Kafadar, "Yeniçeri-Esnaf Relations", Bölüm V. 17. yüzyıldan itibaren yeniçeriler ile lümpen zanaatkârlar arasındaki sıkı birlik, yeniçerilerin öncülük ettiği isyanlarda dikkate değer bir özellik halini almıştır; buna karşın oturmuş loncaların üyeleri her ayaklanmaya katılmıyordu.

marjinal zanaatkârlar da kitlesel gösterilerinin etkileri konusunda bilinçliydi. 17. ile 18. yüzyılda İstanbul'da şehirli küçük üreticileri sıkıntıya düşüren güçlükler de esnafı sokaklara döken daha önemli bir etken sayılabilirse de, esnafın başarabileceği şeylerin bilincinde olması, bu sokak protestolarının alevlenmesini büyük ölçüde kolaylaştırmış olmalıdır. 1651 isyanı deneyimi, zanaatkârların, şikâyetler, arz-ı haller işe yaramadığında ayaklanmanın da el altındaki uygulanabilir seçeneklerden biri olduğunu kavramalarını sağlamıştır. Dahası, kendiliğinden biçimde simgesel sancakları kullanarak, sancak-ı şerifi talep ederek, ayaklanmalarını geniş toplum kesimlerinin gözünde de haklı gösterecek yollar bulmuşlardı; gene de bu stratejinin her zaman başarı güvencesi sunduğu söylenemez.[254]

1651 ayaklanması, lonca mensuplarının olağan zamanlardaki siyaset-dışı davranış örüntülerinden ani bir kopuş olarak açıklanamaz. Barındırdıkları siyasal güç potansiyeli, kısmen şikâyet ya da arz-ı haller biçiminde devletle girdikleri pazarlık deneyimlerinde, kısmen de siyasal olaylar hakkında gözlemler yaparak siyasal kanaatler oluşturma ve pazar bünyesindeki ya da dışındaki insanlarla günlük yaşam içinde bağlantılar kurma yeteneklerinde kök salmıştı. Dolayısıyla, devlet denetimi altında ve itaatkâr lonca imgesi ile aynı grupların varını yoğunu ortaya koyduğu isyanlar arasında görünen çelişki, aslında yoktur. Devlet denetimi, idari ilişkiler ve isyanlar birbirinden yalıtılmış olgular değildi: Devlet-lonca ilişkisinin oluşturduğu yelpazenin sürekliliği içinde yer alıyorlardı. Loncalar aynı türden stratejileri hem olağan arz-ı hallerinde hem ayaklanmalarda kullanabiliyordu, bunların ilkinden ikincisine geçmek için de sadece birkaç adım yeterliydi. Mevcut siyasal koalisyondan rahatsızlıklarını bildiriyor, ekonomik sorunlardan sorumlu tuttukları önemli kimselerin cezalandırılmasını talep ediyorlardı. Olağan gelenekçi retorikten İslami retoriğe geçiyor, böylelikle muhtemelen söz konu-

254 Sancak kullanımına bir başka örnek de 1740 yılındaki ayaklanmadır; bu kez isyancıların esnaf olduğuna ilişkin bir işaret yoksa da, bunun açlık ayaklanması olarak anımsanması çarpıcıdır; ayaklanma, elebaşlarının tüm "Müslümanlara" çağrı yaparak kalabalığı yeşil bayrak altında toplamalarıyla başlamıştı. Everard Fawkener'ın 1740 tarihli raporundan aktaran Olson, "Jews, Janissaries, Esnaf", *JESHO*, 20/2 (1977), s. 194, 203.

su sorunların önemini ve aciliyetini vurguluyorlardı. 10.000 kişinin üzerinde bir ayaklanmacı kalabalığın toplanması, daha önce örneği görülmemiş olsa da, lonca alanı içindeki ve dışındaki ilişki ağları aracılığıyla mümkün oluyordu. Bununla birlikte, bir kere geçiş gerçekleştiğinde, artık isyan uzak bir olasılık olmaktan çıkıyordu.

Sonuç olarak, loncaların devletle ilişkilerinde üç nokta saptayabiliyoruz: 1) Lonca mensupları arasındaki şikâyet davranışının olağan kalıpları, isyan çıkarmayla bağdaştırılabiliyordu. Esnaf mevcut adalet sistemi içinde uzlaşma ararken, farkına varmadan isyan alternatifine geçebiliyordu. 2) Devletin idari amaçları açısından loncalar yararlı örgütlenmeler olsa da, devletin talepleri belli çizgileri aştığında, loncalar, liderleri, iş dahilindeki ya da dışındaki ilişki ağları, bir protesto aracına dönüşebiliyordu. 3) Esnaf her ne kadar öncelikli olarak siyasal bir varlık olmasa da, siyasal alan için her zaman potansiyel bir önem taşıyordu ve 1651 ayaklanmasından sonra bu durum daha da belirginleşmişti.

e. Sonuç

17. yüzyıl İstanbul loncalarının dayatma ve pazarlık gücünün olmasına karşın, lonca sistemi içinde devlet önemli bir rol oynuyor, bu sistemin görünmez bir parçasını oluşturuyordu. Devlet altyapı inşaatı, iaşe, arabuluculuk, fiyat sabitleme, üst düzey siyasa oluşturma ve çarşı teftişinde belirleyici rol oynuyordu; ama bu rol loncalar üzerinde mutlak bir devlet denetimi oluşturmaya varmıyordu. Loncalar ile devlet arasındaki iletişimde daha çok anlaşma vardı; son sözü devlet yetkilileri söylüyor, ama devlet de lonca mensuplarını sınırsız bir biçimde sıkıştıramıyordu.

Devlet-lonca ilişkisi, her biri lonca ya da devlet düzleminde çatışan çıkarlar peşindeki çeşitli düzeyde alt grupların yer aldığı, karmaşık bir ilişkiydi; bu gruplar arasında bir yanda büyük ana loncalar, yamak loncalar, örgütsüz veya marjinal sanatkârlar, öbür yandaysa *subaşı* ve *asesbaşı*'lar, mültezimler, ihtisab memurları, kadılar ile yardımcıları, veziriazam ve üst düzey devlet adamları bulunuyordu. Bu manzara, basit bir biçimde, bir yanda loncaların

öbür yanda devletin olduğu bir saflaşma olarak görülemez, çünkü bu kesimlerin her birinin içinde, örneğin ilgili loncalar arasında ya da devlet organları arasında da çatışmalar olabiliyordu. Hem kendilerinin hem de devletin çıkarlarını gerçekleştirmek durumunda olan vergi tahsildarları ile tebaası için adalet ve hayırseverlik simgesi olan padişah otoritesi arasında net bir gerilim alanı tanımlanabilmektedir. Dahası, devletin loncalara yönelik hep tutarlı bir siyasa güttüğü de söylenemez, çünkü belirgin tutarsızlık örnekleri de vardır. Devlet arz-ı hal verenlerin isteklerini dinleyerek onları destekleme eğiliminde olduğundan, bazen yerleşik loncaların, bazen de lonca sistemi dışındaki sanatkârların lehine davranabiliyordu.

Devletin gözünde loncalar vergilendirme ile iaşe açısından yararlıydı. Bununla birlikte, idari yararlarının ötesinde, devletin loncalara ilişkin başka kaygıları da vardı. Bazı loncalar fütüvvet denilen ahlak ilkelerini benimsemişse de genelde devlet esnafın iş ahlakına güvenmezdi ve bu da devlet denetimini meşrulaştırıyordu. Öte yandan, esnaf devletin lehinde de, aleyhinde de kullanılabilecek bir siyasal potansiyele sahipti, dolayısıyla devlet de gündelik etkileşimleri içinde loncaların desteğini kazanmak, kollamak durumundaydı. Muhtemelen devlet, giderek hakemlik görevinde örgütsüz sanatkârları değil de kurulu loncaları desteklemenin daha yararlı olduğu kanısına varmıştı; ne de olsa örgütsüzler, taşradan göçle sayıları artan, istikrarsız, suça eğilimli "lümpen sanatkârlar"dı.

Esnafın devlet hakkında ne düşündüğüne, ondan ne istediğine ilişkin açık anlatımlara ise sahip değiliz, ama beklentilerinden bazılarını mahkemelerde ya da isyan dönemlerinde söylediklerinden çıkarabiliriz. İş görmek için temel koşulların –altyapının, hammaddenin vb.– sağlanmasının yanında, devletin kanun ile düzeni korumasını, iki lonca arasındaki ya da loncayla devlet memurları arasındaki anlaşmazlıklarda adil davranmasını istiyorlardı. Esnaf padişah adaleti ideolojisine ya gerçekten inanıyor ya da bunu devletçe belirlenmiş kurallar içinde saldırgan oyunlar oynarken, kendi çıkarları doğrultusunda kullanıyorlardı. Bu ideolojiye başvurulması, iddialarının pek çoğunu meşru ve reddedilmez kılıyordu. Loncalar, artan vergi yüküne karşın, genelde şiddetten uzak kalı-

yorlardı, ama 1651 isyanı, belli düzeyin üstünde vergi salınmasına tahammül göstermeyeceklerini ortaya koydu.

Bu dönemde devlet-lonca ilişkileri doğal olarak birbirini tamamlayıcı nitelikteydi; bununla birlikte devlet, tanımı gereği, bu ilişkiye asıl yön veren taraftı. Loncaların işlerini kendi bildikleri gibi, ama devletçe belirlenmiş parametreler içinde yapmaları, vergilerini de ödemeleri bekleniyordu. Devlet ise İstanbul pazarlarında düzen ve adaleti korumalı, vergileri de makul düzeylerde tutmalıydı. Bu tür karşılıklı beklentiler gerçek yaşamda her zaman karşılanamasa da, yaşamsal ölçütler olarak önemlerini koruyorlardı.

Sonuç

Osmanlı loncalarının bir toplumsal kategori ve bir kent kurumu olarak önemi konusunda hiç kuşku yoksa da bu örgütlenmeler hak ettikleri ilgiyi görmemiştir. Geçmişte genel olarak Osmanlı loncaları, özelde ise İstanbul loncaları, çoğunlukla ekonomik ya da siyasal potansiyelleri sınırlı birimler olarak değerlendiriliyordu. Tarihçiler lonca sistemini kapitalist ekonominin gelişmesinin önünde büyük bir engel olarak görmeye eğilimliydi[1] ve loncaların gerçek doğasını anlamak üzere yüzeyden daha derine inmeye pek çaba harcamadılar. Günümüzde modernizmi temel alan paradigmalar büyük ölçüde sorgulanmaya başladığından, tarihçilerin Osmanlı loncalarına ilişkin değerlendirmeleri de, bunların bugüne dek göz ardı edilen yetenekleri ve önemlerini teslim etmelidir.

Olumsuz klişelerin tersine, 17. yüzyılda İstanbul loncaları önemli özellikler barındırıyordu. Birincisi, genelde, lonca işlerinin kotarılmasında belli bir serbestliğe sahiplerdi. Bir lonca içindeki ya da ilgili loncalar arasındaki "ittifaklar" yani anlaşmalar, vergi yükü paylaşımından meslekte uzmanlaşmaya kadar lonca sistemi

1 Edhem Eldem'in loncalar hakkındaki tarihyazımına yönelik eleştirisi için bkz. Eldem, Masters ve Goffman, *The Ottoman City*, s. 160-161 [*Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*].

içindeki türlü meselelerin karara bağlanmasında önemli araçlardı. İkincisi, loncalar körü körüne muhafazakâr değildi; yeni kurumları benimseyebiliyor, böylece örgütsel yapılarını da değiştirebiliyorlardı. Üçüncüsü, devletin denetimi ne denli katı görünürse görünsün, İstanbul loncaları kendileriyle ilgili meseleleri devletle müzakere ederken hatırı sayılır bir fiili güce sahipti.

17. yüzyılda İstanbul loncalarının, örgütlenmeleri açısından oldukça açık fikirli oldukları görünmektedir. Dükkânlar serbestlikle satıldığına ya da devredildiğine, ortaklık ilişkileri de görünürde kısıtlanmadan kurulabildiğine göre, demek üyeler o kadar sıkı denetlenmiyordu. Yeniçeriler ve göçmenler gibi dışarıdan gelenlerin loncalara sızabilmesi de bunu gösteriyor. Eski bir lonca yapısının alt bölümlere ayrılmasıyla ya da yeni bir mesleğin doğmasıyla yeni loncalar kurulabiliyordu. Ana loncalar ile yamak loncalar arasındaki ilişki baştan aşağı belirlenmiş değildi, yer yer yeniden düzenlemelere açıktı. Bir mesleğin bölgesel kolları için de benzer bir durum geçerliydi: Bunlar da uzmanlaşacakları mal, hammadde paylaşımı ya da vergi yükü paylaşımı konusunda anlaşma yapabiliyor ya da anlaşmazlığa düşebiliyordu. Bütünüyle bakıldığında, diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi, lonca sisteminin içsel işleyişi, büyük ölçüde, vakadan vakaya değişen düzenlemelere bırakılmış görünüyor; bu düzenlemeler, devlet yetkililerince belirlenen "iaşe ilkesi" parametreleri içinde, ilgili loncalar eliyle gerçekleştiriliyordu. Dolayısıyla bu sistem tekdüze bir nizamla değil, pazar ahalisi, loncalar, lonca mensubu bireyler, lonca dışından kimseler ya da devlet görevlileri gibi tarafların çeşitli düzeyleri arasında yinelenen anlaşmazlıklar ve ödünlerle işliyordu.

Bu nedenle, "gelenekçiliğin" rolünü ya da loncalardaki değişmeleri böyle akışkan bir bağlam içinde ele almalıyız. "Âdetler" yani gelenek, lonca mensuplarının devlete ilettikleri arz-ı hallerde ya da diğer sanatkârlarla olan anlaşmazlıklarında ileri sürdükleri iddiaları meşrulaştırdığından, loncalar açısından önemli bir kaynaktı. Bir meslekte hangi uygulamaların göreneksel olduğuna lonca liderleri karar verdiğinden, yerleşmiş loncaların elinde gelenek daha da kullanışlı hale geliyordu. Lonca mensupları geleneğe duy-

dukları saygıda muhtemelen samimi olsalar da, bu samimiyet onları geleneğin içeriğini ince ince istedikleri gibi yönlendirmekten ya da gerektiğinde, daha önce görülmemiş önlemler almaktan alıkoymuyordu. Sözlü geleneklerin her yana çekilebilen esnek niteliği göz önüne alındığında, bir meslekteki insanların farklı gelenek yorumlarını doğru kabul etmeleri de mümkündü. Ayrıca, lonca mensupları geleneğe olan saygılarının, örgütlenmelerinde bazı değişimler gerçekleştirmekle çeliştiğini de düşünmezlerdi. Loncalarında yeni kurallar belirlerken, çoğu kez iç anlaşmalara dayanırlardı. Aslında 17. yüzyılda lonca sisteminde pek çok değişim gerçekleşmişti; bu değişimler, yeni loncaların kurulması, var olan loncaların ayrılması ya da birleşmesi, dışarıdan kimselerin mesleğe kitleler halinde dahil olmaları, yeni kurumsal araçların benimsenmesi gibi, bazen lonca içinden bazen dışından gelişmelerle başlatılmıştı. Hatta, kaba bir benzetme yapılarak, bütün bir lonca sistemi, açık uçlu, evrilen bir "ekosistem" olarak bile düşünülebilir.

Loncalar ile lonca sisteminin örgütlenmesinde ya da işleyişindeki genel akışkanlık, üzerine çok şey söylenen devlet müdahalesinin niteliğine de ışık tutmaktadır. Lonca sistemindeki bu akışkanlık, her ne kadar imparatorluğun idari iradesi ile denetim kapasitesi son derece yüksek olsa da, devletin İstanbul loncalarını, her bakımdan gözetim altında tutamadığını da gösterir. Devletin loncaları denetlerken gözettiği başlıca noktalar, şehrin iaşesi ile vergilendirmeyi, ayrıca pazarın düzenini güvence altına almaktı. Devlet aynı zamanda bir hakem işlevi de görüyor, anlaşmazlık yaşayan taraflar için bağlayıcı kararlar verebiliyordu. Bununla birlikte, kaç lonca olduğunun, bir loncada kaç kişinin çalıştığının, loncaların tekel niteliğinde olup olmadığının devlet açısından önemi yoktu.

İşin aslı, devlet toplumsal ve ekonomik denetimi sağlama yolunda loncalardan yararlanabiliyordu. Bazı önemli loncalara görevliler atıyor, narh koyarken lonca ihtiyarlarına danışıyor, yer yer de loncaları el altındaki bir gelir kaynağı olarak kullanıyordu. Aynı zamanda, loncaların devletle ilişkilerinde sahip oldukları etki gücü de genellikle şikâyet, arz-ı hal gibi düşük profilli yöntemlerle kullanılmış olmakla birlikte göz ardı edilemez. Devlet yetkilileri ge-

nelde loncalardan ya da lonca mensubu bireylerden gelen isteklere son derece açıktı, çünkü tebaalarının, özellikle de çoğunluğu esnaf olan İstanbul sakinlerinin güvenini korumak için "padişahın adaleti" ideolojisini ayakta tutmak durumunda idiler. Yüzyıl ortalarında siyasal ve mali bunalım keskinleştikçe, İstanbul loncaları da önemli bir acil gelir kaynağı haline geldiler; kimi zaman aşırı vergilendirmeyle karşı karşıya kaldılar. Bununla birlikte, devlet gene de lonca mensuplarının vergilerle ilgili şikâyetlerini içeren arz-ı hal ya da arz-ı mahzarlarını (bireysel ya da toplu dilekçelerini) kabul etmekle yükümlüydü. Lonca mensuplarının 1651 yılındaki isyanı da vergilendirme ile bunun telafisi arasındaki denge iyice aleyhlerine döndüğü zaman patlak vermişti ve özetle, lonca mensuplarının barındırdığı siyasal potansiyeli gösteriyordu. Lonca mensupları devlet içinde aşırı vergilendirmeden sorumlu tuttukları kimseler hakkındaki görüşlerini ifade etmiş, ama düşmanlıklarını asla padişahın otoritesine yöneltmemişlerdi. Talepleri ile protestoları, bazı şiddet olaylarına rağmen, gene de bir kitlesel şikâyet eylemi düzeyinde kaldı. Bununla birlikte, aynı zamanda bu isyan deneyimi, loncaları ekonomik/siyasal baskılara karşı ayaklanmaya hazır hale getirdi. Devlet açısından loncalar bir huzursuzluk kaynağı olduğu kadar muhtemel bir müttefik olarak da görülmeye başlandı.

Uzun vadede, 17. yüzyıl başlarından ortalarına kadar, dönemin güçlüklerine verdikleri tepkiler sonucunda, giderek İstanbul loncalarının örgütlenmeleri daha yapısal bir hal almış, siyasal önemleri artmıştı. Yeniçeriler ile göçmenlerin çeşitli işkollarına akın etmesi, bazı loncaları üye kitleleri üzerindeki denetimi sıkılaştırmaya itmiş olabilir. Ayrıca ağır vergiler de esnafı vergi ödenekleri oluşturmaya, vergi yükü paylaşımı konusunda daha iyi pazarlık edebilmek amacıyla bir lonca liderinin yönetiminde daha sıkı örgütlenmeye sevk etmişti. Böyle bir yapısal güçlendirme, belki de devletin gözünde loncaların bir denetim aracı olarak değerini artırmıştı, çünkü 18. yüzyılda devlet müdahalesinin arttığını, örneğin lonca üyelerinin birbirlerine kefil olmaları koşulu getirildiğini görüyoruz; kefil bulamayan esnaf, şehirdeki nüfus artışını dizginlemek amacıyla, İstanbul'dan ihraç edilebiliyordu. Lonca mensupları muhtemelen bu

önlemleri memnuniyetle karşılamışlardı, çünkü dışarıdan gelecek rekabetten her zaman kaygılanıyorlardı. Bu nedenle, devletin loncalar aracılığıyla toplumu denetlemesi, mutlaka loncaların tümüyle boyunduruk altına girdikleri anlamına gelmez, çünkü bunun karşılığında ayrıcalıklar da elde ediyorlardı. Lonca mensupları kendi çıkarlarını tamamen korumak için her zaman hukuk düzenini kullanabiliyorlardı; pek ender durumlarda da, isyana başvurarak, devletin önlemlerine razı olmadıklarını şiddetle gösteriyorlardı; bu isyanlar saraydaki siyasal dengeleri bile değiştirebiliyordu. Dolayısıyla, devlet loncalar üzerinde genel, ama kapsamlı bir denetim uygularken, loncaların da lonca sistemi bünyesinde ya da ötesinde belli bir etki gücünden yararlanabildikleri gözlenmektedir.

Her ne kadar bu kitap 17. yüzyılda İstanbul loncalarıyla ilgili çeşitli meselelere değinmeye çalışmışsa da, lonca örgütlenmelerinin karmaşıklığını tam olarak yansıtmaktan uzaktır. Loncalar hakkında bilmediğimiz hâlâ pek çok şeyin olduğunu kabul etmek gerekir. Örneğin, bu çalışmada loncaların dinsel faaliyetleri, tarikatlarla bağlantıları ele alınamamıştır, oysa bu mesele onların toplumsal yaşamını anlamak açısından son derece önemlidir. Bu kitabın kanıtladığı şey, loncaların o dönemde daha geniş ölçekli toplumsal ya da siyasal gelişmelerle, ayrıca diğer toplum kesimleriyle bağlantılı olduklarıdır. Geçmişteki çalışmalar, Osmanlı loncalarının kendi mesleki ufuklarına hapsolmadıklarını görmezden gelme eğilimindedir. Onları daha geniş toplumsal bağlamlarda gözlemlediğimizde, loncalar yeni ve ilginç çalışmaların odağı olabilirler.

Lonca kurumlarını ve işleyişini diğer küçük toplumsal gruplarla karşılaştırmak ilginç olur. Halil İnalcık, Osmanlı toplumunun loncalardan Yeniçeri Ocağı'na uzanan çeşitli kesimlerinde kethüda unvanı taşıyan, iç seçim yoluyla belirlenen yöneticiler görülmesinin önemine işaret etmiştir.[2] Ona göre, tüm kethüdalar dış dünya karşısında ait oldukları grupların çıkarlarını temsil ediyor, temsil ettikleri gruplar tarafından sorumlu tutuluyorlardı. Eğer İnalcık'ın söyledikleri doğruysa, loncalardaki liderlik yapısının başka tip toplumsal

2 İnalcık, "Comments on Sultanism", s. 62-63.

gruplarla pek çok ortak yanı var demektir. Ayrıca, iç seçim yoluyla kethüda belirleme süreci, genel olarak, başka tür liderliklere de uygulanabilir; örneğin bir vakada görüldüğü üzere, bir cami cemaati, gelecek imamlarını kendileri seçmiş ve lonca mensuplarının kendi liderlerini seçerken yaptıklarına benzer bir tarzda, bu seçimlerini tescil ettirmek üzere mahkemeye başvurmuştu.[3] Şimdiden loncalar, etnik-dinsel gruplarla mahalleler[4] arasındaki benzerliklere odaklanan anlamlı makaleler yayımlanmaya başlanmıştır; küçük toplumsal gruplar da eskisinden daha fazla ilgi çekmeye başlamıştır.[5]

Ayrıca, loncalar devlet kesimindeki diğer gruplarla da karşılaştırılabilir. Devlet kategorisine giren grupların karşılaştırmaya açık örgütsel yapılara sahip oldukları anlaşılmaktadır: Kâtipler, nizami kâtiplerle *şagird*'ler (çıraklar) diye ayrılmaktaydı;[6] Harem-i Hümayun'da da *şagird*, *gedikli* ve *usta* gibi rütbeler vardı.[7] Usta-çırak sisteminin böyle geniş ölçekte benimsenmiş olması, çok özgün bir durum sayılmayabilir; nitekim Venedik'te de bazı devlet memurları "loncalar" halinde örgütlenmişti.[8] Her ne kadar bu devlet organları farklı kuvvetlerin yönetiminde ve farklı amaçlarla kurulmuş olsa da, devlet örgütlenmelerinin zaman içinde geçirdikleri değişimi gözlemleyip bu değişimleri loncalarınkiyle karşılaştırmak çok aydınlatıcı olabilir. Özelde İstanbul loncaları, yönetici kesime fiziksel yakınlıkları dolayısıyla bazı örgütlenme ilkelerini oradan öğrenmiş olabilir.

---

3 GK 80: 79a.

4 Örneğin, bkz. Raymond, "The Role of the Communities (*Tawa'if*) in the Administration of Cairo in the Ottoman Period", *The State and Its Servants: Administration in Egypt from Ottoman Times to the Present*, ed. Nelly Hanna, Kahire, 1995, s. 32-43.

5 Örneğin Orient-Institut Istanbul'un Osmanlı İmparatorluğu'nda küçük ölçekli yerleşim birimleri konulu konferansında ("Small Scale Regions in the Ottoman Empire", 1996) sunulan bildirilerden kimilerinde şehirdeki toplumsal gruplar ve bunları incelemede izlenecek yöntemler ele alınıyordu.

6 Linda Darling'e göre, 17. yüzyıl başlarında bileşimi farklılaşmalar gösteren kâtipler içinde lonca benzeri bir kademe sistemi vardı. Bkz. L. Darling, "Ottoman Salary Registers as a Source for Economic and Social History", *TSAB*, 14/1 (1990), s. 13-33.

7 İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*, s. 86 [*Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*].

8 Richard MacKinney, *Tradesmen and Traders: The World of Guilds in Venice and Europe, c. 1250-1650*, Londra, 1987, s. 10-11.

Ayrıca, meslek loncaları Osmanlı tebaasının öz kimlik duygusunu anlamada da önemli olabilir. Osmanlı toplumunda bir kişiyi ya da grubu anlamak konusunda dinin birincil işaret olduğuna kuşku yoktur, ama tek işaret de din değildir. Nasıl modern çağda kimliğimizi bir ölçüde yaptığımız işe göre tanımlıyorsak, o dönemde de mesleki ayrışma, bu mesleklerde çalışanların gündelik yaşamında herhalde önemli yer tutuyordu. Mahkeme kayıtlarının kişiyi dinine, ikametine, mesleğine ya da hepsine birden göndermeyle tanımladığı göz önüne alındığında, mesleğin resmen tanınmış bir kimlik öğesi olduğu anlaşılabilir. Lonca üyelerinin öz kimlik tanımlamalarının ve loncalarıyla olan bağlarının iyi bir örneği, dışarıdan gelen bir hakarete karşı loncalarının onurunu koruma çabalarıdır.[9]

Bu tür geniş toplumsal etkileşimlerin ışığında, Osmanlı loncaları ileriki araştırmalar için de çok verimli bir konu olarak görünüyor; yeter ki alışılmış sınırların ve basmakalıp çerçevelerin ötesine geçerek düşünebilelim. Loncalar, genelde anlatıldığı gibi kendi içine kapalı, sınırlı ve edilgen oluşumlar değildi; tersine, devlet ve toplumun farklı kesimleriyle sıkı bağlantılar içinde olan, onlardan etkilenebildiği gibi, onları etkileyebilen yapılardı. Bu nedenle, loncaları incelemek, Osmanlı tarihinde sistemin nasıl düzenlendiğini (örneğin devlet-toplum ilişkilerini) yeniden düşünme yolunda önemli ipuçları sağlayabilir.

9 İK 3: 25b/221 (çıkrıkçılar).

EKLER[1, 2]

1 Buradaki listelere ek olarak, Yücel Dağlı'nın Evliya Çelebi çalışmasına hazırladığı dizindeki *esnaf* başlığı altında bulunan döküme de bakılmalıdır: *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, I. Kitap, ed. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, 1996.

2 Meslek adlarının transkripsiyonu/transliterasyonu tutarlı değildir, çünkü açıklık sağlamak için bazı düzeltmeler yapsam da genelde aktardığım kaynaktaki transliterasyona uydum.

Ek A: Kanunnameler ve Narh Defterlerinde Belirtilen Mesleklerin Listeleri

1. *1501 Kanunnamesi*[1]

	Yayına Hazırlayan Notu
Debbağlar	**Debbağ:** (a.) Derileri sepileyip (tabaklayıp) meşin, sahtiyan, kösele vs. yapan zanaatkâr (KT) - Kütükoğlu, *1640*.
Haffaflar	**Haffaf:** Ayakkabı satıcısı (KT), kavaf, ayakkabıcı - Kütükoğlu, *1600*, s. 80; Kütükoğlu, *1640*.
Sağrıcılar	**Sağrı:** (t.) Hayvanın sağrı yerinden (belle kuyruk arası) çıkan kalın deri (KT) - Kütükoğlu, *1640*, s. 359.
Sarraclar	
Etmekciler	
Aşcılar	
Başcılar	Kelle-paça aşçıları
Bakkallar	
`Attarlar	Aktarlar
Bezzâzlar	**Bezzâz:** (a.) Bez vs. dokuma satan tüccar - Kütükoğlu, *1640*.
Takyacılar	**Takye/takke:** (t.) Kavuk vs. başa giyilen şeylerin terden kirlenmesini önlemek için altına giyilen bezden yapılmış hafif başlık (Giy.) - Kütükoğlu, *1640*, s. 363.

1 Ömer Lütfi Barkan, "Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar", *Tarih Vesikaları*, I/5 (1942), s. 326-340. Yukarıdaki listeye ek olarak *celebkeşler* (koyun tüccarları), *büryancılar* ile *börekçiler* gruplarını içeren daha erken tarihli bir liste de bulunmaktadır.

	Yayına Hazırlayan Notu
Hayyatlar	
Neccâr[lar]	**Neccar:** (a.) Doğramacı, dülger, marangoz - Kütükoğlu, *1640*, s. 357.
Bennâ[lar]	İnşaatçılar
Çukacılar	**Çuka:** Çuha - Kütükoğlu, *1600*, s. 79. **Çuka/çuha:** (t.) Çözgü ve atkısı yün yapağından iğrilmiş iplikten, düz renkte ve havlı, tok kumaş (Kf) - Kütükoğlu, *1640*.
Kuyumcılar	
Mutablar	**Muytab:** (f.) 1. Keçi kılından dokunmuş veya örülmüş şey; 2. At takımının kıldan olanları; 3. Bunları dokuyan veya satan (KT) - Kütükoğlu, *1640*, s. 356.
Na'lbendler	
Boyacılar	[Bu kanunnamenin kemhâ, vâle, kadife, sof, tafta, bürümcük gibi kumaşlarla ilgili kurallardan söz edilen 22. maddesinde geçtiğine göre kumaş boyacıları kastediliyor olmalı.]
Kazancılar	
Bıçakcılar	
Hallaclar	
Gazzazlar	**Gazzaz:** bkz. **Kazzaz** (a.) İpekci, ipeği işleyen adam (KT) - Kütükoğlu, *1640*.
Halayıkcılar	Esirciler
Hamamcılar	
Mumhane	
Kalaycılar	
Değirmenciler	
Dellallar	**Dellal:** (a.) Emlak, akar, hayvanlar vs.'nin alım-satımında satıcı ile alıcı arasında vasıt olup pazarlığı kestiren (KT) - Kütükoğlu, *1640*.
Bazarcılar	
Hammal	
Tarakçılar	

2. *Kanuni Sultan Süleyman (salt. 1520-1566)*[2] *Devrine Ait Kanunname*

	Yayına Hazırlayan Notu
Etmekçiler	
Kirdeciler	**Kirde:** Pide ve özellikle acem pidesi demektir - Akgündüz, c. 2, s. 192, n. 2.
Çörekçiler	
Kassâblar	
Aşçılar	
Başçılar	
İşkembeciler	
Pençekeşçiler	"Sakatatçılar demek olsa gerektir" - Akgündüz, s. 4, s. 324, n. 1 ve c. 9, s. 526, n. 3.
Börekçiler	
Bakkallar	
Yoğurtçular	
Kaymakçılar	
Peynirciler	
Sirkeciler	
Turşucular	
Helvacılar	
Şerbetçiler	
Hoşafcılar	
Derziler	
Çukacılar	
İplikçiler	
Gönlekçiler	
Kazzâzlar	
Dellâllar	
Halâyıkçılar	
Kemhâcılar	**Kemhâ:** Kalınca bir ipekli kumaş, havsız kadife - Kütükoğlu, *1600*, s. 80. **Kemha:** (f.) Çözgüsü ve atkısı ipek, üst sıra atkısında ayrıca altın alaşımlı veya doğrudan doğruya gümüş kılabdanla dokunmuş ipekli kumaş - Kütükoğlu, *1640*.
Vâleciler	**Vâlâ:** İpekli başörtüsü; ince kumaş - Kütükoğlu, *1600*, s. 82.

2 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, c. 4, s. 321-329.

	Yayına Hazırlayan Notu
Takyeciler	
Atlascılar	**Atlas:** (a.) Yüzü ipek, tersi pamuk bir cins kumaş (KT); ince ipekten, sert ve parlak, sık dokunmuş kumaş, saten (Kf) - Kütükoğlu, *1640*.
Börümcekciler	**Bürüncük:** Ham ipekten yapılan bir cins krep - Kütükoğlu, *1600*, s. 79. **Bürüncük:** Ham ipekten, az miktarda pamuk ipliği katılarak dokunmuş bir kumaş (Giy.) - Kütükoğlu, *1640*.
Mücevvizeciler	**Mücevveze:** Osmanlı ricâlinin merasim günlerinde giydikleri bir kavuk - Kütükoğlu, *1600*, s. 81. **Mücevveze:** (a.) 30-35 cm yükseklikte, tepesi daha geniş, silindire benzer bir şekilde mukavva üzerine beyaz tülbend sarılan, tepesi kırmızı çuhadan ve ortasında iri bir düğme bulunan, yüksek rütbeli devlet adamlarının merasimlerde giydiği kavuk (Giy. Se.) - Kütükoğlu, *1640*, s. 356. **Mücevveze:** Başa giyilen bir nevi serpuşdur. Padişahlar, sadrazamlar, yüksek devlet ricâli tarafından Yıldırım Bâyezid devrinden itibaren uzun süre resmî serpuş olarak giyilmiştir. Ağzı yukarısına nazaran daha dar, üstüvâne şeklinde, tepesi kırmızı renkte ve çıkıntılı, etrafına tülbend sarılı otuz iki veya otuz üç santim yüksekliğinde olurdu (Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 230) - Akgündüz, c. 9, s. 157, n. 1.
Arakıyyeciler	**Arakıyye:** (a.) Tiftikten yapılmış, daha çok dervişlerin giydiği, üzerine renkli şal sarılan hafif bir külâh - Kütükoğlu, *1640*.
Haffâflar	
Başmakçılar	**Başmak:** (t.) Yemeni biçiminde, fakat ayağı tamamen örten, burun kısmı küt, arkası sert, tabanı kalın köseleden yapılan, fakat nalça ve kabara çakılmayan, Müslümanlara mahsus bir ayakkabı çeşidi (Giy.) - Kütükoğlu, *1640*.
Babuççular	
Çizmeciler	
Mücellidler	
Sahhâflar	
Eskiciler	
Gön Tacirleri	**Gön:** (t.) Tabaklanmış kalın deri, kösele - Kütükoğlu, *1640*.

	Yayına Hazırlayan Notu
Bulgariyeciler	"... bulgariyeciler (sağrıcılar)..." Akgündüz, c. 4, s. 327, "Kanûnî'nin Umûmî Kanunnâmesi (I)", Madde 272.
	Bulgarî: (t.) Sahtiyan (TS); Rusya derisi (t. Rh; a. S); eski Bulgar diyarından gelen makbul bir öküz derisi (BE) - Kütükoğlu, *1640*.
Serrâclar	
Keçeciler	
Mûtaflar	
Hallâclar	
Demircüler	
Kazancılar	
Kalaycılar	
Bıçakçılar	
Kıncılar	
İğneciler	
Na`lbendler	
Na`lçeciler	
Kılıççılar	
Kuyumcular	
Bennâlar	
Neccârlar	
Kiremidçiler	
Kerpiççiler	
Çakıcılar	
Çanakçılar	
Sabuncular	
Mumcular	
Oduncular	
Attârlar	
Bezzâzlar	**Bezzâz:** (a.) Bez vs. dokuma satan tüccar - Kütükoğlu, *1640*.
Boyacılar	Kanunnamede "... bezi taş üstünde dökülüb zarar etmeyeler ve boyalu bezi yol üstünde asmayalar..." denmesinden gene kumaş ve giysi boyacılarından söz edildiği anlaşılıyor - Akgündüz, c. 4, s. 329.
Hammâmcılar	
Berberler	
Tabibler	
Cerrâhlar	

3. *I. Ahmed (salt. 1603-1617) Kanunnamesi*[3]

	Yayına Hazırlayan Notu
Etmekçiler	
Kirdeciler	
Çörekçiler	
Kassâblar	
Aşçılar	
Başçılar	
İşkembeciler	
Pençekeşçiler	
Börekçiler	
Lokma işleyenler	
Bakkallar	
Yoğurdçular	
Turşucular	
Kaymakçılar	
Peynirciler	
Helvacılar	
Şerbetçiler	
Terziler	
Çukacılar	
Abacılar	**Aba:** Kaba yünlü kumaş - Kütükoğlu, *1600*, s. 79.
İplikçiler	
Gömlek satanlar	
Gazzâzlar	
Dellâllar	
At canbazları	**At canbazı:** At terbiyecisi ve satıcısı (KT) - Kütükoğlu, *1640*.
Halayıcıkcılar	
Takyeciler	
Arakıyyeciler	
Haffâflar	
Kemhâcılar	
Vâleciler	
Taftacılar	
Atlascılar	

3 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, c. 9, s. 525-533.

	Yayına Hazırlayan Notu
Mestçiler[4]	**Nezkeb:** Bir kadın başlığı, başörtüsü - Kütükoğlu, *1600*, s. 81. **Nezkeb/nezkep:** (t.) Kadınların başlarına taktıkları üstü işlemeli ve altınlı başlık (DS) - Kütükoğlu, *1640*, s. 357.
Bürümcekciler	
Hurdacılar	**Hurda:** (f.) Ufak şey - Kütükoğlu, *1640*.
Arakçinciler	**Arakçin:** Teri almak üzere baş kisvetinin altına giyilen takyeye denmektedir - Akgündüz. **Arakçın:** (f.) Teri içmeğe mahsus olarak serpuşun altına giyilen takke - Kütükoğlu, *1640*.
Eskiciler	
Gön tâcirleri	
Debbâğlar	
Sağrıcılar	
Serrâclar	
Keçeciler	
Mûytaflar	
Demirciler	
Kazancılar	
Bıçakçılar	
Kıncılar	
İğneciler	
Na`lbendler	
Na`lçeciler	
Mismârcılar	
Kuyumcular	
Simkeşler	
Bennâlar	
Nacarlar	
Kiremidçiler	
Kerpiççiler	
Çölmekçiler	
Ağaççılar	
Tahtacılar	
'Alef-furuşcular	**Alef:** (a.) Yulaf, hayvan yemi - Kütükoğlu, *1640*.
Hamallar	
Kömürcüler	

4 Akgündüz *müzkebciler* olarak okumuştur.

	Yayına Hazırlayan Notu
Attâr[lar]	
Zerdûzler	**Zerdûz:** Altın ve sırma ile nakış işleyenler demektir - Akgündüz, c. 9, s. 532, n. 1. **Zerdûz:** (f.) 1. Altın ve sırma ile işleyen ve nakş eden... - Kütükoğlu, *1640*, s. 367.
Ma`cuncular	
Boyacılar	
Hammâmcılar	
Tarakçılar	
Berberler	
Tabîbler	
Cerrâhlar	
Değirmenciler	
Ketânciler	
Pambukçular	

4. *1009/1600 Tarihli Narh Defteri (alfabetik sıraya göre)*[5]

	Yayına Hazırlayan Notu
Abacılar	
Alacacılar	**Alaca:** Karışık renkte entarilik kumaş - Kütükoğlu, *1600*, s. 79; Bir cins renkli, çizgili pamuklu kumaş - Kütükoğlu, *1640*.
Arabacılar	
Arakıyyeciler	
Aşcılar	
Attarlar	
Ayakkabıcılar	
Ayakkabıcılar (Saray-ı Âmire için)	

5 Mübahat Kütükoğlu, "1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşidli Eşya ve Hizmet Fiatları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 9 (1978), s. 1-83. Yukarıdaki ve bundan sonraki narh defterlerinde besinle ilgili loncalar, lonca olarak deftere alınmamış, yalnızca imal ettikleri besinler sıralanmıştır. Burada yalnızca esnaf taifesi (lonca) olarak defterde yer verilmiş olanları aktarıyorum. Bunlardan hangilerinin lonca sayılması gerektiği oldukça tartışmalı bir meseledir.

	Yayına Hazırlayan Notu
Bakırcılar (kalaycılar)	
Bakkal	
Başcılar	
Bogasıcılar	**Bogası:** Kaftanlara astar olarak kullanılan bir cins Amerikan bezi - Kütükoğlu, *1600*, s. 79.
Boyacılar (Boya satıcılar)	
Boyacılar (Kumaş boyacılar)	
Bezciler	
Çadırcılar	
Çilingirler	
Çiniciler	
Çömlekçiler	
Çukacılar	
Değirmen taşçıları	
Dülbendciler	**Dülbend/tülbent:** (f.) İyi cins müslin (Rh); Pek ince ve seyrek ve beyaz bez, sarıklık (KT) - Kütükoğlu, *1640*.
Futacılar	**Futa:** Hamamda veya iş yaparken bağlanan peştamal - Kütükoğlu, *1600*, s. 80.
Hamamcılar	
Hasırcılar	
Helvacılar	
İğneciler	
İpek ve ipekli kumaş satıcıları	
İplikciler	
Kaşıkcılar	
Kâğıdcılar	
Kavukcular	
Kebeciler	**Kebe:** (t.) Kalın keçe - Kütükoğlu, *1640*.
Keçeciler	
Kepkepciler	**Kepkep:** Ufak demir çivi - Kütükoğlu, *1600*, s. 81. **Kepkep/kepkepi/kebkebi:** (t.) Küçük ayakkabı çivisi (Kayseri, Niğde, İçel DS) - Kütükoğlu, *1640*.
Koğancılar	
Kumaşçılar	

	Yayına Hazırlayan Notu
Kutucular	
Kürkçüler	
Nalbandlar	
Nalıncılar	
Oduncular	
Pamukcular	
Peremeciler	**Pereme/perama/bereme:** (g.) İki kürekli (bir çifteli) ağır kayık (KT, Rh) - Kütükoğlu, *1640*, s. 358.
Sağrıcılar	
Sandukcular	
Sarıkcılar	
Sarraclar	
Semerciler	
Sepetciler	
Sof ve muhayyerciler	**Muhayyer:** (a.) Batı dillerine "mohair" şeklinde geçmiş olan bu kelime "seçilmiş" manasına gelmekte ve tiftik için kullanılmaktaydı. Tiftikten yapılmış bir cins kumaşa da bu ad veriliyordu (TCP); Hâreli kumaş (BE) - Kütükoğlu, *1640*, s. 356. **Sof:** Keçi kılından yapılmış bir kumaş; moher, alpaka - Kütükoğlu, *1600*, s. 82. **Sof:** İnce tiftik ipliğinden dokunmuş "ham sof"un yıkanıp fırınlanmasından sonraki halidir (Kf.) - Kütükoğlu, *1640*, s. 361.
Şamdancıyan	
Şişeciler	
Tekneciler	
Terziler	
Ütücüler	
Yaycılar	
Yemişçiler	
Yorgancılar	

5. 1050/1640 Tarihli Narh Defteri (alfabetik sırayla)[6]

	Yayına Hazırlayan Notu
**'Aba-furûşân*	
**Alaca*	
**`Arabacıyân*	
**`Arakıyye*	
**'Attârân*	
**Bakırcıyân*	
(Kalay)	
Berberân	
Bezzâzân	
**Bogasıcıyân*	
Börkcüyân	**Börk:** Çukadan yapılan ve daha ziyade yeniçerilerin merâsimlerde giydikleri, başa geçen kısmında işlemeli bir şerid bulunan, uzun ve uç kısmı omuzlara düşen bir serpuş (Giy.) - Kütükoğlu, *1640*.
Canabâz	
**Çadırcıyân*	
Çıkrıkcıyân	
**Çömlekciyân*	
**Çorab-furûşân*	
**Çuka-furûşân*	
Debbâğân	
Dellâlân	
Destâr-furûşân	**Destâr:** (f.) Sarık (KT) - Kütükoğlu, *1640*.
Dimi-furûşân	**Dimi:** Gayet sık dokunmuş kaba bez - Kütükoğlu, *1600*, s. 80. **Dimi:** (t.) Verevine dokunmuş kumaş (KT) - Kütükoğlu, *1640*.
Doğramacıyân	
Dörpücüyân	
Esirciyân	
Eskiciler	

6 Mübahat Kütükoğlu, *1640 Tarihli Narh Defteri*. Mal adları, yalnızca, o malı üreten loncanın adı 1600 yılına ait narh defterinde geçmişse listeye alınmıştır. Yıldız işaretli maddeler 1600 yılına ait narh defterinde de bulunan mallardır.

	Yayına Hazırlayan Notu
Fağfûrcuyân	**Fagfûr:** (a.) Porselen - Kütükoğlu, *1640*.
Gemiciyân	
Haffâfân	
Hallâcân	
Hammâlân	
Hargele Miyâncıları	**Hargele:** (f.) Binmeye ve yük taşımaya alışmamış at, kısrak, katır, eşek sürüsü (KT) - Kütükoğlu, *1640*, s. 349.
**Hasır-furûşân*	
Hayyâtân	
**İğneciyân*	
**İplikciyân*	
Kafesdârân	
**Kâğıdcıyân*	
Kalem-furûşân	
Kaliçe-furûşân	**Kaliçe:** (f.) Halı - Kütükoğlu, *1640*.
Kalkancıyân	
Kamçıcıyân	
Kapamacıyân	**Kapama:** (t.) Astarlı kaftan, pamuklu hırka (TS); Tekmil esvab takımı (KT) - Kütükoğlu, *1640*, s. 351.
**Kavukcuyân*	
Kazzâzân	
**Kebe-furûşân*	
**Keçe* (üç çeşit)	
**Kemân-furûşân*	
Kenarcıyân	
**Kepkepciyân*	
Kılıççı	
Koğa (=kova) cıyân	
Kürk-furûşân	
**Kürkçüyân*	
**Kutucuyân*	
Misk-furûşân	
Mücellidân	
Muşamma'-furûşân	
Muytâbân	
Mühr-kenân	**Mühr-kenân:** (f.) Mühür kazıcılar (S) - Kütükoğlu, *1640*, s. 356.

	Yayına Hazırlayan Notu
**Na'lbandân*	
Na`lçacıyân	
Peremeciyân	
Sâ`atcıyân	
Sakkayân	
**Sarıkcıyân*	
**Sarrâcân*	
**Semerciyân*	
**Sepetciyân*	
Sırmakeşân	
**Sof-furûşân*	
Sorguççuyân	
Süpürge-furûşân	
**Şişeciyân*	
Tesbih-furûşân	
Tir-furûşân	
Tüfengciyân	
**Ütücüyân*	
Varak-keşân	
Vezne-furûşân	**Vezne:** (a.) Barut mahfazası... - Kütükoğlu, *1640*, s. 365.
Yağlıkcıyân	**Yağlık:** (t.) Mendil, peşkir, bez parçası (TS); Sofrada el silmeğe mahsus bez (KT) - Kütükoğlu, *1640*, s. 365.
Yapukcuyân	**Yapuk:** Eyerin altına konan belleme (KT) - Kütükoğlu, *1640*, s. 365. **Belleme:** At vb. hayvanların sırtına, eyerin altına konulan keçe, meşin veya kalın kumaş parçası, yapık, yuna - *Güncel Türkçe Sözlük.*
**Yorgan-furûşân*	
Zergerân	
Zıhgir-furûşân	**Zıhgîr:** (f.) Kemankeşin, yayı çekmek için başparmağına geçirdiği bir çeşit yüksük (OOT) - Kütükoğlu, *1640*, s. 367. ***Zih-gir*:** Ok atanların parmaklarına geçirdikleri halka, yüzük - FD.

Ek B: 1582 Yılındaki Esnaf Alayı Anlatımlarına Dayalı Meslek Listesi

(Bir geçit töreni anlatımından alındığı için, kaynaktaki sıralama korunmuştur)

Mustafa Âli'nin Surname*'sinde geçen mesleklerin listesi*[1]

Yayına Hazırlayan Notu
Ebû Eyyûbî Ensarî Halkı
Takyacılar
Bezzâzistan Ahâlisi
Bitpazarı Halkı
Sahhâflar
Mücellîd ve Nakkâşlar
İstanbul Huffâzı
Pâytahtın E'imme ve Hutabâsı
Mevlânâ-yı Rûmî Dervişleri
Sûhtegân
Abdâlân-ı Rûm
Akdeniz ve Karadeniz Mellâhları
Ser-terâşân

1 Mehmet Arslan, *Manzum Surnâmeler*, s. 220-228. Sıralanmış grup sayısı 58 olup, bunların arasında lonca olmadığı kesin 6 grup da vardır. Bu, esnaf alayına katılan gruplara ilişkin en kısa listedir. Diğer kaynaklarda genişletilmiş listeler de vardır; örneğin bir sonraki kaynakta yüzü aşkın lonca sıralanmıştır.

	Yayına Hazırlayan Notu
Tig-gerân	
Kârd-gerân	
Mikrâz-gerân	**Mıkraz:** (a.) Makas - Kütükoğlu, *1640*, s. 355.
İğneciler, Çilingirler, Demirciler	
Gözlükçüler	
Aynacılar	
Attârlar	
Câme-şûylar	**Câmeşûy:** (f.) Çamaşır - Kütükoğlu, *1640*.
Sabun-fürûşân	
Hayyâtîn	
Kazzâzlar	
Hallâçlar	
Edirne ve Bursa Basmacıları	
Kürkçüler	
Serâser-bâflar	**Serâser:** Çözgüsü ipek, atkısında altın alaşımlı gümüş tel veya doğrudan doğruya gümüş tel kullanılarak dokunan kumaş (Kf.) - Kütükoğlu, *1640*, s. 361. **Serâser-bâflar:** Serâser dokuyanlar.
Yahudi ve Hıristiyan Çuhacılar	
Sebbâgîn	
Sarıkçılar	
Kalîçe-fürûşlar	
Mûy-tâblar	
Semerciler	
Âsiyâbân	
Sepetçiler	
Kalaycılar ve Kazancılar	
Nalburlar	
Mumcular	
Mûze-dûz ve Mûze-fürûşlar	
Nalbantlar	
Nalın Yapan ve Satanlar	
Kemân-keşler	
Yaycılar	

Yayına Hazırlayan Notu
Talimhâne İşçileri
Kahveciler
Meyhâneciler
Bozahâne Erleri
Kasaplar
Debbâglar
Esirciler
At Canbazları
Arka Hammalları ve At Hammalları
Basmacılar
Hayme-dûzân
Zer-gerân
Şişeciler
Bûriyâ-bâflar

Yazarı Bilinmeyen Bir Surnamede Yer Alan 148 Mesleğin Listesi[2]

Yi (Türkçe)	Yi (İngilizce)	Ergin	Hammer (Alınanca)	Hammer (Fransızca)	Yayına Hazırlayan Notu
Takyeciyân	cap-makers	1 Takyeciyân (Hammer'in Fransızcasında kadın takyeciler olmak üzere tercüme olunmuştur)	*1) Takijedschian, die Weibermützenmacher*	1. Takiyedjian, les fabricants de bonnets de femme	Fransızcada "kadın takyeciler" değil de "kadın takkesi yapanlar" olarak çevrilmiştir. Almancası da öyledir.
Hayyâtân	tailors	2 Hayyâtân (terziler)			
Sakâyân	water carriers	3 Sakâyân	*3) Sakajan*, die Wasserträger	3. Sakayan, les porteurs d'eau	
Tabbâhân	cooks	4 Tabbâhân (Aşçılar)	*4) Tabbachan*, die Köche	4. tabbaukhan, les cuisiniers	Krş. aşağıda "*Tabbahân*" (Yi, Tr), "*cooks*" (Yi, İng.), "*Tabbâhân*" *(Mecelle)*, "*Tabbachan,* die Garköche" (Hammer - Alm. 99), "tabbakhan, les gargotiers" (Hammer - Fr. 99)
Çizmeciyân	boot-makers	5 Çizmeciyân			
Mestciyân	makers of leather socks	6 Mestciyân			
Serbâzân ve canbâzân	acrobats	7 Serbâzân ve canbâzân	*7) Serbaſan* und *Dschanbaſan*, die Seiltänzer	7. serbazab et djanbazan, les saltimbanques	
Penbeciyân	cotton beaters	8 Penbeciyân (hallâclar)			Penbe: (f.) Pamuk - Kütükoğlu, *1640*, s. 358

2 Joseph Hammer-Purgstall, *Histoire de l'Empire Ottoman*, 18 cilt, Paris, 1837, c. 7, s. 163, n. 6, s. 402-405; aktaran Osman Nuri, *Mecelle* (yeni), c. 2, s. 578-579. Hammer, kaynağının, Osman Paşa'nın Kafkas Seferi vakayinamesine iliştirilmiş, yazarı bilinmeyen bir betimleme olduğunu belirtir. Bazı grupların adı birkaç kez yazılmış, ayrıca başka şehirlerin tüccarları da kaydedilmiştir. Bu listenin İstanbul loncalarının kapsamlı bir listesi değil, bir tören alayı anlatımı olduğu unutulmamalıdır.

Yi (Türkçe)	Yi (İngilizce)	Ergin	Hammer (Almanca)	Hammer (Fransızca)	Yayma Hazırlayan Notu
Âbgînekârân	glass-makers	9 Âbgînekârân (camcılar)			
Simkeşân	silver thread drawers	10 Simkeşân			
Halvâniyân	confectioners	11 Halvâiyân	*11) Halwanian*, die Zuckenbäcker	11. halwanian, les confiseurs	
Tasbâzân	bowl-jugglers	12 Tasbâzân (soytarılar)	*12) Tasbaſan*, die Taschenspieler	12. tasbazan,les bateleurs	
Bahâr fürûşân	spice-sellers	13 Bahâr fürûşân			
Meyveciyân	fruit-sellers	14 Meyveciyân			
Hatîbân	preachers	15 Hatîbân			
İmâmân	prayer leaders	16 İmâmân			
Gazzâzân	silk manufacturers	17 Gazzâzân	*17) Ghaſaſan*, die Knopfmacher	17. ghazazan, les boutonniers	Diğer meslek listelerinde *kazzaz* ile eş anlamlı olarak geçen bu sözcüğü Hammer "düğmeci" diye çevirmiştir.
Sarrâcân	saddle-makers	18 Sarrâcân			
Cilâhân	weavers	19 Cilâhân (çulhacılar)	*19) Dschullahan,* die Weber	19. djoullahan, les tisserands	Herhalde "cüllâh" (çoğul: "cüllâhân") yazımı daha doğru olsa gerek.
İpekyân	raw silk dealers	20 İpekyân (ipekçiler)	*20) Ipekian,* die Verkäufer roher Seide	20. ipekian, les marchands de soie écrue	
Ezhâr fürûşân	florists	21 Ezhâr fürûşân			
Riştekârân	thread-maker	22 Riştekârân	*22) Rüschtekaran,* die Garner	22. rüschtekaran, les fabricants de fils	
Peştemâlbâzân	bathtowel-makers	23 Peştemâlbâzân			
Bezzâzistân-ı atîk esnafı	shopkeepers of Old Bedestan	24 Bezzâzistân-ı atîk esnafı	*24) die Kaufleute des alten Beſestan*	24. les marchands du vieux Bazestan	Hammer Osmanlıca terim kullanmamış, doğrudan Alınancasını vermiş.

Yi (Türkçe)	Yi (İngilizce)	Ergin	Hammer (Almanca)	Hammer (Fransızca)	Yayına Hazırlayan Notu
Mûytâbân	animal hair-processors	25 Mûytâbân	*25) Mutaban, die Haarflechter*	25. moutaban, les tresseurs	
Buryabâzân	straw-weavers	26 Buryâbâzân (hasırcılar)	*26) Boriabaſan, die Mattenflechter*	26. boriabazan, les mattires	
Galata esnafı	tradesmen of Galata	27 Galata Esnafı	*27) die Kaufleute von Galata*	27. les marchands de Galata	Hammer Osmanlıca terim kullanmamış, doğrudan Almancasını vermiş.
Kilitciyân	locksmiths	28 Kilitciyân	*28) Kilidschdschian, die Schwertfeger*	28. kilidjdjian, les fourbisseurs	Hamıner'e göre "kılıccıyan" diye okumak gerekir. "Kilitkârân" aşağıda (110) ayrıca geçiyor.
Mühürciyân	seal-makers	29 Mühürciyân	*29) Mohredschian, die Spielkorallen-Verkäufer*	29. mehredjian, les marchands de croil	
Yorgancıyân	blanket-makers	30 Yorgancıyân			
Şâne-fürûşân	comb-sellers	31 Şâne-fürûşân (tarakçılar)			
Âyîne sâzân	mirror-sellers	32 Âyîne sâzân	*32) Ainesaſan, die Spiegelverkäufer*		
Tîrkârân	arrow-makers	33 Tîrkârân (okçular)	*33) Tirkaran, die Pfeilschäfter*	33. tirkaran, les ouvriers fabricant de flèches	
Efʿî girân	snake charmers	34 Efʿî girân (yılan tutucuları)	*34) Efügiran, die Schlangenfänger*	34. ezighrian, les chasseurs de serpents	Fransızca çeviride f ile z harfleri karışmış olsa gerek.
Çini fürûşân	tile-sellers	35 Çini fürûşân (İznik çini işi satanlar)	*35) Tschinifuruschani Iſnik, die Verkäufer von Fayence von Nikäa*	35. tschinifourouschani Iznik, les marchands de faience de Nikée	
Buhûrkârân	incense-makers	36 Buhûrkârân	*36) Buchurkaran, die Verkäufer von* [illegible]		

Yi (Türkçe)	Yi (İngilizce)	Ergin	Hammer (Almanca)	Hammer (Fransızca)	Yayına Hazırlayan Notu
Boyacıyân	dyers	37 Boyacıyân	*37) Bojadschian, die Färber*	37. boyadjian, les teinturiers	
Nîzekârân	spear-makers	38 Nîzekârân	*38) Niſekaran, die Lanzenschäfter*	38. nizekaran, les ouvriers montant les lances	
Kaftancıyân	kaftan-makers	39 Kaftancıyân			
Çakşırcıyân	trouser-makers	40 Çakşırcıyân			
Semerciyân	packsaddle-makers	41 Semerciyân	*41) Semerdschian, die Saumsattelmacher*		
Sandıkkârân	chest-makers	42 Sandıkkârân (sandıkçılar)			
Sâ`atcıyân	clockmakers	43 Sâatcıyân			
Şem`dânkârân	candlestick-makers	44 Şem`dânkârân			
Sayyâdân-ı Mâhî	fishermen	45 Sayyâdân-ı Mâhî (balıkçılar)			
Kürekciyân	oarsmen	46 Kürekciyân (sandal ve kayık kürekçileri)			
İlikciyân	buttonhole-makers	47 İlikciyân	*47) Ilekdschian, die Knopflochausnäher*	47. ilekdjian, les couturiers pour boutonnières	
Kalafatcıyân	caulkers	48 Kalafatcıyân			
Kemânkârân	bow-makers	49 Kemânkârân	*49) Kemankaran, die Bogenmacher*	49. kemankaran, les arbalétriers	
Ketan fürûşân	hemp/flax-sellers	50 Ketan fürûşân			
Ekmekciyân	bakers	51 Ekmekciyân	*51) Etmekdschian, die Bäcker*	51. etmekdjian, les boulangers	

Yi (Türkçe)	Yi (İngilizce)	Ergin	Hammer (Almanca)	Hammer (Fransızca)	Yayına Hazırlayan Notu
Bisterciyân	mattress-makers	52 Bisterciyân (döşekçiler)	*52) Pisterdschian, die Polsterverkäufer*	52. pisterdjian, les marchands de matelas	
Dellâlân	brokers	53 Dellâlân	*53) Dellalan, die Ausrufer der Versteiegerungen*	53. dellalan, les crieurs des enchères	Hammer dellallığı müzayedelerle sınırlı olacak şekilde tanımlıyor.
Şem`kârân	candle-makers	54 Şem`kârân (bal mumcuları)	*54) Schemikaran, die Kerzenmacher*		
Şeker fürûşân	sugar-sellers	55 Şeker fürûşân			
Attârân	perfumers/ herbalists	56 Attârân	*56) Attaran, die Gewürzkrämer*		
Mısır Çarşısı[3] *esnafı*	shopkeepers of the "Egyptian" Market	57 Mısır Çarşısı esnafı	*57) Baſarian Missr, die Kaufleute des ägyptischen Beſestan*	57. bazarian Missr, les marchands du Bezestan égyptien	Bu kez Hammer grubun Osmanlıca adını vermiş, fakat Atâ ya da Ergin "bazaryan[-ı] Mısr" yerine, Fransızca karşılığını "Mısır Çarşısı esnafı" diye çevirmeyi tercih etmiş.
İğneciyân	needle-makers	58 İğneciyân	*58) Ignedschian, die Nadelmacher*	58. ignedjian, les aiguilliers	
Keçeciyân	felt-makers	59 (-)	*59) Ketschedschian, die Kotzenmacher*	59. ketschedjian, les fabricants de tapis	
Meyve fürûşân	fruit-sellers	60 Meyve fürûşân			
Destmâl fürûşân	napkin-sellers	61 Destmâl fürûşân	*61) Destmalfuruschan, Handtuchverkäufer*	61. destmalfourpuschan, les marchands de serviettes	

3 Bu, günümüzde bildiğimiz Mısır Çarşısı olmayabilir, çünkü bugünkü çarşı, Yeni Cami Külliyesi'nin bir parçasıydı; bu caminin inşasıysa 1597 yılında başlamıştı. Bkz. "Yeni Cami Külliyesi", *İstA*[2].

Yi (Türkçe)	Yi (İngilizce)	Ergin	Hammer (Almanca)	Hammer (Fransızca)	Yayına Hazırlayan Notu
Aba fürûşân	sellers of coarse of woolen garments	62 Aba fürûşân	*62) Abbafuruschan, die Verkäufer der Abba (arabische Kleider)*		
Bennâyân	builders	63 Bennâyân (binâ yapıcıları)	*63) Bennajan, die Bauleute*		
Debbâğân	tanners	64 Debbâğân			
Bıçakçıyân	knife-makers	65 Bıçkıcıyân	*65) Bitschakdschian, die Messermacher*	65. bitschakdjian, les couteliers	
Rikâbkârân	stirrup-makers	66 Rikâbkârân	*66) Rikabkaran, Steigbügelmacher*	66. rikabkaran, les fabricants d'étriers	
Gâşiye düzân	(dust) cover-makers	67 Gâşiye düzân (ğâşiye dikicileri)	*67) Ghaschiedu∫an, die Schabrackennäher*	67. ghaschiedouzan, les fabricants de housses	**Gāşiye:** (a.) Hayvan örtüsü, haşa (BE) - Kütükoğlu 1640. Gaşiye: At eyerinin altına örtülen sırmalı veyâ şeritli örtü, haşa - FD.
Hayme düzân	tent-makers	68 Hayme düzân	*68) Chaimedu∫an, die Zeltschneider*		
Boğasıyân	makers of *boğası* (twilled cotton)	69 Boğasıyân (boğası denilen kumaş satanlar)	*69) Boghasian, die Verkäufer des Zeuges Bogasin (der Nahme aus dem Türkischen)*		
Na`lbendân	blacksmiths	70 Na`lindân	*70) Naalbendan, die Hufschmiede*		
Süpürgeciyân	broom-sellers	71 Süpürgeciyân	*71) Süpürgedschian, die Besenverkäufer*		
Bezzâzistân-ı cedîd esnafı	shopkeepers of New Bedestan	72 Bezzâzistân-ı cedîd esnafı	*72) die Kaufleute des neuen Be∫estan*	72. les marchands de nouveau Bezestan	Hammer Osmanlıca terim kullanmamış, doğrudan Almancasını vermiş.

Yi (Türkçe)	Yi (İngilizce)	Ergin	Hammer (Almanca)	Hammer (Fransızca)	Yayına Hazırlayan Notu
Bozacıyân	*boza*-makers	73 Bozacıyân			
Destârkârân	turban-makers	74 Destârkârân (sarıkçılar)	*74) Destarkaran, die Kopfbundmacher*	74. destarkaran, les fabricants de turbans	
Dellâkân	batlı attendants	75 Dellâkân			
Keşti girân	wrestlers	76 Keştî girân (pehlivanlar)	*76) Geschtigiran, die Ringer*		
Hokkabâzân	cup-jugglers	77 Hokkabâzân	*77) Hokkabaſan, die Taschenspieler*	77. hokkabazan, les joueurs de gobelets	
Katırcıyân	Muleteers	78 Katırcıyân			
Nalçacıyân	shoetip-makers	79 Nalçacıyân			
Kellebûşkârân	headscarf-makers	80 Kellebûşkârân (kellebûş denilen baş kisvesini yapanlar)	*80) Kellepuschkaran, die Verfertiger der Unterhauben*		**Kelepûş:** (f.) Kavuk altına giyilen ve kavuğun terle kirlenmesini önleyen takke (Giy.) - Kütükoğlu, *1640*.
Arakçîn düzân	skullcap-makers	81 Arakçîn düzân	*81) Arakdschinduſan, die Verfertiger des Schweisshäubchen (bey Lewenklau: die Haratschindelmacher)*		
Kavukçuyân	quilted turban-makers	82 Kavukçıyân			
Kutucıyân	box-makers	83 Kutucıyân			
Sabun miski kârân	musk soap-makers	84 Sabun miski kârân (misk sabunu yapanlar)			
Çiftçiyân	farmers	85 Çiftçiyân (zerrâ')	*85) Dschiftdschian, die Ackersleute*	85. djiftdjian, les laboureurs	

Yi (Türkçe)	Yi (İngilizce)	Ergin	Hammer (Almanca)	Hammer (Fransızca)	Yayına Hazırlayan Notu
Haddâdân	blacksmiths	86 Haddâdân (demirciler)			
Basmacıyân	textile-printers	87 Basmacıyân			
Garbâlkârân	sieve/screen-makers	88 Ğarbâlkârân (kalburcular)			
Şerbetçiyân	sherbet-sellers	89 Şerbetciyân			
Bît Pâzâryân	shopkeepers of the Flee Market	90 Bât pâzâryân	*90) Bitbaſaryan, die Kaufleute des Trödelmarktes*	90. bitbazarian, les fripiers	
Yelpâzekârân	fan-makers	91 Yelpâzekârân			
Sahtiyân fürûşân	Morocco leather-sellers	92 Sahtiyân fürûşân	*92) Sachtianfuruschan, die Saffianverkäufer*	92. sakhtianfourouschan, les marchands de maroquin	
Paşmak bâzân	shoe/slipper-makers	93 Paşmak bâzân	*93) Baschmakduſan, die Verfertiger von Frauenschleyers*	93. basch-makdouzan, les faiseurs de voiles pour femmes	
Âhen-i köhne fürûşân	scrap iron-sellers	94 Âhen-i köhne fürûşân (eski demir satıcıları)			
Câmeşûyân	launderers	95 Câmeşûyân	*95) Dschameschujan, die Wäscher*		
Gazgancıyân	cauldron-makers	96 Ğazgancıyân	*96) Kaſandschian, die Kesselmacher*		
Delev fürûşân	bucket-sellers	97 Delev fürûşân (kovacılar)			
Nâtırân	bath inspectors	98 Nâtırân			
Tabbahân	Cooks	99 Tabbâhân	*99) Tabbachan, die Garköche*	99. tabbakhan, les gargotiers	

Yi (Türkçe)	Yi (İngilizce)	Ergin	Hammer (Almanca)	Hammer (Fransızca)	Yayına Hazırlayan Notu
Muhtesibân	men of the *muhtesib*	100 Muhtesibân			
Sebze fürûşân	vegetable-sellers	101 Sebze fürûşân			
Kırtaskârân	stationer	102 Kırtaskârân	*102) Kartaskaran, die Papierverkäufer*		
Kundakkârân	gunstock-makers	103 Kundakkârân	*103) Kundakkaran, die Fatschenmacher*	103. kundakkaran	
Pâlûdcıyân	jelly-makers	104 Pâlûdciyân	*104) Paludedschian, die Sulzköche*	104. paloudedjian, les cuisiniers de gelée	**Pâlûde:** 1. Saf hale getirilmiş, süzülmüş; 2. Pâlûze, pelte - FD.
Kassâbân	butchers	105 Kassâbân			
Zırhkârân	bowstring-makers	106 Zırhkârân	*106) Sirhkaran, die Bogensehnenmacher*	106. sirhkaran, les faiseurs de cordes d'arc	
Kebkeb birân	nail/pin-makers	107 Kebkeb birân (keklik satanlar)	*107) Kebkebberan, die Repphuhnverkäufer*	107. kebkebberan, les marchands de perdrix	Kütükoğlu'nun yayımladığı 1600 ve 1640 tarihli narh defterlerine ilişkin sözlüklerde Kepkep (kepkepi, kebkebi) sözcüğünün "ufak demir çivi; ayakkabı çivisi" anlamları veriliyor. 1600 defterinde "kepkepçiler", 1640 defterinde "kepkepçiyân" başlıkları var. Hammer "kebkeb-berân" karşılığı olarak "Repphuhn-verkäufer" (keklik satıcıları) demiş.
Mikrâskârân	makers of scissors	108 Mikrâskârân	*108) Mikraſskaran, die Schermacher*	108. mikraskaran, les fabricants de ciseau	
Ligâmkârân	bridle-makers	109 Ligâmkârân (dizgin yapanlar)			Ligâm: Gem, dizgin -

Yi (Türkçe)	Yi (İngilizce)	Ergin	Hammer (Almanca)	Hammer (Fransızca)	Yayına Hazırlayan Notu
Kilidkârân	locksmiths	110 Kilidkârân	*110) Kilidkaran, die Schlosser*		
Rismânkârân	cord-makers (?)	111 Rismânkârân	*111) Rismankaran, die Seiler*	111. rizmankaran, les cordiers	Rismân: İp, halat - FD.
Canbâzân-ı resen	tightrope-walkers	112 Canbâzân-ı resen	*113) Dschanbaʃani resen, die Seiltänzer*		
Tâsbâzân	bowl-jugglers	113 Tâsbâzân (hokkabazlar)	*114) Kasebaʃan, die Bechertaschenspieler*	113. kasebazan, les joueurs de gobelets	
Rakkâsân	dancers	114 Rakkâsân			
Dest-i çûb bâzân	tumblers	115 Dest-i çûb bâzân (bastoncular)	*115) Dest-tschob-baʃan, die Taschenspieler mit der linken Hand*	115. dest-tschob-bazan, les bateleurs avec la main gauche	Osman Nuri/Mehmed Atâ, "bastoncular" açıklamasıyla Hammer'in verdiği Almanca karşılıktan ve Fransızca çevirisinden ("solak hokkabaz") ayrılmış. FD'de deste-çûb: değnek, sopa; çûb: çöp, sopa.
Tîşekârân	dealers in second-hand clothes	116 Tîşekârân	*116) Tischekaran, die Feilhauer*	116. tischekaran, les tailleurs de limes	
Devatkârân	pencase-makers	117 Devâtkârân			
Murg bâzân	bird-sellers	118 Murg bâzân	*118) Murghbaʃan, die Vogelsteller*	118. mourgbazan, les oiseleurs	
Hammâmyân	bath owners	119 Hammâmyân			
Sarıkcıyân	turban-makers	120 Sarıkcıyân	*120) Sarikdschian, die Kopfbundwinder*	120. sarikdjian, les ouvriers qui plient les turbans	
Sağırcıyân	shagreen-makers	121 Sağırcıyân (sahtiyân imal edenler)	*121) Ssaghirdschian, die Schagrinbereiter*	121. saghirdjian, les ouvriers fabricants des peaux de chagrin	

Yi (Türkçe)	Yi (İngilizce)	Ergin	Hammer (Almanca)	Hammer (Fransızca)	Yayına Hazırlayan Notu
Ganem celebân	sheep-drivers	122 Ganem celebân	*122) Ghanemdschelban, die Schaflieferanten*		
Turşîciyân	pickle-makers	123 Terşîciyân	*123) Turschidschian, diie Verkäufer sauer eingemachter Früchte*		
Basmacıyân halkârî[4]	printers of caftan material	124 Basmacıyân halkârî	*124) Bassmadschiani hallkari, die Drucker von Kaftanen*	124. bassmadjiani ballkari, les imprimeurs d'étoffes pour kaftans	FD'de **hallkârî:** 1. İnce tel işleme; 2. hallkâr tarzında yapılmış tezhip, süsleme, altınla süsleme yapma sanatı. *TDK Güncel Türkçe Sözlük*'te **kaftan:** 1. Çoğu ipekten yapılan, bir çeşit uzun, süslü üst giysisi; 2. Padişahların gönül almak, ödüllendirmek için birine giydirdikleri değerli kumaş veya kürkten yapılmış giysi, hilat.
Nakl fürûşân	candy-makers	125 Nakl fürûşân (nahl denilen şeker satıcıları)	*125) Noklfuruschan, die Verkäufer einer Art Zuckerwerk (Nokl, das deutsche Nokkerl)*	125. noklfourouschan, les marchands d'une espèce de sucreries appelées nokl	
Tut fürûşân	berry-sellers	126 Tut fürûşân			**Tut:** dut
Müezzinân	those who perform the call to prayer	127 Müezzinân			
Miyân-bend kârân	belt-makers	128 Miyân-bend (kuşak) kârâ[n]	*128) Mianbendkaran, die Gürtelmacher*		
Kebapcıyân	kebab-makers	129 Kebapcıyân			

4 Hammer'de "*ballkari.*" (Duda'nın hazırladığı Almanca baskıda hallkari; muhtemelen "ballkari" yazımı Fransızca çeviriden kaynaklanıyor ama ilk Almanca baskıda sözcük "b" ile yazılıp sonraki baskılarda düzeltilmiş de olabilir - y.h.n.)

Yi (Türkçe)	Yi (İngilizce)	Ergin	Hammer (Almanca)	Hammer (Fransızca)	Yayına Hazırlayan Notu
Kemha bâzân	silk-weavers	130 Kemha bâzân (kemhâ bir nev kumaş)	*130) Kemchabaʃan, die Wirker schwerer seidener Zeuge*		Kemhâ: İpek kumaş, havsız kadife - FD.
Kerpiç kârân	mortar-makers	131 Kerpiç kârân	*131) Kirpedschkaran, die Mörtelverkäufer*	131. kirpedjkaran, les marchands de mortier	
Serguc kârân	makers of head ornaments	132 Serguc kârân	*132) Ssorghudschkaran, die Verfertiger künstlicher Reigerbüsche*		
Arabacıyân	cart drivers	133 Arabacıyân	*133) Arabadschian, die Fuhrleute der Wagen (Araba)*	133. arabadjian, les conducteurs d'une espèce de voitures appelées araba	Araba yapanlar ya da satanlar değil sürenlerden söz edildiği anlaşılıyor.
Hammâlân	porters	134 Hammâlân			
Mâkiyân fürûşân	chicken-sellers	135 Mâkiyân fürûşân			
Kahve fürûşân	coffee-sellers	136 Kahve fürûşân			
Sepedkârân	basket-makers	137 Sepedkârân			
Hakkâkân	seal-engravers	138 Hakkâkân	*138) Hakkakan, die Siegelstecher*		
Kireççiyân	lime-burners	139 Kireççiyân			
Hurâsâncıyân	sellers of brickdust for mortar	140 Hurâsâncıyân	*140) Chorasanikaran, die Bereiter des chorasanischen Mörtels (stucco lucido)*	140. khorassanikaran, les fabricants du mortiers du Khorassan (stuco lucido)	
Sarrâfân	money changers	141 Sarrâfân	*141) Ssariafian, die Wechsler*		

Yi (Türkçe)	Yi (İngilizce)	Ergin	Hammer (Almanca)	Hammer (Fransızca)	Yayına Hazırlayan Notu
Dibekkârân	potters	142 Dibekkârân (çömlekçiler)	*142) Dikkaran, die Töpfer*	142. dikkaran, les pottiers	
Mürekkebciyân	ink/inkpot-makers	143 Mürekkebciyân (yazı mürekkebi)	*143) Murekkebdschian, die Tintenmacher*		
Na`lin kârân	makers of sole plates for shoes [or clog-makers?]	144 Na`lînkârân	*144) Naalinkaran, die Verfertiger der Schuhuntersätze (galenses, pattins)*	144. naalikaran, les fabricants de patins	
Kalem kârân	pen-makers	145 Kalemkârân	*145) Kalemkaran, die Federverkäufer*		
Bahar fürûşân-ı Mısr	spice-sellers of Egypt	146 Bahâr fürûşân-ı mısr	*146) Baharfuruschani Missr, die ägyptischen Gewürzverkäufer*		
Bâzergânân-ı Bursa	Bursa merchants	147 Bâzergânân-ı Burusa	*147) Baſirganani Brusa, die Kaufleute von Brusa*		
Bâzergânân-ı Arabiyân	Arab merchants	148 Bâzergânân-ı Arabiyân	*148) Baſirganani arabian, arabische Kaufleute*		

Ek C: 1670 Yılında Dükkânı Olan Meslekler

(*Telhîsü'l-Beyân*, ed. Sevim İlgürel, s. 53-54, alfabetik sıraya göre yeniden düzenlenmiştir)

Yayına Hazırlayan Notu

`Abacılar
Afyoncular
`Arakçıncılar
Arpacılar
`Aşâplar
`Aṭṭârlar
Bakırcılar
Bakkallar
Balmumcular
Barutcular
Basmacılar
Başçılar
Berberler
Bezirciler
Bezzâzlar
Bıçakcılar
Boğaşıcılar
Börekçiler
Boyacılar
Bozacılar

	Yayına Hazırlayan Notu
Camcılar	
Cerrahlar	
Cevâhirciler	
Cillâḫan	
Çadırcılar	
Çakşırcılar	
Çamaşırcılar	
Çıkrıkçılar	
Çiçekciler	
Çiniciler	
Çizmeciler	
Çukacılar	
Debbağlar	
Demürciler	
Derziler	
Destereciler	
Dökmeciler	
Düğmeciler	
Eğeciler	
Ekmekçiler	
Eskiciler	
Eyerciler	
Gâliye Misciler	
Gazzazlar	
Gırbalcılar	
Ḫallâçlar	
Ḫaşırcılar	
Ḫelvacılar	
Ḥınnacı	**Hınna:** Kına - Kütükoğlu, *1600*, s. 80.
İğneciler	
İpekçiler	
İplikçiler	
İşçiler [muhtemelen *Aşçılar*]	
Kadifeciler	
Ḳaftancılar	
Kâğıdcılar	
Ḳahve Döğenler	
Ḳahve-kûblar	

Yayına Hazırlayan Notu
Ḳalaycılar
Ḳalemtraşcılar
Ḳaliçeciler
Ḳantarcılar
Ḳaşıkçılar
Ḳassablar
Ḳavukcılar
Ḳazgancılar
Kebabcılar
Keçeciler
Keresteciler
Keserciler
Ketenciler
Ḳılıçkârlar
Ḳoğacılar
Kömürcüler
Ḳurşuncular
Ḳutucular
Ḳuyumcular
Kürekçiler
Ma`cuncular
Miskçiler
Mişâr [minşâr]cılar
Mücellidler
Mühürcüler
Mutafcılar
Mürekkebçiler
Na`lbandlar
Na`lburcular
Na`lıncılar
Nakkaşlar
Okçular
Otlukçular
`Ödcüler
Pabuç dikicileri
Paçacılar
Pareciler
Pastırmacılar
Peştemalcılar

	Yayına Hazırlayan Notu
Sa`atçılar	
Sabuncular	
Sağar[Sağrı]cılar	
Ṣaḥḥaflar	
Sahtiyancılar	
Sandalcılar	
Şandukcılar	
Saraçlar	
Şarıkçılar	
Şarmısakcılar	
Sebzeciler	
Semerciler	
Sepetçiler	
Serâserciler	
Sırmakeşler	
Simidciler	
Şerbetçiler	
Sirkeciler	
Şorguççular	
Şîrgancılar	**Revgan:** (f.) Yağ - Kütükoğlu, *1640*, s. 359. **Şîrevgan:** Susam yağı - Kütükoğlu, *1600*, s. 82. **Şîr-i revgan:** (f.) Susam yağı - Kütükoğlu, *1640*, s. 362.
Şişeciler	
Ṭabibler	
Takyeciler	
Ṭarakçılar	
Ṭaşcılar	
Tavukcular	
Telciler	
Ṭoğramacılar	
Turşucular	
Tüfekçiler	
Vezneciler	
Yağ-mumcular	
Yağlıkçılar	
Yaycılar	
Yemişçiler	
Yoğurtçular	
Yorgancılar	
Zerkûblar	

Ek D: Mahkeme Sicillerinde Bulunan Mesleklerin Listesi

(İK 1-10, GK 73, 80)

`Abacılar
`Arabacılar
`Arakıyeciler
Arka sakaları (piyade sakalar)
Arpacılar
Aşçılar
At 'arabacılar
'Aṭṭarlar
Bağcılar
Baḳḳallar
Balcılar
Balıḳçılar
Başçılar
Basmacılar
Bazarcılar
Berberler
Bıçaḳçılar
Boyacılar
Bozacılar
Börekçiler
Buzcular
Camcılar
Canabazlar
Çadırcılar
Çameşuylar
Çıkrıkçılar
Çiçekçiler/şükûfeciler
Çilingirler
Çizmeciler
Çorbacılar
Çömlekçiler
Çörekçiler
Çuḳacılar
Davulcular
Debbağlar
Demirciler
Deveciler
Dökmeciler
Ekmekçiler (habbazlar)
Ekserciler
Esirciler
Fincancılar
Gemiciler (mellâḥlar)
Ḫaffāflar
Ḫallāclar
Ḫammāllar
Ḫammām(cılar)
Ḫasırcılar

Ḥayyātlar
Ḥelvacılar
Ḥurasancılar
Ḥurdacılar (hurdafuruşlar)
İşkembeciler
Ḳahveciler
Ḳalaycılar
Ḳalafatçılar
Ḳalḳancılar
Ḳarcılar
Ḳassablar
Ḳaşıkçılar
Ḳavukçular
Ḳayıkçılar
Ḳazgancılar
Ḳazzāzlar
Kebabcılar
Kebeciler
Keçeciler
Kemḫa(cı)lar
Keresteciler
Kettancılar
Ḳoltukçular
Kömürcüler
Ḳundaḳcılar
Ḳuyumcular
Kürkçüler
Leblebiciler
Marangozlar
Ma`cuncular
Meyhaneciler
Mumcular
Na`lçacılar
Navluncular
Pabuççular
Paçacılar
Palamutçular
Peksimatçılar
Peremeciler
Pişteme lciler
Pirinççiler
Sā`atçılar
Ṣabbağlar
Sandıkçılar
Sarraçlar
Sayyāglar
Semerciler
Şerbetçiler
Simit un işleyenler
Simitçiler
Sütçüler
Şırugancılar
Şişeciler
Takiyeciler
Taşçılar
Ṭavacılar
Tavukçular
Tellâklar
Tirşeciler
Turşuçular
Uncular
Yemişçiler
Yoğurtçular

Ek E: 1092/1681-82 Yılında İhtisab Vergisine Tabi Olmayan 62 Lonca (Hirfet)[1]

	Yayına Hazırlayan Notu
halka simitciyan	Halka simitçiler
leblebiciyan	
kassaban-i yahud	Yahudi kasaplar
'attāran-i yahud	Yahudi attarlar
ḥammālan-i Topkapusı	Topkapılı hamallar
ḥammālan-i Odun Kapusı	Odun Kapısı hamalları
hamlık bazarciyan	Ham meyve ve sebze tüccarları?
aşçıyan ve yahniciyan	
dikiciyan	
çukaciyan	
ḥallācan	
ısfanakçıyan	
turfanda kiraz	
parmak üzümü	
avenk üzümü	**Âveng/heveng:** (f.) Asılarak saklanmak üzere bir sapa geçirilmiş meyve bağı (KT) - Kütükoğlu, *1640*.
turfanda üzümü	
kavun karpuz	
aşlıkçıyan-ı buğday	Yemeklik buğday tüccarları
`arab gevreği	

1 Bu liste, birbirinin neredeyse aynı olan üç ihtisab defterinde bulunmaktadır (AK, MC, B.2: 19a-b. KK 2056: s. 17-18. Bab-ı Defteri 25386: s. 16-17). Listenin başlığı şöyledir: *"Sonradan ihdas olunup ba ferman-i âli ref olunan bid'atlardır ki."*

	Yayına Hazırlayan Notu
tavukçuyan	
yoğurtçuyan-i Kanlıca	
yoğurtçuyan-i Top Kapusı	
ḳazgancıyan	
kebeciyan-i İmroz	İmroz kebecileri
sirkeciyan	
kaşarcıyan-i yahud	Yahudi kaşarcılar
postalcıyan ve çizmeciyan	
limoncuyan	
ipekçiyan-i yahud	Yahudi ipek tüccarları
ipekçiyan-i Rum	Rum ipek tüccarları
lahmacuncuyan	
değirmenha-i üzüm	Üzüm değirmenleri
değirmenha-i dakik	Un değirmenleri
süpürgeciyan	
paçacıyan	Paçacılar
bitürme-i besātin	Bostan sebzesi toptancıları
simit uncuyan	
İstanbul'a odun getiren gemiciyan	
çörekciyan	
kelepoşçiyan	
çardak altında üzüm ve incir satan izmirciyan	
Tahtakale bakkallar	
bastırmacıyan-i yerlü	
bezirciyan	bezir yağcılar
pīdeciyan-i çakıl [?]	
gazzāzān-i yahud[2]	
şerbetçiyan-i muslim ve zimmī	Müslüman ve zimmi şerbetçiler
kasılcıyan	
haffāfan	
şe`riyeciyan	**Şa'riye:** Şehriye - Kütükoğlu, *1600*, s. 82; *1640*, s. 362.
balıkçıyan-i kalkan	Kalkan balığı avlayanlar

2 Yukarıda adı geçen *ipekçiyan-i yahud* grubundan ne farkları olduğu belli değildir.

	Yayına Hazırlayan Notu
balıkçıyan-i kılıç	Kılıçbalığı avlayanlar
Mekki sabuncular	
bozağ-i yahud[3]	
sa`lebciyan	Sahlepçiler
kuzu sarması	
yoğurtçuyan-i Kasımpaşa	
bal mumcuyan	
kavurılmış kestane ve fındıkçıyan	
perakende sabuncuyan	
turp-i Galata	Galata turpu
çeşni	Çeşniciler?

3 Ziya Kazıcı bunu *bozağcıyân* olarak okumaktadır, anlamı ise net değildir. ("*Buzak*" buzağı anlamına gelir, dolayısıyla belki dana eti anlamında da olabilir.) *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul, 1987, s. 150.

Ek F: Veritabanı: Arz-ı Mahzarlarda Adı Geçen Loncalar (İK 1-10 ve GK 73, 80)

ket = kethüda, yiğit = yiğitbaşı, ket beşe = *beşe* unvanına da sahip kethüda,
ket beğ = *beğ* unvanına da sahip kethüda
m = Müslüman, z = zimmi, e = Ermeni, y = Yahudi
İ = İstanbul, G = Galata
l. = sayfadaki ilk madde, s. = sayfadaki son madde, s2. = sondan ikinci madde

Defter	fol./belge	Yıl	Meslek	Yer	Din	Sayı
İK 1	33b/224		dükkân sahipleri (dekâkin ashabı)	El-Hac Muhieddin Mahallesi	z	5
İK 3	25b/220		bakkallar	İstanbul	m	16+
İK 3	25b/221	1027	çıkrıkçılar	İstanbul	m	6+
İK 3	29b/252	1027	yemişçiler	İstanbul ile civarı	m	14+
İK 3	35a/298	1027	haffaflar	İstanbul (Arasta-i Cedid)	m	3+

Asker unsur	İçerik	Âdete atıf	İttifaka başvurma	Liderler
yok	Pazarları çalışmama kararı alıyorlar	var	açık	belli değil
yok	Kendilerinin üzerinde bir denetimci atanmasını protesto ediyorlar	var	örtük (anlaşmazlıktan sonra)	bazarbaşı, yiğitbaşı, bölükbaşı
1 beşe, 1 beğ, ket beğ	Gruplarına hakaret edildiğine ilişkin şikâyet	yok	belirsiz	kethüda, yiğitbaşı
yok	Liderlerinin gözetiminde meyve alacakları yolunda anlaşma	var	net	bazarbaşı, kethüda mevcut değil
1 beğ	(Alttaki grupla çatışmadan kaçınmak üzere) belli tür ve ölçüde ayakkabıda uzmanlaşma konusunda anlaşıyorlar	var	var	kethüda

Defter	fol./belge	Yıl	Meslek	Yer	Din	Sayı
İK 3	35a/298	1027	haffaflar	Karaman-i Kebir Karyesi	m	7+
İK 3	39b/338	1027	arka sakaları	İstanbul	m	21+
İK 3	55a/469	1027	çorbacılar	belirsiz	z, ket (m)	5+
İK 3	56a/473	1027	kalaycılar	İstanbul	m	8+
İK 3	62b/522	1027	çömlekçiler	İstanbul	m	4+
İK 3	86a/700	1027	sığır kasapları	belirsiz	m	uygulanamaz
İK 3	89a/710	1027	kavaflar	Bedestan yakınındaki Karaman-i Kebir Arastası	belirsiz, ket (m)	uygulanamaz
İK 3	96a/736	1027	kazzazlar	İstanbul	m	uygulanamaz yalnızca yiğit ile ket
İK 3	96a/736	1027	kazzazlar	İstanbul	y	belirsiz

Asker unsur	İçerik	Âdete atıf	İttifaka başvurma	Liderler
1 beğ, 1 cavuş	(Üstteki grupla çatışmadan kaçınmak üzere) belli tür ve ölçüde ayakkabıda uzmanlaşma konusunda anlaşıyorlar	var	var	kethüda
yok	Makama atandıktan sonra ziyafet vermediği için yiğitbaşılarını mahkemeye veriyorlar	var	belli değil	şeyh ve yiğitbaşı
yok	Çalışmasını beğenmedikleri devletçe atanmış kethüdayı görevden alıyorlar	yok	örtük	kethüda
yok	Kaçak çalışan Çingeneleri şikâyet ediyorlar	var	belirsiz, örtük	kethüda, yiğitbaşı
yok	Tedarikçileriyle kap fiyatlarında anlaşıyorlar	yok	açık	kethüda, yiğitbaşı
yok	Atanmış kethüdayı red	var	açık	kethüda, ihtiyarlar
belirsiz	Cami-i Cedid kavaflarını, önceki anlaşmalarını ihlal ettikleri için şikâyet ediyorlar	var	açık	kethüda
ket beğ (yeni)	Kargaşa içindeki ham ipek dellallarına kethüda öneriyor ve atanmasını sağlıyorlar	yok	açık	kethüda, yiğitbaşı
yok	Dellallara kethüda atanması yolunda Müslüman meslektaşlarıyla	yok	açık	kethüda

Defter	fol./belge	Yıl	Meslek	Yer	Din	Sayı
İK 4	8a/54		leblebiciler	İstanbul	belirsiz	belirsiz
İK 4	32b/226	1028	kuyumcular	Aya Sofya, Gedikpaşa, Çarşı vs.	m (3), z (11)	14+
İK 4	36a/251	1028	nalçacılar	İstanbul (El-Hac İshak Mahallesi)	m	4
İK 4	49b/348	1028	çörekçiler	İstanbul	z (ket), m (2)	3
İK 4	51b/362	1028	attarlar	Yemiş İskelesi	m (2), y (4)	6
İK 5	24b/168		balıkçılar, dalyancılar ve igribciler	Balat ve Fener	z	belirsiz

Asker unsur	İçerik	Âdete atıf	İttifaka başvurma	Liderler
ad belirtilmemiş	Lonca dışından (Müslüman) bir kimse loncanın itirazına rağmen leblebi satmak için izin almayı başarıyor	açık (lonca dışından olan kişi tarafından)	uygulanamaz	belli değil
yok	Sorun çıkaran eski yiğitbaşılarından birini (z) mahkemeye veriyorlar	yok	örtük	yiğitbaşı
yok	(Lonca dışından) bir zimmi, nalça yapabilmesi için loncanın kendisine müsaade etmesi gerektiği doğrultusunda ferman çıkartıyor, aynı zamanda fetva da alıyor	yok	belli değil	kethüda, yiğitbaşı
yok	Ordu akçesine katılmalarını isteyen aşçıları dava ediyorlar	var	belli değil	kethüda, ihtiyarlar
yok	Gizlice kalay almış olan iki Yahudi üyelerini mahkemeye veriyorlar	var	örtük	yiğitbaşı (Müslüman)
yok	Muafnamede belirtilen *tekâlif-i örfiye* muafiyetinden (avârız defterleri de dahil) yararlanmak istiyorlar. Muhtemelen kabul ediliyor.	var	örtük	belli değil

Defter	fol./belge	Yıl	Meslek	Yer	Din	Sayı
İK 5	28b/190	1029?	kömürcüler	İstanbul	z [e?] (7) ket (m)	8
İK 5	40a/272	1029?	karcılar	İstanbul	m	5
İK 5	40a/272	1029?	şerbetçiler	İstanbul	m	8
İK 5	52b/370	1029	at arabacılar	İstanbul	m	7
İK 5	71b s.	1029	hammallar	İstanbul (Balat ve diğer kapılar)	m	5+
İK 5	75a 1.	1029	arka sakaları	İstanbul, Demir Kapı	m	4
İK 6	2b/10	1029	yemişçiler	İstanbul	m	10+
İK 6	25b s.	1029	tavukçular	İstanbul	m	belli değil, yalnızca yiğit ile ket
İK 7	5a-5b/31		tabanca kilitçileri	Kilithanı İstanbul	m (11), z (4)	15
İK 7	9b s.- 10a 1.	1070?	demirciler, ekserciler vb. (karma loncalar)	Tersane, Tavukpazarı, Üsküdar, İstanbul, Galata	belirsiz, ama liderler arasında m de z de var.	yalnızca lonca liderleri belirtiliyor

Asker unsur	İçerik	Âdete atıf	İttifaka başvurma	Liderler
yok	Gizlice mal tedarik eden bazı üyelerin kınanması	var	çok açık	yiğitbaşı
bir beğ+ ket beğ	Kar tedariki ve fiyatı üzerinde anlaşıyorlar	var	açık	kethüda
ket beğ	Yukarıdakiyle aynı	yok	örtük	kethüda, yiğitbaşı
3 beğ + ket beğ	Diğer loncalardaki gibi yiğitbaşılık makamı oluşturulmasını istiyorlar	yok	örtük (*cümlenin iltimas...*)	kethüda ayrıca yiğitbaşı
yok	Atlarına el konma uygulamasına itiraz ediyorlar	Yok	örtük	kethüda
yok	Loncalı olmayan pek çok farklı özellikte kimsenin meslek alanına girişini şikâyet ediyorlar	dolaylı ("20 küsur yıldır bu mesleği icra ediyoruz")	örtük	şeyh (Derviş Ali) ile yiğitbaşı
yok	Lonca dışından kimselerin mesleğe girişine karşı mahkemenin desteğini istiyorlar	var	açık	bazarbaşı, yiğitbaşı, ihtiyarlar
belirsiz	*Gedik* kurallarını ihlal eden bir *beşe*'yi dava ediyorlar	var	örtük	yiğitbaşı, kethüda
3 beşe, 1 beğ	Belirlenmiş satın alma yolları dışında bir yolla alım yapmama kurallarını tescil ediyorlar	var	açık	kethüda
uygulanamaz	Ücretlerini ödemeyen memurları dava etmek için vekil seçiyorlar	belli değil	açık	demircibaşı, kethüdalar

Defter	fol./belge	Yıl	Meslek	Yer	Din	Sayı
İK 7	33b 2.	1070	Bezzazistan-ı Cedid	İstanbul	m	6+
İK 8	27b 2.		kettancılar	İstanbul	m	14+
İK 9	8a 2.	1071	berberler	İstanbul	m	6+
İK 9	8a 3.	1071	berberler	İstanbul	m	12+
İK 9	8a 4.	1071	berberler	İstanbul	m	15+
İK 9	12b s.	1071	mumcular	İstanbul	z, ket (m)	5+
İK 9	13a s2.	1071	mumcular	İstanbul	z, ket (m)	3+
İK 9	23b 2. & 3.	1071	mumcular	İstanbul	z, ket (m)	5+
İK 9	64a 5.	1071	turşucular	İstanbul	m	4+

Asker unsur	İçerik	Âdete atıf	İttifaka başvurma	Liderler
ket ağa dışında yok	Dokumaları standart uzunlukta olmadığı için eski tedarikçilerinden artık mal almamaya karar veriyorlar	var	açık	kethüda, ihtiyarlar
1 beşe (ihtiyar)	Kethüdalarını değiştiriyorlar	yok	örtük	kethüda, bölükbaşı, ihtiyarlar
yok	Mevcut şeyhi, şeyhlik iddiasındaki bir başkasına karşı destekliyorlar	yok	örtük	kethüda, yiğitbaşı, şeyh, ihtiyarlar
yok	Mevcut yiğitbaşıyı yiğitbaşılık iddiasındaki bir başkasına karşı destekliyorlar	yok	örtük	kethüda, yiğitbaşı, şeyh, ihtiyarlar
yok	Mevcut kethüdayı, kethüdalık iddiasındaki bir başkasına karşı destekliyorlar	yok	örtük	kethüda, yiğitbaşı, şeyh, ihtiyarlar
yalnızca kethüda	Bir bakkala mum sağlayacak mumcunun belirlenmesi	var	açık	kethüda, yiğitbaşı
yalnızca kethüda	Bir bakkala mum sağlayacak mumcunun belirlenmesi	var	açık	kethüda, yiğitbaşı
ket beşe	Bir bakkala mum sağlayacak mumcunun belirlenmesi	var	açık	kethüda, yiğitbaşı
yok	Havyarcıların [?] mesleğe sızmalarına karşı başvuru. Vergi yükünü paylaşma anlaşmasıyla sonuçlanıyor.	dolaylı	açık	yiğitbaşı

Defter	fol./belge	Yıl	Meslek	Yer	Din	Sayı
İK 9	104b s.	1071	arpacılar	İstanbul (Arpa İskelesi ve Un Kapanı)	m	7+
İK 9	120a 2.		mumcular	İstanbul	z, ket (m)	6+
İK 9	121a 1.	1072	tacirler	Bezzazistan yanı	m	10+
İK 9	125b 2.	1072	bıçakçılar	Uzunçarşı	m	5+
İK 9	125b 2.	1072	hurdacılar	Sultan Bayezit, İstanbul	m	5
İK 9	143a 2.	1072	keçeciler	İstanbul	belirsiz	belirsiz
İK 9	145b s.	1072	debbağlar	Yedikule		18+
İK 9	147a 1.	1071	hurasancılar	İstanbul ve civarı	z	belirsiz
İK 9	170b 2.	1072	mumcular	Kumkapı, Balıkpazarı, Ayazmakapı, Balat, Otakçı	z, ket (m)	7

Asker unsur	İçerik	Âdete atıf	İttifaka başvurma	Liderler
yalnızca ket beğ	Vergi ödemelerini tescil ettiriyorlar	yok	yok	atanmış kethüda, onun vergi görevlisi, ihtiyarlar
ket beğ (beşe de olabilir)	Bir bakkala mum sağlayacak mumcunun belirlenmesi	var	açık	kethüda, yiğitbaşı, ihtiyarlar
loncalı olmayan bazargânlar dışında yok (2 beşe)	Sahtiyan tekellerini "bazargânlar" karşısında korumaya çalışıyorlar	var	yok	kethüda, yiğitbaşı, ihtiyarlar
1 beğ	Venedik bıçakları alma ayrıcalıklarına itibar etmeyen hurdacıları dava ediyorlar	var	yok	kethüda
2 beşe (ihtiyar)	Davalı taraf	belli değil	belli değil	ihtiyarlar
belirsiz	Kurmuş oldukları ordu akçesi vakfının yöneticisini değiştiriyorlar	yok	örtük	kethüda
2 beşe	Hammadde alım kurallarını ihlal eden bir üyeyi dava ediyorlar	var	açık	kethüda, yiğitbaşı, ahi baba, ihtiyarlar
uygulanamaz	İstanbul ağasının atlarına el koymasına itiraz	belli değil	belli değil	belli değil
ket beşe	Üyeler lonca sorumluları önünde yeniçeri kasaplarından bir daha mal almayacaklarına yemin ediyor	yok	belli değil	kethüda, yiğitbaşı, ihtiyarlar

Defter	fol./belge	Yıl	Meslek	Yer	Din	Sayı
İK 9	189a s.	1072	nalçacılar	İstanbul	m	6+
İK 9	190b s.	1071	şerbetçiler	İstanbul	m	14+
İK 9	199b 2.	1072	keçeciler	İstanbul	m	6+
İK 9	249a 1.	1072	pirinççiler	İstanbul	m	6+
İK 9	249a 2.	1072	pirinççiler	İstanbul	m	8+
İK 9	254a s.	1072	mumcular	İstanbul	z, ket (m)	4+
İK 9	262b s2.	1071	hasırcılar	İstanbul	m	13+
İK 9	270b 3.	1072	simit un işleyenler	İstanbul ve Balat	z	12 (İstanb 5+ (Balat)
İK 10	12b 2.	1071	çörekçiler	İstanbul	m	10+
İK 10	12b s.	1072	çameşuy	İstanbul	m	12+

Asker unsur	İçerik	Âdete atıf	İttifaka başvurma	Liderler
2 beşe ile 1 davalı	Gediği olmayan bir dükkânı açan bir beşeyi dava ediyorlar	var	örtük	şeyh, yiğitbaşı, ihtiyarlar
1 beğ	Loncalı olmayanların sızmalarını şikâyet ediyorlar	var	örtük	kethüda, yiğitbaşı, ihtiyarlar
1 beşe	Kethüdalarını değiştiriyorlar	yok	örtük	kethüda
3 beşe (ihtiyar)	Yeni bir kethüda seçtiler. Seçilen kethüda da görevlerini yerine getireceğine ilişkin yemin etti.	yok	örtük	kethüda, yiğitbaşı, ihtiyarlar
3 beşe (ihtiyar)	Yeni bir yiğitbaşı seçiyorlar. Seçilen yiğitbaşı da görevlerini yerine getireceğine yemin ediyor.	yok	örtük	kethüda, yiğitbaşı, ihtiyarlar
ket beşe	Satış yollarını kararlaştırıyorlardı	yok	açık	kethüda, ihtiyarlar
yok	Lonca liderleri gözetiminde hammadde alımı kurallarını tescil ediyorlar	var	açık	kethüda, yiğitbaşı
yok	Kethüdalarını değiştiriyorlar. Kethüda, makama oturmayı ve merasime katılmayı kabul ediyor.	yok	örtük	kethüda
2 beşe	Üretim standartlarına uymayan üyeleri dava ediyorlar	yok, ama hüccet var	örtük	kethüda, yiğitbaşı
1 beşe	Kethüdalarını değiştiriyorlar	yok, ama hüccet var	örtük	kethüda

Defter	fol./belge	Yıl	Meslek	Yer	Din	Sayı
İK 10	14b s.	1072	çilingirler	İstanbul	ket (e)	1
İK 10	14b s.	1072	ekserciler	İstanbul	e	4+
İK 10	23a3.	1072	nişasteciler	İstanbul	biri seyyid olmak üzere	4+
İK 10	27b2.	1072	mumcular	İstanbul	z	15+
İK 10	52a s2.	1072	paçacılar	İstanbul	m	10
İK 10	69b 1.	1072	mumcular	Yedikule, Balat vb.	z	4+
İK 10	71a 1.	1072	boncukçular	Mahmud Paşa Çarşısı	Yahudi	8
İK 10	72a 1.	1072	şerbetçiler	İstanbul	m	7+

Asker unsur	İçerik	Âdete atıf	İttifaka başvurma	Liderler
belirsiz	Ödeyecekleri vergiye yamak loncaları olan eksercilerin ne kadar katılacağı üzerinde anlaşmaya varıyorlar	var	örtük	kethüda
yok	Ana loncaları çilingirlerin ödeyeceği vergiye ne kadar katılacakları üzerinde anlaşmaya varıyorlar	var	örtük	yiğitbaşı
1 beşe	Kethüdalarını değiştiriyorlar	yok	örtük	kethüda
yok	Hammadde sağlaması için bir üyelerini görevlendiriyorlar	var	örtük	kethüda
4 beşe, 1 beğ, ket beğ	Hammaddelerin adil ve eşit dağıtımını sağlamaya karar veriyorlar	yok	açık	kethüda
yok	Hayvan yağı paylaşımını her ay dört gruptan üçünün 5'er, dördüncüsünün 15 gün süreyle kasaphanelerden hayvan yağı alacağı şekilde düzenliyorlar	yok	açık	yiğitbaşı
yok	Kethüda seçimi	yok	örtük	kethüda
2 beşe, ket beşe	Kar tedarikçileriyle anlaşma (narh ve tedarik tekeli üzerine)	var	kuvvetle ima ediliyor	kethüda, yiğitbaşı

Defter	fol./belge	Yıl	Meslek	Yer	Din	Sayı
İK 10	72a 1.	1072	karcılar	İstanbul	m	4
İK 10	74a 3.	1071	bakkallar	İstanbul	m	3+
İK 10	74a3.	1071	şırugancılar	İstanbul, Galata, Eyüp, Üsküdar, Kasımpaşa	m	10+
İK 10	93a 3.	1072	kebabçılar/ aşçılar	İstanbul	m	6+
İK 10	94b 1.	1072	bozacılar	İstanbul	m (5), z (3)	8+
İK 10	96b 1.	1072	şişeciler	Galata	z	2+
İK 10	96b 1.	1072		İstanbul, Uzunçarşı	m	8+
İK 10	96b 1.	1072		İstanbul, Mahmud Paşa Sukı	y	7+
İK 10	99b s.2.	1072	tekneciler	İstanbul	m	7+

Asker unsur	İçerik	Âdete atıf	İttifaka başvurma	Liderler
yok	Şerbetçilerle anlaşma (narh ve tedarik tekeli üzerine)	var	kuvvetle ima ediliyor	karcıbaşı
belirsiz	Aşağıdaki şırugancılar davasında tanıklık ediyorlar	var	belli değil	bazarbaşı, bölükbaşı
1 beşe, 1 beğ	Hammadde paylaşımı anlaşmasını ihlal eden üyeleri dava ediyorlar	var	örtük	kethüda, yiğitbaşı, ihtiyarlar
3 beşe 1 beğ	Bozacılarla birbirlerinin sahasına girmeme konusunda anlaşmaya varıyorlar	var	açık	kethüda, yiğitbaşı, ihtiyarlar
ket beşe dahil 5 beşe	Kebabçılar/ aşçılarla birbirlerinin sahasına girmeme konusunda anlaşmaya varıyorlar	var	açık	kethüda, yiğitbaşı, ihtiyarlar
yok	Hurdacıların alanına tecavüzle suçlanıyorlar	yok	belli değil	kethüda
1 beğ	Yahudi meslektaşlarının haklılığına tanıklık ediyorlar	var	örtük	belli değil
yok	Şişecileri kendi alanlarına tecavüzle suçluyorlar	var	örtük	kethüda, yiğitbaşı, ihtiyarlar
yok	Koltukçuların alanlarına girmesini şikâyet ediyorlar	var	örtük	şeyh, kethüda, yiğitbaşı, ihtiyarlar

Defter	fol./belge	Yıl	Meslek	Yer	Din	Sayı
İK 10	104b 4.	1072	debbağlar	atlanmış	m (3'ü seyyid)	12+
İK 10	108b s.	1072	debbağlar	İstanbul	m (3'ü seyyid)	10+
İK 10	109a	1072	debbağlar	İstanbul, Yedikule	m (2'si seyyid)	5
İK 10	113b s.-114a 1.	1072	debbağlar	Yedikule ("İstanbul" loncasıyla aynı kişiler)	m (bir seyyid ve bir çorbacı)	7+
İK 10	113b s.-114a 1.	1072	debbağlar	Eyüp	m (karma: iğneciler, kahveciler, tirşeciler)	4+
İK 10	134b 2.	1071	kavukçular	İstanbul	m	23+
İK 10	146b s.	1072	çameşuy	İstanbul	m	7
GK 73	39b s2.		kullabcılar	İstanbul, Galata	m	2 (I) 7 (G)
GK 73	46b s2.	1061	şişeciler	Galata	z	12+

Asker unsur	İçerik	Âdete atıf	İttifaka başvurma	Liderler
yok	Bir parşömen imalatçısını, debbağları atladığı suçlamasıyla mahkemeye veriyorlar	var	örtük	kethüda, yiğitbaşı, ahi baba, ihtiyarlar
2 beşe (usta)	Kethüda olma hırsı gösteren bir üyelerini uyarıyorlar	yok	eksik	ahi baba, kethüda
yok	Kuşkulu işlerle meşgul bir üyelerini uyarıyorlar	ancak dolaylı olarak	örtük	ahi baba, kethüda
1 beşe, 1 çorbacı	Siyah inek derisi alan Eyüp debbağlarını şikâyet ediyorlar	var	örtük	ahi baba, kethüda, yiğitbaşı, ihtiyarlar
yok	Yedikule debbağlarının iddiasını kabul ediyorlar	var	örtük	ahi baba, ihtiyarlar
2 beğ, 1 beşe	Beğendikleri mevcut kethüdanın göreve devamına karar veriyorlar	yok	kuvvetle ima ediliyor	kethüda
1 beşe (yeni yiğitbaşı)	Bir beşe, yiğitbaşılığa seçiliyor	yok	örtük	şeyh, yiğitbaşı
yok	İstanbul'dakiler, Galata'dakileri, vergi yükünü paylaşmadıkları için dava ediyor ama sonuç alamıyor	var	örtük	yiğitbaşı, ihtiyarlar
yok	Bazı üyelerin uygulamalarını şikâyet ediyorlar	yok	çok açık	kethüda, yiğitbaşı, yazıcı (?)

Defter	fol./belge	Yıl	Meslek	Yer	Din	Sayı
GK 73	104b 2.	1061	nalçacılar	Galata	m	ket (m) 12 (ihtiyar)
GK 73	109a 1.	1061	nalçacı	Galata	m	Ket (m) 12 (ihtiyar)
GK 73	123a s.	1061		Galata	z	15
GK 73	134b 1.	1061	varılcılar	İstanbul ve Galata	z	8+
GK 73	134b 2.	1061	helvacılar	İstanbul, Galata, Tophane, Kasımpaşa	belirsiz, ket (m)	belirsiz
GK 73	135b 4.	yaklaşık 1061	bozacılar	Galata	belirsiz	belirsiz
GK 73	135b 4.	yaklaşık 1061		belirsiz (muhtemelen Galata)	z	belirsiz
GK 73	135b 5.	1061		Beşiktaş, Ortaköy, Arnavutköy,	z	belirsiz

Asker unsur	İçerik	Âdete atıf	İttifaka başvurma	Liderler
belirsiz	İhtiyarlardan birini Yağkapanı'ndaki bir dükkânda 12 günde bir çalışmaya yolluyorlar	var	çok açık	kethüda, ihtiyarlar
belirsiz	Münhal varsa ihtiyarlardan bir başkasını aynı iş için yolluyorlar	var	çok açık	kethüda, ihtiyarlar
yok	Kethüda makamı kurmak istiyorlar	iç uygulamalar için var, kethüdalık için yok	açık	kethüda
yok	Tokmak akçesinin yasadışı tahsilini şikâyet ediyorlar	var	örtük	unvan belirtilmemiş
belirsiz	İstanbul'dakiler, vergi yükünü paylaşmadıkları için Galata'dakileri şikâyet ediyor	var	örtük	kethüda
belirsiz	Bozacıların kürekçi harcındaki paylarını yükselten meyhanecileri şikâyet ediyorlar	var (ayrıca bir fermana da gönderme yapılıyor)	örtük	belli değil
belirsiz	Bozacıların kürekçi harcındaki paylarını keyfi biçimde artırmakla suçlanıyorlar	belli değil	örtük	belli değil
belirsiz	Galata'dakilerle birlikte kürekçi harcı ödemekte isteksiz davranıyorlar. Devlet, daha ağır bir yükümlülük getirerek bunları cezalandırıyor.	var	örtük	belli değil

Defter	fol./belge	Yıl	Meslek	Yer	Din	Sayı
GK 80	2a 2.		dekâkin ahalisi	Galata'da Arab Suk	m	8
GK 80	38a 2.	1067	şişeciler	Galata	z	7
GK 80	52a 2.	1067	kalafatçılar, marangozlar	belirsiz	m	9 kalafatçı + 2 marangoz
GK 80	52a 2.	1067	hayyatlar	belirsiz	m (4), z (1)	5
GK 80	52a 3.	1067	nalçacılar	Galata	m	5+
GK 80	75b 2.	1067	etmekciler	Galata	z	15 (hepsi unvansız)
GK 80	91a 2.	1067	bazarcılar, sebzeciler, şükufeciler	İstanbul	belirsiz	belirsiz
GK 80	93b 1.	1067	şişecilere yönelik ferman	Galata	z	belirsiz
İK 7	42b 1.	1070	muhzırlar (lonca değil)	İstanbul	m	12
İK 7	42b 3.	1070	muhzırlar (lonca değil)	İstanbul	m	13

Asker unsur	İçerik	Âdete atıf	İttifaka başvurma	Liderler
3 beşe, 1 beğ	İlk kez kethüda seçiyorlar	yok	örtük	kethüda
yok	Gündelik meseleler için kethüda istiyorlar (kethüdalığın kalıcı biçimde kurulup kurulmadığı belli değil)	yok	örtük	kethüda
2 beğ, 1 odabaşı, 2 beşe (kalafatçılar), 1 beşe (marangozlar)	Kendi alanlarındaki sandal ağacı ve tekne imalatı işlerine hayyatların girmesine itiraz ediyorlar	var	örtük	re'is
belirsiz	Kalafatçılar ve marangozların davalıları	belli değil	belli değil	belli değil
3 beşe	Kethüdalarını değiştiriyorlar	yok	açık	kethüda
yok	Kendilerini cezalandıran ihtisab ağasını şikâyet ediyorlar	var, dolaylı olarak	örtük	belli değil
belirsiz	Vergi muafiyeti talebi	var	belli değil	belli değil
yok	Bazı üyeler kethüda istemiyorlar ama devlet kethüda ile destekçileri lehinde tutum alıyor	var	yok	kethüda
yok	Üye sayılarını sınırlıyorlar	yok	örtük	kethüda, bölükbaşı, kaymakam, duacı
yok	Aynı. Ayrıca bazı üyeler sorun çıkardıkları için	yok	açık	kethüda, bölükbaşı, kaymakam

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

İstanbul Müftülük Arşivi

İK: 1 (1021-22/1612-14)
2 (1024-25/1615-16)
3 (1027/1618)
4 (1028/1618-19)
5 (1028-29/1618-20)
6 (1028-29/1618-20)
7 (1069-70/1658-60)
8 (1071/1660-61)
9 (1071-72/1660-62)
10 (1072-73/1661-63)

GK: 73 (1060-62/1650-52)
80 (1067/1656-57)

İBK: 122 (1053/1643-44)
218 (1172-73/ 1758-1760)

Başbakanlık Arşivi (İstanbul)

MD: 81 (1024-25/1615-16)
82 (1026-27/1617-18)
85 (1040-42/1628-32)
87 (1046-48/1636-38)
88 (1046-48/1636-38)
92 (1067-69/1656-58)
93 (1069-71/1658-60)

AŞ: 1 (1059-/1649-)
2 (1062-63/1651-53)
3 (1063-65/1652-55)

KK: 70 (1060/1650)
5026 (1098/1686-87)

Bab-ı Defteri no. 25386 (1096/1684-85)

İbnülemin Maliye 381 (1096/1685)

Topkapı Sarayı Arşivi

E. 5223/20 (1061/1651)
E. 7002/82 (1650-1655 arasında bir tarih)
E. 10207/2 (16. yüzyıl)
D. 2993 (1033/1623-24)
D. 1072 (1037/1627-28)
D. 3410 (1060/1650)

Atatürk Kitaplığı

Muallim Cevdet, B 2. (1092/1681-82)
Muallim Cevdet, B 10. (1176/1762-63)

Yayımlanmış ve Yayımlanmamış Birincil Kaynaklar

Âşıkpaşazade, *Âşıkpaşazade Târihi*, İstanbul: Matba'a-yı 'Âmire, 1332/1913-14.

Abdi Paşa, Abdurrahman, *Vekâyi'nâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, M. Hafid Efendi 250.

Abdurrahman Paşa, "Osmanlı Kanunnâmeleri" (1087/1676-77), *Milli Tetebbular Mecmuası* 3 (1916): 497-544.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, 9 cilt, İstanbul: FEY Vakfı, 1990-.

——— ve diğ., *Şer'iye Sicilleri*, 2 cilt, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları, 1988.

Atsız, Buğra, *Das Osmanische Reich um die Mitte des 17. Jahrhunderts: Nach den chroniken des Vecihi (1637-60) und des Mehmed Halifa (1633-60)*, Münih: Tuferik, 1977.

Barkan, Ömer Lütfi, "Bazı Büyük Şehirde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar", *Tarih Vesikaları* I-5 (1942): 326-340; II-7 (1942): 15-40; II-9 (1942): 168-177.

Beldiceanu, Nicoara, *Recherche sur la ville Ottomane au XVe siècle: étude et actes*, Paris: Librairie d'Amerique et d'Orient, 1973.

Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi*, ed. ve çev. Hrand Andreasyan, İstanbul: Eren, 1988.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. 1, *İstanbul*, ed. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.

——— *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. 3, ed. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

——— *Narrative of Travels in Europe, Asia, and Africa in the Seventeenth Century by Evliya Efendi*, ed. ve çev. Joseph von Hammer, Londra: Parbury, Ailen and Co., 1834.

——— *Seyahatname*, 10 cilt, İstanbul: İkdam Matbaası, 1314/1896-97-1938.

——— *The Intimate Life of an Ottoman Statesman, Melek Ahmed Pasha (1588-1662)*, ed. ve çev. Robert Dankoff, New York: State University of New York Press, 1991.

Halebi, İbrahim bin Muhammed, *Mülteka'l-ebhûr*, çev. Mehmet Mevkufati, İstanbul: Dāru't-Tıba'ati-'Âmire, 1290/1873.

Hezarfen Hüseyin, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, ed. Sevim İlgürel, Ankara: TTK, 1998.

Hüseyin Tuğî, "Tuğî Tarihi", *Belleten* 11-43 (1947), ed. Midhat Sertoğlu.

İbrahim Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, 2 cilt, İstanbul, 1281-83/1864-66.

İsāzade, *Îsâ-zâde Târihi*, ed. Ziya Yılmazer, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996.

Kal'a, Ahmed (ed.), *İstanbul Esnaf Tarihi* 1, İstanbul: İstanbul Araştırma Merkezi, 1997.

Karaçelebizade Abdülaziz, *Ravżatü'l-Ebrār*, Kahire, 1238/1832.

Kâtip Çelebi, *Fezleke-i Kâtip Çelebi*, İstanbul: Ceride-i Havadis Matbaası, 1869-71.

——— *The Balance of Truth*, çev. G.L. Lewis, Londra: Ailen and Unwin, 1957.

Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, ed. Yılmaz Kurt, Ankara: Ecdâd, 1994.

Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.

——— "1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşidli Eşya ve Hizmet Fiatları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* IX (1978): 1-83.

Majer, Hans Georg (ed.), *Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden von Jahre 1675*, Viyana: Verlag der Österreichische Akademie des Wissenschaften, 1984.

Mehmet Halife, *Târih-i Gilmânî*, ed. Kâmil Su, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999.

Mehmed Râşid, *Tarih-i Râşid*, İstanbul: Matba'a-yı 'Âmire, 1865.

Meninski, Franciszek, *Lexicon Arabico-Persico-Turcicum*, Viyana, 1780-1802.

Mustafa Nâ'îmâ, *Tarih-i Nâ'îmâ*, 6 cilt, İstanbul, 1864-66.

Nuri (Ergin), Osman, *Mecelle-i Umur-i Belediye*, 5 cilt, İstanbul, 1914-1922, transkripsiyon: 9 cilt, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1995.

Osmanzade Ahmed Tayyib, *Hadikât ü'l-Vüzerâ*, Freiburg, 1961.
Öztürk, Said (ed.), *Askeri Kassma Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, İstanbul: Osmanlı Araştırma Vakfı, 1995.
Refik (Altınay), Ahmed, *İstanbul Hayatı*, 4 cilt, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988, ilk basım 1333/1914-15.
Rycaut, Paul, *The History of the Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1682.
——— *The History of the Turkish Empire, from the Year 1623 to the Year 1677*, Londra, 1687.
Sarı Mehmet Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, ed. Adülkadir Özcan, Ankara: TTK, 1995.
Silahdar Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, ed. Mustafa Nihat Özön, Ankara: AKBA Kitabevi, 1947.
Sudi, Süleyman, *Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)*, ed. Mehmed Ali Ünal, Isparta, 1996.
Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmani*, 4 cilt, İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1890-93.
Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri, ed. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
Thevenot, M. De, *The Travels of Monsieur de Thevenot into the Levant*, Londra: H. Clark, 1686.
Tursun Beg, *History of Mehmed the Conqueror*, ed. Halil İnalcık ve Rhoads Murphey, Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1978.
Uysal, Abdullah (ed.), *Zanaatlar Kanunu (Kanun-nâme-i Ehl-i Hiref)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1982.
Yücel, Yaşar (ed.), *Kitâb-ı Mesâlihi'l-Muslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 1981.
——— *Kitâb-ı Müstetâb*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 1974.

İkincil Kaynaklar

Abou-El-Haj, Rifaat, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*, Albany: SUNY Press, 1991.
——— *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*, İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Institut te İstan-

bul, 1984 [*1703 İsyanı: Osmanlı Siyasasının Yapısı*, çev. Çağdaş Sümer, İstanbul: Tan Yayıncılık, 2011].

Abu-Lughod, Janet, "The Islamic City-Historic Myth, Islamic Essence, and Contemporary Relevance", *IJMES* 19 (1987): 155-76.

Akarlı, Engin, "Gedik: A Means to Multiple Claims for İstanbul Artisans and Traders, 1750-1840", *Law, Anthropology, and the Constitution of the Social: Making Persons and Things* içinde, ed. R. Alain Pottage ve Martha Mundy, Cambridge University Press, 2004.

——— "Gedik: Implements, Mastership, Shop Usufruct and Monopoly among Istanbul Artisans. 1750-1850", *Wissenschaftsholleg-Jahrbuch* (1985-86): 223-232.

——— "Law and Order in the Marketplace: Istanbul Artisans and Shopkeepers, 1730-1840", yayımlanmamış tebliğ, 1998.

——— "The Uses of Law among Istanbul Artisans and Tradesmen: The Story of Gedik as Implements, Mastership, Shop Usufruct and Monopoly, 1750-1850", *International Symposium on Legalism and Political Legitimation in the Ottoman Empire and in the Early Turkish Republic: ca. 1500 to 1940*, Ruhr: Universität Bochum, 1988, 1-37.

Akdağ, Mustafa, *Büyük Celâlî Karışıklıklarının Başlaması*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.

——— *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, 2 cilt, Ankara: TTK Basımevi, 1971.

Akgündüz, Ahmet, "Osmanlı Hukukunda Gedik Hakkının Menşe'i ve Gedik Hakkıyla İlgili Ebusuud'un Bir Risalesi", *Türk Dünyası Araştırmaları* 46 (1987): 149-62.

Aktepe, Münir, *Patrona İsyanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958.

——— "Ahmed III. Devrinde Şark Seferine İştirâk Edecek Ordu Esnafı Hakkında Vesikalar", *Tarih Dergisi* 7-10 (1954): 18-30.

——— "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Mes'elesine Dair Bazı Vesikalar", *Tarih Dergisi* 9-13 (1958): 1-30.

al-Qattan, Najwa, "*Dhimmis* in the Muslim Court: Legal Autonomy and Religious Discrimination", *IJMES* 31 (1999): 429-44.

Altay, Fikret, *Kaftanlar*, İstanbul: İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi-YKY, 1979.

And, Metin, *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1982.

Arslan, Mehmet, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1999.

Artan, Tülay, "Aspects of the Ottoman Elite's Food Consumption: Looking for 'Staples,' 'Luxuries,' and 'Delicacies' in a Changing Century", *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550-1922: An Introduction* içinde, ed. Donald Quataert, Albany: State University of New York Press, 2000, 107-200.

Aston, Trevor (ed.), *Crisis in Europe: 1560-1660*, Garden City, N.Y.: Anchor Books, 1967.

Ayanoğlu, İsmail, *Ok Meydanı ve Okçuluk Tarihi*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1974.

Aynural, Salih, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları: Zahire Ticareti (1740-1840)*, İstanbul: Tarih Vakfı, 2001.

Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1982.

Baer, Gabriel, "The Organization of Labour", *Handbuch der Orientalistik*, Abteilung 1. Band 6. Abschnitt 6. Teil 1 (1977): 31-52.

——— "Monopolies and Restrictive Practices of Turkish Guilds", *JESHO* 13 (1970): 145-65.

——— "Ottoman Guilds-A Reassessment", *VIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler* (1976) 2: 95-101.

——— "The Administrative, Economic, and Social Functions of Turkish Guilds", *IJMES* 1 (1970): 28-50.

——— "The Structure of Turkish Guilds and Its Significance for Ottoman Social History", *Fellah and Townsmen in the Middle East: Studies in Social History*, Londra: Frank Cass and Company, 1982.

——— *Egyptian Guilds in Modern Times*, Kudüs: The Israel Oriental Society, 1964.

——— *Fellah and Townsmen in the Middle East: Studies in Social History*, Londra: Frank Cass and Company, 1982.

Bardakjian, Kevork, "The Rise of the Armenian Patriarchate of Constantinople", *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Function of a Plural Society* içinde, ed. Benjamin Braude ve Bernard Lewis, New York: Holmes and Meier, 1982, 89-100.

Barkan, Ömer Lütfi, "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East", çev. Justin McCarthy, *IJMES* 6 (1975): 3-28.

——— "1070-1071 (1660-1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese", *İktisat Fakültesi Mecmuası* 17 (1955-56): 304-47.

——— "Avarız", *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1950-88.

——— "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler* 3: 5-6 (1966): 1-479.

——— "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten* 34/136 (1970): 557-607.

——— *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, 2 cilt, Ankara: TTK, 1979.

Barkey, Karen, *Bandits and Bureaucrats: the Ottoman Route to State Centralization*, Ithaca: Cornell University Press, 1994.

Bayramoğlu, Fuat, *Turkish Glass Art and Beykoz-Ware*, çev. Leyla M. Kermenli, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1976.

Belin, M., *La Propriété Foncière en Pays Musulman et Spécialement en Turquie*, Paris: Imprimerie Impériale, 1862.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuki İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967-69.

Black, Antony, "Decolonization of Concepts", *Journal of Early Modern History* 1-1 (1997): 55-69.

——— *Guilds and Civil Society in European Political Thought*, Londra: Methuen, 1984.

Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara: TTK, 1992.

Braudel, Fernand, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, New York: Harper and Row, 1972.

Breebaart, D.A., "Miscellanea: The Fütüvvet-Nâme-i Kebir, A Manual on Turkish Guilds", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 15 (1972): 203-19.

Cahen, Claude, "Y a-t-il eu des corporations professionnelles dans le monde musulman classique?: Quelques notes et refléxions", *The Islamic City* içinde, ed. Albert Hourani ve S.M. Stern, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1970, 51-63.

——— ve Franz Taeschner, "Futuwwa", *Encyclopedia of Islam*, 2. basım.

Canbakal, Hülya, "'Ayntab at the End of the Seventeenth Century", doktora tezi, Harvard University, 1999.

Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

Chalcraft, John, "The Striking Cabbies and Other Stories: Crafts and Guilds in Egypt, 1863-1914", doktora tezi, New York University, 2001.

Clay, Christopher, "Labor Migration and Economic Conditions in Nineteenth-Century Anatolia", *Middle Eastern Studies* 34-4 (1998): 1-32.

Cohen, Amnon, *The Guilds of Ottoman Jerusalem*, Leiden: E.J. Brill, 2001.

Cook, Michael A., *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, Londra: Oxford University Press, 1972.

Cvetkova, Bistra, "Les *celep* et leur rôle dans la vie économique des Balkans à l'époque Ottomane (XVe-XVIIIe s.)", *Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day* içinde, ed. Michael A. Cook, Londra: Oxford University Press, 1970, 172-92.

Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara: TTK, 1997.

Çavuşoğlu, Semiramis, "The Kadızadeli Movement: An Attempt of Şeri'at-Minded Reform in the Ottoman Empire", doktora tezi, Princeton University, 1990.

Çizakça, Murat, *Comparative Evolution of Business Partnerships: The Islamic World and Europe, with Specific Reference to the*

Ottoman Archives, Leiden: EJ. Brill, 1996 [*İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999].

Danışmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, 5 cilt, İstanbul: Türkiye Basımevi, 1950.

Darling, Linda, *Revenue-Raising and Legitimacy*, Leiden: E.J. Brill, 1996.

——— "Ottoman Politics through British Eyes: Paul Rycaut's *The Present State of the Ottoman Empire*", *Journal of World History* 5-1 (1994): 71-97.

——— "Ottoman Salary Registers as a Source for Economic and Social History", *TSAB* 14-1 (1990): 13-33.

"Debbağzade Mehmed Efendi", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı, 1988-.

Denoeux, Guilain, *Urban Unrest in the Middle East: A Comparative Study of Informal Networks in Egypt, Iran and Lebanon*, Albany: SUNY Press, 1993.

Derleme Sözlüğü [*Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*], 11 cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1963-1979.

Diamond, Jared, *Guns, Germs, and Steel*, New York: W.W. Norton, 1999 [*Tüfek, Mikrop ve Çelik*, çev. Ülker İnce, Ankara: TÜBİTAK, 2002].

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 8 cilt, İstanbul: Tarih Vakfı, 1993-95.

Ekinci, Yusuf, *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1989.

Eldem, Edhem, Bruce Masters ve Daniel Goffman, *The Ottoman City between East and West: Aleppo, Izmir and Istanbul*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999 [*Doğu ile Batı arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, çev. Servet Yalçın, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012; ilk baskı 2003].

Epstein, Steven, "Guilds and Métiers", *Dictionary of the Middle Ages*, New York: Charles Scribner's Sons, 1985.

——— *Wage Labor and Guilds in Medieval Europe*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1991.

Epstein, S.R., "Craft Guilds, Apprenticeship, and Technological Change in Preindustrial Europe", *Journal of Economic History* 48: 3-4 (1988): 684-713.

Eren, İsmail, "Bir Yugoslav Tarihçi: Hamdiya Kreşevlakoviç ve Eseri", *İFM* 17/1-4 (1956), 359-379.

Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, 1071-1920* içinde, ed. Osman Okyar ve Halil İnalcık, Ankara, 1980.

Ertuğ, Nejdet, "Osmanlı Ulaşım Sisteminde Kayıkçılık", doktora tezi, İstanbul, 1999.

Faroqhi, Suraiya, "Between Conflict and Accommodation: Guildsmen in Bursa and Istanbul during the 18th Century", yayımlanmamış yazı, 1997.

——— "Counterfeiting in Ankara", *TSAB* 15-2 (1991): 282-92.

——— "Crisis and Change, 1590-1699", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire* içinde, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, 411-636.

——— "Merchant Networks and Ottoman Craft Production 16-17th Centuries", *The Proceedings of International Conference on Urbanism in Islam*, 5 cilt, Tokyo: Middle Eastern Culture Center, 1 (1989): 86-132.

——— "Ottoman Guilds in the Late Eighteenth Century: The Bursa Case", *Making a Living in the Ottoman Lands: 1480 to 1820*, İstanbul: The Isis Press, 1995, 93-112.

——— "Political Activity among Ottoman Taxpayers and the Problem of Sultanic Legitimation 1570-1650", *JESHO* 35 (1992): 1-39.

——— "Political Initiative 'from the Bottom Up' in the Sixteenth- and Seventeenth-Century Ottoman Empire: Some Evidence for Their Existence", *Coping with the State: Political Conflict and Crime in the Ottoman Empire, 1550-1720*, İstanbul: The Isis Press, 1995, 1-11.

——— "The Fieldglass and Magnifying Lens: Studies of Ottoman Crafts and Craftsmen", *Making a Living in the Ottoman Lands: 1480 to 1820*, İstanbul: The Isis Press, 1995, 71-91.

——— "Urban Space as Disputed Grounds: Territorial Aspects to Artisan Conflict in Sixteenth- to Eighteenth-Century Istanbul", *Stories of Ottoman Men and Women*, İstanbul: Eren, 2002, 219-234.

——— *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia: Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984 [*Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993].

Finkel, Caroline, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Viyana: VWGÖ, 1988.

Fleischer, Cornell, "Royal Authority, Dynastic Cyclism and 'Ibn Khaldunism' in Sixteenth and Seventeenth-Century Ottoman Letters", *Journal of Asian and African Studies* XVIII: 3-4 (1983): 198-220.

Genç, Mehmet, "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri", *Ahilik ve Esnaf*, İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1986, 113-30.

——— "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", *Türkiye İktisat Semineri* içinde, ed. Osman Okyar ve Ünal Nalantoğlu, Ankara, 1975.

——— "Ottoman Industry in the Eighteenth Century: General Framework, Characteristics and Main Trends", *Manufacturing in the Ottoman Empire and Turkey, 1500-1950* içinde, ed. Donald Quataert, Albany: SUNY Press, 1994, 59-86.

Gerber, Haim, *Economy and Society in an Ottoman city: Bursa, 1600-1700*, Kudüs: Hebrew University, 1988.

——— "The Monetary System of the Ottoman Empire", *JESHO* 25-3 (1982): 308-24.

——— *Islamic Law and Culture: 1600-1840*, Leiden: E.J. Brill, 1999.

Ghazaleh, Pascale, "The Guilds: Between Tradition and Modernity," *The State and Its Servants: Administration in Egypt from Ottoman Times to the Present* içinde, ed. Nelly Hanna, Kahire: The American University in Cairo Press, 1995, 60-74.

——— *Masters of the Trade: Crafts and Craftspeople in Cairo, 1750-1850*, Kahire: The American University in Cairo Press, 1999.

——— "Organizing Labor: Professional Classifications in Late 18th-/early 19th-Century Cairo", Middle East Studies Association of North America'nın yıllık toplantısına sunulan yayımlanmamış tebliğ, 2002.

Goffman, Daniel, *Izmir and the Levantine World, 1550-1650*, Seattle: University of Washington Press, 1990 [*İzmir ve Levanten Dünya*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995].

——— "Ottoman *Millets* in the Early Seventeenth Century", *New Perspectives on Turkey* 11 (1994): 135-58.

Gölpınarlı, Abdülbaki, "Burgazi ve «Fütüvvet-Nâme»si", *İktisat Fakültesi Mecmuası* 15 (1953-4): 76-153.

——— "«Fütüvvet-Nâme-i Sultânî» ve Fütüvvet Hakkında Bâzı Notlar", *İktisat Fakültesi Mecmuası* 17 (1955-56): 127-55.

——— "Fütüvvet-Nâme-i Şeyh Seyyid Huseyn ibni Gaybî", *İktisat Fakültesi Mecmuası* 17 (1955-56): 73-125.

——— "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", *İktisat Fakültesi Mecmuası* 11:1-4 (1949-50).

Greene, Molly, *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean*, Princeton: Princeton University Press, 2000.

Greenwood, Antony, "Istanbul's Meat Provisioning: A Study of *Celepkeşan* System", doktora tezi, The University of Chicago, 1988.

Griswold, William J., *The Great Anatolian Revolt, 1591-1611*, Berlin: Klaus Schwarz, 1983 [*Anadolu'da Büyük İsyan, 1591-1611*, çev. Ülkün Tansel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000].

Gülerman, Adnan ve Sevda Taştekil, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Ankara: Feryal Matbaası, 1993.

Hammer-Purgstall, Joseph, *Histoire de l'empire Ottoman*, 18 cilt, Paris: Bellizard, Barthèss, Dufour et Lowell, 1837.

Hattox, Ralph, *Coffee and Coffeehouses*, Seattle: University of Washington Press, 1985 [*Kahve ve Kahvehaneler. Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996].

Heyd, Uriel, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, ed. V.L. Menage, Londra: Oxford University Press, 1973.

Hickson, Charles R. ve Earl A. Thompson, "A New Theory of Guilds and European Economic Development", *Explorations in Economic History* 28 (1991): 127-68.

Hobsbawm, Eric, "The Crisis of the Seventeenth Century", *Past and Present* 5 (1954): 33-53, 6 (1954): 44-65.

——— ve Terrence Ranger (ed.), *Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Hodgson, Marshall G.S., *The Venture of Islam*, 3 cilt, Chicago: University of Chicago Press, 1977, ilk basım 1974.

Hume, David, *A Treatise of Human Nature*, Londra: J.M. Dent and Sons, 1966; ilk basım 1738.

Islamic Legal Studies Program, Harvard Law School, "A Preliminary Bibliography of Studies Based on Ottoman Court Registers", yayımlanmamış daktilo metin, 1998.

İnalcık, Halil, "Adâletnâmeler", *Belgeler* II, 3-4 (1965): 49-145.

——— "The Appointment Procedure of a Guild Warden *ketkhudâ*", *Wiener Zeitshcrift fur die Kunde des Morgenlandes* 76 (1986): 135-42.

——— "Capital Formation in the Ottoman Empire", *Journal of Economic History* 29/1-2 (1969): 97-140.

——— "Comments on 'Sultanism': Max Weber's Typification of the Ottoman Polity", *Princeton Papers in Near Eastern Studies* 1 (1992): 49-72.

——— "Decision Making in the Ottoman State", *Decision Making and Change in the Ottoman Empire* içinde, ed. Caesar E. Farah, Missouri: Thomas Jefferson University Press, 1993, 9-18.

——— "The Hub of the City: the Bedestan of İstanbul", *International Journal of Turkish Studies* 1-1 (1979-80): 1-17.

——— "İstanbul", *EI²*.
——— "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum* 6 (1980) 283-337.
——— "Ottoman Galata", *Varia Turcica XIII: Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne*, ed. Edhem Eldem, İstanbul: Isis, 1991.
——— "Rice cultivation and the Çeltükçi Re'aya System", *Turcica* 14 (1982): 69-141.
——— "Şikâyet Hakkı: 'Arz-ı Hâl ve 'Arz-ı Mahzar'lar", *Osmanlı Araştırmaları Journal of Ottoman Studies* 7-8 (1988): 33-54.
——— *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, New Rochelle, New York: Orpheus Publishing, 1989, ilk baskı 1973 [*Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul: YKY, 2003].
İstanbul'un Dört Çağı Panelleri, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.
Jennings, Ronald, "The Judicial Registers Şer'i Mahkeme Sicilleri of Kayseri 1590-1630 as a Source for Ottoman History", doktora tezi, University of California, Los Angeles, 1972.
Johansen, Baber, *Contingency in Islamic Law: Legal and Ethical Norms in the Muslim Fiqh*, Leiden: E.J. Brill, 1999.
Kafadar, Cemal, "The Myth of the Golden Age: Ottoman Historical Consciousness in the Post-Süleymanic Era", *Suleyman the Second and His Time* içinde, ed. Halil İnalcık ve Cemal Kafadar, İstanbul: Isis, 1993, 37-48.
——— "Les troubles monétaires de la fin du XVIe siècle et la prise de conscience ottomane du déclin", *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations*, 46-2 (1991): 381-400.
——— "Self and Others: The Diary of a Dervish in Seventeenth-Century Istanbul and First-Person Narratives in Ottoman Literature", *Studia Islamica* 69 (1989): 121-50.
——— "State Supervision over the Marketplace: Thoughts on Ottoman Market Codes in the Light of the Book of the Eparch", yayımlanmamış bildiri, Princeton, 1994.
——— "The Question of Ottoman Decline", *Harvard Middle Eastern and Islamic Review* 4:1-2 (1997-98): 30-75.

——— "When Coins Turned into Drops of Dew and Bankers Became Robbers of Shadows: The Boundaries of Ottoman Economic Imagination at the End of the Sixteenth Century", doktora tezi, Institute of Islamic Studies, McGill University, 1986.

——— "Yeniçeri-Esnaf Relations", yüksek lisans tezi, McGill University, 1981.

Kafesçioğlu, Çiğdem, "The Ottoman Capital in the Making: The Reconstruction of Constantinople in the Fifteenth Century", doktora tezi, Harvard University, 1996.

Kal'a, Ahmed, "Gediklerin Doğuşu ve Gedikli Esnaf", *Türk Dünyası Araştırmaları* 16 (1982): 181-87.

——— *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul: Öz Dizgi Matbaası, 1987.

Keyvani, Mahdi, *Artisans and Guild Life in the Later Safavid Period: A Chapter in the Economic and Social History of Iran*, Berlin: K. Schwarz, 1982.

Khoury, Dina Rizk, *State and Provincial Society in Ottoman Empire: Mosul 1540-1834*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997 [*Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu. Musul 1540-1834*, çev. Ülkün Tansel, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008; ilk basım 2003].

Kırlı, Cengiz, "The Struggle over Space: Coffeehouses of Ottoman İstanbul, 1780-1845", doktora tezi, Binghamton University, State University of New York, 2000.

Kiernan, V.G., *Tobacco: A History*, Londra: Hutchinson Radius, 1991.

Koçu, Reşat Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, 11 cilt, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1958-71.

——— *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara: Sümerbank, 1967.

Kuban, Doğan, *Istanbul: An Urban History*, İstanbul: The Economic and Social History Foundation of Turkey, 1996.

——— "İstanbul'un Tarihi Yapısı", *Mimarlık* 5 (1970): 26-48.

Kumbaracılar, İzzet, *Serpuşlar*, İstanbul: TURİNG, 1979.
Kunt, İbrahim Metin, "Derviş Mehmed Paşa, Vezir and Entrepreneur: A Study in Ottoman Political-Economic Theory and Practice", *Turcica* 9 (1977): 197-214.
——— "The Köprülü Years", doktora tezi, Princeton University, 1971.
Kuran, Timur, "Islamic Influences on the Ottoman Guilds", *The Great Ottoman Civilization*, 5 cilt, Ankara: Yeni Türkiye, 2000, 2: 43-59.
Kütükoğlu, Mübahat, "Osmanlı Esnafında Oto-Kontrol Müessesesi", *Ahilik ve Esnaf*, İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1986, 55-76.
Lambton, Ann K.S., *Landlord and Peasants in Persia*, Londra: Oxford University Press, 1953.
——— "Justice and Medieval Persian Theory of Kingship", *Studia Islamica* 17 (1962): 91-119.
Lapidus, Ira, *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Cambridge: Harvard University Press, 1967.
Lewis, Bernard, "The Islamic Guilds", *Economic History Review* 8 (1937): 20-37.
——— *Muslim Discovery of Europe*, New York: W.W. Norton, 1982.
MacKinney, Richard, *Tradesmen and Traders: The World of Guilds in Venice and Europe, c. 1250-1650*, Londra: Croom Helm, 1987.
Madelung, W, "Karmatr", *EI²*.
Mandaville, Jon E., "Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire", *IJMES* 10 (1979): 289-308.
Mantran, Robert, "Centralisation administrative et financière: problèmes du ravitaillement d'Istanbul aux XVIIe et XVIIIe siècles", *Istanbul à la jonction des cultures Balkaniques, Méditerranéennes, Slaves, et Orientales, aux XVIe-XIXe siècles*, Bükreş, 1977, 59-68.
——— "Hisba", *Encyclopedia of Islam*, 2. basım.
——— "Politique, économie et monnaie dans l'empire Ottoman au XVIIème siècle", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Ankara, 1980, 123-25.

——— *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris: Libraire Adrien Maisonneuve, 1962.

Mardin, Şerif, "Ideology and Religion in the Turkish Revolution", *IJMES* 2-2 (1971): 197-211.

Massignon, Louis, "La 'futuwwa' ou 'pacte d'honneur artisanal' entre les travailleurs musulmans au Moyen Age", *La Nouvelle Clio* 4 (1952): 171-98.

——— "Sinf", *Encyclopedia of Islam*, 1. basım, 9 cilt, 1913-36.

Mehmed, Sıtkı, *Gedikler*, İstanbul, 1325/1909-10.

Messick, Brinkley, *The Caligraphic State*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1993.

Mols, Roger, *Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XVIe au XVIIIe Siècle*, Gembloux: J. Duculot, 1954-56.

Murphey, Rhoads, "Provisioning Istanbul: The State and Subsistence in the Early Modern Middle East", *Food and Foodways* 2 (1988): 217-63.

——— "Communal Living in Ottoman Istanbul: Searching for the Foundations of an Urban Tradition", *Journal of Urban History* 16-2 (1990): 115-31.

——— "The Historical Setting", *The Intimate Life of an Ottoman Statesman Melek Ahmed Pasha 1588-1662* içinde, ed. Robert Dankoff, Albany: SUNY Press, 1991, 21-41.

Olson, Robert, "The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: Realignment in Ottoman Politics?", *JESHO* 27 (1984): 329-44.

——— "Jews, Janissaries, Esnaf and the Revolt of 1740 in Istanbul", *JESHO* 20-2 (1977): 185-206.

Orhonlu, Cengiz ve Gabriel Baer, "Ketkhudâ", *EI²*.

——— "İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği", *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, İzmir, 1984, 83-103.

Osman, Rifat, *Edirne Sarayı*, Ankara: TTK, 1989.

Özkoçak, Selma, "Two Urban Districts in Early Modern İstanbul: Edirnekapı and Yedikule", *Urban History*, Cambridge University Press, Mayıs 2003.

Pamuk, Şevket, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000 [*Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017; ilk basım 1999].

——— "Money in the Ottoman Empire, 1326-1914", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire* içinde, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, 947-80.

Parker, Geoffrey ve Lesley M. Smith (ed.), *The General Crisis of the Seventeenth Century*, Londra: Routledge, 1997, ilk basım 1978.

Parker, Geoffrey, "'Military Revolution' 1560-1660-a Myth?", *Journal of Modern History*, 48-2 (1976): 195-214.

Peirce, Leslie, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 1993 [*Harem-i Hümayun. Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996].

Persson, Kari Gunnar, *Grain Markets in Europe: 1500-1900*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Pottage, R. Alain ve Martha Mundy, *Law, Anthropology, and the Constitution of the Social: Making Persons and Things*, Cambridge University Press, 2004.

Procházka-Eisl, Gisela, *Das Sûrnâme-i Hümâyûn*, İstanbul: Isis, 1995.

Quataert, Donald, "The Age of Reforms, 1812-1914", *Economic and Social History of the Ottoman Empire* içinde, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

——— "Janissaries, Artisans, and the Question of Ottoman Decline, 1730-1826", *Workers, Peasants, and Economic Change in the Ottoman Empire: 1730-1914*, İstanbul: Isis, 1993.

——— "Labor History and the Ottoman Empire, c. 1700-1922", *International Labor and Working-Class History* 60 (2001): 93-109.

——— "Ottoman Workers and the State, 1826-1914", *Workers and Working Classes in the Middle East* içinde, ed. Zachary Lockman, Albany: SUNY Press, 1994, 21-40.

——— "Political Power and Social Networks: Popular Coexistence and State Oppression in Ottoman Syria", *Islamic Urbanism in Human History* içinde, ed. Sato Tsugitaka, Londra ve New York: Kegan Paul International, 1997, 22-37.

——— *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993 [*Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, çev. Tansel Güney, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999].

Rafeq, Abdul-Karim, "Craft Organization, Work Ethics, and the Strains of Change in Ottoman Syria", *The Journal of the American Oriental Society* 111-3 (1991): 495-511.

Raymond, André, *Artisans et Commerçants au Caire*, Şam: Institut Français de Damas, 1973.

——— "Soldiers in Trade: The Case of Ottoman Cairo", *British Journal of Middle Eastern Studies* 18-1 (1991): 16-37.

——— "The Role of the Communities (*Tawâ'if*) in the Administration of Cairo in the Ottoman Period", *The State and Its Servants: Administration in Egypt from Ottoman Times to the Present* içinde, ed. Nelly Hanna, The American University in Cairo Press, 1995, 32-43.

Redhouse, James W., *Türkçeden İngilizceye Lûgat Kitabı*, İstanbul, 1921.

——— *Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük*, İstanbul, 1968.

Sahillioğlu, Halil, "XVII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'da Tedavüldeki Sikkelerin Râici", *Belgeler* 1-2 (1964): 227-33.

——— "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 1-1 (1967): 36-40; 1-2 (1967): 54-56; 1-3 (1967): 50-53.

Sakaoğlu, Necdet, "Veziriazam", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 8 cilt, İstanbul: Tarih Vakfı, 1993-95, 7: 384-386.

——— "İhtisab", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 8 cilt, İstanbul: Tarih Vakfı, 1993-95, 4: 143-144.

Salzmann, Ariel, "An Ancien Regime Revisited: 'Privatization' and Political Economy in the Eighteenth-Century Ottoman Empire", *Politics and Society* 21-4 (1993): 393-423.

Seng, Yvonne J., "The Şer'iye Sicilleri of İstanbul Müftülüğü as a Source for the Study of Everyday Life", *TSAB* 15-2 (1991): 307-25.

Shils, Edward, *Tradition*, Chicago: The University of Chicago Press, 1981.

Shkodra, Zija, "Les esnaf ou corporations dans la vie urbaine Balkanique des XVIIe- XVIIIe siècles", *Studia Albanica* 12-2 (1975): 47-76.

Singer, Milton, *When a Great Tradition Modernizes: An Anthropological Approach to Indian Civilization*, Chicago: The University of Chicago Press, 1972.

Steingass, Francis Joseph, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beyrut, 1970.

Stern, S.M., "The Constitution of the Islamic City", *The Islamic City*, ed. Albert Hourani ve S.M. Stern, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1970, 25-50.

Sunar, İlkay ve Binnaz Toprak, "Islam in Politics: The Case of Turkey", *Government and Opposition* 18 (1983): 421-41.

Şemseddin Sâmi, *Kāmus-ı Türkî*, İstanbul, 1317.

——— *Resimli Kāmus-ı Fransevî*, İstanbul, 1322.

Taeschner, Franz, *Gülschehris Mesnevi auf Achi Evran, den Heiligen von Kirschehir und Patron der Türkischen Zünfte*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1955.

——— "Akhi", *Encyclopedia of Islam*, 2. basım.

——— "Akhi Ewran", *Encyclopedia of Islam* içinde, 2. basım.

——— *Zünfte und Bruderschaften im Islam: Texte zur Geschichte der Futuwwa*, Zürih ve Münih: Artemis Verlag, 1979.

Tarama Sözlüğü [*XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*], 8 cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1967.

Terzioğlu, Derin, "The Imperial Circumcision Festival of 1582", *Muqarnas* 12 (1995): 84-100.

Tezcan, Baki, "The 'Kanunname of Mehmed II': A Different Perspective", *The Great Ottoman Civilization*, Ankara, 2000, 3: 657-665.

Thorning, H., *Beiträge zur Kentnis des Islamischen Vereinswesens auf Grund von Bast Madad et-Taufiq (Türkische Bibliothek* 16), Berlin, 1913.

Thrupp, Sylvia, "The Gilds", *Cambridge Economic History of Europe*, 8 cilt, Londra: Cambridge University Press, 1963, 230-81.

Tietze, Andreas, "Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch", *Oriens* 8 (1955).

Todorov, Nikolai, *The Balkan City: 1400-1900*, Seattle: University of Washington Press, 1983.

Toprak, Zafer, "Nüfus-Fetihten 1950'ye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Sosyal ve Ekonomik Tarih Vakfı, 1993-.

——— "Tarihsel Nüfusbilim Açısından İstanbul'un Nüfusu ve Toplumsal Topografyası", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi* 3 (1992): 109-20.

Trevor-Roper, H.R., "The General Crisis of the Seventeenth Century", *Crisis in Europe: 1560-1660* içinde, ed. Trevor Aston, Garden City, N.Y.: Anchor Books, 1967, 59-95.

Udovitch, Abraham L., *Partnership and Profit in Medieval Islam*, Princeton: Princeton University Press, 1970.

Uğur, Ali, *The Ottoman Ulema in the Mid-Seventeenth Century*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1986.

Uluçay, Çağatay, "İstanbul Saraçhanesi ve Saraçlarına Dair Bir Araştırma", *Tarih Dergisi* 3:5-6 (1951-52): 147-64.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, 2 cilt, Ankara: TTK, 1988, ilk basım 1943.

——— *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: TTK, 1988, ilk basım 1948.

——— *Osmanlı Tarihi*, 9 cilt, Ankara: TTK, 1995, ilk basım 1951.

——— *Saray Teşkilâtı*, Ankara: TTK, 1988, ilk basım 1945.

Ülgener, Sabri, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Der Yayınları, 1981.

Vatin, Nicolas, "Une affaire interne: Le sort et la libération des personnes de condition libre illégalement retenues en esclavage sur le territoire ottoman (XVIe siècle)", *Turcica* 33 (2001): 149-190.

Veinstein, Gilles, "Du marché urbain au marché du camp: l'institution ottomane des orducu", *Mélanges Professeur Robert Mantran* içinde, ed. Abdeljelil Temimi, Zaghouan: Centre d'Etudes et de Recherches Ottomanes, Morisques, de Documentation et d'Information, 1988, 299-330.

——— "L'oralité dans les documents d'archives ottomans: paroles rapportées ou imaginées?", *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée* 75-76 (1995): 133-142.

Vryonis, Speros, "Byzantine Demokratia and Eleventh-Century Guilds", *Dumbarton Oaks Papers* 17 (1963): 289-314.

Weber, Max, *The City*, çev. Don Martindale ve Gertrud Neuwirth, New York: The Free Press, 1958.

Wittfogel, Karl A., *Oriental Despotism*, New Haven, Yale University Press, 1978, ilk basım 1957.

Wulff, Hans E., *The Traditional Crafts of Persia, Their Development, Technology and Influence on Eastern and Western Civilizations*, Cambridge, Massachusetts, 1966.

Zilfi, Madeline, *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Postclassical Age 1600-1800*, Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1988.

Ziyaoğlu, Rakim, *İstanbul Kadıları, Şehreminleri, Belediye Re'isleri ve Partiler Tarihi, 1453-1971*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1971.

DİZİN

Abaza Hasan 257
Abaza Mehmed Paşa 155
Abbasi Halifeliği 242
Abbasiler 8, 195
Abdurrahman Abdi Paşa 244
Vekâyi'nâme 244
Abdurrahman Paşa 181, 192, 204
Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi 204
Abdülaziz Efendi *bkz.* Karaçelebizade Abdülaziz
Acem 165
Ağa Kapusu 157
Ahi Evran 9, 56, 85
Ahiler 9, 249
Ahizade 121
Ahmed (I.) 35, 75-76, 148, 151, 192, 196-97, 222, 232, 282
Ahmed (III.) 251, 262
Ahmed Beğ 89
Ahmed Refik *bkz.* Altınay, Ahmed Refik
Akarlı, Engin 2, 16, 55, 83, 172
Akdeniz 24, 31, 211
Akgündüz, Ahmet 171
Aksaray 28, 216
Aktepe, Münir 172
Ali Ağa 86
Ali (Hz.) 111
Âli 83
Surname 83
Alioğlu 91
al-Qattan, Najwa 107
Altınay, Ahmed Refik 5, 12
Amasya 34
Amerikan 41-42
Anadolu 9, 34, 66, 71, 85, 155, 164-67, 242
Ankara 16, 102
Arap Çarşısı 249
Arap Pazarı 142
Arap Suk 185
Araplar 178
Âşıkpaşazade 215
At Meydanı (Hippodrom) 24, 176, 200
Avrupa 1-3, 6-7, 23, 26, 31, 33-34, 38-39, 42-44, 46, 81, 111, 125, 131, 144
Ayasofya (bölge) 216
Ayasofya 27-28, 45
Ayasofya Vakfı 236
Aydıncık 70, 109, 116
Aydonat 167
Azak 246

Baer, Gabriel 5, 10-11, 13-15, 56, 77, 84, 97
Bağdat 122
Balat 216
Balkanlar 164
Barkan, Ömer Lütfi 41, 43, 57, 154
Başbakanlık Arşivleri 20
Batı 7, 10, 19
Bayezid (II.) 192, 206
Bektaş Ağa 251, 259
Bermadi 167
Beşiktaş 141
Beyazıt 29
Beykoz 144
Bezzazistan-ı Cedid 79, 151
Bizans 11, 23-24, 28, 200, 206, 242
Boğaz *bkz.* İstanbul Boğazı
Boğaz Hisarı 239
Boğaziçi 165
Bowen 13
Bozcaada (Tenedos) 41
Brunschwig, Robert 7
Bursa 15-16, 31, 58, 63, 77, 83, 87, 96-97, 102, 119, 141, 192, 206, 213, 217

Cağalazade Sinan Paşa 38
Canbakal, Hülya 248
Celali İsyanları 34, 38, 40, 61, 147, 154-55, 165

Ceneviz 25
Cevdet Paşa 171
Chalcraft, John 17, 103
Cibali 216
Cohen, Amnon 68

Çanakkale 41, 211
Çanakkale Boğazı 24
Çavuşoğlu 45
Çelebi Ağa 251
Çizakça, Murat 111-13
Çorum 167

Dağlı, Yücel 50
Darling, Linda 35, 214
Darü's-Saltanat 203
Debbağzade Mehmed Efendi 76
Demirkapı 178
Denoeux, Guilain 256
Derviş Mehmed Paşa 37
Divriği 167
Diyarbakır 246
Doğu 8, 10, 27
Doumani, Beshara 5

Ebu Eyyub el-Ensari (Eyüb Sultan) 26
Ebu Said 250
Ebussuud Efendi 171
Edirne 40, 87, 134, 158, 165, 192, 206, 217
Edirnekapı 28-29, 146, 185, 216
Eğin 167
Ehl-i Hiref Divanhanesi 201
Eksik 216
El-Hac Ali b. Abdullah 72
El-Hac Muhieddin Mahallesi 79
Eminönü 24, 28, 95, 200, 204-205
Enderun 76
en-Nâsır (Halife) 71
Eremya Çelebi 26, 29, 83, 166
Ermeni Patrikhanesi 25
Ermeniler 25-26, 59, 66, 79-80, 83, 101, 107, 114, 116, 166-67, 178
Et Meydanı 174, 176, 181
Evliya Çelebi 2, 13, 20, 27, 30, 50, 55-56, 67, 77, 83, 86-87, 100, 120, 122, 150, 174, 176, 181, 204, 206-207, 242-44, 246-47, 249-51, 255, 261
Eyüp 25-26, 34, 86, 167

Faroqhi, Suraiya 57, 98
Fatih Camii 28, 45
Fatih Sultan Mehmed *bkz.* Mehmed (II.)
Fazıl Ahmed Paşa 46
Fener 25
Fiyat Devrimi 41-42

Galata 20, 25-27, 29, 54, 65, 79, 83, 92, 111, 120, 125-26, 135-36, 141-42, 146, 165-66, 185, 205, 211-12, 227, 229-30, 233, 239, 249
Genç, Mehmet 68, 72, 190
Gerber, Haim 15, 31, 41, 58, 63, 67, 77, 83, 87, 97, 102-103, 121
Gibb 13, 146
Girit 155, 230
Girit Savaşı 24, 244-45
Gölpınarlı, Abdülbaki 9
Grunebaum, Gustave von 7
Güzelce Mahmud Paşa 75

Habsburglar 38, 154
Halep 16
Haliç 24-29, 34, 202, 205
Halveti 45
Hammer, Joseph Von 176
Hammer-Purgstall 8
Hanefi 114, 184-85
Harem-i Hümayun 245, 253, 272
Harput 167
Hasan bin Abdullah 72
Hasköy 146
Hayruddin er-Ramli 134
Hezarfen Hüseyin 29, 31-32, 192
Telhîsü'l-Beyân 192
Heyd, Uriel 213
Hıristiyanlar 78, 81, 107
Hidmet defterleri 141
Hodgson 71, 133
Hollanda 39
Hume, David 104
Hüseyin Hüsâmeddin Efendi 85

Irak 217

İbn Abdullah 60
İbrahim (I.) 36, 155, 198, 244-45, 257
İlhanlılar 8-9, 84
İnalcık, Halil 16, 85, 104, 271

İran 154, 194, 199, 217-18, 260
İsa (Hz.) 107
İslam(iyet) 7-10, 13, 70, 72, 101, 112, 114, 191, 206, 232-35, 240, 258-60, 263
İspanyol 59, 147, 247
İstanbul 2-5, 10-21, 23-36, 38-41, 43-46, 49, 52-56, 66-67, 72, 74, 76-77, 79, 83-87, 97-99, 102-103, 105, 113, 116, 122, 125, 127, 129-30, 133, 135-36, 140-41, 144-45, 147-48, 150-53, 155, 157, 159-61, 163-66, 168, 172-74, 179, 184-86, 188-90, 192-95, 197-207, 209, 211, 214, 216-17, 219-24, 226-29, 235-36, 238-43, 245-46, 248-49, 252-54, 257, 260, 263-64, 266-72
İstanbul Boğazı 24-26, 34

Jennings, Ronald 19
Johansen, Baber 7

Kadızade Mehmed 44
Kadızadeliler 44-47, 82, 234, 260
Kafadar, Cemal 40
Kâğıthane 87, 100
Kahire 13, 16, 31, 69, 154, 157
Kal'a, Ahmet 10, 172
Kanuni Sultan Süleyman 34-35, 148, 155, 192, 194, 243, 251, 258
Kapalıçarşı 27-28, 168, 174, 247, 250
Kara Çavuş 251
Kara Murad Paşa 155
Karaçelebizade Abdülaziz 75, 205, 245, 250, 252-53, 257
Karadeniz 24, 245
Karagümrük 28, 76
Karaköy 29
Karaman 216
Karaman-i Kebir 153, 159
Karmati 8-9
Kasımpaşa 26, 29, 54, 84, 135, 151
Kâtip Çelebi 44, 58, 132, 134, 241, 243, 246
Fezleke-i Tarih 243, 246
Mîzânü'l-Hakk 134
Kayseri 19, 119
Kazasker 216
Kefe 246
Keyvani, Mahdi 248
Kınalızade Ali Efendi 194
Kırlı, Cengiz 17, 80
Kırşehir 85
Kitâb-ı Müstetâb 185
Konstantinopolis 24-25, 28, 242
Köprülü ailesi 46, 163
Köprülü Mehmed Paşa 47
Kösem Sultan 244-45, 251-53
Kumkapı 25
Kuzey Afrika 7
Kütükoğlu, Mübahat 16

Langa 216
Limni (Lemnos) 41

Mahmud (II.) 179, 182
Mahmud Paşa Pazarı 28, 125
Mahmutpaşa 28
Malatya 167
Mantran, Robert 10-15, 23, 28, 85, 97, 122, 171, 199, 204, 241
Marçais, William 7
Marmara Denizi 24, 116
Massignon, Louis 8-9
Mehmed Ağa 89
Mehmed Çelebi 109
Mehmed Halife 195, 243
Târih-i Gılmânî 195, 243
Mehmed (II.) 24, 26-28, 35, 37, 127, 133, 200-201, 228, 236-37
Mehmed (IV.) 24, 37-38, 40-41, 45-46, 244-45, 251, 253
Mehmed Kethüda 250
Mehmed Paşa 168
Melami 67, 74
Melek Ahmed Paşa 164, 244-45, 247, 250-51
Meninski 171
Lexicon Arabico-Persico-Turcicum 171
Mercan Çarşısı 177
Messick, Brinkley 19
Mısır 10, 97, 253, 260
Mısır Çarşısı 201
Moğol 194
Muhammed (Hz.) 44, 46, 77, 111, 133, 206, 245, 248, 254-55, 260-61
Murad (III.) 151, 155, 199, 236
Murad (IV.) 36-37, 45-46, 122, 155, 163, 205, 230
Murano 125, 144

Mustafa (Şehzade) 35
Mustafa Ağa 159, 178
Mustafa Âli 194
Mustafa Efendi 75
Mustafa Subaşı 64
Mühimme Defterleri 20, 123, 223
Mülteka'l-ebhûr 118
Müslümanlar 8, 19, 25-26, 32-33, 45-46, 54, 60, 64, 71, 76-83, 101, 109, 114-15, 125, 141, 162, 167, 184, 191, 193, 223, 227, 233-36, 239, 254, 258-59, 263

Naima 132, 194, 211, 244, 246, 259
Narh Defterleri 70
Nasıreddin Tusi 194
Ahlak-i Nasıri 194
Nur Banu Valide Sultan Vakfı 151
Nurbanu Sultan 236
Nuri, Osman 5, 10, 13, 54, 57-58, 86, 172, 178, 195

Orhonlu, Cengiz 56, 84
Orient-Institut Istanbul 272
Orta Cami 230, 253
Ortaçağ 7, 71, 111, 144
Ortadoğu 1-3, 6-9, 71, 78, 111, 114, 132, 242
Ortodokslar 114
Osman (I.) 215
Osman (II.) 35-37, 155-56, 165, 222, 243, 262

Öküz Mehmed Paşa 76

Paşa Kapısı 37
Patrona Halil İsyanı 218, 262
Polonya 217

Quataert, Donald 4

Rafeq, Abdul-Karim 83
Rah-i Cedid 216
Ramazan Çavuş 159, 178
Raymond, André 13, 30, 51
Revan (Erivan) 230
Romanlar 78, 168
Rumeli 66, 85, 167
Rûm-ili 165
Rumlar 25, 65, 79, 81-82, 101, 114, 127
Rycaut, Paul 241

Safevi 154, 191, 248
Safiye Hatun 64-65
Saraçhane 29, 63, 100, 127, 147, 249-50, 257, 261
Saraybosna 210
Sarayburnu 24
Sasani 194
Selçuklular 9, 84
Selim (III.) 201
Serez (Siroz) 57, 238
Sıdkı, Mehmed 172, 179, 182
Gedikler 182
Silistre 167
Simkeşhane 29
Sivas 167
Siyavuş Paşa 163, 250, 252-53
Sokollu Mehmed Paşa 199
Sultan Ahmed Camii (Külliyesi) 24, 29, 153, 200
Sultan Pazarı 28
Suriçi İstanbul 29
Süleyman Paşa 211

Şam 16, 107
Şârihü'l-Menarzade 244
Şamil ve Kâmil 244
Şehzadebaşı 28-29
Şeyh Celal 34
Şeyhî 76
Şikâyet Defterleri 20

Taeschner, Franz 9, 85
Tahtakale 216
Tanzimat 17, 43, 54
Taraklı 216
Tarhuncu Ahmed Paşa 47
Tatar Hân 165
Tavuk Pazarı 216, 239
Tersane-i Âmire 26, 86, 214, 219, 228-29
Theodosius (II.) 24
Theodosius Surları 24
Tokat 34
Tophane 26, 141
Tophane-i Âmire 26
Topkapı 28
Topkapı Sarayı 36, 246

Trabzon 72, 99, 184
Turhal 34
Turhan Valide Sultan 24, 245, 253
Türk 11, 13, 71, 97

Uğur, Ali 76
Ulvanoğlu 178
Unkapanı (Un Kapanı) 29, 67, 174, 181, 201-202, 204-205, 215-16, 239
Uzunçarşı 125

Ülgener, Sabri 7
Üsküdar 237

Valide-i Atik Külliyesi 236
Van 167
Vani Mehmed 46
Vecihi 243, 258
Tarih 244
Vekber 167
Venedik 24, 41, 109, 125, 144, 155, 211, 230, 272
Venedikliler 41, 211

Weber, Max 6-7, 190
Wittfogel, Karl A. 10

Yağkapanı 120, 162
Yahudiler 78-79, 81, 87, 90, 96, 101, 125, 162, 216, 247
Yedikule 28-29, 76, 84, 86, 95, 106, 120, 127, 133, 146, 151, 159, 185, 216, 236-38
Yemen 19, 232
Yemiş İskelesi 28, 204
Yeni Cami 24, 29, 200
Yeni Çarşı 74
Yeniçeri Meydanı 137
Yeniçeri Ocağı 221, 271
Yenişehir 77

Osmanlı İmparatorluğu'nda şehzadelerin doğum ve sünnet törenleriyle, padişah kızlarının düğünlerinde büyük şenlikler (*sûr*) düzenlenir, bunların en önemli parçalarından birini de esnaf alayları oluştururdu. Osmanlı geleneğinde bu şenlikleri yansıtan "sûrnâmeler" içindeki en renkli sayfalar da kuşkusuz İstanbul loncalarının geçit alaylarının tasvirleridir.

Prof. Dr. Eunjeong Yi de *17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri* adlı çalışmasına başlarken, sûrnâmelerdeki o nefis minyatürlere de gönderme yapan bir çelişkiden yola çıkıyor: Osmanlı loncalarına ilişkin çalışmalarda çizilen "büyük resim" oldukça kasvetli tonlar taşımaktadır. Söz konusu yapıtlarda, genel olarak Osmanlı loncalarının, özel olarak da İstanbul loncalarının ellerinin kollarının geleneklerle bağlandığı ve/veya devletin çok sıkı denetimi altında oldukları yargısı, değişime ve adaptasyona tamamen kapalı bir lonca betimlemesi öne çıkmaktadır. Capcanlı minyatürler ile bu tekdüze "büyük resimler" arasındaki çelişki nasıl izah edilebilir? İstanbul loncaları gerçekten de bu kadar verimsiz, atıl, zayıf birimler miydi?

Esnaf loncalarının derin bir ekonomik ve siyasi çalkantı döneminden geçtikleri 17. yüzyıl İstanbul'unda bu sorunun peşine düşen Yi, kadı sicillerinden mühimme defterlerine çok geniş bir arşiv çalışmasına dayanan eserinde, lonca örgütlenmesini genel kabullerle değil somut örneklerle ve zaman içindeki değişim süreciyle birlikte incelerken, kitabın sonundaki eklerde çok geniş bir lonca dökümü de veriyor. Yazar, Osmanlı loncalarının yapısına yeni bir ışık tutan çalışmasında barış, savaş ve isyan koşullarında lonca-devlet ilişkilerini, loncaların devletle müzakere kapasitelerini irdelerken, İstanbul loncalarını 17. yüzyılın daha geniş tarihsel bağlamı içine oturtmayı da ihmal etmiyor.

Osmanlı loncaları, 17. yüzyıl İstanbul'u ve Osmanlı toplumsal-ekonomik tarihi bakımından vazgeçilmez bir başvuru kaynağı.

Prof. Dr. Eunjeong Yi, doktorasını Harvard University'de tamamlamıştır (2000). Seoul National University'de Asya Tarihi Kürsüsü'nde Osmanlı tarihi dersleri vermektedir. Türkiye'de yayımlanmış iki derleme eserde makaleleri yer almıştır: E. Gara, M. E. Kabadayı, C. K. Neumann (ed.), *Popular Protest and Political Participation in the Ottoman Empire - Studies in Honor of Suraiya Faroqhi* (2011); Suraiya Faroqhi (ed.), *Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkârlar* (2017).

9 786052 955567

KDV dahil fiyatı
32 TL

2018
THG
0768518
LLD